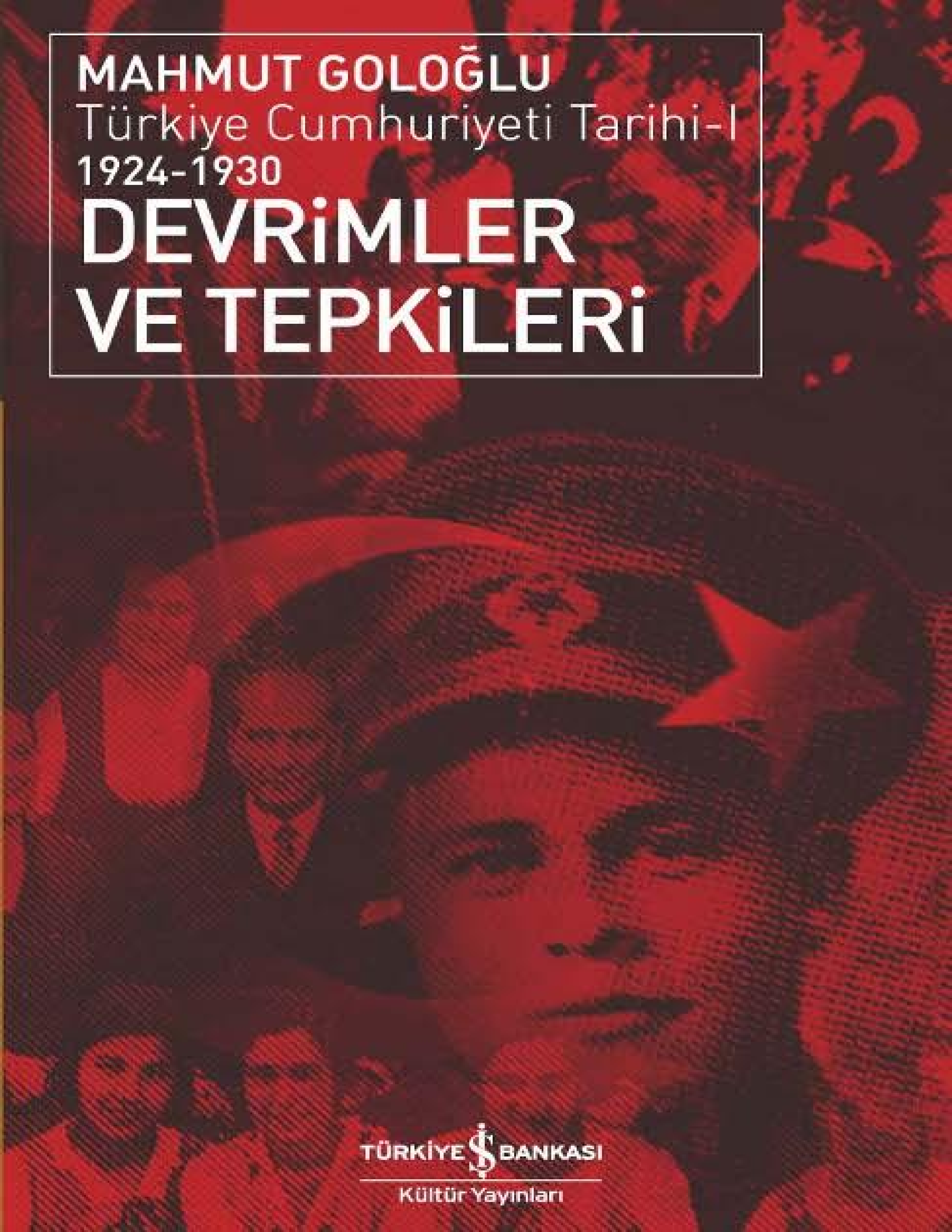

MAHMUT GOLOĞLU

Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-I

1924-1930

DEVRiMLER VE TEPKiLERi

TÜRKİYE İŞ BANKASI
Kültür Yayınları

Mahmut Goloğlu

TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ - I

Devrimler ve Tepkileri

(1924-1930)

TÜRKİYE İŞ BANKASI
Kültür Yayınları

MAHMUT GOLOĞLU
TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ - I
DEVRİMLER VE TEPKİLERİ
(1924-1930)

editör: EMRE YALÇIN
redaksiyon: L. ECE SAKAR
görsel yönetmen: BİROL BAYRAM
grafik tasarım uygulama: TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI

TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI
istiklal caddesi, no: 144 kat: 4 beyoğlu 34430 istanbul
Tel. (0212) 252 39 91
Fax. (0212) 252 39 95
www.iskultur.com.tr

Önsöz

Şimdiye kadar hiç bir yerde yayınlanmamış bilgiler ve belgelerle hazırlayıp okuyucularıma sunabildiğim gerçek Milli Mücadele Tarihi, beşinci kitapla tamamlanmıştı (1. Erzurum Kongresi, 2. Sivas Kongresi, 3. Üçüncü Meşrutiyet: 1920, 4- Cumhuriyet'e Doğru: 1921 - 1922, 5- Türkiye Cumhuriyeti: 1923).

Bu beş kitabın hazırlanmasından yayınına kadar olan tüm işlerde karşılaştığım zorluklar, yeni bir çalışma dönemine girmemi engelleyebilecek kadar güçlü idiler.

Fakat gerçeğin özlemini çeken değerbilir okuyucular, bir kısım dostlar ve basında çıkan bazı yazılar beni yeni bir göreve çağırdılar. Mesela haftalık PANORAMA Aktüalite Dergisi'nin 14 Aralık 1971 tarihli sayısında şöyle deniyordu: “Goloğlu'nun çalışması, ulusal Kurtuluş Savaşı'mızın başından Cumhuriyet'in ilanına dek 1919-1923 yılIarı arasındaki dönemin özenli, tutarlı ve belgeli öyküsünü ortaya koyuyor. Böylece de gerçekten büyük bir boşluğu dolduruyor... Gönül ister ki, Mahmut Goloğlu bu çalışmasını 1923'ten sonraki yıllar için de sürdürsün, aynı yöntemle incelemesini günümüze dek getirsin.” Cumhuriyet Gazetesi'nin kitap eleştirmeni de 2 Aralık 1971 tarihli yazısında “Mahmut Goloğlu Ulusal Kurtuluş Savaşı tarihimizin Erzurum Kongresi'nden başlayarak Cumhuriyet'in ilanına kadar süren gelişmesini kapsayan Milli Mücadele Tarihi dizisini tamamlamış oluyor. Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın siyasal tarihini böylece tamamladıktan sonra Goloğlu'nun, bundan sonraki çalışmalarını, Cumhuriyet Tarihi üzerinde yoğunlaştırarak yeni bir diziyle sürdürmesi beklenir. Türkiye Cumhuriyeti Tarihi'ni de, Ulusal Kurtuluş Tarihi gibi, belirgin karakteristikler taşıyan evreler içinde incelemek mümkündür. Milli Mücadele Tarihi dizisi ile belge tarihçiliğinin seçkin bir örneğini vermiş olan Goloğlu, Kuvvai Milliye ruhunu saptırmadan ve ülküleştirmeden, gerçek anlamı ile ortaya koymuştur. Goloğlu, bugüne değin belirli ön yargılarla yorumlanmış yakın tarih olgularına nesnel ve belgesel bir yorum perspektifinden bakan bir incelemenin, bu yöntemle Cumhuriyet tarihimize de eğilmesi, tutarlı bir tarih araştırmasının temellendirilmesi açısından yararlı olacaktır” diyordu.

Bütün bunların ve diğer güncel unsurların her türlü etkisinden sıyrılıp tüm varlığımla içine girdiğim konuların sürekliliği ve çekiciliği ile yeni bir çalışma dönemine girmiş, ve yine tam bir tarafsız araştırmacı olarak Türkiye Cumhuriyeti Tarihi dizisini hazırlamaya başlamış bulunuyorum.

İşte bu kitap, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi dizisinin birincisidir. Ne var ki, bu kitap, aynı zamanda 1918-1923 yıllarını içine alan ilk beş ciltlik Milli Mücadele Tarihi'nin de devamı niteliğindedir ve onun 1924-1930 dönemini kapsamına alan altıncı kitabıdır.

Bu kitabın büyük bir özelliği daha vardır ki, o da incelediği dönemin Atatürk Devrimleri dönemini de kapsıyor oluşudur. Ve elli yıldan beri söylenilegelen, fakat sınırları ve nitelikleri açıkça bilinemediği için elli yıl sonra kurumlar ve kurullarla araştırma çabalarına girişilen Atatürk İlkeleri'nin neler olduğunu öğrenmek isteyenler de en önemli ipuçlarını bu kitapta bulacaklardır.

Ve bu kitap, Atatürk İlkeleri'ne tüm içtenliği ile sıkı sıkıya bağlı bir araştırmacının, Cumhuriyet'in ellinci yıldönümüne, gücü oranında, armağanıdır.

Mahmut Goloğlu

I

1924 YILI OLAYLARI

Din ve Askerlik İşlerinin

Politikadan Ayrılması

29 Ekim 1923 gün ve 364 sayılı kanunla ilan edilen Cumhuriyet, toplumca benimsenmiş ve hemen arkasından da Cumhuriyet düzenini tamamlayıcı çalışmalara başlanmıştı. Fakat İstanbul'daki durum bir geriye dönüş kuşkusu doğurmuş, İstanbul'daki duruma ve olaylara el koymak ve özellikle basının tutumu ile ilgilenmek üzere bir İstiklal Mahkemesi kurulması kararlaştırılmıştı. İlgili özel kanun gereğince yapılan seçimle de, İstanbul'da çalışacak olan İstiklal Mahkemesi'nin Başkanlığına Osmaniye Mebusu İhsan (Eryavuz), Savcılığına Manisa Mebusu Vâsıf (Çınar), üyeliklerine de Konya Mebusu Refik (Koraltan), Kütahya Mebusu Cevdet (Izrap), Hakkâri Mebusu Asaf beyler getirilmişlerdi. (Zabıt Ceridesi: 8 Kasım 1923)

Buna rağmen, İstanbul basınındaki kışkırtıcı yayınlar durmamıştı. Mebus maaşlarının arttırılması özellikle sert eleştirilere sebep oluyordu. Maaşlarına zam istemeyen mebuslar övülüyor, isteyenler yeriliyordu. Kozan Mebusu Ali Saip (Ursavaş) Bey de mebus maaşlarının arttırılmasını isteyenlerdendi, aleyhte yazan gazetecilere çok kızıyordu. Bu yüzden, Giresun Mebusu Hakkı Tarık (Us) Bey'in yanında rastladığı Vakit gazetesi habercisine tokat atmış, Hakkı Tarık Bey de Ali Saip Bey'i tokatlamış, Ali Saip Bey de düello müsaadesi için kanun teklifinde bulunmuştu. (Ahmet Emin Yalman, Gördüklerim: 3/100)

Bazı gazeteler de, öldüğü bilinen Enver Paşa'nın Türkistan'da yaşamakta olduğunu yayıyorlardı. Enver Paşa, Dünya Türk ve İslam Birliği'ni kurma hevesinde idi ve padişah ailesine damattı. Gerçekten sağ olması halinde memlekete gelebilirse, elbette ki halife ile beraber olacaktı. Bu yoldaki düşünceler ve ihtimaller, Ankara'da duyulmakta olan geriye dönüş kuşkusunu daha da arttırmış ve genişletmişti. (M. Goloğlu, Cumhuriyet'e Doğru: 261)

Öte yandan, Halife ve Halifelikle ilgili yeni haberler de yayılmaya başlamıştı. Halifeliğin kaldırılacağı, Halifenin istifa ettiği söylentileri vardı. Hatta bu söylentiler, ulusal sınırları aşıp tüm İslam dünyasına da yayılmıştı. İstanbul Baro Başkanı Lütfi Fikri Bey (Düşünsel), 15 Kasım 1923 tarihli Tanin gazetesinde Halife Abdülmecid'e bir 'Açık Mektup' yayınlamıştı.

Lütfi Fikri Bey bu yazısında Halife'nin istifası hakkındaki söylentiler üzerinde duruyor, Halifeliğin öneminden ötürü böyle bir şeyin yapılmaması gerektiğini anlatıyor ve “Akla gelmez ki, istifa etmemek, Efendimiz'in saygı değer kişiliği için bir tehlike olsun. Bununla beraber eğer, olması mümkün görülmeyen böyle bir tehlike de bulunsa, Efendimiz, bu tehlikeyi göze almalısınız. Durum ve zaman öyle getirdi ki, bugün bir kararla Türk ve İslam tarihine şu ya da bu akımı vereceksiniz” diyordu.

(Lütfi Fikri Bey, Dersim Mebusu Feridun Fikri Bey'in kardeşi idi. İttihat ve Terakki Fırkası'na girmişti. Hatta bu yüzden kaymakamlık görevinde bulunduğu Tortum ilçesinin lağv edildiği söylenir. (Tarih Yolunda Erzurum Dergisi: Kasım 1962)

Hindistan'daki İsmailiye mezhebinin (Şiilerin 'On İki İmam'ından biri olan İmam Caferi Sadık'ın büyük oğlu İsmail'i son imam tanıyanların) lideri olan Ağa Han ile Hintli Emir Ali de Başbakan İsmet Paşa'ya, birlikte imzaladıkları bir mektup göndermişlerdi. Bu mektup da, henüz Başbakan'ın eline geçmeden 5 Aralık 1923 tarihli Tanin ve İkdam, 6 Aralık 1923 tarihli Tevhid–i Efkâr gazetelerinde yayımlanmıştı. Mektupta, Papalığa benzetilmek istenen halifeliğin dünya çapındaki ve tüm Müslümanlar üzerindeki önemi ve etkisi belirtiliyor ve “Türkiye'nin gerçek dostları olarak biz, halifeliğin ve Halife'nin Müslüman memleketlerin güven ve saygısına layık bir yere yerleştirilmesini ve böylece Türkiye'ye de güç ve onur kazandırılmasını saygı ile Büyük Millet Meclisi'nden ve onun ileriyi gören yöneticilerinden rica ederiz” deniyordu. (Mehmet Emin Bozarslan, Hilâfet ve Ümmetçilik Sorunu: 118, 128)

Bu durum ve davranışlar üzerine, İstanbul'a giden İstiklal Mahkemesi olaya el koymuş ve Savcı Vâsıf Bey, 9 Aralık 1923'te, Baro Başkanı Lütfi Fikri Bey ile İkdam gazetesi sahibi Ahmet Cevdet, Tanin gazetesi sahibi ve sorumlu müdürü Hüseyin Cahit (Yalçın), Tevhid–i Efkâr gazetesi sahibi Velit (Ebüzziya) ve Sorumlu Müdür Muhiddin beyleri gözaltına almış, 15 Aralık 1923 tarihindeki ilk duruşmada da sanıkların Vatana İhanet Kanunu gereğince yargılanmalarını İstemişti. (A. E. Yalman, Gördüklerim: 3/94)

Ne var ki, bu sırada Kuva-yı Milliyeciler de birbirlerine karşı kuşku içine düşmüşlerdi. Büyük kuşku Eski Başbakan Rauf (Orbay) Bey'e karşı duyuluyordu, kuşkulananlar, Rauf Bey'in bazı büyük komutanları ve bazı gazetecileri çevresinde toplayarak ve Cumhuriyet'i benimsemeyerek, bir

muhalif parti kuracağı ve halifelik yolundan sultanlığa yani padişahlığa yöneleceğinin korkusu içindeydiler. Oysa ki Rauf Bey ile arkadaşları, sık sık düzen değişikliği yapıldığından ve Cumhuriyet ilanının aceleye getirildiğinden yakınıyor, bir gün halifeliğin de kaldırılarak Cumhuriyet yolundan diktatörlüğe gidileceğinden kuşkulanıyorlardı. Bu nedenle konu Halk Partisi Grubu'na getirilmiş, Rauf Bey'den İstanbul'daki tutum ve davranışlarının ve demeçlerinin gerçek anlamı sorulmuştu.

Görüşmeler başlayınca, Başbakan ve Halk Partisi Genel Başkan Vekili İsmet Paşa'nın, hazırlıklı bir ekibin başında, Rauf Bey'in karşısına çıktığı görülmüş ve sonra iki Halk Partili lider kıyasıya çekişmişti. “Duygularım, Cumhuriyet idaresinden başka hiçbir idareden yana değildir” diyen Rauf Bey, Cumhuriyet ilanının aceleye getirildiğini söylemiş ve “Hatırlarsınız ki, Türkiye Hükümeti'nin şeklinin ne olduğu yolundaki sorulara karşı Büyük Başkanımız bu kürsüden ilan etmişlerdi ki 'Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti' şeklidir. Hangi idareye benziyor, diye sordular. Bize benziyor, çünkü biz bize benzeriz, dediler. Bu benim vicdanımı doyuran en yüksek bir açıklama idi ve buna karşı olmak da çok zordu. Sanmam ki, içte ve dışta böyle bir kimse bulunsun. Bu doyurucu ve büyük sözlerden sonra, o idare şekli bir hükümet bunalımı yüzünden yönetimi imkânsız bir şekil diye gösterilip 'Cumhuriyet' kelimesi kondu. Yani bizim bu kadar güvendiğimiz, halkın da güvendiği eski idare şeklinin sakat olduğu, bir hükümet bunalımı ile anlaşıldı ve yerine yeni bir idare şekli geldi. Acaba bu da eksik görülürse, bunu tamamlayacak yeni bir şekil var mıdır, diye düşünenler kararsızlık ve kuşku içindedirler” demişti.

İsmet Paşa, bu görüşün yanlış olduğunu açıklamış, önemli zamanlarda birlik ve beraberlik gerektiğini anlatmıştı. Rauf Bey'in İstanbul'da Halife'yi ziyaretine de değinen İsmet Paşa, özellikle bu noktaya, daha doğrusu bu nokta aracılığı ile halifeliğe şiddetle hücum etmiş ve yeni bir parti kurma konusundan söz ederek, Rauf Bey'e Halk Partisi'nden ayrılmak niyetinde olup olmadığını sormuştu. Rauf Bey, Halk Partili olduğunu, partisinden ayrılmayı düşünmediğini bildirmiş ve konuşması bitince toplantı salonundan çıkıp gitmişti. Halk Partisi Grubu da, meseleyi bir 'İsmet Paşa - Rauf Bey Çekişmesi' sayarak toplantıya son vermiş ve zihinlerdeki şüpheleri yok edecek bir bildiri hazırlanıp tutanaklarla birlikte yayımlanması karariyle yetinmişti. (Nutuk: 835, 844; M. Goloğlu, Cumhuriyet'e Doğru: 244, Türkiye Cumhuriyeti: 303)

Bu sırada, İstanbul'daki İstiklal Mahkemesi de inceleme ve soruşturmalarını bitirmiş ve 27 Aralık 1923'te Baro Başkanı Lütfi Fikri Bey'i beş yıl hapse mahkûm etmişti. Fakat Mahkeme Başkanı İhsan Bey karara katılmayarak verilen cezanın affı için çalışacağını bildirmişti.

1924 yılına bu hava içinde girildi ve İstiklal Mahkemesi 2 Ocak 1924'te, kötü niyetleri olmadığı gerekçesiyle, bütün sanık gazetecileri beraat ettirdi.

Hakkındaki mahkûmiyet kararını “Memleket sağ olsun” sözleriyle karşılamış olan Lütfi Fikri Bey, haksız ve kanunsuz olduğu gerekçesiyle Büyük Millet Meclisi'ne başvurdu. Dilekçesinde şöyle diyordu: “İstiklal Mahkemesi'ne verilişim kanunlara ve adalete aykırı olduğu gibi, yayından ötürü gazete sorumlu müdürünün asıl suçlu olması ve yazı sahibinin suç ortağı durumunda bulunması gerekirken, yalnız benim cezalandırılmam bilime ve kanuna uymaz. Sonra, bütün iddialar ve savunmalar sadece Meşrutiyet ve Cumhuriyet sorunları ile ilgili olduğu halde mahkeme, savunması yapılmamış bir husustan beni mahkûm etmiştir. Kararın oybirliği ile verilmemiş olması da sözlerimi doğrulamaktadır. Yüksek Meclis'iniz herkesin, her işte başvurabileceği bir yer, her türlü haksızlığı düzeltmeye yetkili bir makam olduğundan hakkımdaki mahkeme kararının kaldırılarak adaletin yerine getirilmesini dilerim.”

İstanbul Barosu İkinci Başkanı Sadeddin Bey de, Meclis Başkanlığı'na bir telgraf çekerek, Baro adına, Lütfî Fikri Bey'in affını istedi. Meclis Adalet Komisyonu “cezanın kaldırılmasına” karar verdi. Fakat Meclis Genel Kurulu, uzun tartışmalardan sonra, cezanın kaldırılmasını değil “cezanın affını” kararlaştırdı, aynı mahkemenin başka iki kişi hakkında verdiği cezalarla birlikte bu cezanın da affını uygun gördü. Lütfi Fikri Bey'le birlikte İstanbul Kayıkçılar Derneği Başkanı Osman Kâhya ile Ankaralı Hafız İbrahim Ethem'in de afları için düzenlenen kanun tasarısı kabul edildi. (Z.C.: II Şubat 1924, Kanun: 412)

18 Ocak 1924 tarihinde de eş zamanlı olarak, İstanbul'da Milli Türk Ticaret Birliği Kongresi yapılıyordu. Birlik, her alandaki milli mücadele çabalarına birbirleriyle yarışırcasına katılan yurtsever İstanbullularca, milli ticareti yabancıların sömürüsünden kurtarmak için 1922 yılı sonunda kurulmuştu. Hızlı bir çalışma ile, Türk tüccarının Batı ticaret dünyası ile doğrudan ilişkiler kurabilmesi için gerekli kararları almak üzere, 1923 yılı başında bir 'Dış Ticaret Konferansı' toplamak istemiş ve fakat o sırada

İzmir'deki Türkiye İktisat Kongresi toplanmak üzere olduğundan, kendi kongresini erteleyerek kurduğu bir komite ile İzmir İktisat Kongresi'ne götürülecek sorun başlıklarını hazırlamıştı. İstanbul'un tanınmış tüccar ve sanayicileriyle birlikte 'İstanbul Umum Amele Birliği' de bu komitenin çalışmalarına katılmıştı. Şimdi de tüccarların, Ticaret Odası'nın, İstanbul Üniversitesi'nin, Yüksek İktisat Okulu'nun ve bütün ekonomi derneklerinin katılmasiyle kendi kongresini yapıyordu. Amacı, ticaret alanında milliyetçiliği sağlamaktı. (A. G. Ökçün, Türkiye İktisat Kongresi: 85-163, M. Goloğlu, Türkiye Cumhuriyeti: 91, Z.C.: 21 Ocak 1924)

Aynı günlerde İstiklal Mahkemesi Başkanı İhsan Bey de, İstanbul Basını ile Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa arasındaki gereksiz açıklığı kapatmak için çaba harcamakta idi. Sonunda, Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın İzmir gezisinden yararlanarak gazetecilerin de oraya çağrılmalarını başarmıştı. 1 Şubat 1924'te İkdam gazetesi sahibi Ahmet Cevdet, Tanin gazetesi başyazarı Hüseyin Cahit, Tevhid–i Efkâr gazetesi sahibi Velid Ebüzziya, İleri gazetesi sahibi Celâl Nuri (İleri), Akşam gazetesi başyazarı Necmeddin Sadık (Sadak), Vakit gazetesi başyazarı Mehmet Asım, Tercüman-ı Hakikât gazetesi başyazarı Hüseyin Şükrü, Vatan gazetesinden Ahmet Emin (Yalman) İzmir'e çağrıldılar. Gazi Mustafa Kemal Paşa, yalnızca Velid Ebüzziya Bey ile görüşmeyi kabul etmedi, öteki gazetecilerle birlikte iki toplantı yaptı, ve bu görüşmelerinde, “Milletin uyanıklığına, ilerleme ve olgunlaşma elverişliliğine güvenerek ve milletin kararlılığından hiç şüphe etmeyerek Cumhuriyet'in bütün gereklerini yapacağız.... Bütün milletin birlik ve beraberlik içinde bulunması zorunludur. Bu gerçeği milletin kulağına ve vicdanına yerleştirmede basının görevi çok önemlidir” dedi. Gazeteciler adına cevap veren Hüseyin Cahit Bey de, “Özgürlük zor ve şiddetle kurulur ve fakat korunması ancak karşılıklı ve geniş hoşgörürlükle ve darılmamakla mümkün olur. Bunu Gazi Paşa'da da görmekle mutluyum” dedi ve Gazi Mustafa Kemal Paşa ile eşi Lâtife Hanım'ın şerefine kadeh kaldırdı. (Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri: 2/163; 172, A. E. Yalman, Gördüklerim: 3/101)

Gazi Mustafa Kemal Paşa, İzmir'de, Ordu ileri gelenleriyle de iki kere görüştü ve “Türkiye Cumhuriyeti iki şeye güvenir: Birisi ordunun kahramanlığı, ötekisi milletin kararlılığıdır” dedi. Sonra, Cumhuriyet düzenini tamamlama yolunda yeni aşamalar yapma zamanının geldiği kanısı ile 23 Şubat 1924'te Ankara'ya döndü.

Sıra “din ile askerlik işlerinin politika işlerinden ayrılması, Halifeliğin Kaldırılması, Cumhuriyet Anayasası'nın yapılması” konularına gelmişti. Ve Mustafa Kemal Paşa, Meclis'in yeni toplantı yılının başlaması nedeniyle yaptığı konuşmada, hazırlıkları hızla geliştirilen bu aşamaları şöyle açıkladı: “Geçen yıl içinde Büyük Millet Meclisi, Türk milletinin gerçek eğilimine uyarak devletin idare şeklinin Cumhuriyet olmasının kesin kararına vardı. Cumhuriyet idaresi memlekette, en tenha köşelere kadar, sıcak ve aşırı bir duygululukla kabul edildi. Millet, Cumhuriyet'in, Türk vatanını yüzyılların birikmiş idare kötülüklerinden kurtaracak ve memleketin hakkı olan saygıyı koruyacak ve arttıracak tek idare şekli olduğu kanısını en açık bir surette gösterdi. Millet, Cumhuriyet'in bugün de, ileride de kesinlikle ve sonuna kadar her türlü saldırılardan korunmasını istemektedir. Millet'in isteği, Cumhuriyet'in denenmiş ve ispatlanmış olan bütün esaslarının uygulanması olarak anlatılabilir. Yüksek Meclis'in büyük önemle üzerinde çalıştığı Anayasa'da, milletin isteğini davranışlarımıza yol kabul etmek hepimizin görevidir. Öte yandan, hükümet için çağdaş ve uygar yönetimin bütün gereklerini kolay ve çabuk olarak ülkede uygulamak ve geliştirmek gerekir. Görevlerimizi milletin isteklerine uygun olarak yapmakta başarılar dilerim.”

Milletin, Cumhuriyet idaresinin tamamlanması için kabullenilmesini ve uygulanmasını istediği esaslar nelerdi? Gazi bunu da şöyle açıkladı:

“Millet'in genel yaşantısında orduyu politikadan ayırmak ilkesi, Cumhuriyet'in daima göz önünde tuttuğu bir politikadır. Şimdiye kadar izlenen bu yolda, Cumhuriyet orduları vatanın gücü ve güvenilir kurtarıcısı olarak, saygılı ve güçlü bir mevkide kalmıştır. Bunun gibi, bağlı olmakla gönül huzuru ve mutluluk duyduğumuz İslam Dini'ni de, yüzyıllardan beri alışılmış olduğu üzere, bir politika aracı olmak durumundan çıkarıp yükseltmenin gerekli olduğu gerçeğini görüyoruz. Tanrısal ve kutsal olan inanç ve vicdan duygularımızı, karmakarışık ve renk renk her türlü çıkarların ve aşırı isteklerin sahneye çıktığı politikadan ve politikanın bütün örgütlerinden tezce ve kesinlikle kurtarmak, milletin dünya daki ve ahiretteki mutluluğunun emrettiği bir zorunluluktur.”

Mustafa Kemal Paşa'nın ilke niteliğindeki bu sözlerinden açıkça anlaşıldığına göre, Cumhuriyet idaresinin tamamlanması için gerekli esaslardan biri 'Askerlik işlerinin politikadan ayrılması' idi. Oysa ki, o

sırada mebus olan yüksek rütbeli komutanların hemen hepsi, aynı zamanda birer birliğin başında görevli idiler. Ayrıca, bir politik kuruluş olan hükümette de bir Genelkurmay 'Bakanlığı' vardı. İkinci esas 'din işlerinin politikadan ayrılması' idi. Öte yandan, hem İstanbul'da din ve dünya işlerinin bir arada yürütülmesine alışmış bir halife, hem de Ankara'da hükümetin içinde bir Diyanet İşleri 'Bakanlığı' da vardı.

Bu duruma göre, askerlik işlerinin politikadan ayrılabilmesinin önce subayların hem Meclis'te, hem de Ordu'da görev almalarının önlenmesi ile ve hem de Genelkurmay işlerinin politik bir makam olan “Bakanlık” durumundan çıkarılması ile mümkün olabileceği düşünülüyordu. Din işlerinin politikadan ve dünya işlerinden ayrılması için ise Diyanet İşleri Bakanlığı'nın politik bir makam olmaktan çıkarılması ve halâ padişahlık alışkanlığı içinde dünya işleriyle ilgilenme geleneğinden kurtulamamış olan Halifeliğin kaldırılması gerekli görülüyordu.

Bunlar yapılabilecek miydi? Mustafa Kemal Paşa, kendine olan güveni ile kararlı ve milletine olan inancıyla mutlu idi. Bu nedenle, Meclis'teki konuşmasını şöyle bitirmişti:

“Önümüzdeki yılın programında pratik ve verimli bir çalışma vardır. Bu çalışma kapsamındaki ilerleme ve gelişmemiz tam bir ciddiyet ve kesinlik ister. Bu çalışmamızda başarı, herkes için bir imtihan dönemi olacaktır. Milletimizin yüksek yeteneği ile çalışkanlık duygusu ve Yüksek Meclis ile hükümetinin çalışma hedefini belirtmekte ve uygulamadaki isabeti, başarıyı sağlayacaktır. Bu konudaki gönül kanımı kesinlikle ve içtenlikle açıklarım.” (Z.C.: 1 Mart 1924)

Gerçekten de olaylar Mustafa Kemal Paşa'nın düşündüğü gibi gelişti ve bütün aşamalarda olduğu gibi, tepeden inme bir zorlama ve baskıya gidilmeden, tüm istek ve davranışlar milletten, milletin temsilcilerinden geldi. Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın bu konuşmayı yaptığının ertesi günü, Siirt Mebusu Halil Hulki Efendi ile elli yedi arkadaşı Şer'iye ve Evkaf Vekâleti (Diyanet İşleri ve Vakıflar Bakanlığı) ile Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekâleti'nin (Genelkurmay Bakanlığı) kaldırılmasına dair olan kanun teklifini Meclis Başkanlığı'na ileterek komisyonlara gönderilmeden hemen Meclis Genel Kurulu'nda görüşülmesini sağladılar. Teklifin gerekçesinde şöyle deniyordu: “Din ve ordunun politik akımlarla ilgilenmesi bir çok kötülükler doğurur. Bu gerçek, bütün uygar uluslar ve

hükümetlerce bir temel ilke olarak kabul edilmiştir. Bu bakımdan, yeni bir hayatın varlığını sağlamak görevini üzerine almış olan Türkiye Cumhuriyeti'nin politik kuruluşlarında zaten sonradan meydana getirilmiş olan 'Diyanet İşleri ve Vakıflar Bakanlığı' ile 'Genelkurmay Bakanlığı'nın bulunması uygun olamaz.”

Konunun esası üzerinde konuşan olmadı. Söz alanlar, bazı kelimelerin anlamları ve kullanılış şekilleri üzerinde durdular. Bu da bir kaç dakika sürdü, maddeler okunup kabul edildi. Diyanet İşleri ve Vakıflar Bakanlığı kaldırılarak, Müslümanların inanç ve ibadet işleriyle uğraşmak, din kuruluşlarını yönetmek ve başkentte bulunmak üzere bir 'Diyanet İşleri Başkanlığı' kurulmasına karar verildi. Başkanı, Başbakan'ın teklifi ve Cumhurbaşkanı'nın onaylaması ile atanacak olan Diyanet İşleri Başkanlığı, Başbakanlığa bağlı olacaktı. Genelkurmay Bakanlığı da kaldırılıp, Cumhurbaşkanı'nın vekili olarak, barışta ordunun emir ve komutası ile görevli en yüksek askerlik makamı olmak üzere bir 'Genelkurmay Başkanlığı' kuruldu. Başbakan'ın teklifi ve Cumhurbaşkanı'nın onayı ile atanacak olan Genelkurmay Başkanı, görevi ile ilgili hususlarda bağımsız olacak, Askeri Bütçenin sorumluluğu Milli Savunma Bakanı'na ait olacaktı. Kanun teklifinin tümü tekrar oylanıp kabul edildi ve kanunlaştı. (Z.C.: 3 Mart 1924, Kanun: 429)

Öte yandan, yurdun pek çok yerinde özel, ya da vakıflara bağlı din okulları ile genel öğretim yapan askeri okullar vardı. Din ve askerlik işleri politikadan ayrılırken, Genelkurmay ve Diyanet İşleri, Bakanlar Kurulu dışına çıkarılırken, bu konuların esaslarına göre eğitim yapan okulların kendi özel sistemleri içinde eğitime devam etmelerini de önlemek gerekirdi.

Nitekim, Diyanet İşleri Bakanlığı ile Genelkurmay Bakanlığı'nın kaldırılmasına ait kanun üzerindeki görüşmeler bitince Başkan, Manisa Mebusu Vâsıf Bey ile elli arkadaşının Tevhid-i Tedrisat (öğretimin birleştirilmesi, tek elden öğretim) hakkında bir kanun teklifi verdiklerini ve teklifin hemen görüşülmesini istediklerini bildirdi. Bu istek de kabul edildi ve teklif okundu. Teklifin gerekçesinde şöyle deniyordu:

> Bir devletin genel kültür ve eğitim politikasında milletin düşünce ve duygu bakımından birliğini sağlamak için öğretimin bir yönetimde birleştirilmesi en doğru, en bilimsel, en çağdaş ve her yerde yararları, iyilikleri görülmüş bir ilkedir. 1839 Gülhane Hatt-ı

> Hümayûnu döneminde çökmüş Osmanlı Sultanlığı da öğretimin birleştirilmesine başlamak istemişse de bunu başaramamış, hatta bu konuda bir ikilik de yaratmıştır. Bu ikilik, eğitim ve öğretim bakımından bir çok kötü sonuçlar doğurdu. Bir milletin kişileri, ancak bir eğitim görebilir. İki türlü eğitim, bir memlekette iki türlü insan yetiştirir. Bu ise duygu ve düşüncede birlik ve beraberlik amacını bozar. Kanun teklifimiz kabul edilirse, Türkiye Cumhuriyeti'nde bütün kültür ve bilim kuruluşlarının tek bağlantı yeri Eğitim Bakanlığı olacaktır. Böylece bütün okullarda bundan böyle Cumhuriyet'in eğitim politikasından sorumlu, eğitimimizi duygu ve düşünce birliği içinde ilerletmekle görevli olan Eğitim Bakanlığı, olumlu ve birleşik bir eğitim politikası uygulayacaktır.

Bu kanun teklifi üzerinde de söz isteyen olmadı, aynen kabul edilip kanunlaştı. Ve Tevhid-i Tedrisat Kanunu gereğince, Diyanet İşleri ve Vakıflar Bakanlığı ya da özel vakıflarca yönetilen bütün medrese ve okullar ile genel eğitim ve öğretim yapan askeri okullar ve Sağlık Bakanlığı'na bağlı yetimhaneler Eğitim Bakanlığı'na bağlandı (Z.C.: 3 Mart 1924, Kanun: 430). (Askeri liseler bir yıl sonra 637 sayılı kanunla tekrar Milli Savunma Bakanlığı'na bağlanmıştır).

Halifeliğin Kaldırılması

Cumhuriyet düzeninin tamamlanması uğrundaki çalışmalar hızla gelişiyor, köklü devrimler birbirini kovalıyordu. Sıra halifeliğin kaldırılmasına gelmişti. Din ve askerlik işlerini politikadan ayıran ve bütün okulları Eğitim Bakanlığı'na bağlayan kanunların çıktığı gün, Meclis Başkanı Fethi Bey, Urfa Mebusu Şeyh Saffet Efendi ile elli üç arkadaşının 'Halifeliğin Kaldırılması Ve Osmanlı Soyundan Olanların Türkiye Dışına Çıkarılması' hakkında bir kanun teklifi verdiklerini, bu teklifin de, ötekiler gibi, Komisyonlara gönderilmeden hemen görüşülmesinin istendiğini bildirdi. İstek kabul edildi ve teklif okundu. Teklifin gerekçesinde şöyle deniyordu:

> Türkiye Cumhuriyeti'nin içinde 'Halifelik Makamı'nın varlığı sebebiyle Türkiye, iç ve dış politikasını iki başlı olmaktan kurtaramadı. Bağımsızlığında ve ulusal yaşantısında ortaklık kabul etmeyen Türkiye, görünüşte ya da dolaylı ikiliğe dayanamaz. Yüzyıllardan beri Türk milletinin felaket sebebi ve sonunda fiilen ve antlaşmalı olarak Türk İmparatorluğu'nun çökmesine vasıta olan Padişah Ailesi'nin, Halifelik kılığı içinde, Türkiye'nin varlığına daha da etkili bir tehlike oluşturacağı ağır tecrübelerle kesin olarak anlaşılmıştır. Bu ailenin Türk ulusu ile ilişkili olan her durumu ve gücü, ulusal varlığımız için tehlikedir. Esasında Halifelik, ilk İslam emirliklerinde, 'hükümet' anlam ve görevinde ortaya çıkarılmış olduğundan, bütün dünya ve din görevlerini yerine getirmekle yükümlü olan çağdaş İslam hükümetlerinin yanında ayrıca bir halifelik makamı bulunmasının sebebi yoktur. Gerçek budur. Türk milleti kurtuluşunu koruyabilmek için gerçeğe uymaktan başka bir davranışı seçemez.

Rize Mebusu Ekrem Bey, halifelerin ve padişah ailesinin kötülüklerini sayıp döktü, halifeliğin kaldırılmasını ve padişah ailesinden olanların hepsinin sınır dışına çıkarılmasını istedi. Seçimleri bağımsız aday olarak, Halk Partisi'ne ve Halk Partisi'ndeki akrabalarına karşı kazanmış olan ve sonradan da Halk Partisi'ne girmeyerek Meclis'te tek bağımsız mebus olarak kalan Gümüşhane Mebusu Zeki (Kadirbeyoğlu) Bey'in konuşması ise şöyle oldu:

Zeki Bey — Geçen gün, bütçe münasebetiyle konuşan Vâsıf (Çınar) Bey kardeşimizin çok haklı bir sözleri vardı: Bu millet kürsüsünde herkes özgür isteklerini, özgür düşüncelerini, özgür kanılarını söylemek hakkına sahiptir.

Tunalı Hilmi Bey — O, yalnız Vâsıf Bey'in söylediği bir gerçek değildir.

Zeki Bey — Yine Vâsıf Bey Kardeşimiz, Fransa'nın 1789'daki büyük devriminden sözederken, Fransa'daki krallık ailesinin idamını ve ulusal sınırın dışına atılışını anlattılar. Ben o günkü görüş ile bugünkü durumu karşılaştırmak istiyorum. Biz Cumhuriyet'i ilan ettiğimiz zaman karşımızda sultanlığı isteyen bir kuvvet var mı idi? Olabilir mi idi? Yine Vâsıf Bey Kardeşimiz “mebuslar temel ilkeleri kabul ederek gelmişlerdir, temel ilkelere göre görev yapmak bir namus borcudur” dedi. Çok doğru bir şeydir.

Recep Bey (Peker) — O ilkelerle senin ilgin yoktur.

Zeki Bey — Partiden değilim, fakat ben de milletten bir kişiyim. İlkelerden söz etmeye yetkim vardır. Burası özgür bir kürsüdür. Siz de çıkar, görüşlerinizi söylersiniz. Acaba bu temel ilkelerin içinde ulusal egemenliklerimizi birdenbire sarsmak ve yıkmak usulleri de var mı? Bugün memleketin ekonomik, politik, tarımsal ve öteki iç sorunlarının hepsini çözdük de yapılması gereken bir bu mu kaldı? (Gürültüler) Bence, bunun zamanı henüz gelmemiştir, bu kanıdayım. (“Çoktan geçmiştir” sesleri.)

Recep Bey — Ne vakit gelecek Zeki Bey?

Zeki Bey — Yüce kurulunuzun gözleri önüne koyarım ki, 1 Kasım Kararı'mız vardır ve orada diyoruz, halka ilan ediyoruz ki, bu değişmeyecektir.

Hüseyin Bey (Elâzığ) — Senin karışmaya hakkın yoktur.

Başkan — Konuşmacının sözünü kesmeyin.

Zeki Bey — O kararda “Halifelik Osmanlı ailesine ait olup Büyük Millet Meclisi'nce bu ailenin bilim ve ahlak bakımından en yetişkin evladı seçilir” diyordu. Yüce Kurulumuz'un vermiş olduğu bu kararı kaldıran ayrıca bir kanun da yoktur.

Mustafa Bey (Tokat) — O karar ile bunun arasında ayrılık vardır. Ondan sonra neler oldu, haberin var mi? Uyuma!..

Zeki Bey — Ben ılımlı bir liberal ve müthiş bir İslam Birliği taraftarıyım. Tarihin bu büyüklüğünü kendi milletimde görmek isterim. Benim amacım budur. Bunun içindir ki, memleketin iç ve dış politikası adına hilafetin kaldırılmasını kabul ederek bugünkü durumda bu müthiş kuvveti düşmanların ya da öteki hükümetlerin kucağına atmayalım.

İhsan Bey — Kuvvet nerede?

Zeki Bey — Cumhuriyet! (Gürültüler) Ben ağzımla savunuyorum, sizin de dilinizle savunmanız gerekir. (“Hakkın yoktur” sesleri) Benim de hakkım vardır. Ben de sizin gibi bir milletvekiliyim. Bu millet kürsüsünde istediğimi pervasızca söylerim. Kimseden korkum yoktur.

Ali Rıza Bey (İstanbul) — Damat Ferid'in dostusun.

Zeki Bey — Levazım'daki hırsızlardan değilim.

İhsan Bey — Fakat jurnalcisin. Damat Ferid'e jurnal vermiş adi bir adamsın.

Rahmi Bey (Trabzon) — Mebus adi olmaz, rica ederim.

Fuat Bey (Kırklareli) — Kişilerden söz etmeyiniz.

Zeki Bey — Onlar söz etmemiş olsalardı bu kanıya saygı duyardım. Fakat edenler benden yüksek bir adam değildirler. Bunu söylemek zorundayım. Cumhuriyet, Ulusal Egemenlik ve Yenilik diyoruz. Eğer bunlar halkın istekleri ise –ki olduğuna inancım var– sanırım ki, bu esaslar içinde birleşerek, halkın genel ihtiyaçlarına ait olan bu esasları yine halktan yön alarak, o yöne göre ve Anayasa'mızın ve Parti Genel Kurulu'nun bir ana ilke diye kabullendiği esaslara göre Hükümet'e bir yön vererek karar almamız gerekir. Yoksa biz kendi düşüncelerimizi, kendi isteklerimizi mi halka kabul ettireceğiz?.. Ben, kanuni durumumuz ve Anayasa'mız ve Parti'nin kamuoyuna ilke diye kabul ettirdiği esaslar karşısında bu hak ve yetkinin bugün için bizde bulunmadığını görüyorum. Bu konu için ya kamuoyuna başvurulması, ya da yeniden seçim yapılması gerekir. (Gürültüler, “aşağı in” sesleri) Bunları ana ilke olarak yeniden millete bildirirdik. Her gün yeni bir sunuş ve istek karşısında kalıyoruz. Başlangıcını anladık, sonu nedir? Bunu bize söyleyin.

Ali Saip Bey — Seni damat yapalım, Zeki Bey...

Zeki Bey — Sen varken bize sıra gelmez. Bu aileyi bir yabancı ülkeye atmaktansa, politik durumumuz gereği, içeride bir yerde tutalım. Yoksa, bu aileden, yanındaki iki tane sırmalı uşağı ile dört tane adamdan mı, yoksa yine milletin verdiği sekiz tane sırmalı askerden mi korkuyoruz? Egemenlik daima ulusundur, yüksek meclisinizindir. Bu aileyi oradan çekip de Etlik'te bir köşede oturtabiliriz. Bugünkü durum karşısında egemenlik...

Yahya Galip Bey — Kayıtsız ve şartsız ulusundur! (Gülüşmeler)

Zeki Bey — Egemenlik kayıtsız ve şartsız ulusun mudur? Ulusal Meclis'in midir? Benim kanımca egemenlik kayıtsız ve şartsız ulusundur. Bu nokta açıklığa kavuşturulmalı ve anlaşılmalıdır. (“Meclis de milletindir” sesleri)

Talat Bey (Ardahan) — Yahu biz o milletin vekilleri değil miyiz?

Zeki Bey — Öyle görüyorum ki, bugün verdiğimiz bir karardan ertesi günü dönüyoruz. Bütçe görüşmelerinde bildirmiştim ki, gerek hükümet ileri gelenleri ve gerekse milletin temsilcisi olan Yüce Kurulunuz milletin isteklerini, düşüncelerini düşünerek ve onlara dayanarak hüküm vermek zorundadır. Yoksa onların duygularının dışında olacak şeyler, hiç bir şeye dayanmaz.

Yahya Galip Bey — Bizim hükümlerimizde onlar da vardır. Hatta ölenlerin ruhları bile vardır.

Başkan — Yahya Galip Bey, konuşmacının sözünü kesmeyiniz.

Zeki Bey — Buraya çıkar söylersiniz. Görüyorum ki, iyi bir çığıra doğru gitmiyoruz. Ben Padişahlık ailesini değil, memleketimin bugünkü politik durumunu düşünüyorum ve bu işi bugün için uygun bulmuyorum.

Yahya Galip Bey — Biz onu üç dört yıl önce düşündük beyefendi.

Zeki Bey — Siz daha akıllı olduğunuz için, daha çabuk düşündünüz. İstanbul'da bulunduğumu söyleyen beyefendi bilsin ki –kimin söylediğini bilemiyorum– bu devrim yapılırken kendisi belki İstanbul'da bilardo oynuyordu ama biz Erzurum ve Trabzon kongrelerinde milletin varlığını kurtarmak için ve onun özgür düşünce ile çalışmasını sağlamak için canımızı vererek uğraşıyorduk. Bunu bana söyleyen efendi her kim ise buraya gelsin.

Ragıp Bey (Kütahya) — Hayır Efendiler, böyle değildir. İstanbul'da Vahideddin'in sarayına gidiyordu.

Zeki Bey — Efendi, ben ne Osmanlı ve ne de saltanat ailesindenim. Ne de başkalarının duyguları ile hareket eden bir kimseyim. Ben göründüğü gibi hareket eden bir adamım. Ben casus değilim. O sözü sana geri gönderirim, reddederim. Saraya giden namussuzdur. Onu söyleyenler en büyük namussuzlardır.

Refik Bey (Konya) — Bu saldırılar sürüp gidecek midir? Millet kürsüsü, özgürlüğün bu kadar kötüye kullanılmasına elverişli midir?..

Zeki Bey — Biz Sultanlığa düşman değiliz, kişilere düşmanız. Çünkü bugün gördüğüm durum şudur: Cumhuriyet devam ettiği halde, sultanlığa doğru yürüyor. (Gürültüler)

Başkan Fethi Bey — Biliyorsunuz ki, Zeki Bey Halk Partisi'nden olmayan tek üyedir. Onun düşüncelerini sessizce dinlemek zorundasınız. Hiç bir zaman sinirlenmek doğru değildir. Olmayacak şeyler oluyor.

Başkan'ın bu sözlerle anlatmak istediği şu idi: Bu kanun teklifi, bir gün önce yani 2 Mart 1924'te, Halk Partisi Grubu'nda görüşülmüş ve kabul edilmişti. Bu durumda hiç bir Halk Partili mebus teklifin aleyhinde konuşamazdı. Gümüşhane Mebusu Zeki Bey ise, İkinci Büyük Millet Meclisi'ne bağımsız olarak gelen bir kaç mebusdan Halk Partisi'ne girmeyerek bağımsızlığını devam ettiren ve Halk Partisi Grubu'na karşı teklifin aleyhinde konuşabilme imkânına sahip bulunan tek mebustu. (C. Kutay, Hilâfet Meselesi: 286)

Bundan sonra konuşan Afyon Mebusu İzzet Ulvi Bey Halifeliğin kaldırılması gereğini açıkladı ve özellikle, “Dünya da her şey gelişiyor. Manevi şeylerde de gelişme vardır. Hükümet denilen kuruluşta da şüphesiz gelişme kanunları yürür. Biz mutlakıyetin kanlı hükümdarlarının yönetimi ve kötülükleri altında yaşayacak ulus olmadığımızı çoktan ispatladık. Bugün dünyanın en gelişmiş rejim olarak kabullendiği Cumhuriyet'i ilan ettik. Biz özgürlüğe, Cumhuriyet'e, halkçılığa milyonlarca insanın kanı karşılığında ulaştık. Hâlâ bu kürsüde halifeliğin kaldırılmasından yana olmayanları gördükçe şaşıyorum” dedi.

Zonguldak Mebusu Tunalı Hilmi Bey'in de teklifin lehindeki konuşmasından sonra teklifin tümü üzerindeki görüşmeler yeterli görüldü, maddelere geçildi ve “esasen hükümet ve Cumhuriyet anlam ve kavramının içinde mevcut olduğundan” gerekçesiyle halifelik makamını kaldıran birinci maddenin görüşülmesine başlandı.

Urfa Mebusu Saffet Efendi, “Cumhuriyet idaresinin görevlerinden biri ve birincisi yüce İslamiyet kurallarının korunmasıdır” diyerek halifeliğin din gereği olmadığını ve halife olmanın tek şartının işleri adaletle idare etmek olduğunu anlattı ve “Peygamber'den sonra, adalet ve hakka dayanarak ayakta duran bir hükümet ise ancak Cumhuriyet idaresinde bulunabilir. Bundan ötürü, mademki bugünkü idaremiz de Cumhuriyet'tir, o halde halifeliğin niteliği akıl ve mantık bakımından Büyük Millet Meclisi'nin manevi kişiliğinde vardır. Böyle olunca da, 'halifelik” sıfatını Büyük Millet Meclisi dışında ve İslamın gereğine aykırı olarak anlamsız bir söz durumuna düşürmek Cumhuriyet'le bağdaşamaz” dedi.

Kastamonu Mebusu Halit Bey, işi politik bakımdan ele aldığını, dinsel bakımdan Halifeliğin kaldırılmasında hiç bir sakınca görmediğini ve fakat bin üç yüz yıllık bir kuruma karşı halkın bağlılığının da önemi olduğunu, nitekim milli mücadeleye başlarken, halka halifeliğin kurtarılacağının söylendiğini, bugün de halkın halifesiz cuma namazı kılınamayacağı kanısında bulunduğunu hatırlatarak “halifelik kaldırılmıştır” demektense, “halifelik, Büyük Millet Meclisi'nin manevi kişiliğinde vardır” denmesinin daha doğru olacağını söyledi.

Manisa Mebusu Vâsıf Bey halifeliğin kaldırılması gerektiği konusunda uzun bir konuşma yaptı. Gümüşhane Mebusu Zeki Bey ile Kastamonu Mebusu Halit Bey'e cevaplar vererek, “Cumhuriyet'i ilan eden bir milletin kendi varlığını kurtarmak için, sultanlık iddia edebilecek herhangi bir kuvvete meydan bırakmaması gerekir. Cumhuriyet'i ilan eden bir milletin en yüksek görevi kendi vatanı, kendi varlığı için tehlike yaratabilecek ikiliklere meydan vermemek, sultanlık isteklerine meydan bırakmamaktır. Milletin esenliği için, Sultanlık örnek olacak bütün kuruluşları yıkmaktır. Ancak o zaman Cumhuriyet tamam olabilir, ancak o zaman Cumhuriyet temellenebilir” dedi ve Milli mücadele sırasında Halife ile düşman ordularındaki Müslüman askerlerin durumunu anlattı. Ara sıra sorulan “Nereye gidiyoruz?” sorusunun milletin geleceği ile ilgili bir kuşkudan

doğmadığını, yapılan büyük devrim karşısında milletin ruhunda şüpheler uyandırmak için ortaya atıldığını, halka halifeliğin kurtarılacağının söylenmiş olduğunu ve nitekim halifeliğin de kurtarıldığını, fakat zamanla bazı şeylerin değişebileceğini belirtti ve şöyle konuştu: “Dünya bir evrim akımını izlemektedir. İnsanlığın durumu, idare şekli anlayışı, görüşü son hızla durmadan değişmekte, gelişmektedir. Dün söylediğimiz bir şey zararlı duruma girmişse, istesek de artık onu devam ettiremeyiz.... Düşman süngüsü ile milletin karşısına çıkacak kadar zararlı ve zehirli ve hain bir kuruluşu yerinde bırakmak imkânı var mıdır?”

Söz sırası üniversite öğretim üyelerinden İzmir Mebusu, Adalet Bakanı Seyit Bey'e gelmişti. Seyit Bey hayli uzun ve karşı düşüncelilerde yeniden söz isteme gücü bırakmayacak belgeli bir konuşma yaptı. Ayrı bir kitapta (Halifelik Ne idi, Nasıl Alındı, Niçin Kaldırıldı, 1973) tamamını bugünkü dille vermeye çalıştığım konuşmasında, Adalet Bakanı Seyit Bey özetle şunları söyledi:

“İslam tarihinde çok büyük bir devrim yapıyoruz. Belki de dünyada bundan daha büyük bir devrim yoktur. Yürekler kuşku içindedir. Hepimizin vicdanı ve aklı istiyor ki, sorun tam açıklığa kavuşsun. Dost ve düşman ne yaptığımızı görsün, bilinçli ya da bilinçsiz davranıp davranmadığımızı anlasın.

Her şeyden önce şunu açıklayayın ki, halifelik sorunu bir din sorunu olmaktan çok, bir dünya sorunudur. İnançla ilgili sorunlardan değildir, millete ait genel hukukla ilgili işlerdendir. Her ne kadar inançla ilgili İslam eserlerinde halifelikten söz edilmişse de, bu, sonradan doğmuş boş bir inanç ve çürük düşünceleri ortadan kaldırmak içindir.

'Halifelik' demek 'hükümet' demektir. Kuran, memleket işleri için iki düstur gösterir. Birinci düstur Meşveret'tir (danışma). Memleket işleri, halkın kendi aralarındaki danışmaları yolu ile yapılacaktır ki, bugün uygarlık dünyasında uygulanan usul de budur. İkinci düstur: Emir verme durumunda bulunanlara uymadır, ki bu da hükümetsizliği, anarşiyi ortadan kaldırmak içindir.

Gerçi Kuran'da 'halife' deyimi vardır ama bir din esası olarak değil, eski peygamberler için adalet dağıtımı anlamına kullanılmıştır. Halifelik, halef olmak, birinin yerine geçmek, vekil olmak demektir. Kuran'da

kendilerinden halife diye söz edilen şahıslar, adaletli olmada, hakları sahiplerine vermede, haksızlığı ortadan kaldırmada Tanrı'nın halefi olmakla görevlendirilmişlerdir. Böyle kimselere uyulmak gerektiğinden halifeye 'Müslümanların İmamı' da denir. Fakat halifenin atanma şekli, koşulları, her zaman gerekli olup olmadığı hakkında ne Kuran'da, ne de hadislerde, yani Peygamber'in ilke niteliğindeki sözlerinde herhangi bir hüküm ve açıklık yoktur. Bu da olağandır. Çünkü, halifelik dinin temel sorunlarından değildir, milletin kendi işidir, politik bir sorundur. Zamana, alışkanlıklara göre değişir. Bu nedenle, Peygamber ölürken yerine bir halife bırakmamıştır. Her ne kadar bazıları Ali ve bazıları Ebûbekir hakkında halifelik için belge olduğunu ileri sürerlerse de bu doğru değildir. Böyle bir belge ve esas olmadığından, Peygamber'in yakınları kimin halife olacağı konusunda anlaşmazlığa düşmüşlerdir.

Daha sonradan bu konuyu düşünen İslam bilginleri, halifeliği ikiye ayırırlar. 1.Hilâfet-i Hakikiye (Gerçek Halifelik), 2.Hilâfet-i Suriyye (Görünüşte Halifelik). Gerçek halife, gerekli şartları kendinde toplayan ve milletin seçip kesin ve genel egemenliğini kabullendiği halifedir, ki Peygamberin ölümünden sonraki Dört Halife olan Ebûbekir, Ömer, Osman ve Ali'nin durumu budur ve bu dönem otuz yıl sürmüştür. Gerçek halifeliğin on kadar şartı vardır: 'özgür olmak', 'duyguları ve vücudu sağlam olmak', 'memleket ve millet işlerini idarede iyi tedbir ve siyaset sahibi olmak', 'tam anlamıyla adaletli olmak' gibi...

Bütün bunlardan da açıkça anlaşılır ki, halifelikte amaç, adaletli hükümet kurmaktır. Kuran bunu yapabilmenin yolunu göstermiş ve devlet idaresinde milletin birbirine danışması esasını emretmiştir. Bizim bugün yapmak istediğimiz, hatta yapmakta olduğumuz da budur. Bugünkü idare usulümüz Tanrı'nın da beğendiği bir idare şekli olduğuna göre, başımızda korkunç bir hayal gibi bir halife bulundurmanın ne anlamı vardır?.. Kaldı ki, yukarıda açıklanan şartlara sahip bir halife bulmak da bugün için mümkün değildir.

Bazıları halifeliği kaldırmamızın öteki İslam ülkelerinde kötü yankı ve etkilere sebep olacağını sanıyorlar ki, bu çok yanlıştır. Dünya Savaşı'nda İstanbul'daki Halife'nin Kutsal Savaşa Çağırma Buyruğu'na hiç bir İslam ülkesi katılmamıştı. Irak'ı, Suriye'yi ve halifeliğin merkezi İstanbul'u Hindistan'ın Müslüman askerleri işgal etmedi mi? Şeyhülislamlarımız Malta'da tutsak iken hiç bir İslam ülkesi yardıma koştu mu? Kaldı ki,

Müslümanların birbirlerine yardım etmesi için bir halifenin varlığı da şart değildir. Müslümanların birbirlerine yardım etmesi, din gereğidir. Bu zorunluluk, bir kimsenin 'halife' adı ile bir makamda oturmasından ötürü değildir. Çünkü İslamiyet'te ruhaniyet (ölen kutsal kimselerin ruhlarının devamı niteliğindeki kişilerin saygı görmesi) yani buna dayanan bir hükümet yoktur. İslamiyet'te tek kutsal kavram 'hak'tır. Onun içindir ki, Peygamber 'Allah'ım! Benim mezarımı, tapılır put yapma' diye dua ederdi. Böyle yüksek bir din, halife adı ile birinin başınıza oturmasını ve tapınılacak kadar kutsal sayılmasını kabul etmez.

Önce de söylediğim gibi, halifelik bir millet işidir, bir tür vekilliktir. Millet ile halife arasındaki anlaşmaya dayanan bir sözleşmedir. Bu sözleşme ile halife, tasarruf-u âmme (bütün Müslümanlar adına karar verme yetkisi) sahibi olur. İslam Hukuku'nda buna velâyet-i amme denir. İslam bilginlerine göre, velâyet, ister razı olsun, ister olmasın 'birinin başkası adına karar vermesi'dir. İslamiyet'te hiç kimsenin başkası üzerinde böyle bir hakkı yoktur. Çünkü, İslamiyet'te sınıf imtiyazları ve soyluluktan gelme haklar usulü mevcut değildir. İslamiyet, tam anlamıyla demokratik bir dindir. Hiç kimseye imtiyaz tanımaz. Büyük-küçük, aşağıda-yukarıda herkes Tanrı önünde eşittir. İslamiyet'te yalnız bir kişinin rızasız söz geçirme hakkı vardır ki, o da çocuğu karşısındaki 'baba'dır. Çünkü çocuk kendine bakamaz, haklarını koruyamaz. Bir çocuğun menfaatini ve iyiliğini herkesten çok düşünecek olan da babasıdır. Bu nedenle, çocuğun rızası olmaksızın baba, çocuğun velisidir. Başka hiç kimse kendiliğinden böyle bir hakka sahip değildir. Bir kimsenin böyle bir hakka sahip olabilmesi için muhakkak bir kimsenin kendi isteğiyle ona bu hakkı vermesi gerekir. Böyle bir velâyet almış olana 'vekil', vermiş olana da 'müvekkil' denir. Halifenin sahip olduğu velâyet de, bu türden bir vekâlettir. Ve ancak milletin vermesi ile geçerli olabilir. Yoksa miras gibi babadan evlada geçemez. Soydan gelme halifelik yoktur.

Vekillik, mutlak (genel ve kesin) olarak verilebileceği gibi, mukayyet (kayıtlı, şartlı, sınırlı) olarak da verilebilir. Ya da toplum, böyle bir vekile hiç ihtiyaç duymaz, kendi işini kendisinin görebileceğini düşünür ve hiç kimseye velâyet ya da vekâlet, yani halifelik vermez. Bu da mümkündür. Buna engel olacak ne bir din kuralı, ne de bir hukuk kaidesi yoktur. İşte bugün biz bunu yapmak istiyoruz. Millet böyle bir karara varınca da, artık Halife yok demektir. Bu tür idare Cumhuriyet'tir. Tanrı'nın istediği ve

beğendiği toplum yönetimi de budur. Bu yönetimin aracı 'akıl'dır. Kuran baştan sona kadar aklı ve akıllıyı yüceltir. İslamiyet, akıl ve mantık ile birlik ve birleşiktir. Bu nedenle, gerek âyetler, gerekse hadisler, taklitçiliği, yani isterse bilgin olsun, bir kimsenin belgesiz ve dayanaksız sözlerine uymayı yasaklar. Her şeyin inançla değil, belge ile ispatlanmasını ister. İslamiyet eğitim ile de birliktir. Bilimden hiç ayrılmaz. Onun içindir ki, Peygamberimiz 'İlim Çin'de de olsa gidiniz, öğreniniz', 'Bilgiyi ve ustalığı beşikten mezara kadar öğreniniz' demiştir. Ve bir vakitler, Avrupa, bilgisizliğin koyu karanlığı içinde iken, İslam ülkeleri uygarlık yollarında çok ilerlemişti. Şimdi neden bu ülkeler haraplık ve Müslümanlar bilgisizlik içinde kalmıştır? İslamiyet ilerlemeyi o zaman engellemiyordu da, şimdi neden engelliyor? Demek ki bugün ilerlememize engel olan, gerçek İslamiyet değildir. Bilgisizlikten, körükörüne taklitçilikten doğan yersiz anlayış ve anlatıştır. Bugün İslamiyet, uydurma söylentilerle dolmuştur. Oysa ki Peygamberimizin en büyük dualarından biri 'Tanrım bize eşyanın gerçeğini göster' idi. Halkımız bunları bilmiyorsa kabahat onun değil, anlatmadığımız için bizimdir. Halkımıza gerçekleri anlatalım, uyaralım, aydınlatalım, öğretelim. Hilafet hilafet diye çökmüş, yoksullaşmışız. Artık yürüyelim."

Adalet Bakanı Seyit Bey'in bu konuşması üzerine başka söz isteyen olmadı. Başbakan İsmet Paşa'nın da teklifi destekleyen konuşmasından sonra Halifeliği kaldıran birinci madde kabul edildi. 'Halife Ailesi'nin (Osmanlı soyunun) erkek ve kadınlarını ve bu kadınlardan doğanları ve bu aileye damat olanları memlekette eğleşmek ve oturmak hakkından yoksun tutan ikinci maddenin görüşülmesine geçildi. İlk sözü, bir kaç arkadaşı ile birlikte bir önerge vermiş olan Trabzon Mebusu Muhtar Bey aldı:

Muhtar Bey — Halifeyi attık, Halifeliği kaldırdık. Bunu hepimiz oybirliği ile kabul ettik. Halife ailesinin erkeklerini de memleketten çıkaracağız. Bunda da beraberiz. Çünkü Cumhuriyetimize engel olacak hiç bir şey kabul etmiyoruz. Lakin bu kesin kararı verirken ben bütün arkadaşlardan iyilik, cömertlik dileniyorum. Ve diyorum ki...

Yahya Galip Bey — Kime karşı canım, milletin yok edilmesine karşı iyilik dilenilir mi?

Muhtar Bey — Rica ederim Yahya Galip Bey, siz her şeye karışır mısınız? Hiç susmak alışkanlığınız yok mudur? Ben bu memlekette,

kadınlardan bir zarar geleceği kanısında değilim. Gerçekten kadınlar politikada büyük rol oynarlar, Osmanlı tarihinde bir çok sultanların önemli rolü olmuştur, hatta bir çok devlet adamlarının kanlarının akıtılmasında da rol oynamıştır, fakat kadınların politikada rol oynaması kesinlikle kocalarının iktidar mevkiinde bulunmasına bağlıdır. Oysa ki bunların büyük-küçük bütün erkeklerini çıkardıktan sonra, iktidar mevkiinde bulunmayan kimseye mensup kadının gücü kalmaz, hiçbir rol oynayamaz. Yüksek bir hayata alışmış olan Müslüman kızların dışarıya atılmasını iyi görmüyorum. Onları ahlaksızlığa sürükleyeceğiz. Bir zamanlar yüksek saydığımız kadınların öteye beriye, kötü yollara düşmelerine sebep olacağız ve bunların memlekette kalmasında bir mahzur yoktur. Bunlar hakkında cömert davranınız, bunların memleketten kovulmasını şey etmeyiniz. Erkekleri kovalım, yurt dışına çıkaralım, fakat kadınlara dokunmayalım.

Kütahya Mebusu Ragıp Bey ise, bu gibilerin yüzyıllarca sonra bile sultanlık iddiasına kalkışabileceklerini, bu yüzden kan döküleceğini, sultanlığın kaldırılıp halifenin meclisçe seçilmesinin düşünüldüğü günlerde bir mebusun Abbasi soyundan olduğunu belgelerle ispata kalkıştığını anlattı, maddenin aynen kabulünü istedi.

Başkan, kadınların yurtta kalmalarına imkân veren değişiklik önergesini oya sundu. Sayılan parmaklardan kesin bir sonuca varamadı. Önergenin lehinde ve aleyhinde olanları ayağa kaldırarak oylamayı tekrarladı ve ancak bundan sonra önergenin reddedilip maddenin aynen kabul edildiğini bildirdi.

Yukarıdaki maddede yazılı olanların vatandaşlık haklarını kaldıran ve on gün içinde yurt dışına çıkma zorunluluğu ön gören 3. ve 4. maddeler görüşmesiz olarak; malların nasıl tasfiye edileceğine, nasıl vekillik verileceğine ve temsil edileceklerine, kendilerine ne kadar yol parası ödeneceğine dair olan 5-7 maddeler aynen; padişahlara ait taşınamaz malların, saraylardaki eşyaların, padişahlığa ait saray ve binalarla padişahlık hazinesinin millete intikal ettiğini hüküm altına alan 9-11 maddeler de yine görüşmesiz olarak kabul edildiler. Yürürlük maddelerinin de geçmesinden sonra tasarının tümü tekrar oylandı ve 'Hilafetin Kaldırılmasına ve Osmanlı Soyunun Türkiye Cumhuriyeti Ülkesi Dışına Çıkarılmasına Dair Kanun' 431 sayı ile kabul edildi (Z.C.: 3 Mart 1924). Ve Türkiye Cumhuriyeti, 3 Mart 1924 gününü köklü ve büyük devrimlerin bir

başlangıç günü gibi yaşadı. Din ve Askerlik işlerinin politikadan ayrılmasından, din ve askerlik okullarının Eğitim Bakanlığı'na bağlanmasından, Diyanet İşleri Bakanlığı ile Genelkurmay Bakanlığı'nın kaldırılmasından sonra, din işlerinin yönetimi de kişilerin elinden alınıp topluma mal edildi.

Bu devrimleri ilk alkışlayanlardan biri İstanbul Üniversitesi oldu ve Mustafa Kemal Paşa, Rektör İsmayıl Hakkı (Baltacıoğlu) Bey'e bir telgrafla teşekkür etti (Atatürk'ün S. ve D: 4/518).

Bu arada Ekonomi Bakanlığı da kaldırılıp işleri iki ana başlık altında toplandı, Ticaret ve Tarım Bakanlıkları kuruldu (Kanun: 432). Son kanun hükümlerini yerine getirebilmek için Hükümet istifa etti. Yeni hükümeti kurma görevi yine İsmet Paşa'ya verildi. İsmet Paşa da, Halifeliğin kaldırılmasındaki önemli konuşmasıyla ün salmış olan Adalet Bakanı Seyit Bey ile Eğitim Bakanı'nı kabine dışında bırakan hükümetini kurdu. İçinde Diyanet İşleri Bakanlığı ile Genelkurmay Bakanlığı bulunmayan kabine Cumhurbaşkanı'nca da kabul edildi ve 6 Mart 1924 tarihli tezkere ile Meclis'e sunuldu. Meclis Başkanı Fethi Bey, aynı günkü oturumda yeni hükümet listesini okutup oyladı, toplantıda bulunan 145 mebusun oybirliği ile kabul edildiğini bildirdi. (Z.C.: 6 Mart 1924)

KABİNE

Başbakan İsmet Paşa (Malatya)

Dışişleri Bakanı İsmet Paşa (Malatya)

Milli Savunma Bakanı Kâzım Paşa (Balıkesir)

İçişleri Bakanı Ahmet Ferit Bey (Kütahya, iki buçuk ay sonra, yine Kütahya Mebusu Recep Bey)

Maliye Bakanı Abdülhâlık Bey (Çankırı)

Ticaret Bakanı Hasan Bey (Trabzon)

Tarım Bakanı Zekâi Bey (Aydın, altı ay sonra Muğla Mebusu Şükrü Kaya Bey)

Adalet Bakanı Necati Bey (İzmir)

Sağlık ve Sosyal Yardım Bak. Dr. Refik Bey (İstanbul)

Eğitim Bakanı Vâsıf Bey (Manisa)

Bayındırlık Bakanı Süleyman Sırrı Bey (İstanbul)

Yeni hükümet ilk iş olarak, Şer'iye Mahkemeleri (din yasalarınca yargılama yapan mahkemeler) ile Yargıtay'daki Şer'iye Dairesi'ni kaldıran ve normal mahkeme kuruluşlarını yeniden düzenleyen iki kanun tasarısını Meclis'e verdi. Hızla Komisyonlardan geçip Genel Kurula gelen tasarıların birleştirilerek görüşülmesine başlandı. Mersin Mebusu Besim Bey, Şer'iye Mahkemelerinin kaldırılmasıyla görevin öteki mahkemelere aktarıldığını, ikiliğin kaldırılmasının iyi olduğunu, ancak medeni haklarla ilgili konu başlıklarının da bir an önce kanunlaşmasını gerektiğini anlattı. Mahkeme kuruluşlarının yeniden düzenlenmesi konusuna değinerek, bu yeni düzenlemede İstinaf Mahkemelerinin de kaldırılmasından kuşku duyduğunu ilk kademedeki mahkemelere karşı Yargıtay'dan önce 'istinaf'ın bir teminat olduğunu, bir çok kararların istinaf ile değiştiğinin görüldüğünü, istinaftan gereği kadar yararlanılmamışsa bunun sorumlusunun kuruluşun kendisi olmayıp eksiklerin yeterince yargıç yetiştirilmemesinden kaynaklandığını belirtti. Adalet Bakanı Necati Bey, 'İstinaf'tan umulan yararın görülmediğini, tecrübeli ve bilgili adliyecilerin bu şekilde düşündüklerini, tek hakimli mahkemelerden vazgeçilerek üç hakimli mahkemeler kurulacağını, bunun bir tür istinaf demek olduğunu, üç hakimli mahkeme kararları için de Yargıtay yolunun açık bırakıldığını ve üç hakimli mahkemelerin bütün ilçelerde açılacağını söyledi.

Sonuçta tasarı, 469 sayı ile kanunlaştı. (Z.C.: 8 Nisan 1924)

Şimdi sıra, Türkiye Cumhuriyeti'nin büyük devrimlerinden biri olarak, Cumhuriyet Anayasası'nın yapılmasına gelmişti.

Cumhuriyet Anayasası

(20 Nisan 1924)

Anayasa Komisyonu Sözcüsü Celâl Nuri Bey (Gelibolu) — Sayın arkadaşlar, yüksek huzurunuza Anayasa Tasarısı'nı getirmiş olmakla, 'Devrim'in tamamlanmış olduğunu sanıyorum. Bu Anayasa Tasarısı, beş yıllık bir Milli Mücadele'nin zafer belgesidir. İddia edebiliriz ki, bu yasayı yazan doğrudan doğruya Türk Milleti'dir. Bu yasanın kabulü ile Devrimimize kesin bir şekil vermiş olacağız.

Osmanlı müstebit sultanlığı, ilk kez özgürce bir adım atmak istemiş ve 1839 yılında Gülhâne Hattı Hümâyunu (Padişah eliyle yazılmış olup Gülhane'de okunan buyruk) ilan edilmişti. Bu, çok tereddütlü ve çekingen bir adımdı. O zamana kadar uyrukların, sultanlığa karşı hiçbir hakkı belirtilmemiş ve Sultan da uyruklarına karşı hiçbir yükümlülükte bulunmamıştı. 1839 Hattı Hümâyunu ile millete ufak bir hak veriliyordu, fakat o da her dakika geri alınabilirdi. Şurası da bilinmektedir ki, bu Tanzimat-ı Hayriye Hattı (İyiliğe yönelmiş düzeltme yazısı), bir dereceye kadar, Avrupalıların baskısı ile çıkarılmıştı. Her ne kadar Reşit Paşa gibi bazı yüksek kimselerin bunda etkisi olmuşsa da, herhalde daha çok Avrupalıların 'Islahat Teklifleri'ne (içişlerini düzeltme isteklerine) karşı oyalama kabilinden bir şeydi. Bundan sonra 1876 Anayasası yayımlandı. Bu kanunu bir kelime ile özetlemek mümkündür ki, 1876 Anayasası milletin haklarını değil, Padişah'ın haklarını tesbit ediyordu. Gerçekte bir anayasa bile değildi. Çünkü verilen bütün hakların, öteki maddelerle geri alınması imkânı vardı. Mesela, Padişah, istediği zaman Meclisi kapamak ve Meclis'in kararlarını, kendisince seçilmiş Senato'da geri aldırmak gibi bazı maddeleri bu yasanın içine sıkıştırmıştı.

1876'da yapılan kanun ve özellikle onun yedinci maddesi ile yalnız padişahlık hakları belirtiliyordu. Toplum hakları ele alınmıyordu. 1908 Devrimi ile, bu Anayasa uzun süre uyuduktan sonra, yeniden yürürlüğe kondu. Ve yapılan bazı değişikliklerle millet, olabildiğince bazı haklara kavuştu. Fakat bunlar da köklü değildi. Nitekim, Mehmet Vahideddin bunların hepsini geri alabildi. Tanrı'ya şükredelim ki, Genel Savaş sonunda milletimiz bunların saçma sapan şeyler olduğunu anladı ve sultanlıktan ayrıldı. Bir Anayasa düzenledik (1921'deki 85 sayılı). Bu Anayasa 23 madde ile bir ayrı 'Madde'dir. O zamanki ihtiyaçlar göz önünde tutularak

yapılmış ve adeta bir takım değiştirilemez ilkelerden meydana gelmiştir ki, esaslı hükmü ile ulusal egemenlik karar altına alınmıştır. Bu Anayasa'nın bazı hükümleri, bir takım usul kanunları ve ufak tefek bazı kayıtlarla değiştirildi. Ondan sonra sultanlığın kaldırılması hakkındaki yüce kararımız ile bu Anayasa bir kat daha güçlendi. Bu arada Lozan Antlaşması imzalandı. Devletimiz iç ve dış egemenlik hakkını, öteki devletler gibi eşitlik üzre, kabul ettirmeyi başardı. Ondan önce hükümet etme hakkımız sakattı. Ötekilerine benzemiyordu. Mesela kapitülasyonlar vardı. Bunun gibi daha bir takım hükümler vardı ki, kanun yapmakta belimizi büküyordu.

Bunun üzerine, Cumhuriyet kelimesini söyledik, sekiz maddelik bir kanun kabul ettik. Geçen günkü yüksek kararınız gereğince de halifelik kaldırıldı. Bunların hepsi bu Anayasa'nın meydana gelmesini sağlayan parçalarıdır. Bunların hepsinden esinlenerek bütün bu hükümleri toplu bir halde ve bir tek metin olarak Yüce Kurul'a sunuyoruz. Bu kanun öyle üç beş dakikada yapılmış değildir, bütün olaylar burada belirtilmiştir. Bu kanunu yapan, doğrudan doğruya yüce milletimizdir. Komisyon'un yaptığı şey, bazı kelimelerini tespit etmekten ibarettir. Biz bu devrimimizle ve bu devrimi meydana getiren bundan önceki kararlarımızla övünebiliriz. İddia edebilirim ki, bu devrimimiz çok hızlı, çok sağlam, çok canlı, hatta Fransız Devrimi'nden daha çabuk olmuştur. Fransa Devrimi, 1871'de sona ermiştir; 1789'da başlamıştır, 82 yılda tamamlanmıştır. Bizde ise, bildirdiğim şu gelişip olgunlaşma dönemi üç-beş yıllık bir dönemdir. Bundan ötürü bizim bu Kanunumuz daha hızlı bir başarıdır, bununla övünebiliriz.

Değil yalnız Türk Milletinin tarihinde, 1300 yıllık İslam dünyasında bile hemen hemen ilk defa görülen en büyük olaydır. Fransız Devrimi, 'restorasyon' (devrilen, hükümdar ailesine yeniden hükümdarlık hakları verilmesi) denen bir takım saltanat geri vermeleriyle karmakarışık bir duruma girmiştir. Anlaşılıyor ki, halkın eğilimini ve durumunu pek göz önünde tutmayan bazı kanun koyucular bunları kaleme almışlardır. Bizde ise, yapılan devrimler herkesin sevgisini kazanıyor. Hiçbir yandan bir itiraz gelmiyor. Övünmek hakkımızdır. Bu anayasa, bir kişinin kendi başına bir çırpıda yazdığı bir kanun değildir. Böyle kanunlar çabucak yapılamazlar. Fransız Anayasası, 1871 ile 1875 arasında, dört buçuk yılda yapılmıştı. Bizim de ilk Anayasamızdan bugüne kadar buna yakın bir zaman geçmiştir (bkz. M. Goloğlu, Cumhuriyet'e Doğru: 57). Bunu ilk günü yapamazdık, başka yerlerde de böyle olmuştur. Çok yararlandığımız Polonya

Kanunu'nun gerekçesinde de vardır. Polonyalılar, bağımsızlığa kavuştukları gün bir kaç maddelik bir kanun yaparak Cumhurbaşkanı ile Bakanlar Kurulunu tayin etmişler, sonra vakit bulup uzun bir kanun yapmışlardır. Biz de öyle yapıyoruz.

Bu konuda iki usul vardır. Biri 'Fransız Usulü'dür ki, kanunları parça parça çıkarmaktır. Orada Anayasa diye tek bir kanun yoktur. 'Article organique' niteliğinde, yani bir vücudun birbirini tamamlayıcı uzuvları gibidir. Biz de öyle idik, şimdi hepsini bir araya topladık, eksikleri koyduk, fazlaları çıkardık. Her ihtiyaç duydukça bir kanun yapmaktansa tek bir Anayasa çıkarmayı uygun bulduk.

Sunduğumuz anayasa projesinde bir kaç ilke göz önünde tutulmuştur. Birinci ilke, 'Milliyetçilik'tir. Osmanlı Sultanlığı, uluslarüstü yani uluslararası bir sultanlık idi ki, Türk Milleti'nin gelişmesine meydan vermeyecek kadar milliyetimizi, varlığımızı sıkıyordu. Onu yapan da Osmanlı Anayasası idi. Bu ise, Türk Cumhuriyeti'nin Anayasa'sıdır. Bunda, Türk Milleti göz önünde tutulmuştur. Türk Devleti'nin kamu hakları, bu hakların kullanılması, görevlerin bölümü gösterilmiştir. “Kuvvetler birliği” nazariyesine çok titizlikle uyulmuştur. Çünkü bu Kurul'u doğuran, bu Cumhuriyet'i meydana çıkaran, 'kuvvetlerin birliği' esasıdır. Kuvvetlerin birliğinden anladığımız şudur: Egemenlik hakkı doğrudan doğruya millete aittir. Fakat milletin, bu hakkını bütün ayrıntılarına kadar kullanması imkânsızdır. Bu nedenle bir Meclis kuruldu. Bu, 'Yüksek Meclis'inizdir. Bu, bir vekâlet, bir emir şeklinde olmuş bir vekilliktir. Yani bu Yüksek Meclis, doğrudan doğruya 'millet'tir, istediği gibi yürütmeyi düzenler. Bu egemenlikte üç-dört görev var. Görevin birisi 'Yasama Hakkı'dır ki, kanun yapmak, kanunu kaldırmak, değiştirmek. Bu öyle bir haktır ki, bunun üzerinde vekillik olmaz. Bir parçasını bile Meclis, başka bir kurula, başka bir kimseye veremez. Kanun yapmak, kaldırmak, değiştirmek hakkı, kayıtsız ve şartsız 'Yüce Kurul'unuzundur. Yürütme kuvveti de öyledir. El koyan, doğrudan doğruya Meclis'tir. Meclis istediği gibi yapar. Fakat, memleket bir takım valiliklerden meydana gelmiştir. İdare, bakanlıklara ve şubelere bölünmüştür. Bütün bu işleri teker teker Yüce Kurul'un başarabilmesi mümkün değildir. Bu nedenle bir kaide ortaya çıkıyor ki, yürütme işlerinde vekillik olabilir. Nitekim, önceki Meclis, Anayasa'nın sekizinci maddesi ile, devletin bölündüğü idare şubelerinin işlerini bir takım vekilliklere gördürmüştür. Bu usul bir kaç değişikliğe uğradı. Vekiller, önce

Yüce Kurul'unuzca seçilirlerdi. Bunun mahzurları görüldü. “Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı üç aday göstersin” dediler. Bir zaman da bu uygulandı, sonra kaldırıldı, yine birinci usule dönüldü, Yüce Kurul'unuz adaysız seçimler yaptı. Sonra bunun da uygun olmadığı anlaşıldı. O sırada savaş durumu da bitmiş, güçlü bir hükümet kurulması kararlaştırılmıştı. Yüce Kurul, Cumhuriyet'i ilan etti. Hükümet kurma hakkını, kendi üyeleri arasından seçtiği bir Cumhurbaşkanı'na verdi ki, onun göstereceği Başbakan kabineyi kurar, o kabine de Yüce Kurul'unuzun onayına sunulurdu. Bunlar birer ilerleme aşamaları idiler. Bunlardan geçmemek olamazdı. İlk dönemde bütün güçlere el koymak ve karşımızdaki 'Sultanlık' kuvvetine ve düşmanlara devletin birlik ve beraberliğini göstermek gerekirdi. Kuvvetler ayrılığı demeyeceğim, görevler ayrılığı ya da bazı hususların yine Yüce Meclis'ten çıkmak üzere bazı kurullara, bazı vekilliklere verilmesi ve bunlar arasındaki birlik meselesi, pek o kadar göz önüne alınmamıştı. Teklif ettiğimiz Anayasa tasarısında bunlar, barış zamanına ve her yerdeki usullere göre ve benzetilerek düzenlenmiştir. Ulusal egemenlik de hiç zedelenmemiştir. Çünkü, Meclis bir Cumhurbaşkanı seçiyor, o da Meclis'ten bir Başbakan seçiyor, Başbakan da yine bizim aramızdan bakanlarını seçiyor. Bunun denetlenmesine, düşürülmesine, güven gösterilmesine, gösterilmemesine ait haklar her an Yüce Kurul'unuzundur. Sultanlıkla yönetilen öteki ülkelere benzemez. Orada, babasının oğlu olmaktan başka hiçbir özelliği olmayan bir adam, devletin yürütme gücünü eline alıyor, istediği gibi davranıyor. Eğer memlekette meşrutiyet ve bir meclis varsa ve biraz çokça hak verilmiş ise, idare biraz denetlenebiliyor. Bu idaredeki yürütme makamına krallık, imparatorluk, sultanlık derler. Burada o işi Yüce Kurul'unuzun seçtiği Cumhurbaşkanı yapar. Çağdaş usullere göre kurulan hükümetlerde görevin bir dereceye kadar belirtilmesi ve ayrılması gerekir. Ancak bu suretledir ki, birlikte ve ortaklaşa sorumluluk yüklenecek ve memleketin işlerini yürütecek bir hükümet meydana gelebilir. Böyle olmazsa, kabinede birlik ve beraberlik görmek mümkün değildir. Oysa ki eskiden her bakan ayrı ayrı seçildiği halde, yine aralarında birlik olmak zorunluluğu vardı. Çünkü Meclis'e sunulan kararnamelerde bütün bakanların ortaklaşa imzaları bulunurdu. Böyle olunca da, bunları ayırmak olamıyordu. Birinci Meclis'te bunu başaramadık. Bu bölüme koyduğumuz maddeler ulusal egemenliği olan öteki memleketlerdeki usullerdir. Bununla beraber, tasarımızın 'Esas Hükümler Bölümü'ne bakılacak olursa görülür ki, yine de bütün hakların millette

olduğu ve milletçe kullanılmalarının Meclis'inize bırakıldığı, yasama yetkisinin de, yürütme gücünün de Büyük Millet Meclisi'nde toplandığı açıkça gösterilmiştir. 'Eski Kanun'un sekizinci maddesi gereğince Meclis, hükümetin şubelere ayrıldığı daire işlerini İcra Vekillerine (Yürütme Bakanlarına), Vekiller Heyetine (Bakanlar Kuruluna) gördürürdü. Bunu daha derli toplu, daha sağlam bir temele dayatarak yürütme görevinin ne şekilde yapılacağını gösterdik. Hükümetin her vakit Meclis'in denetimi ile karşı karşıya bulunduğu ve onun güvenini kazanabilirse iş görebileceği, güvensizlik yaratırsa iş göremeyeceği bir madde ile esas hükümlerde açıkça gösterildi.

Teklifimizin kaynağı doğrudan doğruya ulusal devrimdir. Yani bu devrim olmasaydı, buradaki maddeleri düzenlemeye de gücümüz olmayacaktı. Kuvvetler Birliği, bizce önemli ve değerli bir ilkedir. Bu ilkeyi belirttik. 'Esas Hükümler'in dayandığı ilke Kuvvetler Birliği'dir. Fakat, mademki barışa kavuştuk ve düzenli bir devlet kurduk, o halde görevlerin nasıl yapılacağına dair de hükümler koymak gerekiyordu. Bu konudaki bilimsel gelişme ve ilerlemeler için, cumhuriyet ve meşrutiyet ile yönetilen devletlerin anayasalarından başlıcalarını göz önüne aldık. Bu usullerin ilk uygulandığı Fransa'nın kanunlarını gözden geçirdik. Oradan alınmış epeyce hükümlerimiz vardır. Yeni anayasaları da gözden uzak tutmadık. Mesela, bunların arasında Lehistan (Polonya) Cumhuriyeti'nin yeni ve cumhuriyet esasına dayanan anayasasını da karıştırdık. Fakat bunların hiç birinden tıpkı bir madde alınmış değildir. Kanun teklifimizin genel haklarla ilgili maddeleri, iddia edebiliriz ki, yepyenidir. Eski anayasalarda bulunan bazı hükümleri, başka kelimelerle söylemek, başka kelimeler kullanmak, ya da olduğu gibi almak mümkün idi. O hükümleri, genel haklardan söz eden bazı bilginlerin kitaplarından, bazı çekinceler saklı tutularak, memleketimizdeki uygulama şeklini düşünerek aldık. Bunlarda da bir yenilik gösterdiğimiz kanısındayız. Maddeleştirdiğimiz bütün hükümlerde, herhangi bir olayın çıkması ile doğacak meseleleri çözmeye imkân bırakmadan, bütün ihtimalleri göz önüne alarak yazdık. Bu Anayasa ile şekli tesbit edilen Cumhuriyet'imizin, ötekilerle karşılaştırılması gerektiğinde görülür ki, bizde kuvvetler bir merkezde toplanıyor. Oysa ki, diğerlerinde kuvvetlerin böyle bir merkezde toplandığına dair açık hükümler yoktur. Baştaki sekiz madde, öteki anayasalarda pek görünmez. İlk bölüm de, devrimimizden aldığımız bazı maddeleri içine alıyor ki, bu şekilde bir yenilik göstermiş

oluyoruz. Ya da mevcudu aynen bırakıyoruz. Öteki hükümlerle, öteki devletlerin anayasalarına yaklaşıyoruz. Bizim yaklaştığımız cumhuriyet şekli Amerika'dakidir. Fakat Amerika'da, yürütme gücü ile yasama gücü ayrı ayrı seçilir ve biri ötekini hemen hemen tanımaz. O usulü, biz kabul edemedik. Amerika usulü, federasyon şeklinde kurulmuş devletlere uygundur. O devletlerin birbirinden ayrı iç bağımsızlık hakları vardır. Ancak, bazı genel meselelerde bir merkezi kabul etmiş bir takım devletlerdir ki, Amerika'da bunların sayısı kırk sekizdir. Bunlar bir merkez kurmuşlar, orada yürütme gücünün bütün bütün bağımsız olması ve kırk sekiz devlete de söz geçirebilmesi için çok güçlü olması gerekir. Bu nedenle, Amerika'da yürütme gücü ayrı seçilir, yasama gücü ayrı seçilir. Bu, bizim esaslarımızla iki bakımdan uyuşmaz. Birincisi, bizim devletimiz bir tek devlettir. Öyle türlü devletlerden meydana gelmiş bir devletler topluluğu değildir. Sonra biz, eskiden beri Kuvvetler Birliği nazariyesini göz önünde tutmuşuz. Yürütme gücünün başka bir şekilde seçilmesi, bizim ikelerimize uymaz. Onun için Amerikan Anayasası'ndan hiç yararlanmadık. Zaten Amerika usulü federasyon devletlere, federasyon memleketlere ve yalnız Amerika kıtasına ait olmak üzere –bir tanesi müstesna– kabul edilmiştir. Bundan başka göz önüne alınabilecek İsviçre Anayasası kalır. İsviçre'de devletin şekli, hiç bir devletinkine benzemez. Onun için bu kanundan da yararlanmadık. Sonunda kendi teklifimizi, her kelimenin üstünde ayrı ayrı durarak, mümkün olduğu kadar az terkipler kullanarak hazırladık. 108 esas madde ile bir ayrı ve bir geçici maddeden ibaret bu kanunu meydana getirdik.

Manisa Mebusu Abidin Bey — Bana göre, Anayasa, bir ulusun politik ve sosyal kimliğini açıkça gösteren bir çerçevedir. İkinci Büyük Millet Meclisi'nin açılışında konuşan Mustafa Kemal Paşa bunu şöyle özetlemiştir: “Yeni Türkiye Devleti'nin dayandığı temeller, nitelikleri bakımından, kendinden önceki tarihî kuruluşların temellerinden başkadır. Yeni Türkiye Devleti, bir halk devletidir, halkın devletidir. Geçmişteki kuruluşlar ise, kişi devleti, kişilerin devleti idi.”

İşte yapılacak Anayasa, bu esaslardan esinlenmeli idi. Anayasa Komisyonu bu konuda acaba nereden esinlenmiş, düşünce almıştır? Anayasamız, Birinci Büyük Millet Meclisi'mizce tespit edilmiş, İkinci Büyük Millet Meclisi'nce değiştirilmiştir. İster aşama, ister devrim deyiniz,

Birinci Büyük Millet Meclisi ile İkinci Büyük Millet Meclisi'nde bazı özel nitelikler ve aralarında farklar vardır.

Avrupa'da, Amerika'da ve öteki memleketlerde yani 'Anayasa'yı ilke kabullenmiş ülkelerde bu gibi temel kanunlar kesinlikle o devletin, o milletin Kurucu Meclisleri tarafından tertip ve tesbit olunur. Türkiye Büyük Millet Meclisi, niteliği ve kimliği bakımından Kurucu Meclis durumunda değildir. Anayasa Komisyonu, acaba ne gibi bir mahzur ya da faydasızlık gördü ki, bu Anayasa'nın Kurucu Meclis niteliği ile gelecek, kurulacak bir kurul tarafından yapılmasını doğru bulmuyor?..

Sonra, tekliflerinin ilk niteliğinin Kuvvetler Birliği olduğunu söylediler. Ben tersini ispatlayacağım, ya da iddia edeceğim. Anayasa'nın dördüncü maddesinde “Türkiye Büyük Millet Meclisi, Türk milletinin tek ve gerçek temsilcisidir” deniyor. “Yürütme ve yasama nitelikleri” muhafaza ediliyor. Yani 'Bir Kasım Kararı'ndaki (Sultanlığın Kaldırılması) vazgeçilemez, devredilemez, bölünmez olan ulusal egemenlik ilkesinin kendisinde bulunduğunu anlıyoruz. Fakat biraz aşağılara inince görülür ki, yürütme yetkisi başka güçtedir. Yasama görevi ise Meclis'in üzerinde kalmıştır. Yasama'da vekillik kabul edilmeyeceği Sözcü tarafından ifade edildiği halde, daha aşağıdaki maddelerde bazı yasama haklarının da, tüzüklerin yapılmasında olduğu gibi, Danıştay'larca kullanılacağı göze çarpar. Yürütme yetkisi ile seçilmiş ve fakat Meclis'ten kuvvet alarak Anayasa'da ve özel kanunda açıklanan şekilde hareket eden bir kurul, Ulusal Meclis'imizin içinden çıkarsa ve üzerindeki tasarruf hakkını Meclis kendine saklarsa buna Kuvvetler Birliği denmez, Kuvvetler Dengesi denir.

Seçim dönemlerinin dört yıl olmasını kabul ederim. Çünkü bir yılı seçim gürültüsü, bir yılı da dedikodu ile geçer. Fakat bu arttırmayı bu Meclis yapamaz. Ancak bizden sonraki Meclis dört yıllığına buraya gelir, biz iki yılda tamamlarız. Çünkü Doğu'da ahlak, her şeyden üstün bir etkiye sahiptir. Biz milletvekilliğini iki yıl için kabul etmişiz, şimdi onu kendimiz için dört yıla çıkarmak ahlaka uymaz.

Mebusların andı, eskisine “sadece Cumhuriyet'e bağlılık” ifadesinin eklenmesi ile aynen kabul edilmiştir, deniyor. Fakat eskisinde “sadece” deyimi yoktur. Buna neden ihtiyaç görülmüştür?..

Bir de “bakan yardımcıları” deyimi kullanılıyor, açıklasınlar.

Çok önemli bir maddeye geliyorum: “Meclis, seçimin yenilenmesine karar verebileceği gibi, Cumhurbaşkanı da, hükümetin düşüncesini öğrendikten sonra, gerekçesini Meclis'e ve Millet'e bildirip yenileme kararı alabilir” deniyor. Yani bütün egemenliğini, gücünü kendinde toplamış olan Meclis, on üç kişilik hükümetin mütalaasıyla bir cumhurbaşkanı tarafından fesholunacak. Bunu nasıl kabul edebiliriz? Kabul edilmemesi için bütün gücümle direneceğim.

Sonra, “Mebus olan ya da mebus olmak yetkisine sahip bulunan her Türk, Cumhurbaşkanı seçilebilir” deniyor. Faydası nedir? Bakanlar kesinlikle mebus olacak, fakat Cumhurbaşkanı dışarıdan da olabilecek. Neden?.. Bizi aydınlatsınlar.

Anayasa Komisyonu'nun raporunda, Cumhurbaşkanı'nın hakem ve düzenleyici durumda olması, politik akımların üstünde kalması, genel politikada düzen sağlaması gibi çok canlı tablolar bulunmasına rağmen, gerektikçe Meclis'e katılacağından, Meclis'e ve Bakanlar Kurulu'na başkanlık yapacağından sözediliyor. Cumhurbaşkanı'nın Bakanlar Kurulu görüşmelerine katılmasını düşünün ki, o gün orada mesela savaş ilanı gibi, barış yapılması gibi milletin kaderi ile ilgili ve sorumluluğu gerektirecek meseleler görüşülüyorsa bu sorumluluğu Cumhurbaşkanı'na yükleyecek misiniz? Yükleyecekseniz, Anayasa Komisyonu sorumluluk şekillerini neden göstermemiştir?..

Bir de veto hakkından söz eden madde vardır. 'Egemenlik kayıtsız ve şartsız ulusundur'; bu birinci ilkedir. İkinci ilke ise; 'hükümet etme hakkının bırakılamaz, devredilemez, bölünemez bir şekilde halkın gerçek temsilcisi olan Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde toplanması' hakkındadır. Egemenliği, bu kadar dar, sağlam, büyük esaslarla Büyük Millet Meclisi'mize mal ettikten sonra, onu veto hakkı ile başkasına verirsek, devredersek ne dereceye kadar doğru bir iş yapmış oluruz, ne dereceye kadar Kuvvetlerin Birliği ile, yürütme ve yasama yetkisi ile karışır, açıklansın.

Başkomutanlık sıfatının Cumhurbaşkanı'na verilişi sebebini de anlayamadım. Hükümet kurulmasından sözedilirken de tasvip (onama) yerine tasdik (onaylama) denmektedir. Bugüne kadar kullanılagelmiş olan tasvip neden bırakılmıştır? Bilirsiniz ki, tasvip, kimlikler incelendikten, ehliyetler araştırıldıktan sonra oy vermektir. Tasdik ise, sadece 'evet'

demektir. Bugüne kadar Bakanlar Kurulu listesinin tasvibi yapılırken şimdi tasdik edilecektir. Bu nedenlerle tasarının tümünün Komisyon'a geri verilmesini teklif ederim.”

Muş Mebusu İlyas Sami Bey, böyle bir kanuna kesin ihtiyaç olduğuna göre, tümü üzerindeki görüşmelerin tamamlanarak maddeler üzerindeki görüşmelere başlanmasını ve sırası gelen maddeler üzerinde eleştirilerde bulunulmasını istedi. Konya Mebusu Musa Kâzım Efendi, bu görüşe karşı çıktı ve kanun gereklidir diye tümü üzerinde görüşülemeyeceği yolundaki düşünceyi yerdi ve tümü üzerindeki görüşmelerde de maddelerden söz edilebileceğini ve böylece önemli noktalara dikkatin çekilmiş olacağını belirtti. Yeterlik önergesi reddedildi.

Refet Bey (Bursa) — Zamanımızda parlementoların iki meclisten meydana gelmesi hemen hemen genelleşmiş bir kuraldır. Özellikle büyük devrimler ve tecrübeler geçirmiş milletlerin hepsinde durum böyledir. Mesela, meşruti, reprezentatif (nisbi) hükümetlerden İngiltere başta olmak üzere, Fransa ve İtalya gibi büyük devletlerle Hollanda, Belçika gibi ilerlemiş yerlerin, İsviçre gibi demokrasiyi en olgun duruma getirmiş memleketlerin, yani cumhuriyet ile idare olunanların parlementoları hep ikişer meclisten meydana gelmiştir. İspanya, Portekiz, İsveç, Norveç, Danimarka ile Orta Avrupa'daki devletlerin hepsinde iki meclis vardır. Bütün Amerika devletlerinin parlementoları da iki meclislidir. Parlementolarında bir meclis olan yalnız üç devlet vardır ki, üçü de Balkan Devleti'dir: Bulgaristan, Yunanistan, Yugoslavya. Yugoslavya bile hazırlamakta olduğu yeni anayasada çift meclis usulüne gitmektedir. Yunanistan'ın da, geçirdiği devrim sonunda, bu yola gideceği zannındayız. Demek ki, iki meclisli parlemento, bir kesin ihtiyacın sonucudur. Avrupa'nın ve Amerika'nın siyasi tarihini incelersek görürüz ki, tek meclis usulü daima ayaklanmaların, büyük felaketlerin sonucu olarak doğar. Nitekim, bizde de böyle olmuştur. Fransa da, devrimler geçirdiği zaman, hep tek meclise gitmiş, normal duruma gelince iki meclis usulüne dönmüştür. İngilizler de bir kere tek meclis usulüne gittiler ve fakat zararını görünce tekrar iki meclis yaptılar, bir daha da dönmediler. Olaylar insanları bu usule yönelttiği gibi, Montesquieu'den bu yana, bilginlerin hemen hepsi de iki meclisin gereğinden söz ederler. Sorumluluk denen şeyin anlamlı olabilmesi için, mutlaka sorumlu tutacağımız kimseyi kendisine verdiğimiz görevde bağımsız bırakmamız gerekir. Bu, mantıklı ve zorunlu sonuçtur.

Böyle olmazsa, sorumluluğun anlamı kalmaz. Hükümeti de görevinde bağımsız bırakmalıyız. Bu takdirde, hükümet ile Meclis arasında anlaşmazlık olunca ne olacaktır?.. Eğer arada ikinci meclis yok ise, ya Meclis fesholunacaktır, ya hükümet düşürülecektir. İkisi de memleketin yüksek menfaatlerine uygun düşmez, özellikle bizde... Hükümetin iç ve dış politik etkiler dışında kalması gereken bir memlekette hiç doğru değildir. O halde işi, bu şiddetli usullere gitmeden düzeltip halledecek ikinci bir meclise ihtiyaç vardır.

Sonra, seçimle gelen meclisler genellikle acele kanunlar hazırlamaktadırlar. Bunların üzerinde fazla düşünülmemiştir. Böyle olunca, bunların çabucak ve olduğu gibi çıkarılması ülkenin yararına değildir. Bunların, daha az heyecana kapılan, ilerisini düşünerek yavaş davranan ikinci bir meclisten geçmesi gereklidir. Prezentatif (temsili) şekillerle idare olunan devletlerde şüphe yok ki, kuvvet yine mecliste olacaktır. Bu şekil hükümetlerin kesin ve zorunlu sonucudur. Oysa, yine dünyadaki tecrübelere dayanarak bildiriyorum ki, kamuoyu ile seçilmiş meclislere gelenler çoklukla genç, çalışkan, hareketli kimselerdir. Bu, doğal ve zorunludur. Ve konuşmacılar, genellikle birinci meclislerde çıkar. Bundan ötürü, yasama görevi yapılırken ileriyi düşünerek yavaş hareket etmek, işi aceleye getirmemek ihtimali azalır. Duygu coşkunluğuna kapılarak kararlar verilir. Hatta bazen anayasanın bozulduğu bile olur. Adli kanunlara tecavüz edilerek hakimlerin bağımsızlığının kaldırıldığı olmuştur. Bunlar deneylerle anayasa hukuku kitaplarına düstur şeklinde geçmiş gerçeklerdir. İşte, bu gibi olaylar karşısında, her halde, yine bir düzeltici ve düzenleyiciye, hukuk prensiplerini, sosyal kanunları, ekonomik kanunları gereği gibi düşünerek ona göre maddeler üzerinde kafa yoracak bir meclise kesinlikle ihtiyaç vardır.

Ancak, ikinci meclisten söz edilince akla önce, hükümdar tarafından 'ölünceye kadar' kaydiyle seçilmiş üyelerden kurulu Senato (Âyan) geliyor. Böyle bir senatoya taraftar olacak kimse yoktur. Eğer ikinci meclis kabul edilirse, başkalarını taklit etmeden yeni usullerle kurar, bir aşama daha yapmış oluruz.

Bugünkü topluluklarda gerçek kişilerden başka tüzel kişiler de vardır. Bunların büyük rolleri olur. Mesela, illerin kişiliği, seçkin bir kişiliktir. Anonim şirketlerin de toplumda büyük yeri vardır. Sonra, Profesyonel

Meslek Temsili esaslarını da buraya koyabiliriz. İl Genel Meclisi üyeleri senatör seçilebilirler. Ticaret, sanayi, tarım odalarının üye seçimlerine daha çağdaş bir şekil veririz, bu üyeler de senatör olabilirler. Daha başka usulleri de alarak yeni bir Meclis yaparız. Yeter ki, bu Meclis üyeleri memlekette gerek idare mesleğinde, gerekse serbest mesleklerde bilgileriyle, tecrübeleriyle, erdemleri ve olgunlukları ile sivrilmiş kimseler olabilsin. Bu yeni Meclis'e Senato demek zorunluğu da yoktur, 'İkinci Millet Meclisi' denebilir. İkisine birden de 'Büyük Millet Meclisi' deriz. Bu konuda bir önergemiz var.

Tunalı Hilmi Bey (Zonguldak) — Yüce Meclis'in kabul ettiği bir esas vardır ki, benim düşünceme uyularak Acemce, Arapça kaideler kullanılmayacaktı. Oysa ki, tasarı metninde hem Arapça ve Acemce cümleler var, hem de kaideler yanlış. (Ayak patırtıları) Arkadaşlar, ana dile karşı ayak uzatıyorsunuz. Fakat bu kanunda bir madde var ki, şimdi kabul edilmiş olsaydı, okunurken ayağa kalkmamızı isterdim. Madde şudur: “Bu kanunun devlet şeklinin Cumhuriyet olduğuna dair maddesinin değiştirilmesi, başkalaştırılması hiçbir suretle teklif bile edilemez”. Bu tasarı, baştan başa yanlış bile olsa, sadece bu madde için Komisyon'u kutlarım. Yalnız, bu maddeye bir de “Türkiye Cumhuriyeti bir halk hükümetidir” deyimi konulmalıdır, bu unutulmuştur. Komisyon bunu neden koymamıştır?.. Çünkü raporunun gerekçesinde çok yanlış ve tehlikeli olabilecek bir ifade vardır: “Tasarının kabulü halinde genç Cumhuriyetimiz anayasa bakımından gelişiminin belki son ve değişmez esasına varmış olacaktır” diyor. Oysa ki, insanlık daima ilerliyor, gelişiyor. Daha dün ilan edilmiş olan Cumhuriyet'i, son aşamasına varmış kabul etmek, gelişimi, olgunlaşmayı, sonsuz evrimi inkâr etmektir. Eğer biz gençliğe bu düşünceyi aşılarsak, önümüzde açılacak olan uçurumları kendimiz hazırlamış olacağız. Bundan ötürü, gençlere bağırmalı ve demeliyiz ki, “Anayasa ile gerekli bir yapıyı ortaya çıkarıyor ve size veriyoruz. Fakat biliniz ki siz, daima ve daima, dünyanın sonuna kadar gelişmeye, evrime adaysınız ve ona göre bu yapıyı koruyun”. Nitekim Komisyon da, raporun biraz üst kısmında “Daima ulusal ihtiyaçlarımızı göz önünde tutarak kuruluşlarımızı tamamlamamız çok yerinde ve uygun olur” demekle öteki görüşüne karşıt olmuştur. Yanlış kanılarını değiştirsinler. Nitekim, “Cumhuriyet'in ilanı bu gelişme aşamalarından biridir” demek suretiyle bana katılıyorlar ki, ben de “Anayasa'nın düzenlenmesi de aşamalardan biridir” diyorum.

Sonra “maddelerde yenilikler gösterdik” diyorlar. Türkler için bu konuda yenilik yoktur. Çünkü, Tanrı onu, dünyanın kuruluşunda demokrasi için; meşrutiyet değil cumhuriyet için yaratmıştır. Türkler, cumhuriyetin, demokrasinin ne olduğunu dünyanın bilmediği dönemlerden başlayarak Afrika'lara, Avrupa'lara anlatmışlardır. Dünya daki bütün uygarlıkları Türkler meydana getirmişlerdir. Türk, muma benzer, dibine ışık vermez. Kendi yanar, çevresine nur saçar. Işık saçmak için kendini yakar. Fakat artık sıra kendini kurtarmaya gelmiştir. Bu da ancak, kendisinin halkçı ve cumhuriyetçi olduğunu herkese göstermekle olur. Napolyon, “Türkleri dalkılıç yapmayın” demiştir. “Çünkü bir kere dalkılıç olurlarsa, 4 kişi 4044 kişiyi önüne katar.” Merhum Kemal'in dediği gibi, Türk, tüfeğin içindeki kurşuna benzer. Zor çıkar, ama bir de çıktı mı alabildiğine gider. İşte Türk'ün büyüklükleri... Son sözüm şu ki: Anayasa'nın yapılmasını Cumhuriyet'in son aşaması saymayınız.

Reşit Ağa (Malatya) — Yeni bir Anayasa yapılmasının tek sebebi, eski Anayasa'nın maddelerinin saltanatla ve eski hükümet usul ve kaideleriyle ilgili olmasıdır. Fakat Komisyon, bu nedenle yaptığı tasarıda, Cumhuriyet şekline uyulmak gerekirken, ne yazık ki, bazı maddelerinde sultanlık ve eski hükümet kokusu vardır. Bu kokuları kaldıracak bazı değişiklik ve düzeltme isteklerinde bulunacağım.

Bir maddede, “Cumhurbaşkanı mebuslar arasından seçilirse” diyor... Bu, dışarıdan da seçilebilir demektir. Oysa ki, Bakanlar Kurulu mebuslar arasından seçilmektedir ve bu iyi etki yapmıştır. Cumhurbaşkanının dışarıdan seçilmesi uygun olmaz.

Bir maddede de, “Kanunun görevli kıldığı mahkemenin kararı olmadan hakimler ceza bakımından sorumlu tutulamaz ya da kişisel özgürlüklerinden yoksun edilemezler” deniyor. Bu demektir ki, bir 'Hakimler Kurulu'nun kötü durumu meydana çıksa bile mahkeme kararı çıkmadan azledilemezler. Bu kesinlikle doğru değildir. Sekiz ay sonra beraat eden hakimleri görüp de, 'nasıl olsa çıkıp gelir' diye böyle düşünülmüşse yanlıştır. Bugün hakimlerin kanun şartlarına sahip olanı ancak yüzde ellidir. Diğerleri hakimlik sıfatına sahip değildirler. Ne zaman ki bu sıfata sahip hakimler bulunabilirse, bu madde de o zaman konulmalıdır, şimdilik buradan çıkarılmalıdır.

Mahmut Esat Bey (İzmir) — Yeni Anayasa tasarısı, bence, devrimin en kutsal ilkesi olan “Egemenlik kayıtsız ve şartsız ulusundur” ilkesini zayıflatmaktadır. Çağdaş anayasalar ve son hukuk esasları arasında da yerini bulamıyorum.

Cumhuriyet ile idare olunan devletlerden vazgeçtim, meşrutiyetlerin hangisinde yürütme ve yasama gücünü kendinde toplamış bir meclisin böyle, sanki hiç yokmuş gibi, feshine karar verilebilir? En mutlak meşrutiyetlerde bile hükümdar, senatonun oyunu almak zorundadır. Biz, “Cumhurbaşkanı kendi seçtiği kabinenin oyunu alarak Meclis'i feshedebilir” diyoruz. Ulusal egemenliğe bundan büyük darbe olamaz. Bu kabul edilirse, bütün güçleri elinde tutan Meclis, hükümeti artık sorumlu tutmak hakkını bile yitirir. Bir gensoru karşısında sıkışan hükümet, meclisin feshi için cumhurbaşkanına gider. İyi bir cumhurbaşkanı bunu yapmayabilir. Fakat mesele, bir cumhurbaşkanı meselesi değil, Türk'ün mukadderatı meselesidir. Büyük ve eşsiz fedakârlıklarla egemenliğini alan ve bunda çok kıskanç olan bir millet, devriminin üstünden henüz beş yıl geçmeden mukadderatını, mutlakıyet idarelerinde bile olmayan bir sisteme bırakamaz. Sanıyorum ki, Anayasa Komisyonu “fesih” ve “veto” maddelerini tesbit ederken çok beceriksizce hareket etmiştir. Düşününüz ki, kabine, Meclis'i feshetmek isteyecektir. Meclis de bunu haber alınca hemen, Anayasa'daki o maddeyi kaldırdım, diyecektir. O vakit kabine ne yapacaktır? Kabine yerini bırakacak, cumhurbaşkanı zor duruma düşecek, o da yerini bırakmak zorunda kalacak, bu olmazsa memlekette ihtilal başlayacaktır. Anayasa'nın ve Cumhuriyet'in amacı ise, memleketi ihtilallere düşürmek değil, düzen altına almaktır.

Bir Anayasa hazırlanıyor ki, Komisyon'un iddiasına göre değiştirilemez. Oysa ki, memleket üç yılda bir kendi eliyle devrimler yapmak yollarını hazırlamaktadır. Bunu kabul edemeyiz. Ulusal Egemenlik adına, Türk Hukuku adına, Türk Devrimi adına ayıptır.

Zaman zaman meclisler çalışamayacak hale gelebilirler, o zaman, milletin oyuna başvurulabilir. Milletçe seçilmiş bir Senato olursa ona da başvurulabilir.

Bazıları, bütün gücün Meclis'te bulunması halinde, Meclis tahakkümünden, Mecis diktasından sözediyorlar. Meclislerin diktatörlüğü, bütün tarih içinde, ancak bir iki örnekle gösterilebilir. Fakat diktanın ve

istibdadın kaynağı, tarihin başlangıcından beri, tarihin devlet kavramını tanıdığından beri, yürütme kurullarından gelmiştir. Onun için seçimle ikinci bir meclis yapmak zorunluğu vardır. Cumhurbaşkanına, ancak o meclisin oyunu almak suretiyle fesih hakkı vermek mümkündür. Yoksa, bugün bu maddeyi yapsanız bile, millet yarın siler. Tarih imhal edebilir (geciktirebilir), fakat ihmal etmez (vazgeçmez).

Feridun Fikri Bey (Dersim) — Meclis'ten çıkan bazı kanunlarda acelecilikten ötürü bazı yanlışlıklar görülürse bunu düzeltecek yol, ne veto hakkı, ne de ikinci meclis değildir. Bunun için düzenli bir Danıştay kurulmalı, güçlü bir İçtüzük yapılmalı, bir Yüksek İktisat Meclisi meydana getirilmelidir. Yoksa, vetoyu kabul edersek, ilan ettiğimiz ulusal egemenlik ilkemizde dünyayı tereddütlere, karanlıklara düşürürüz. Türkiye kanun egemenliğinde en yüksek dereceye varmış iken, haklarından bir kısmını başkasına verme niteliğinde bulunan bir şekil kabul ederse, bu davranış devrimimiz hakkında haklı şüpheler doğurur. Vetoyu savunmanın imkânı yoktur.

Halis Turgut Bey (Sivas) — Söyleyeceklerimde Cumhurbaşkanımız Gazi Paşa'nın kişiliği sözkonusu değildir. Reşit Ağa'nın dediği gibi, onun kişiliği sözkonusu olsa idi, bu millet ömrü boyunca onu cumhurbaşkanı yapardı. Fakat burada sözkonusu olan, ulusun tümüdür, usulün gelecekteki kaderidir. Koyacağımız esaslar çocuklarımızı ve torunlarımızı kapsamına alacaktır. Milletin egemenliğine sahip olduğu bir yerde, cumhurbaşkanısnın Meclis'i yenileme yetkisini anlayamıyorum. İleri sürülen gerekçe, milletin gerçek yararına dayanmamaktadır. Yıktığımız bir kaynağa dönmek imkânı yoktur. Türk milleti bunu kabul etmez. Veto hakkındaki gerekçe de, uygun değildir. Türkiye Büyük Millet Meclisi tarihinde belki alel acele çıkarılmış bir kaç kanun buna örnek gösterilebilir. Fakat, sorarım size: Gerek birinci, gerek ikinci Büyük Millet Meclisi tarihsel görevini yaparken bir an huzur içinde kalmış mıdır? Bir konuyu iki kere görüşebilmiş midir? Buna imkân var mıdır? Bu, zaman meselesidir. Bir kaç kanun öyle çıkmıştır diye, şimdi bir veto hakkı vermek ve mütemadiyen Meclis'in çıkarmış yani egemenliğini kullanmış olduğu kanunları veto ile geri çevirmek egemenlik hakkı ile bağdaşmaz. Meclis'iniz huzura kavuşup çalışmalarını düzenlediği gün zaten buna ihtiyaç duymayacaktır.

Bir de süre konusu var. Bilirsiniz ki, bir milletin, bir devletin temelleri öyle ikide bir, kısa sürede, sarsılamaz. Oysa ki tasarıda seçim dönemleri iki yıldır. Bunun bir yıla yakın zamanı seçim ve hazırlık olayları ile geçer. Aşırı istekler, kişisel yarışmalar sönmeden yeni seçim başlar. Bu nedenle, Komisyon'un dört yıllık değiştirisine katılırım.

İl Genel Meclisleri de bugün şekilden ibarettir. Yetkileri yoktur. Oysa ki, iller kendi görevlerinde bağımsız olmalıdırlar. Onlara gereken yetki kanunla verilmelidir.

Anayasa değişikliği için üçte iki çoğunluk şart koşulmuştur ki, bu da çok gerekli bir maddedir. Çok önemli olaylardan ötürü, şimdiye kadar üçte iki çokluk kullanılamamıştır, fakat ihtiyaç duyulmuştur. Bundan sonra üçte iki çokluğa uyulması uygun olur.

Hasan Fehmi Efendi (Kastamonu) — Bu kanunu tüm mebusların üçte ikisi ile mi, yoksa birleşimde bulunan mebusların üçte ikisi ile mi görüşeceğiz?

Celâl Nuri Bey (Gelibolu) — Tasarıdaki hüküm bundan sonraki değişiklikler içindir, bu tasarıya uygulanmaması gerekir.

İlyas Sami Bey (Muş) — Geçen günü bu konu görüşülüp oylandı ve üçte iki çoğunluk isteği reddedildi.

Necati Bey (Bursa) — İstek aynı değildir. Anayasa görüşmesi için üçte iki çoğunluk gerekeceği için mebuslara fazla izin verilmemesi isteği reddedilmişti.

Süleyman Sırı Bey (Bozok) — Arkadaşlar gitmeyip biraz daha sabretsinler, kanunu itiraz edilemeyecek bir şekilde çıkaralım.

Ragıp Bey (Kütahya) — Bütün arkadaşların bulunmasına çalışalım ama üçte iki çoğunluk esasını karara bağlamayalım, sonra kanunu çıkarmakta güçlük çekeriz.

Recep Bey (Kütahya) — Üçte iki çoğunluk deyiminin, bence, iki anlamı vardır. Biri, görüşmelerde tüm mebusların üçte ikisinin aranması, ki bu geçen günü teklif edilmiş, kabul edilmemiştir; ikincisi, görüşmelerin yarıdan bir fazla çoğunlukla yapılması, oylamalarda tüm mebusların üçte iki çoğunluğunun aranmasıdır. Yoksa, birleşimde bulunanların üçte ikisi ile

oylama yapılması azlığın çokluğa tahakkümü demektir. Mesela, otuz üyenin bulunduğu birleşimde, bir teklif, yirmi üyece kabul edilmezse haklı ve değerli sayılmamış olur. 19 üye lehte oy vermiş olsa teklif kabul edilmeyecek, teklifin reddi ile aleyhteki 11 üyenin on dokuz üyeye tahakkümü fiilen kabul edilmiş olacaktır. Bu nedenle, üçte iki ile değil, yarıdan bir fazla ile kararlar alınmalıdır. Hak ve gerçek olan, iki yüz kişiden yüz birinin kabul ettiğidir. Üçte iki aranırsa, iki yüz kişinin üçte ikisi 134 eder, 129 kişi lehte ve 71 kişi aleyhte oy verse, aleyhte oy verenlerin tarafı kazanmış olacaktır. Çünkü lehtekiler 134'ü bulamamışlardır. Çokluk, azlığın kararına boyun eğecektir. Ben, her işte, üçte ikinin aleyhindeyim. Kararlar, yarıdan bir fazla ile alınmalıdır.

Abdullah Azmi Efendi (Eskişehir) — Her memlekette anayasaların görüşülmesinde ve kabulünde bir ayrıcalık vardır. Bazı memleketlerde Anayasa'yı 'kurucu meclis' yapar ve dağılır. Bazı memleketlerde meclisler yapar ve üçte iki çokluğu kullanır. Bizde böyledir. Azlığın tahakkümü, yarıdan bir fazla şeklindeki çoğunluktadır. Üçte iki çokluk ise, her anlamıyla çoğunluğu temsil eder. Meclis'in tüm üyesi 280, birleşimde bulunan 200, karar alan 101 olsa, bu sayı 280'e göre azınlıktır, azlığın çokluğa tahakkümüdür. Nitekim, tasarıda da Anayasa değişikliğinin üçte iki çoklukla yapılacağı hüküm altına alınmıştır. Fakat insan, kendine uygulamadığı şeyi başkasına nasıl emreder? Emrederse buna kanun mu denir, zorbalık mı denir, anlamını düşünmek gerekir. Anayasa ancak üçte iki ile değiştirilebilir diyen Meclis, o Anayasa'yı yarıdan bir fazla ile karara bağlarsa akıldan, mantıktan, Anayasa'dan, herşeyden uzaklaşmış olur.

İhsan Hamit Bey (Ergani) — Değişiklik isteğinde üçte iki çokluk aranacaktır. Bu hükmün, bu Anayasa'yı da kapsamına alıp almadığını görüşmek gerekir.

Başkan — Usul hakkındaki görüşmelerin yeterliği isteniyor. Kabul edenler? Kabul etmeyenler? Kabul edilmiştir. Önergeleri okutuyorum. Görüşmelerin yarıdan bir fazla çoklukla yapılmasını, sonunda üçte iki çoklukla oylanmasını isteyen Bozok Mebusu Süleyman Sırrı Bey'in önergesini oylarınıza sunuyorum... Oyların toplanması tamamlanmıştır. Oya katılanlar: 149, red: 79, kabul: 67, çekimser: 1'dir. Önerge reddedilmiştir. Başka bir teklif var. Yarıdan bir fazla ile açılan birleşimde bulunanların üçte

ikisi ile karar alınması teklifini kabul edenler? Kabul etmeyenler? Kabul edilmiştir. (Z.C: 9 Mart 1924, 11 Mart 1924)

Ragıp Bey (Kütahya) — Şimdiye kadar üç önemli sorun üzerinde duruldu: 'Seçimin Yenilenmesi', 'Veto Hakkı', 'İkinci Meclis'... Ben, esas olarak, Meclis'in kendi hakkında yenileme kararı vermesi gibi, gerektiğinde Meclis dışındaki bir kurulun, bir kuvvetin de bu kararı verebilmesinden yanayım. Şekline ve kim tarafından verilmesi gerektiğine ait düşüncelerimi madde görüşülürken söyleyeceğim. Vetoya da taraftarım, şekli üzerinde görüşülebilir, daha iyi bir şekil bulunabilir. Cumhurbaşkanımızın, bir meselenin yeniden görüşülmesini istemesi memleketimizin yüksek menfaati gereğidir. İkinci Meclis'in faydası da inkâr edilemez. Bu istek, Meclis'in dışındaki bir kuvvetin, seçimi yenileyebilmesinin en kuvvetli gerekçesidir. Fakat ben henüz bunun mevsiminin gelmediği kanısındayım. Çünkü devrimimizi tamamlanmış sayamayız. Her gün yeni bir olayla karşılaşmamız ihtimali bugün de mevcuttur. Bununla beraber bu konu, maddelerin görüşülmesi sırasında ele alınabilir, tasarının tümü ile ilgili değildir. Bu nedenle, tümü üzerindeki görüşmelerin yeterli görülerek maddelere geçilmesini teklif ederim.

Saraçoğlu Şükrü Bey (İzmir) — 'Kuvvetlerin ayrılması', 'Kuvvetlerin bölünmesi', hatta 'Kuvvetlerin birleştirilmesi' diye bir şey yoktur. Tek bir kuvvet vardır, tek bir millet vardır. Onun bir tek ulusal egemenliği vardır. Tek kuvvet kaynağı millettir. Bunun için de en uygun idare usulü cumhuriyettir.

Hükümetlerin hiç biri bilimin ve fennin ürünü değildir, tarihin ürünüdür. Bilimin ürünü olsaydı, ona bilimsel iki üç maddelik bir anayasa yapmak çok kolay olurdu. Oysa ki hükümetler tarih olaylarının, özellikle tarihteki yanlışlıkların sonunda doğmuşlardır. Bir çok milletler bu yanlışlıkları bir ihtilal, bir devrim ile düzeltiyorlar. Bizim gibi, bu yanlışlıkları ihtilalle düzeltmiş bir devlete verilecek anayasa, herşeyden önce ihtilalin prensiplerini olaylara göre tespit etmelidir. İhtilalin aramızda yaşayan, yazılı ve yazısız hükümlerini belirtmektedir. Böylece, geriye dönme ihtimalini olanca kuvvetle kapatmak, ulusun fiili egemenliğine doğru yürümek gerekir. Bugün bütün hakların Büyük Millet Meclisi'nde toplanmış olması bile tam yeterli ve meşru değildir. En doğru ve meşru olanı, milletin kendi eliyle kendini yönetmesidir. Bence bu yol da bulunacaktır. Nitekim,

bazı demokrat memleketlerde Meclis tarafından yapılmış bir kanunu milletin geri çevirdiği, Meclis'in kabullenmediği bir kanunu milletin zorla çıkarttığı görülmüştür. İnsanlık bu yolda ilerleyerek, er geç, milletin bizzat hükümet etmesi yolunu bulacaktır.

Veto ve seçimin yenilenmesi sözleri altında saklanan Meclis'in feshi hakkını bir veya birkaç başa vermek bir irticadır, geriye dönüştür. Bazılarının sandığı gibi Meclis kendine verilmiş hakları keyfinin istediği gibi kullanamaz. Bunlar aldanıyorlar. Meclis hiç bir zaman, Türk milletini İngiliz tacına armağan edemez. Bu, kimsenin aklından geçemez. O halde Meclis de kayıtlı, sınırlı demektir. Bunun, en dar çerçevesi ne olabilir? Hangi hakkı, Türkiye Büyük Millet Meclisi başkasına veremez? Bence, bunun en dar çerçevesi, Meclis'in iradesi karşısında bir hakkın tanınmamasıdır. Meclis'in, böyle kendi gücüne eşit bir gücü başkasına vermesi, hakkı olmayan bir şeyi başkasına vermesidir. Veto hakkının verilmesi, Meclis dışında bir kuvvetin tanınması demektir. Fesih hakkı da çok tehlikelidir. Bir çok devletlerde varmış... Türkiye, özellikle son devriminde o kadar çok ilerlemiştir ki, bugünkü hükümetlerin çoğundan daha ileride bulunuyoruz ve bu yoldan dönmeyeceğiz. Hem bu konuda verilen bilgiler de tam doğru değildir. Mesela, bu hak Amerika'da yoktur, İsviçre'de yoktur. Fransa'da vardır ama iki meclisin cumhurbaşkanına katılmasıyla ancak doğar. Bu usul, bizim idare şeklimizden geridir. Daha şaşırtıcı olanı, bu hakkı savunanlar memlekette huzur yaratmak gerekçesine samimiyetle dayanıyorlar. Oysa ki bu, memleketi ihtilal, anarşi, huzursuzluk içinde bırakacaktır.

Hükümet ne zaman seçimi yenileme kararını verir? Meclis'le arasında büyük bir anlaşmazlık olduğu zaman. Meclis ne yapar? Hükümeti Meclis'e çağırıp güvensizlik oyu verir, düşürür. Sonucu nedir? Ya aynı düşüncede yeni bir hükümet gelir, ya eski hükümet geri döner, ya da Meclis'in istediği bir hükümet olur. Eğer Meclis'in istediği hükümet iş başına gelecekse feshin gereği yoktur. Eski hükümet ya da benzeri gelirse Meclis devamlı güvensizlik oyu verecektir. Çünkü yeni Meclis seçilinceye kadar görevde kalacaktır. Direnilirse, Meclis de ayrı bir hükümet ilan edecektir. Ve işin içinden çıkılamayacaktır. Anayasa Komisyonu bizden bunu mu istiyor?

Öteki maddelerin bir çoğu da birbirine karşıt hükümler koymuştur. Mesela, “Kabine Meclis'e arzolunur” deniyor, oysaki, onaylanmak için

arzolunur. Sonra Cumhurbaşkanı'na sorumsuz bir görev veriyoruz ve kaç dönem seçilebileceğini de belirtmiyoruz.

Senato ya da başka ad taşıyan ikinci meclislerin hepsi birer tarih yadigârıdır. Herhangi bir ihtilal onları atmaz ise, zamanın haşin törpüsü onları yok edecektir. İkinci meclisten artık eskisi gibi yararlanmak mümkün değildir. Meclis'ten acele geçtiği için hatalı olan kanunlar için ikinci bir meclis gerekmez. Birinci meclis aynı kanunu iki kez görüşebilir. Ben fesih hakkının aleyhinde olduğum gibi, 'İkinci Meclis'in de aleyhindeyim.

Bütün bunlara rağmen bu tasarı, reddedilecek bir tasarı değildir. İstemediğimiz maddeleri çıkarıp tasarıyı görüşür ve kabul ederiz.

Başkan — Tümü üzerindeki görüşmelerin yeterliliği hakkında önerge aldım. Yeterliliği kabul edenler? Kabul etmeyenler? Kabul edilmiştir. Maddelere geçilmesini kabul edenler? Kabul etmeyenler? Kabul edilmiştir.

Ve “Türkiye Devleti bir cumhuriyettir” şeklindeki birinci madde oybirliği ile kabul edildi. “Türkiye Devletinin dini, İslam dinidir. Resmi dili Türkçedir. Başkenti Ankara şehridir” şeklindeki ikinci, “Egemenlik kayıtsız ve şartsız ulusundur” şeklindeki üçünücü, “Türkiye Büyük Millet Meclisi, milletin tek ve gerçek temsilcisi olup millet adına egemenlik hakkını kullanır” şeklindeki dördüncü, “Yasama yetkisi ve yürütme gücü Büyük Millet Meclisi'nde toplanır” şeklindeki beşinci, “Meclis, yasama yetkisini kendi kullanır” şeklindeki altıncı, “Meclis, yürütme yetkisini, kendince seçilmiş Cumhurbaşkanı ve onun atayacağı bir Bakanlar Kurulu eliyle kullanır. Meclis, hükümeti her vakit denetleyebilir ve düşürebilir” şeklindeki yedinci, “Yargı hakkı, millet adına, usulü ve kanununa göre bağımsız hakimlerce kullanılır” şeklindeki sekizinci, “Türkiye Büyük Millet Meclisi, özel kanununa uygun olarak milletçe seçilmiş mebuslardan meydana gelmiştir” şeklindeki dokuzuncu, “On sekiz yaşını bitiren her Türk, mebus seçimine katılmak hakkına sahiptir” şeklindeki onuncu maddeler kabul edilip geçtiler.

Onbirinci maddede, “Otuz yaşını bitiren her Türk, mebus seçilmek yetkisine sahiptir” deniliyordu, kadınların seçilme yetkisi kabul edilmediğinden “Her Türk” deyimi “Her erkek Türk olarak değiştirildi. Bu değişikliği alkışlayanlar oldu, Kütahya Mebusu Recep Bey ise, “Kadına hak vermediniz, bari alkışlamayın yahu” diye bağırdı. Gümüşhane Mebusu Zeki

Bey'in, herkesin ancak beş yıldan beri oturduğu ve nüfusuna kayıtlı olduğu yerden seçilebilmesini isteyen önergesi reddedildi.

On ikinci madde, 'kimlerin mebus seçilemeyeceği' hakkında idi. Konya Mebusu Naim Hazım Efendinin önergesi kabul edilerek 'Türkçe okuyup yazma bilmeyenler'in de mebus seçilmemeleri kabul edildi.

On üçüncü madde, iki yıllık seçim dönemini dört yıla çıkarıyordu. İkinci Büyük Millet Meclisi'nin bu hüküm kapsamına girmemesi, yani iki senede tamamlanması için bir çok önergeler verilmişti. Parmak kaldırılarak yapılan oylamada kesin kanıya varılamadı, açık oylamaya gidildi. Oylamaya katılan 169 kişiden 2 kişi çekimser kaldı. 69 kişi İkinci Meclis'in dört yıllık dönemden istisna edilmesi lehinde, 98 kişi dört yıl olması lehinde oy kullanmıştı. Madde aynen kabul edildi.

Meclis'in her kasım başında kendiliğinden toplanacağına ve altı aydan çok tatil yapamayacağına ait ondördüncü madde, kanun teklif hakkının mebuslarla hükümete ait olduğunu bildiren onbeşinci madde kabul edildiler.

Mebusluk andından söz eden on altıncı madde, Ordu Mebusu Hamdi Bey'in “kayıtsız ve şartsız ulusal egemenliğin” deyimine ait değişiklik önergesinin kabulü ile şu şekilde tespit edildi: “Vatan ve milletin mutluluğuna ve esenliğine aykırı amaç gütmeyeceğime ve Cumhuriyet esaslarına, kayıtsız ve şartsız ulusal egemenliğe bağlılıktan ayrılmayacağıma...”

On yedinci madde, mebusların yasama dokunulmazlığı hakkında idi. Maddenin sonunda, mebusluktan önceki cezanın, mebusluktan sonra infaz edileceği ve zaman aşımının yürümeyeceği belirtiliyordu. Malatya Mebusu Reşit Ağa, “Bir kimse suç işlesin, kaçsın, hükümete itaat etmesin, buna rağmen zaman aşımı süresi işlesin de, mebuslar hakkında işlemesin, bu adaletle bağdaşamaz” diyerek son fıkra hükmünün çıkarılmasını istedi. Gaziantep Mebusu Ali Cenanî Bey, yasama dokunulmazlığının vatandaş haklarına açık bir tecavüz olduğunu belirtti, bir de önerge verdi. Erzincan Mebusu Sabit Bey, mebusların Meclis içinde ve dışındaki mütalaalarından sorumlu olmayacakları hükmünün, yayınları da kapsamına alıp almadığını sordu. İzmir Mebusu Seyit Bey, mebusların Meclis dışı mütalaa ve yayınlarından sorumlu olmaları gerektiğini ileri sürdü. Dersim Mebusu Feridun Fikri Bey, mebusların yayınlarından ötürü sorumlu olmaları kabul

edilirse, bunun takdirinin savcılara ait olacağını, bunun doğru olmadığını, çünkü yasama dokunulmazlığının mebusun kişiliğine ait olup eylemine ait olmadığını anlattı. Konya Mebusu Refik Bey, maddedeki anlama göre, bir mebusun sözlü ya da yazılı, Anayasa ve milletin menfaati aleyhine yapacağı konuşmalardan ve yayınlardan sorumlu olmayacağının anlaşıldığını söyleyerek çok dikkatli olunması, mebusların sadece kürsüdeki konuşmalarından sorumlu olmaması gerektiğini belirtti. Anayasa Komisyonu Başkanı Muğla Mebusu Yunus Nadi Bey, “Meclis dışında” deyiminin metinden çıkarılmasına razı olduklarını bildirdi. Bu nedenle bir çok mebus konuşmaktan vazgeçti. Balıkesir Mebusu Ahmet Süreyya Bey ise, yasama dokunulmazlığının mümkün olduğunca geniş kapsamlı olması gerektiğini savundu, gazetelerde yazı yayınlamanın esasen yasama dokunulmazlığı içine girmediğini belirterek hazırladığı hükümden vazgeçen Komisyon Başkanı'nı kınadı. Mebusların ister Meclis içinde, isterse Meclis dışında oy ve düşüncelerinden sorumlu olmaları halinde memlekette küçük partilerin kurulamayacağını, çoğunlukta olan partinin her zaman onu felakete sürükleyebileceğini anlattı. Seyit Bey, Meclis dışı söz ve düşünceler için yasama dokunulmazlığı olmamasında direndi. Giresun Mebusu Hakkı Tarık Bey, mebusların Meclis içindeki oy ve düşünceleri ile, bu oy ve düşüncesinin Meclis dışında söylenmesi ve gösterilmesinden sorumlu olmamasını ve maddenin birinci fıkrasının bu şekilde değiştirilmesini isteyen bir önerge verdi. Bu önerge kabul edildi. Balıkesir Mebusu Vehbi Bey, bu fıkraya beyanat kelimesinin de eklenmesini istedi, o da kabul edildi.

Mebus maaşlarından söz eden on sekizinci maddenin kabulünden sonra, Meclis'in tatilde iken Cumhurbaşkanı ve Mebusların beşte biri tarafından toplantıya çağrılmasına değinen on dokuzuncu madde görüşme konusu oldu. Trabzon Mebusu Rahmi Bey Cumhurbaşkanı'nın çağrı sebebini bildirip bildirmeyeceğini, Ordu Mebusu Hamdi Bey çağrıyı kimin yapacağını, Eskişehir Mebusu Arif Bey çağrı isteğinin yazılı ya da sözlü mü olacağını, Manisa Mebusu Kemal Bey çağrı isteği için Cumhurbaşkanı ile Meclis Başkanı'ndan hangisine başvurulacağını sordu. Mersin Mebusu Niyazi Bey, beşte bir oranının az olduğunu, öteki mebusların gelememesi halinde beşte bir oranındaki mebusun toplanıp hiç bir şey yapamayacağını, toplantı olsa bile ötekiler katılmazlarsa beşte bir üyenin yine bir şey yapamayacağını ileri sürdü. Komisyon Başkanı Yunus Nadi Bey, Meclis

için toplantı halinde olmanın esas olduğunu, tatil sırasında toplanma ihtiyacını hükümetin takdir edebileceğini ve bunu da Cumhurbaşkanı aracılığı ile yapabileceğini, toplantı isteğinin yazılı olacağını, toplantı isteği için Cumhurbaşkanı'na da, Meclis Başkanı'na da başvurulabileceğini söyledi. Giresun Mebusu Hakkı Tarık Bey ile Zonguldak Mebusu Halil Bey, Cumhurbaşkanı gibi Meclis Başkanı'nın da Meclisi toplantıya çağırma yetkisine sahip olmasını istediler. Bu istek kabul olundu.

Görüşmelerin açık olup tıpkısının yayımlanacağını, görüşmelerin ve soru ile gensorunun İç Tüzüğe göre yapılacağını bildiren 20, 21 ve 22. maddeler geçti. Mebuslukla memurluğun birleşemeyeceğini, Bakanlık ile Bakan Yardımcılığı'nın müstesna olduğunu hüküm altına alan 23. Madde üzerinde konuşan Manisa Mebusu Abidin Bey, Bakan yardımcılıklarının istisnadan çıkarılmasını istedi. Erzurum Mebusu Raif Bey kullanılan deyimle Bakan'ın da memur sayılacağını ve bunun karışık bir sorumluluk meselesi doğuracağını anlattı. Sonunda, ikinci fıkranın çıkarılması kararlaştırıldı ve madde “Mebusluk ile hükümet memurluğu bir kişinin üzerinde toplanamaz” şekline kabul olundu.

Başkanlık Divanı seçimine ait 24. Madde görüşmesiz geçti. Meclis'in kendiliğinden seçimi yenileme kararı verebileceği gibi Cumhurbaşkanı'nın da hükümetten karar alarak, gerekçesini Meclis'e ve Millet'e bildirmek şartı ile bu kararı verebileceğini bildiren 25. Madde üzerinde uzun tartışmalar oldu, değişiklik önergeleri verildi. Fakat Meclis, Cumhurbaşkanı'nın bu yetkisine tümden karşı çıkmıştı. Önce değişiklik önergeleri reddedildiler. Sonra madde metni açık oylamaya sunuldu ve oya katılan 130 mebustan 126'sının oyu ile reddedilerek tasarıdan çıkarıldı. (Z.C.: 23 ve 24 Mart 1924)

Ne var ki, maddenin tümü reddedilince Meclis'in kendi kendine seçimi yenileme kararı alabilmesinin temeli de kalmamış oldu. Oysa ki, Meclis buna karşı değildi. Bu nedenle, tasarının 26. Maddesi iken, 25. Maddesi olan ve seçim döneminin bitiminden önce seçimin yenilenmesi halinde başlama gününü belirten madde üzerinde konu yeniden ele alındı. Cumhurbaşkanı'nın Meclis'i yenileme yetkisi bir yana bırakılarak, Meclis'in toplam üye sayısının yarıdan bir fazlasiyle yeni seçim isteme hakkı kabul edildi.

26. Madde Meclis'in bizzat yapacağı görevleri sıralıyordu. Kastamonu Mebusu Hasan Fehmi Bey buradaki görevlerin bir kısmının yürütme ile ilgili olduğunu, öte yandan ilk maddelerle yürütme görevinin hükümet eliyle yapılacağının hüküm altına alınması nedeniyle bu maddenin ona karşıt durumda bulunduğunu anlattı. Dersim Mebusu Feridun Fikri Bey, kanunların yapılması ve değiştirilmesi görevi gibi, yorum görevinin de Meclis'e ait olduğunu belirtip bu hükmün de maddeye eklenmesini istedi; Konya Mebusu Musa Kâzım Efendi ile Malatya Mebusu Reşit Ağa da onu destekledi ve teklif kabul olundu. Manisa Mebusu Reşat Bey, Bütçe Kanunu gibi, devletin bütün kesin hesap sonuçlarının onaylanması görevinin de Meclis'e ait olduğunu bildirdi ve bu ifadenin de maddeye eklenmesi kabul edildi.

Mebusluk sıfatının kalkmasına, düşmesine, mebusun yerine başkasının seçilmesine dair olan 27, 28 ve 29. maddeler geçtiler. Giresun Mebusu Hakkı Tarık Bey'in teklifi ile, Meclis'in kendi zabıtasını Başkan'ın emrine veren 30. Madde eklendi.

31. Madde Cumhurbaşkanı'nın yedi yıl için seçileceğini gösteriyordu. Genellikle bir seçim dönemi, yani dört yıl olması istendi. Manisa Mebusu Mehmet Sabri, Maraş Mebusu Mithat, Çorum Mebusu Ferit beyler ise, dokuz yıl olmasını teklif ettiler ve tekliflerinde direndiler. Bu sırada 'on yıl olsun' sesleri de duyuldu. Sonunda bir seçim dönemi süresi yani dört yıl olarak kabul edildi.

Devlet'in başkanı olarak Cumhurbaşkanı'nın özel törenlerde Meclis'e ve gerekli gördükçe Bakanlar Kurulu'na başkanlık etmesine ait olan 32. ve yokluğunda ya da makamın boşalması durumunda Meclis Başkanı'nın bu görevi yürüteceğine dair olan 33. ve yeni Cumhurbaşkanı'nın seçimine ait olan 34. maddeler kabul olundular.

Cumhurbaşkanı'nın uygun görmediği kanunları bir kez daha görüşülmek üzere Meclis'e geri göndermesi (o gün olduğu gibi bugün de yanlışlıkla veto hakkı olarak anılır) hakkındaki 35. Madde, Anayasa ile Bütçe Kanunları istisna edilerek, kabul edildi.

Cumhurbaşkanı'nın her kasım ayında bir nutuk vermesi, elçileri tayin ve kabulü, yemini ve çıkaracağı kanunların imzalanması usulü ile ilgili 36-39. maddeler de kabul edilip geçtiler. (Z.C.: 30 Mart 1924)

40. Madde'ye göre, Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri'nin başkomutanlığı Cumhurbaşkanı'na verilmişti. Eskişehir Mebusu Arif Bey, başkomutan atanması ve seçilmesinin büyük önemine değinerek “Gazi Paşa'dan sonra ikinci bir Gazi Paşa'nın geleceğini kimse hayal edemez, tasarlayamaz. Paşa'dan sonra gelecek cumhurbaşkanını yine bir asker olarak kabullenmek de yanlış olur. Bu bakımdan cumhurbaşkanı olacak herhangi bir sivile de başkomutanlık görevinin verilmesini millet ve vatanın menfaatine uygun görmüyorum.... Başkomutan kesinlikle sorumlu bir kişi olmalıdır. Sorumsuz bir kimseye başkomutanlık verilemez. Sorumsuzluk yüzünden memleketin başına çok felaketler gelmiştir. Bir çok vatan evladı ölmüş, bir çok vatan parçası yitirilmiş, fakat hiç bir komutan sorumlu tutulmamıştır. Tutum ve davranışlarından sorumlu olmayan komutanlar ufak bir ihtiras için, ufak bir ün için binlerce vatan evladını kırdırmaktan çekinmezler ve çekinmemişlerdir.... Başkomutan olacak kimsenin en üstün, seçkin ve tecrübeli bir asker olması gerekir. Bu bir uzmanlık işidir. Bunu Meclis de yapamaz. Bakanlar Kurulu, Askerlik Şûrası'nın oyunu, Milli Savunma Bakanlığı'ndan özlük durumunu alarak başkomutanı seçer, Cumhurbaşkanı da bu adayı Meclis'in onayına sunar” dedi. Kütahya Mebusu Recep Bey, hem Meclis'e dayanması, hem de politika dışında olması nedenleriyle cumhurbaşkanının başkomutan olmasını savundu. Barışta bu görevi Genelkurmay Başkanı'nın yapacağını söyledi. Manisa Mebusu Abidin Bey ise, başkomutanlık hakkının, bir idare ve icra hakkı olmadığını, Meclis'in egemenlik haklarından olduğunu, ancak ve ancak kendi öz varlığında bulunacağını belirterek “Barışta orduları idare etmek için Milli Savunma Bakanlığı vardır. Savaşta da bu orduları yönetecek bir Meclis vardır. Orduların başına kimin gönderileceğini Meclis belirtir” dedi. Kütahya Mebusu Ragıp Bey, savaş durumunda Meclis'in başkomutan seçmesinin mahzurlarını sayıp döktü, aslında seçimle başkomutan yapılamayacağını anlattı. Balıkesir Mebusu Ali Şuurî Bey de, cumhurbaşkanının sorumsuz olduğunu, sorumsuz olana yetki verilemeyeceğini ileri sürdü. Mersin Mebusu Niyazi Bey, yabancı devletlerin anayasalarından örnekler vererek hatta İngiltere kralının bile orduyu idare etmediğini, cumhurbaşkanlarının hiç bir yerde askerlikle uğraşmadıklarını, Türkiye Büyük Millet Meclisi gibi bütün güçleri kendinde toplayan bir meclisin başkomutanlık gücünü de kendi elinde bulundurması gerektiğini anlattı ve “Savaş zamanında, Milli Mücadele'de olduğu gibi, bu görevi uygun birine verir” dedi. Anayasa Komisyonu Başkanı Yunus Nadi Bey ise, bu hükmün olağanüstü yetenekli

Mustafa Kemal Paşa'nın cumhurbaşkanı olmasından ötürü konmadığını, başkomutan olacak cumhurbaşkanının eline silahı alıp savaşa gitmeyeceğini, yürütme gücünün başı olarak hükümetin bulacağı başkomutanı onaylayacağını, bütün memleketlerde bu hakkın nazari olarak meclislerde, fiilen hükümette bulunduğunu, içinde türlü politik akımlar olan Meclis'in başkomutan seçmekte zor durumlara düşeceğini, savaş ilanı ile başkomutan seçmenin birbirine benzemediğini, savaş ilanının elbette Meclis'te görüşülüp karara bağlanması gerektiğini, fakat Meclis'in başkomutanlık yapması anlamına gelmediğini ve hükmün asker kökenli cumhurbaşkanları düşünülerek konulmadığını anlattı. Konu üzerinde uzun görüşme ve tartışmalar oldu. Türlü önergeler verildi. Sonunda, başkomutanlık kurumunun Meclis'in manevi kişiliğinde bulunduğu, ordunun barışta Genelkurmay Başkanı'nca ve savaşta Bakanlar Kurulu'nca seçilip Cumhurbaşkanı'nca onaylanacak başkomutan tarafından yönetileceği şeklinde bir madde yapıldı. (Z.C.: 6 ve 7 Mart 1924)

Cumhurbaşkanı'nın ancak vatana hainlik suçundan Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne karşı sorumlu olacağı hakkındaki 41. Madde'yi savunan Komisyon Sözcüsü Celâl Nuri Bey, Anayasa'ya ve kanunlara uyacağına ant içmiş olan Cumhurbaşkanı'nın sorumsuzluğunun görevden doğan suçlar için olduğunu, kişisel sorumluluğun herkes gibi onun için de geçerli olduğunu, fakat Cumhurbaşkanlığı mevkiindeki bir kimsenin şuna buna küfür etmek, şunu bunu dövmek gibi bir suç işleyeceğinin düşünülmediğini, politik sorumluluğun da hükümete ve bakanlara devredilmiş bulunduğunu anlatarak maddenin olduğu gibi kabulünü istedi. Beyazıt Mebusu Şefik Bey, bu maddenin tasarıdan çıkarılmasını, Erzurum Mebusu Rüştü Paşa ise yeniden düzenlenmek üzere Anayasa Komisyonu'na geri verilmesini teklif etti. Madde Komisyon'a geri verildi.

Cumhurbaşkanı'nın tahsisatına, ve hastalarla ihtiyarların cezalarını iskat yetkisine ait olan 42. ve 43. maddeler kabul edildiler. Başbakan tarafından kurulan hükümetin Cumhurbaşkanı'nca onaylanıp Meclis'e bildirileceği hakkındaki 44. Madde üzerinde uzun görüşmeler oldu. Dersim Mebusu Feridun Fikri Bey, bildirmenin yetmeyeceğini, Meclis'in güvenoyuna başvurulması gerektiğini ileri sürdü ve bu yolda teklifte bulundu. Kars Mebusu Ağaoğlu Ahmet Bey ise, uzun bir konuşma ile Cumhurbaşkanı'nca onaylanan bir hükümetin Meclis'e bildirilmesiyle yetinilmesini savundu, fakat mebusların sataşmaları yüzünden sözlerini zorlukla tamamlayabildi.

Onaylama deyimini açıklamak isterken, Meclis'e bildirmenin, onaya sunmak demek olduğunu söyleyince Meclis havasının ciddiyeti de kayboldu. Sonunda, Kütahya Mebusu Recep Bey'in önergesi kabul edilerek hükümetin Meclis'ten güvenoyu istemesi kararlaştırıldı.

45-47. maddeler görüşmesiz geçti. 48. Madde'deki Bakan Yardımcılığı deyimi çıkarıldı. 49-51. maddeler kabul edildiler. (Z.C.: 13 Nisan 1924)

Cumhurbaşkanı'nın sorumsuzluğundan söz eden ve yeniden düzenlenmek üzere Komisyon'a gönderilmiş olan 41. Madde, Cumhurbaşkanı'nın kişisel hususlardan ötürü sorumluluğu halinde yasama dokunulmazlığı hakkındaki maddenin uygulanacağı hükmünün eklenmesiyle tekrar Meclis Genel Kurulu'na geldi ve kabul edildi.

Hükümetin çıkaracağı tüzükler hakkındaki 52. Madde düzeltilerek, mahkemelerin kurulması hakkındaki 53. Madde aynen, yargıçların bağımsızlıkları hakkındaki 54. Madde de düzeltilerek kabul edildi. Bundan sonraki maddeler hızla okunup aynen ya da değiştirilerek kabul edildiler.

Sıkıyönetim ilanına ait 86. Madde, Meclis'in tatilde bulunması halinde derhal toplantıya çağrılması kaydı ile kabul olundu.

Din ve soy ayrıntısı olmaksızın, bütün Türkiye halkını, vatandaşlık bakımından Türk sayan 88. Madde de İstanbul Mebusu Hamdullah Suphi Bey'in düzeltici önergesi doğrultusunda değiştirilerek kabul edildi.

Eski nişan ve madalyaları kaldırmak isteyen madde ise, kabul edilmeyip tasarıdan çıkarıldı. Buna karşılık, Meclis'e bağlı ve Meclis adına çalışan bir Sayıştay'ın mevcudiyetinden söz eden bir madde tasarıya eklendi. Diğer bir kaç maddenin de kabulünden sonra tasarının görüşülmesi tamamlandı.

Başkan, tasarının tümünü oya sundu, oybirliğine yakın bir çoğunlukla kabul edildiğini bildirdi, ilk Cumhuriyet Anayasası 491 sayı ile kanunlaştı.

Elbette, bu, en büyük devrimlerden ya da devrim aşamalarından biri idi. Fakat, Anayasa'nın kabulü sürekli alkışlarla kutlanırken, Zonguldak Mebusu Tunalı Hilmi Bey “Bütün başarınıza rağmen yine de yaşasın Köy Kanunu” diye bağırdı. (Z.C.: 20 Nisan 1924)

Artık bir Anayasa'ya da sahip olan Türkiye Cumhuriyeti, hızla yeni devlet düzeninin gerektirdiği gelişmeleri ve tamamlamaları yapmaya başladı.

Kaldı ki, daha henüz Anayasa görüşmeleri olurken yeni düzene uygun olarak 442 sayılı Köy Kanunu, 460 sayılı Mahamat (Avukatlık) Kanunu, 469 sayılı Yeni Usul Yargılama Sistemi Kanunu çıkarılmıştı. Anayasa'nın kabulünün hemen ertesi günü de, yargılamaların çabuklaştırılmasını sağlayacak olan Hukuk ve Ceza Yargılamaları Usulleri hakkındaki kanunlarla Sulh Mahkemeleri ve İcra kanunlarında değişikler yapan 492 ve Üniversite'nin Özerkliği hakkındaki 493 sayılı ve aynı tür ürün çiftçilerini birleştirerek kendilerine ekonomik destek sağlayacak olan İtibar-ı Ziraî Birliği (Tarım Kredi Kooperatifleri) hakkındaki 498 sayılı kanunlar çıkarıldı. (Z.C.: 21 Nisan 1924)

Bu arada, 23 Temmuz 1924'te Brüksel'de toplanacak olan, Uluslararası Parlamentolar Ticaret Konferansı'na katılma kararı verildi ve Türkiye'yi temsil etmek için Trabzon Mebusu Şefik Bey ile Ergani Mebusu İhsan Hamit Bey delege seçildi (Z.C.: 11 Mart 1924). Türkiye Cumhuriyeti ile Macaristan Krallığı, Avusturya Cumhuriyeti ve Almanya arasındaki dostluk antlaşmalarını onaylayan kanunlar kabul edildi. (Kanun: 494, 495, 496)

İşte bugünlerin birinde, Meclis'te, Bütçe Komisyonu'ndan gelen bir rapor okundu:

> Nazım ve düz yazı usulünde, Türk edebiyatında başlı başına bir devrim yapan yazıları ile tanınmış Büyük Türk Şairi Abdülhak Hâmit Bey, Türk edebiyatında devrim yapmakla kalmamış, belki eserlerinin verimli etkisi bugünkü mutlu sosyal devrimimizi doğurmuştur. Her uygar ulus, yetiştirdiği büyük insanlarla övünür, anıtlar diker, hatta milliyetine bakmadan armağanlar verirken varlığı ile övüneceğimiz büyük Türk edebiyatçısının hayatının son döneminde acılar ve yoksulluklar içinde bulunmasına ilgisiz kalamayacağımız apaçıktır.

Ergani Mebusu Kâzım Vehbi Bey de rapordaki görüşü pekiştirerek "Bugün bu çok büyük devrime varan düşünceleri Nâmık Kemal ile Abdülhak Hâmit doğurmuşlardır. Nâmık Kemal ile beraber yürüyen Üstad'a, gelecek kuşakların teşekkür borçları büyüktür. Haber aldığımıza göre, büyük bir geçim sıkıntısı içindedir. Maddi ihtiyaçlarını sağlayamazsak bize çok ayıp olur" dedi. İvedilikle yapılan görüşme sonunda Türk Şairi Abdülhak Hamid'e vatana hizmet tertibinden maaş bağlanması hakkındaki tasarı kabul edildi. Gerçekten de büyük bir geçim sıkıntısı içinde bulunduğu

sırada haberi duyan Şair, “Yüksek Meclis'in onurlu üyelerinin kulunuza maaş bağlamak yolundaki iyilikleri tam zamanında yapılmakla, gönül borçluluğu dolu teşekkürlerimin ve dualarımla birlikte saygılarımın Yüce Kurul'a iletilmesi Başkanlığın yardımlarına bağlıdır” diyen bir telgrafla Büyük Millet Meclisi'ne teşekkür etti. (Z.C.: 18, 19, 22 Mart 1924, Kanun: 443)

İç ve Dış Huzursuzluklar

Basındaki Tepki

Bir yandan büyük devrimler ve aşamaları yapılırken, bir yanda da bunların ve özellikle yetersiz ve yanlış sayılan uygulamaların doğurduğu tepkiler önem kazanmakta ve şiddetlenmekte idi. Örneğin, 13 Şubat 1924'te Vatan gazetesinde şöyle deniyordu:

> Laiklik hareketinden sonra dinin kendi yüce alanında görev yapması için bir davranışta bulunulmamış, dinsel güçle ilgilenilmemiştir. Bugünkü durum bir kuşak daha sürerse, dinsel yaşantı asıl özden yoksun kalacak, yalnız yüzey durumdaki şekiller ve alışkanlıklardan ileri gelen hareketlerden ibaret olacaktır. Yurttaşlar yüksek vicdan zevklerinden yoksun kalacakları gibi, dinin ahlak ve sosyal birlik üzerindeki etkileri de bir kat daha gevşeyecektir. Memleketimizdeki dinsel yaşantı çok esaslı bir devrime muhtaçtır. Konu, bilginlerce ele alınmalıdır.

Yolsuzluk iddiaları hakkındaki yayınlar da almış yürümüştü. Özellikle yabancı pasaportla yurt dışına çıkmış olan Ermeni ve Rumların dönüp geri gelmeleri ve bıraktıkları mallarını devletten geri almaları konusundaki yolsuzluk iddiaları birinci planda yer alıyordu. Bu yayınlarda, iş başındaki yüksek makam sahiplerinin de yolsuzluklara katıldıklarından söz edilmekte idi. Ve yolsuzluklara göz yumulmasından yakınılıyordu.

Hükümet'ten yana olan İleri gazetesinde ise, Celâl Nuri Bey bu yayınları Mustafa Kemal Paşa'ya nankörlük gibi gösteriyordu. Ahmet Emin Yalman, bu ters anlayışa cevap vererek “Halk minnet duygusunu muhafaza etmekle beraber, gönül istiyor ki, herşeyin dürüst, temiz, saygıya değer bir görünüşü olsun” dedi ve basındaki suçlamalar devam etti. 20 Nisan 1924 tarihli Vatan gazetesi, İçişleri Bakanı Ferit Bey'in, evvelce Sadrazam Ferit Paşa'nın kabinesinde de Bayındırlık Bakanlığı yaptığını ve Refet Paşa'ya gönderdiği 8 Temmuz 1919 tarihli şifre ile Mustafa Kemal Paşa aleyhinde bulunduğunu açıkladı. İçişleri Bakanı Ferit Bey önce inkâr ettiyse de Refet Paşa'nın doğrulaması üzerine, 21 Mayıs 1924'te görevinden istifa etti. Kütahya Mebusu Recep Bey (Peker), İçişleri Bakanı oldu.

Diğer yandan, memlekette vurgunculuk salgın haline gelmişti. İçişleri Bakanı Ferit Bey'in vurgunculuk yaptığı söylenmiyordu ama nüfuzlu kimselerin vurgunculuklarına alet olduğu iddia ediliyordu. Üç kişilik Soruşturma Kurulu, yirmiden çok konuyu incelemeye almıştı. Her olayın soruşturması bitip raporlar Ankara'ya gönderilmeye başlanınca bazı tanınmış kişilerin adları dillerde dolaşmaya başladı ve gazete sayfalarına girdi. Adları çıkanlar suçlamaları şiddetle ve gürültüyle reddederek gazetecilere çattılar, hatta Soruşturma Kurulu'nu tehdit ettiler. Kars Mebusu Ağaoğlu Ahmet Bey, ilk gürültüyü koparanlardan biri oldu ve Son Posta gazetesi sahibi Suphi Nuri Bey'e duyduğu kızgınlıkla, Hakimiyet gazetesinde, mebus olan kardeşi Celâl Nuri Bey'e ağır hücumlarda bulundu. Kendinin hiçbir kaçakçılık olayı ile ilişkisi bulunmadığını, yalnız Öjen Kavalidi adında Kafkasyalı bir Gürcü dostuna Türkiye'ye girme vizesi için aracılık ettiğini anlattı.

İçişleri Bakanı da, Ermeni kökenli bir şahsın memlekete sokulması için Eski Diyanet İşleri Bakanı Mustafa Fehmi Efendi'nin aracılık ettiğini söyledi. Bir başkasının İstanbul'dan çıkarılmamasını da Vali Haydar Bey'in sağladığı açıklandı.

Adları çıkan mebuslardan bazıları, İleri Basımevi'ne giderek sahiplerine saldırdılar ve Celâl Nuri Bey'i başından yaraladılar. (A. E. Yalman, Gördüklerim: 3/108, 114-130)

(Gelibolu Mebusu Celâl Nuri İleri 1918 yılından başlayarak çıkardığı İleri gazetesini 1924'te kapatmış, kardeşi Suphi Nuri İleri Son Telgraf gazetesini çıkarmıştır. 7 Mayıs 1924'te de Yunus Nadi Abalıoğlu Cumhuriyet gazetesini çıkardı).

11 Mayıs 1924'te, Cumhurbaşkanı Gazi Paşa, itimadnamesini vermeye gelen Macar elçisine, Macar ulusu kadar Türk ulusunun da gerçek dostluk duyguları içinde bulunduğunu bildirdi. (Atatürk'ün S. ve D: 5/31)

Musul Sorunu ve Hakkâri Olayları...

İç huzursuzluk sürerken, Musul sorunu da umulmadık bir dış tehlike ile ortaya çıktı.

Musul Sorunu, 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondoros Mütarekesi'nden kısa bir süre önce başlamıştı. Büyük Savaş'ın sonlarında, Irak Cephesi'ni

tutan 6. Türk Ordusu, Mütareke'nin yapılmasından bir gün önce, on üç bin tutsak vermiş ve elli top yitirmişti. Bu zayıflamadan yararlanmak isteyen İngilizler, mütareke yapılmış olmasına rağmen, durumla hiç ilgili olmayan yedinci maddeye dayanarak, 15 Kasım 1918'de, Süleymaniye hariç, Musul Bölgesi'ni işgal etmişlerdi. Uzaklık, yolsuzluk, vasıtasızlık ve çevredeki iç ve dış çarpışmalar ve Musul'a giden yolların geçtiği bölgelerde Fransızlarla yapılan savaşlar sebebiyle Ankara Hükümeti, Musul ile gereği gibi ilgilenememişti. 1920 yılında Irak'ta başlayan büyük bir ayaklanma da İngilizlerin yüz bin kişilik ordusu ile bastırılınca İngilizler, bundan yararlanarak Irak'a yerleşmiş ve Lozan görüşmelerinde Musul'u vermemekte direnmişlerdi. Türkler ise, Musul'un kendilerine geri verilmesini isterlerken bölgede kamuoyuna başvurulmasına da razı olacaklarını bildirmişlerdi. Sonunda, Musul Sorunu'nun, İngilizlerle Türkler arasında özel görüşmelerle çözülmesi kaydiyle, barış antlaşması dışında bırakılmasına ve Türklerle İngilizler aralarında görüşüp anlaşamazlarsa Milletler Cemiyeti'ne başvurulmasına karar verilmişti. Bu sırada Musul Bölgesi'ndeki Süleymaniye, henüz İngilizler tarafından işgal edilmemişti ve o yöredeki Şeyh Mahmut adındaki bir bey yönetiminde bağımsız durumda idi. Türklerin plebisit isteklerinin Milletler Cemiyeti'nce kabul edilmesi ihtimalinden çekinen İngilizler, Lozan Barış Antlaşması imzalanır imzalanmaz, Süleymaniye'ye karşı hava saldırılarında bulunmuşlar, bir yıl kadar sonra da işgal etmişlerdi. Ancak bundan sonradır ki, Türklerle Musul sorunu üzerinde görüşmeye başlamışlar ve 19 Mayıs 1924'te İstanbul'da toplanan Haliç Konferansı'nda konuyu ele almışlardı. Fakat bu görüşmelerde İngilizler yepyeni bir taktiğe başvurmuşlar ve Musul'u geri vermek şöyle dursun, Musul'la ilgisiz olan Hakkâri'nin güneyindeki Beytüşşebap ve Çölemerik bölgesinden yer istemişlerdi. Bu yüzden görüşmeler olumlu bir sonuca varamamış, 5 Haziran 1924'te kesilmişti. (Y. H. Bayur, Yeni Türkiye Devleti'nin Harici Siyaseti: 149)

Bunun üzerine, yine Lozan Antlaşması gereğince, Milletler Cemiyeti'ne başvurulmuş, İngilizler orada da görüşme konusunun, Musul'u dışta bırakan bir sınır meselesi olduğunu, Musul'u dışta bırakmak üzere Türk-Irak sınırının belirlenmesi çalışmalarına hazır olduklarını bildirmişlerdi. Türkler ise, görüşme konusunun Musul Sorunu olduğunu, Türk-Irak sınırının tespitinin de bu temele dayandığını belirterek Musul'un anavatana katılması isteğinde direnmişler, bu sorunun çözümündeki tek çarenin plebisit

olduğunu ileri sürmüşlerdi. Sonunda, konuyu incelemek üzere üç kişilik bir komisyon kurulması ve sınır çizgisi hakkında kesin karar alınıncaya kadar sınır konusunda statükonun muhafazası kararlaştırılmıştı. Fakat, statükonun, yani antlaşmalara göre muhafazası gerekli durumun tanımı üzerinde de anlaşmazlık vardı. Gerçek statüko, Mondoros Mütarekesi'nin imzalandığı 30 Ekim 1918 tarihindeki iki taraf ordularının fiilen ulaşabildikleri sınır çizgisi idi. Mondoros Mütarekesi'nin yapıldığı günde ise, İngilizler Musul'da değillerdi. Hakkâri'nin bütün güney ve kuzey bölgelerinde de Türk askerleri vardı. İngilizler, Mütareke'nin imzalanmasından sonra, 2 Kasım 1918'de, bir nota vererek Türk askeri birliklerinin kuzeye çekilmelerini istemiş ve içinde Türk asker ve idarecilerinin bulunduğu Revandiz'i savaşla işgal edip Türk idaresini buradan zorla çıkarmışlardı. Yine mütarekeden sonra, Musul bölgesindeki Süleymaniye'ye girmişler ve Musul mebuslarını zorla Bağdat'a götürmüşlerdi. Şimdi, bu bölgeleri de mütarekeden önceki işgalleri dahilindeki sınırlarıyla istiyorlardı. Oysa ki o an için fiilen geçerli durum farklıydı ve İngilizlerin, mütarekeden sonra işgal etmiş oldukları yerlerden çekilmesi ve bölgenin Türk idaresine devri gerekli idi. Statükonun tanımı üzerindeki anlaşmazlık, buradan doğuyordu.

Durum bu merkezde iken, 1924 yılı Ağustos ayı başlarında, Hakkâri Bölgesi'nde asayişsizlik olayları görülmüş, Hakkâri Valisi ile Jandarma Komutanı bir jandarma müfrezesi ile 7 Ağustos 1924'te çevrenin denetimine çıkmışlardı. Çölemerik'in güneyindeki Hangediği denen yere vardıklarında, silahlandırılmış bir halde olay çıkarma fırsatı bekleyen Nasturîlerin (Papaz Nastorius mezhebinden olan Hıristiyan Asurlular) saldırısına uğramışlardı. Jandarma binbaşısı ile üç jandarma eri şehit edilmiş, beş jandarma yaralanmış, vali yakalanıp esir edilmişti. Olay, Hükümet'çe duyulur duyulmaz gerekli güvenlik tedbirleri alınmış, Hakkâri Valisi de, bir kaç gün sonra, büyük zorluklarla kurtulup Hakkâri'ye gelmişti. Bu sırada Türk güvenlik kuvvetleri, eşkıyayı bastırma hareketine başlamak üzere Beytüşşebap ve Çölemerik bölgesinde toplanıyordu.

Fakat, olayların gelişiminde hiç umulmadık bir durum meydana çıkmış, İngilizlerin işgali altındaki yerlerden izinsizce Hakkâri'ye gelen bir İngiliz memuru, Hakkâri'nin Çal bucağında Vali ile görüşerek, sınır kuzeyindeki Hükümet icraatına itiraz etmek gibi garip bir davranışta bulunmuştu. Hemen arkasından da, 9, 10 ve 12 Eylül 1924 tarihlerinde, İngiliz uçakları, her türlü uluslararası kurallara aykırı olarak, sınırı aşıp, eşkıya ile çarpışan

Türk kuvvetleri üzerinde uçmuş, 16 Eylül 1924'te de bomba ve makinalı tüfeklerle saldırarak on iki eri yaralamış, üç eri şehit etmişlerdi. Olay protesto edilmiş, İngiliz Hükümeti'ne nota verilmiş, bir yanlışlık olma ihtimaline karşı görüşme imkânları da açık bırakılmıştı.

Verilen notada, olayların gelişimi açıklanıyor, Haliç Konferansı'nda Musul'dan başka Hakkâri'den de toprak talebi ile başlayan düzenli bir plana dayanarak bu olayların yaratıldığı belirtiliyordu. İngilizler ise, 17 Eylül 1924 tarihli yazılarında, bazı Türk birliklerinin statükoyu bozup Musul'un eski sınırını geçtiklerini ve asıl saldırganın Türkler olduğunu ileri sürüyorlardı. Karşılık bu olunca, İngiliz uçaklarının saldırılarına devam edecekleri anlaşılıyordu. Nitekim öyle olmuş, Türk kuvvetleri ağır kayıplara uğratılmıştı. Bununla da yetinilmemiş, 25 ve 29 Eylül tarihli notalarla, Türk kuvvetlerinin, eşkıyayı bastırmak için girdikleri yerlerden çıkmaları istenmişti. Bu sırada Milletler Cemiyeti de Cenevre'de toplantı halinde idi. 30 Eylül 1924 tarihli oturumda bu konu görüşülmüş, taraflar statükoya bağlı kalmaya söz vermişlerdi. Ne var ki, İngilizler hâlâ statüko tanımında doğru ve gerçek olan noktaya gelemiyorlar ve Türklerin, Musul bölgesi ile Hakkâri'nin kuzey bölgesinden çıkmalarını statükoya bağlılığın gereği sayıyorlardı. 5 ve 9 Ekim 1924 tarihli notalarla da bu isteklerini tekrarlamışlardı. Birinci notada, Türk kuvvetlerinin son harekâttan önceki konumlarına çekilmemeleri halinde çok tehlikeli bir durumun doğabileceği, ikinci notada ise, bu yapılmadığı takdirde İngilizlerin Türk askerlerini geri çevirmek üzere gerekli tedbirleri aldığı ve Irak'taki birliklere bu yolda emir verildiği belirtiliyordu.

10 Ekim 1924 tarihli karşılıkta, Milletler Cemiyeti'nin 30 Eylül'deki kararının mütareke tarihindeki statükoyu muhafaza şeklinde olduğu, tarafların da buna söz verdikleri, nitekim Milletler Cemiyeti'nin 25 Eylül tarihli toplantısında İngiliz delegesi statüko sınırını Mütareke günündeki sınır olarak gösterdiği halde Musul bölgesinin Mütareke'den sonra işgal edildiği açıklanıyor ve Türklerin hiç bir zaman statükoyu bozmadıkları, Milletler Cemiyeti'nin 30 Eylül kararından sonra sözü edilen bölgelere asker yığmadığı belirtiliyordu. Durum bir telgrafla Milletler Cemiyeti'ne de bildirildi ve gerekirse 30 Eylül kararının bir görüşme konusu yapılarak yorumlanması istendi. Milletler Cemiyeti toplantı hazırlıklarına başladı. İngilizler de bu tutumdan yana oldular.

Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti bir yandan bu olaylarla uğraşıp gereken hukuki ve fili tedbirleri alırken, bir yandan da konuyu Büyük Millet Meclisi'ne getiriyordu. Bu nedenle Cumhurbaşkanı, Anayasa'nın 19. maddesinin verdiği yetkiye dayanarak, tatilde olan Büyük Millet Meclisi'ni olağanüstü toplantıya çağırdı. Büyük Millet Meclisi 18 Ekim 1924'te olağanüstü toplandı. Önce, Cumhurbaşkanlığı'ndan gelen bir tezkere okundu. Meclis'in tatilde olduğu sırada İçişleri Bakanı Ferit Bey ile Mübadele, İmar ve İskân Bakanı Celal Bey'in bakanlıklarından istifa ettikleri, Tarım Bakanı Zekai Bey'in Londra Elçiliği'ne tayinen bakanlıktan ve mebusluktan ayrıldığı, İçişleri Bakanlığı'na Kütahya Mebusu Recep, Mübadele, İmar ve İskân Bakanlığı'na Bursa Mebusu Refet, Tarım Bakanlığı'na Muğla Mebusu Şükrü Kaya beylerin getirildikleri anlaşıldı.

Sonra, Başbakan İsmet Paşa, yukarıda özeti verilen Musul ve Hakkâri Olayları'nı bütün ayrıntılarıyla anlattı ve “Meselenin hayırlı ellerinize alınmaya değer olduğunu kabul edersiniz” dedi. Mebuslar, Başbakan'ın açıklamasının gerekli ve yeterli olduğuna, bu konudaki Hükümet görüş ve davranışının benimsendiğine karar verdiler. (Z.C.: 18 ve 27 Ekim 1924)

29 Ekim 1924'te de Milletler Cemiyeti, Brüksel'deki toplantısında, uyulması gereken sınır durumunu belirtti. Geçici olarak Musul'u sınırımız dışında bırakan bu sınır çizgisine 'Brüksel Hattı' denildi (A. Toynbee, Türkiye: 301).

Gerek Hükümet'in, gerekse Lozan'daki Delegeler Kurulu'nun Musul sorunundaki tutum ve davranışlarını başından beri yeterli ve olumlu bulmamış olan mebuslar aynı kanılarını sürdürüyor ve kuşkudan kurtulamıyorlardı. (M. Goloğlu, Türkiye Cumhuriyeti: 247)

Olayların gelişimi de bu kuşkuyu arttırıyor ve doğruluyordu. Toplantılarını Brüksel ve Cenevre'de sürdüren Milletler Cemiyeti, tarafsızlıklarıyla tanınmış kimselerden üç kişilik bir komisyon seçmiş ve bu komisyonu olayın yerinde incelenmesi ile görevlendirmişti. Üyelerden biri Genel Savaş'ta İngilizlerle birlik olan Belçika'dandı. İkinci üye Genel Savaş'ta Türklerle birlik olan Macaristan'ın ünlü coğrafyacısı Kont Teleki idi. Komisyon Başkanı ise, Genel Savaş'ta tarafsız kalmış olan İsveçli Wirsen'di. Komisyon üyelerinin yanında asistan, yardımcı, temsilci gibi bir Türk ile yeteri kadar da tercüman bulunacaktı. Türk temsilcisi olarak Cevat Paşa atanmış, tercüman olarak da Musul bölgesini ve bölgede konuşulan

lehçeyi iyi bilen Kerküklü Fettan ve Nâzım beyler verilmişti. Fakat Komisyon Bağdat'a gelince İngilizler Türk tercümanlarını tutuklayıp bir kampa koydular ve yaptıkları işin adına da 'korumak' dediler. Güya, tercümanları yöre halkının düşmanlığından korumuşlar. Oysa ki, bölge halkının Komisyon'daki Türklere yapacakları sevgi gösterilerinin Komisyon üzerindeki etkisini önlemek için böyle hareket etmişlerdi. Nitekim, Türk Hükümeti'nin protestoları üzerine serbest bırakılan tercümanlar, Komisyon'la birlikte Musul'a gittiklerinde halkın büyük sevgi gösterileriyle karşılanmışlardır. (Z.C.: 8 Şubat 1925)

Fakat, bütün bu çabalar Musul'un kurtarılması için etkili ve yeterli olamayacak, Musul sorununu inceleyen Komisyon, Temmuz 1925'te vereceği raporunda üç ihtimali ileri sürecektir: 1- Musul bölgesinin muhakkak Irak ile Türkiye'den birine verilmesi gerekiyorsa Türkiye'ye verilmesi, 2- Musul bölgesinin Irak ile Türkiye arasında bölünmesi, 3- 1928 yılı sonunda sona erecek olan Irak üzerindeki İngiliz Mandası'nın 25 yıl daha uzatılarak Musul'un da Manda idaresinde bırakılması.

Bu karar, pek tabii olarak İngilizlerin işine gelecek, hemen Irak'la yeni bir manda antlaşmasına başvuracak, Türkler de pek tabii olarak bu öneriyi kabullenmeyecek, taraflar arasındaki anlaşmazlık Lahey Adalet Divanı'na götürülecekti. Ardından, Türklerin itirazı üzerine Lahey Adalet Divanı, Estonyalı General Laider'i bölgede soruşturma yapmakla görevlendirecek; General Laider Türklerin bölgedeki Hıristiyan halka kötülük yaptıklarını rapor edecek, Milletler Cemiyeti de 16 Aralık 1925'te o güne kadarki fiili sınır olan Brüksel Hattı'nı Türkiye ile Irak arasında sürekli sınır kabul ederek Türklerin Musul'u kaybetmesi ile sonuçlanan kararını verecektir. (A. Toynbee, Türkiye: 295)

Gazi'nin Yurt Gezisi

1924 yılının iç ve dış huzursuzlukları gün geçtikçe artıp yayılırken Gazi de, bütün düşünceli ve kuşkulu zamanlarında olduğu gibi, devrimlerinin ve başarılarının en büyük desteği ve kaynağı olan halka gitmek, halkla konuşmak, onu iç ve dış tehlikelere karşı uyarmak, hazırlıklı ve uyanık bulundurmak, böylece çabalarının dayanağı olan milli birliğin zayıflamasını önlemek, hatta daha da güçlendirmek için Meclis'in tatile girmesinden yaralanarak çıktığı yurt gezisine devam etmekte idi.

25 Temmuz 1924'te Ankara'da Öğretmenler Birliği Kongresi'ne katılan Gazi, Öğretmenler Birliği kuruluşlarının Van ve Hakkâri gibi uzak yerlerdeki öğretmenleri de kapsamına almasını istemiş ve “Yeni kuşakları Cumhuriyet'in fedakâr öğretmenleri ve eğitimcileri olan sizler yetiştireceksiniz. Yeni kuşak sizin eseriniz olacaktır.... Milli ahlakımız uygar temeller ve özgür düşüncelerle güçlendirilmelidir. Korkutmaya dayanan ahlak, erdemli değildir ve güven vermez.... Hiç bir zaman aklınızdan çıkmasın ki, Cumhuriyet sizden düşüncesi özgür, vicdanı özgür, bilimi özgür kuşaklar istemektedir” demişti. (Nutuk: 174)

30 Ağustos 1924'te, Başkomutan Savaşı'nın ikinci yıldönümünde, Dumlupınar'da ilke niteliğinde bir konuşma yapmıştı: “Bu çok büyük zaferin etkenleri arasında en önemlisi ve yükseği Türk milletinin kayıtsız ve şartsız egemenliğini eline almış olmasıdır.... Ulusal egemenlik öyle bir nurdur ki, onun karşısında zincirler erir, taç ve tahtlar yanar, yok olur.... Yüzyıllarca iş başında bulunan idareciler yalnız bir şeyi hiç düşünmemişlerdir: Türkiye'yi.... Şimdi milletimizin hedefi tüm anlamıyla uygar bir sosyal topluluk olmaktır.... Uygarlık yolunda başarı, yeniliğe bağlıdır.... Uygarlığın temeli ailedir. Aile düzenindeki bozukluk sosyal, ekonomik, politik güçsüzlüğü gerektirir.... Ordunun zaferi ekonomik başarı ile anlaşılacaktır.... Gençler, almakta olduğunuz terbiye ve bilgi ile insanlık seçkinliğinin, vatan sevgisinin, düşünce özgürlüğünün en değerli temsilcileri olacaksınız. Ey yükselen yeni nesil! Gelecek sizindir. Cumhuriyet'i biz kurduk, onu yükseltip yaşatacak olan sizsiniz.” (Nutuk: 180-184)

Gazi, ardından Bursa'ya gitmiş, 11 Eylül 1924'te, Bursa'nın kurtuluşu münasebeti ile yaptığı konuşmada savaşları anlatmış, Bursa'nın büyük ve yapımlı bir şehir olması gerektiğini, bunda Bursalılara görev düştüğünü belirtmiş ve “Devrimimiz, Türkiye'nin yüzyıllarca mutluluğunu sağlamayı üzerine almıştır. Bize düşen, onu anlatmak ve değerini vererek çalışmaktır” demişti (Nutuk: 189). Şimdi de, Mudanya'da Hamidiye kruvazörüne binerek Karadeniz yolculuğuna çıkıyordu.

İstanbul basınının fırtınalı bir dönemine rastlayan bu yolculukta Gazi, İstanbul'a uğramadan Karadeniz'e geçmiş, bu da İstanbul basını için ayrı bir eleştiri konusu olmuştu. Doğruca Trabzon'a giden Gazi, 16 Eylül 1924'te Belediye tarafından verilen ziyafette yaptığı konuşmada “İtiraf etmek

zorundayım ki, bu değerli memleket ve saygıdeğer halkı hakkında bende doğan düşünceleri, kanıları bugüne kadar hiç bir vasıta bu derecede sağlayamamıştı.... Beş yıl önce ilk kez Samsun'a ayak bastığım zaman bana yürek gücü veren vatandaşlarımızın en önünde Trabzonlular olduğunu asla unutmayacağım” dedi. Sonra Trabzonluların yurtseverliklerini, savaşlarda ve özellikle 3. Tümen ile Sakarya Meydan Savaşı'ndaki kahramanlıklarını övdü, Trabzon'un bir limana kavuşacağını ve içe uzanan bir demiryolu yapılacağını müjdeledi.

Aynı gün Halk Partisi'nde de şunları söyledi: “Halk Partisi Türkiye'yi uygar dünyaya sokan ve orada yükselmesini üzerine alan kararlı bir partidir.... Bu nedenle, bir cumhurbaşkanının parti başkanlığı ile ilgisini ikide bir tekrar edenler ve bütün dünya bilsin ki benim için tek 'bir taraftarlık' vardır: 'Cumhuriyet taraftarlığı', 'düşünce ve sosyal devrim taraftarlığı'. Halk Partisi'nin ülküsü, temel ilkesi olan bu noktada, yeni Türkiye topluluğunun tek bir ferdini dışarıda tasarlamak istemiyorum. Onun için, Cumhurbaşkanlığı'nda bulunduğum halde Partimizin genel başkanlığını da övünerek muhafaza ediyorum. Bu suretle Yeni Türkiye Devleti'ni, Genç Türk Cumhuriyeti'ni güçlendirmeye hizmet etmekte olduğum kanısındayım.” (Atatürk'ün S. ve D: 2/189-192)

Aynı gün Trabzon Öğretmen Okulu'nun hatıra defterine “Yetişen öğretmenlerin sayısındaki azlık, yetişen öğretmenlerimizin değerde ve erdemdeki üstünlükleri ile ancak giderilebilir. Yeni kuşaklar, en büyük cumhuriyetçilik dersini, bugünkü öğretmenlerden ve onların yetiştirecekleri öğretmenlerden alacaklardır, onu da hatırlatırım” diye yazan Gazi, Rize'ye gitmişti.

18 Eylül 1924'te Rize'de, medreselerin tekrar açılmasını isteyen iki müftüye gerekli cevabı veren Gazi, Mahmut Esat Bey'e çektiği bir telgrafta da “Gezdiğim ve gördüğüm her yerde millet, bilgisizlik ve tutuculukla savaş halindedir. Uygarlık ve yenilik yolunda bir anın bile yitmesini istememektedir. Paslı dimağların bilinçsiz kötü sözleri, hemen milletin ortak ve korkunç coşkusu ile kesilmektedir; bunu gözlerimle gördüm” diyerek devrimlerinin yerleşmesinde milletine olan güvenini bir kez daha belirtiyordu. (U. Kocatürk, Atatürk'ün Yazdıkları: 8, Telgrafları: 18)

Gazi, dönüş yolunda Giresun'a uğradı ve 19 Eylül 1924'te Giresun gençliğine: “Bu memleketi yüzyıllardan beri berbat edenler çoktan

ölmüştür. Bütün gençlik buna inanmalıdır” dedi.

Aynı gün Ordu'da, hakkındaki gösterilerden çok duygulandığını belirtti: “Bu bilinçli gösterilerinizle Türk milletinin bütün dünya önünde sonsuzluğa kadar yaşayacağını bir kez daha ispatladınız.”

Hamidiye kruvazöründeki konuşmasında şunları söyledi: “Yolculuğum boyunca gördüğüm büyük düzen ve eğitim, bana, gelecekteki Cumhuriyet Donanması için çok kuvvetli ümitler vermiştir, yakından ilgilenerek bu donanmanın kurulmasına yardım edeceğim” (Atatürk'ün S. ve D: 5/32-33). Geminin hatıra defterine de, çevresi deniz olan Türk devletinin donanmasının da büyük olması gerektiğini yazdı. (U. Kocatürk, Atatürk'ün Yazdıkları: 9)

20 Eylül 1924'te Samsun'a varan Gazi, Belediye'de verilen ziyafette yaptığı konuşmada, yine Cumhuriyet'in korunması konusuna değindi, bunun Halk Partisi için de yapılacağını söyledi ve Samsuna ilk geliş günlerini anarak, “Samsun'u ve Samsunluları ilk gördüğüm zaman memlekete ve millete ait düşüncelerimin ve kararlarımın her hal ve şartta elde edileceği kanısına bir kez daha vardım. Samsunluların tutum ve davranışlarında gördüğüm, gözlerinde okuduğum yurtseverlik ve fedakârlık, umut ve tasarılarımın olumlu sonuca ulaşacağı kanısı için yeterli olmuştu” dedi. (Atatürk'ün S. ve D: 2/192-195)

Gazi, 21 Eylül 1924 tarihinde Samsun-Çarşamba demiryolunun yapımına başlama töreninde bulunarak, yapıcı Nemlioğulları'nı bu teşebbüslerinden ve teşebbüslerindeki başarılarından ötürü kutladı. Aynı gün İstiklal Ticaret Okulu'ndaki çay ziyafetinde öğretmenlerle görüştü ve hakkındaki güzel sözlere teşekkür etmekle beraber, önemli bir ilke niteliğinde olan şu karşılığı verdi: “Yalnız sizlerden biri olan kimseye kendinizden çok önem vermek, her şeyi milletin tek bir kişisinde toplamak, geçmişe ve bugüne ve geleceğe ve bütün devirlere ait sosyal toplum sorunlarının açıklanıp belirtilmesini, yüksek bir soyla toplumun mütevazı bir kişisinden beklemek elbette ki layık değildir, elbette ki lazım değildir.... Bir yurttaşınızı kardeşiniz, arkadaşınız, babanız, çocuğunuz, sevgiliniz gibi sevebilirsiniz. Fakat bu sevgi sizi, ulusal varlığınızı –bütün sevginize rağmen– herhangi bir kişiye vermeye sebep olmamalıdır. Bunun tersi bir davranış kadar yanlışlık olamaz. Bir millet için, bir milletin varlığı, bir milletin şerefi ve haysiyeti, bir milletin büyüklüğü için bu kadar yanlışlık olamaz. Ben,

mensup olduğum büyük milletimin böyle bir yanlışlık yapmayacağı hakkında sahip olduğum tam güvenle gönül rahatlığı duyuyorum ve övünüyorum.... Bugünkü uyanışı düne, geçmişe borçluyuz. Her halde babalarımızın, analarımızın, eğitimcilerimizin ruh ve dimağlarımızın gelişiminde verimli etkileri vardır. İlk ilham ana-baba kucağından, sonra okuldaki eğitimcinin dilinden, vicdanından, eğitiminden alınır.... Gerçek yolda yürüyebilmek için tek temel, milletin ortak isteğine ve eğilimine değinmek ve varlığımızı onun gereğine bağlamayı davranışlarımıza ilke yapmaktır. Bir insan memleketine ve milletine yararlı bir iş yaparken, gözünden bir an uzak bulundurmamak zorunda olduğu ilke, milletin gerçek eğilimidir. O halde ilham ve kuvvet kaynağı, milletin kendisidir. Milletin ortak eğilimini, genel düşünce olgunluğunu inkâr edenler de vardır. Milletin ve memleketin başına gelen felaketler, bu gafil insanların memleketin talih ve idaresini ellerinde tutmuş olmalarından ileri gelmiştir. Bir sosyal topluluğun mutlaka bir ortak düşüncesi vardır. Bunu gösteremiyorsa, onun yokluğuna karar verilmemelidir. O, kesinlikle vardır ve varlığımızı, bağımsızlığımızı kurtaran bütün eylem ve davranışlar, milletin ortak düşüncesinin, isteğinin, kararlılığının yüksek tecellisinin eserinden başka bir şey değildir. Eğitimdir ki, bir ulusu ya özgür, bağımsız, şanlı, yüksek bir sosyal toplum halinde yaşatır, ya da köleliğe ve yoksulluğa terkeder. Türk Cumhuriyeti'nin yeni kuşaklara vereceği terbiyenin, 'Milli Terbiye' olduğunu kesinlikle açıklarım.” (Atatürk'ün S. ve D: 2/196-201)

Nihayet, 24 Eylül 1924'te Gazi, Havza ve Amasya'da da konuşmalar yaptıktan sonra bölgeden ayrılıp o sırada zelzele felaketi geçirmiş olan Erzurum'a gitti. 30 Eylül 1924'te Erzurum'da halkın acılarını onarıcı bir konuşma yaptı. (Atatürk'ün S. ve D: 202-204)

13 Ekim 1924'te Kayseri'de konuşan Gazi, “Bütün dünya bilmelidir ki, Türk milleti, hakkını, haysiyetini, onurunu tanıtma gücündedir. Türk vatanının bir karış toprağı için bütün millet tek bir vücut olarak ayağa kalkar. Haysiyetinin küçücük bir parçasına, vatanının bir avuç toprağına karşı olacak saldırının, bütün varlığına bir vuruş olacağını Türk milletinin anlayamayacağını sanmak yanlıştır. Saygısızlığın ve saldırının küçüğü, büyüğü yoktur” dedi. (Atatürk'ün S. ve D: 5/34). Gazi, 18 Ekim 1924'te Ankara'ya döndü

Gazi'nin, gezilerdeki konuşmalarda Halk Partisi'ne ve Halk Partisi Genel Başkanlığı'nı muhafaza edeceğine dair sözleri İstanbul basınında yeni tepkilere ve eleştirilere yol açtı. Mesela, 19 Eylül 1924 tarihli Vatan gazetesinde şöyle deniyordu:

> Halk Partisi bütün Meclis'i içine alan genel bir kuruluş durumunda bulundukça Cumhurbaşkanı için tarafsızlık söz konusu olamaz. Fakat yarını düşünelim, yarın Meclis'te iki partinin bulunacağını farzedelim. O zaman Cumhurbaşkanı bu partilerden birinin tarafını mı tutacaktır? Eğer öyle yaparsa, genel hayatımızda, düzen verecek kuvvet ve hakem rolünü kim oynayacak? O halde biz Mustafa Kemal Paşa gibi bir milli rehberi, bunların arasında taraf tutan bir politika adamı değil, denge sağlayacak bir hakem, bir milli lider mevkiinde görmek isteriz.

Bunun üzerine, Gazi'nin bu konudaki sözlerinin yanlış anlaşıldığını bildiren bir ajans haberi yayımlandı ve, “Paşa, benim için bir taraflılık vardır, tarafsızlık yoktur, dememiştir” dendi. Gazi de bir konuşmasında bu konuya açıklık vererek, “Biz bugün belli yolun başındayız. Henüz yeteri kadar yol almış değiliz. Zamanı geldiğinde meydana getirilecek durumu bugünden söylemek, nazari görüşlerin hatırı için memleketin birliğini bozmaktan başka bir sonuç vermez” dedi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin gerekli düzeninin tamamlanması için henüz çok partili siyasi hayatın zamanının gelmediğini anlattı ve fakat bir gün o zamanın gelmesinin tabii olduğuna da işaret etmiş oldu. (A. E. Yalman, Gördüklerim: 3/131-132)

Muhalefetin Teşkilatlanması:

'Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'

Özellikle Cumhuriyet'in ilanından sonra, arka arkaya ve hızla gerçekleştirilmekte olan devrimlerin ve aşamalarının toplumda bazı tepkiler yaratması olağandı. Nitekim, Gazi'nin yurt içi gezilerindeki sözleri ile tutum ve davranışları bir diktatörlük hevesi olarak anlatılmak isteniyor ve bu kuşkulu görüş basından Meclis'e doğru yayılıyordu. Kuşku içinde olanlar, iktidardaki bu heves ve gidişe bir önleyici tedbir arar gibi idiler.

Sonunda, 6 Ekim 1924 tarihli Son Telgraf gazetesi, Rauf (Orbay) ve İsmail Canbolat Beylerle Refet (Bele) Paşa'nın çevresinde bir muhalif parti kurulacağı haberini yayınladı. Bunun üzerine, İstanbul basını bir muhalefet partisi kurulma düşüncesini destekleyen yayınlara başladı. 11 Ekim 1924 tarihli Vatan gazetesinde şöyle deniyordu: “Halk Partisi'nin kendine parti adını vererek en önemli meseleleri gizlice görüşmesi, muhaliflerin ve bağımsızların görüşünü her işte hiçe sayması yanlış bir gidiştir.”

Sonra, bir muhalif parti kurulması yolundaki düşüncelere daha başka mebusların da katılmakta olduğu haberi yayımlandı. (A. E. Yalman, Gördüklerim: 3/135)

Bu sıralarda idi ki, aynı zamanda memuriyet statüsü de olan mebuslara, Cumhuriyet Anayasası gereğince, iki görevden birini seçip diğerinden ayrılması bildirildi. Budapeşte Orta Elçisi Husrev Bey (Gerede) Urfa mebusluğundan, Londra Elçisi Zekâi Bey (Apaydın) Aydın mebusluğundan, Berlin Elçisi Kemaleddin Sami Paşa Sinop mebusluğundan istifa ettiler. Hem mebusluk, hem de üniversite öğretim üyeliği yapmakta olan Eski Adalet Bakanı Seyit Bey, epeyce zaman bu bildiriye cevap vermemiş olduğundan çok geç verdiği istifası dikkate alınmadı ve profesörlükten maaş almaya başladığı 25 Mart 1924 tarihi itibariyle mebusluktan istifa etmiş sayıldı. (Z.C.: 15, 18, 27 Ekim 1924)

Yine aynı günlerde Diyarbakır Mebusu Ziya Gökalp Bey'in hastalandığı ve İstanbul'daki Fransız Hastanesi'ne yatırıldığı duyulmuştu. Gazi, 21 Ekim 1924'te, kendisine bir telgraf çekerek, “Hastalığınızı büyük bir üzüntüyle öğrendim. İyilik haberleriniz memleketçe beklenmektedir. Hızla iyileşmeniz için Avrupa'da tedaviniz gerekiyorsa, gereken her şeyin

yapılmasını üzerime alıyorum” demiş ve bir kaç gün sonra ölüm haberi gelince de, eşine çektiği başsağlığı telgrafında olayı, “Bütün Türk âlemi için büyük kayıp” diye nitelemişti. (S. Borak, Atatürk'ün Özel Mektupları: 168-169)

Cumhuriyet düzeninin geliştirilip tamamlanması yolundaki çabalar da sürdürülüyordu. Dersim Mebusu Feridun Fikri Bey, yol parası usulünün kaldırılması, ceza davalarında jüri usulünün uygulanması, seçimlerde tek dereceli usule gidilmesi, Urfa Mebusu Şeyh Saffet Efendi, Türkiye'nin yeniden canlandırılıp yükseltilmesi hakkındaki kanun tekliflerini Meclis Başkanlığı'na vermişlerdi. (Z.C.: 27 Ekim 1924)

Buna karşılık, devrimlerle aşamalarının doğurduğu tepkiler de su yüzüne çıkmak üzereydi. Nitekim, üzerlerinde hem mebusluk, hem memurluk bulunanların yalnız birine sahip olabilmesi suretiyle yapılan tasfiye hareketinin, askerlik işlerinin politikadan ayrılması temeline dayalı olarak, kendi durumları için de bir işaret olabileceğini düşünen paşa mebuslar harekete geçtiler. Merkezi Ankara'da ve kuruluşları Doğu Anadolu'da bulunan I. Ordu Komutanı İstanbul Mebusu Kâzım Karabekir Paşa, Genelkurmay Başkanlığı'na gönderdiği 26 Ekim 1924 tarihli telgrafında “Bir yıllık ordu komutanlığım süresinde gerek teftişlerim sonucu verdiğim raporlarımın, gerekse ordumuzun yükselmesi ve güçlenmesi için sunduğum tasarılarımın dikkate alınmadıklarını görmekle çok üzüntülüyüm. Üzerime düşen görevi mebus olarak daha vicdan rahatlığı ile yapacağıma tam bir kanım olduğundan Ordu Komutanlığı'ndan istifa ettiğimi bildiririm” diyordu.

Hemen arkasından da, Konya'daki 2. Ordu Komutanı Ali Fuat Paşa, 30 Ekim 1924 tarihinde Ankara'ya gelerek “Mebusluk yasama görevime başlayacağımdan Ordu Komutanlığı'ndan affımı arz ve rica ederim” diyen bir yazıyı Genelkurmay Başkanlığı'na gönderdi. Evvelce mebusluktan istifaya kalkışmış olan Refet Paşa da, istifadan vazgeçerek tekrar mebusluk görevine devama başladı. Bu davranışlar, Türkiye Cumhuriyeti tarihine 'Paşalar Meselesi' olayı adıyla geçti.

Mustafa Kemal Paşa, bu davranışları kendine karşı bir komplo olarak kabul etti, “Demek ki, yeni bir parti kuracakları söylenen Rauf (Orbay) ve Adnan (Adıvar) beyler, bir yıldan beri tertip düzenlemişler, sonunda paşalarla anlaşmışlar, bu nedenle paşaların önce birer komutanlık almalarını

sağlamışlar, bir yıl bu tertip üzere çalışmışlar, 3. Ordu Komutanı Cevat Paşa ile 10. Kolordu Komutanı Cafer Tayyar Paşa'yı da elde etmişler, sonra politika yolundan harekete geçmeyi uygun bulmuşlar, hazırlıklarını yeterli görmüşler, memleket içinde gizli kuruluşlar meydana getirme görevini de İkinci Grup üyelerine vermişler, İstanbul'da Vatan, Tanin, Tevhid-i Efkâr, Son Telgraf ve Adana'da Toksöz gibi gazetelerle birleşmişler, hep birlikte taarruza geçmişler” diye düşündü. Yurt gezisinden Ankara'ya dönüşünde, Rauf Bey ile Adnan Bey'in karşılayıcıları arasında bulunmayışını da bu sebepe bağladı. Bu sırada, Muğla Mebusu Esat Efendi'nin Mübadele, İmar ve İskân Bakanlığı'nın herkesi yakındıran işleri için, verdiği 20 Ekim 1924 tarihli soruyu da bu tertibin bir parçası olarak kabul etti. (Nutuk: 854-856)

Çünkü, daha bir kaç gün önce, Bilecik Mebusu Dr. Fikret Bey, bu bakanlığın kaldırılması ve görevlerinin İçişleri Bakanlığı'na aktarılması hakkında bir kanun teklifi yapmıştı. Gerçekten de Mübadele, İmar ve İskân Bakanlığı, çalışmalarında başarılı olamamıştı. Bakanlığın kaldırılması genellikle uygun görülüyordu. Durum bu iken, ayrıca bir soru önergesi verilmesinin özel anlamı olmak gerekirdi. Nitekim, Mübadele, İmar ve İskân Bakanı Refet Bey'in verdiği cevaplar yeterli görülmedi ve soru gensoruya çevrildi. (Z.C.: 27 Ekim 1924)

Hemen arkasından da, Bolu Mebusu Mehmet Vasfi Bey, Konya'ya gönderilen göçmenlerden birinin ölümüne sebebiyet veren Mübadele Cemiyeti Genel Sekreteri hakkında ne düşünüldüğünü, Zonguldak Mebusu Halil Bey de Rumca konuşan çingenelerin karşılıklı değiştirme yoluyla Zonguldak'a gönderilme sebebini soran birer önerge verdiler.

Gensorunun görüşülmesinde, Muğla Mebusu Esat Efendi, Bakan'ın büyük yanlışlıklar içinde bulunduğunu, Meclis'in karşısına çıkacak yüzü olmadığını, değiştirilerek ya da göçerek gelenlerin ve içeride yerleştirilmeye muhtaç olanların perişanlık içinde kıvrandıklarını, memurların görevlerini kötüye kullandıklarını ileri sürdü.

Rıza Nur Bey, Yunanistan'daki Türk ve Müslümanları kurtarmak için Lozan'da karşılıklı değiştirmenin kabul edildiğini ve fakat gelenlerin yerleştirme işlerinin bir yüz karası durumunda olduğunu, dört yüz bin kişiyi vapurlara tıkıp getirmenin değil, onları yerleştirmenin marifet olduğunu, lakin idaresizlik ve yolsuzluktan başka bir şey yapılmadığını açıkladı. Manisa Mebusu Abidin Bey, bütün bu kötü hallerin sebeplerinin anlaşılması

ve sorumlularının meydana çıkması gerektiğini bildirdi. Hamdullah Suphi Bey, yerleştirme işine Meclis'in ayırdığı ödeneğin az olduğunu, bu işlerde yetişmiş yeteri kadar memur da bulnmadığı, göçmenlerde görülen hastalıkların yerli halkta da bulunduğunu, bundan ötürü sorumluluk arayıp Bakan'ı düşürmek istemenin doğru olmadığını, esasen Bakanlığın kaldırılmak üzere bulunduğunu anlattı. Dersim Mebusu Feridun Fikri Bey, Bakanlığın kaldırılmak istenmesiyle meselenin kapanamayacağını, Anayasa'nın 22. Maddesi gereğince Meclis'in işe el koyması yani meclis araştırması yapılması gerektiğini ileri sürdü ve suiistimallere bazı mebusların da adlarının karıştığını söyledi, meclis soruşturması için önerge verdi.

Bilecik Mebusu Dr. Fikret Bey, Mübadele, İmar ve İskân Bakanlığı'nın kaldırılmasını isteyen kanun teklifini kendisinin yaptığını, fakat bakanların sorumlu tutulmasından yana olmadığını, yapılacak işin bir an önce yeni bir kuruluşla göçmenlerin derdine çare aramak olduğunu belirtti. Kastamonu Mebusu Halit Bey, kötü durumun ödenek azlığından değil, idaresizliklerden ileri geldiğini, bunlara göz yumulmayarak devlet işlerinde sorumluluk aranması gerektiğini iddia etti. Biga Mebusu Şükrü Bey, yeterince ödenek tahsis etmemiş olan Meclis'in sorumlu olduğunu, İmar Bakanlığı kanununun bile bir plan yapılmadan alelacele çıkarıldığını, Bakan'a hücum etmenin anlamı bulunmadığım ileri sürdü. Zonguldak Mebusu Tunalı Hilmi Bey, hiç kimseyi sorumlu tutamadığını, verilen paranın da az olduğunu, işlerin de yürümediğini söyledi. Denizli Mebusu Mazhar Müfit Bey, meclis araştırması yapmanın ve sorumluluk aramanın derde çare olmadığını, tez elden Bakanlığın kaldırılıp yeni kuruluş kanununun görüşülmesi gerektiğini anlattı. Erzurum Mebusu Rüştü Paşa, Meclis Araştırması teklifini destekledi. Rize Mebusu Fuat Bey, yeni kuruluş kanunu tasarısının görüşülmesine başlanmasını istedi. Gümüşhane Mebusu Zeki Bey, Meclis Soruşturmasından yana oldu. Görüşmeler bir sonraki oturuma kaldı. (Z.C.: 30 Ekim 1924)

Gensoru üzerindeki görüşmelerin seyri Gazi'nin kuşku ve kuruntularını iyice arttırmış, bir 'Mebus Paşalar Komplosu' karşısında bulunduğu kanısını pekiştirmişti. Bu nedenle, Paşa, mebusların Meclis'e katılmalarını önleme yoluna başvurdu ve 30-31 Ekim 1924 gecesi, İsmet Paşa ile yaptığı görüşmeden sonra, Fevzi (Çakmak) Paşa'ya telefon ederek mebusluktan

istifa etmesini söyledi. Fevzi Paşa, emre uyarak hemen istifasını Meclis Başkanlığı'na bildirdi.

Gazi, komutanlık görevinde bulunan öteki mebuslara da aynı gece birer telgraf çekerek, “Bana olan güven ve sevginize dayanarak gördüğüm ciddi lüzum üzerine derhal mebusluktan istifa ettiğinizi telgrafla Meclis Başkanlığı'na bildirmenizi teklif ederim. Önemli olan askerlik görevinize kayıtsız ve şartsız bağlanmak sebebi, kayda değer” dedi. Bunun üzerine, hemen o gece, İzmir'deki 1. Kolordu Komutanı İzzettin, Balıkesir'deki 2. Kolordu Komutanı Ali Hikmet, İstanbul'daki 3. Kolordu Komutanı Şükrü Naili, Adana'daki 5. Kolordu Komutanı Fahrettin Paşa mebusluktan istifa ettiklerini Meclis Başkanlığı'na bildirdiler. Diyarbakır'daki 3. Ordu Komutanı Cevat Paşa'nın cevabı ise şöyle oldu: “Size olan güvenime ve sevgime inanmanızı bildirir ve ancak böyle bir vatan görevinden vazgeçerek milletin ve seçim çevremin gözünde sorumlu ve kabahatli tutulmamaklığım için istifamı gerektiren sebebin açıklanmasına müsaadelerinizi rica ederim.” Bu orduya bağlı 7. Kolordu Komutanı Cafer Tayyar Paşa da cevabında, “Seçim çevremle görüşmeden teklifi kabulüm millet gözünde sorumluluğumu gerektireceğinden, kesin karar verebilmem için durumun açıklanmasını dilerim” dedi. Gazi, bu telgrafları 31 Ekim 1924 tarihinde şöyle cevapladı:

> Komutanların mebus bulunmaları orduda ve komuta işlerinde istenen inzibat ile uyuşamadığı kanısı doğmuştur. Birinci ve İkinci Ordu Komutanlarının, görevlerinden istifa ederek Meclis'e dönmeleriyle orduları elverişli görülmeyen bir zamanda başsız bırakmış olmaları bu kanıyı pekiştirir. Seçim çevreniz halkı, ordunun inzibatının selameti için vereceğiniz karardan elbette memnun olur.

Bunun üzerine 3. Ordu Komutanı Cevat Paşa, aynı gün çektiği telgrafla Ordu Komutanlığı'ndan ayrılmak zorunda kalacağını, 7. Kolordu Komutanı Cafer Tayyar Paşa da mebusluğu tercih ettiğini bildirdi. Bu cevapları alan Gazi, derhal her ikisini de komutanlıktan azlettirdi ve olayı bir bildiri ile bütün orduya duyurdu. Kâzım Karabekir Paşa'nın yerine 1. Ordu Komutanlığına Ali Sait Paşa, Ali Fuat Paşa'nın yerine 2. Ordu Komutanlığına Fahreddin Paşa, Cevat Paşa'dan boşalan 3. Ordu

Komutanlığı'na Kâzım Paşa, 4. Ordu Komutanlığı'na da Mürsel Paşa atandılar.

Gazi, ikinci bir tedbir olarak da, gensoru görüşmeleri sonuçlanıncaya kadar Kâzım Karabekir Paşa ile Ali Fuat Paşa'yı Meclis'ten uzak tutma yoluna başvurdu. Her ikisine de, komutanlık görevlerini devredinceye kadar askerlik görevleri başında bulunmaları tebliğ edildi. Böylece, ordu merkezi Ankara'da olmasına rağmen, Kâzım Karabekir Paşa'nın Meclis toplantılarına katılması önlendi, Ali Fuat Paşa da tekrar Konya'ya gönderildi. (Nutuk.: 856 F. Altay, 10 Yıl Savaş: 379 385)

Bunun üzerine Kazım Karabekir Paşa, 1 Kasım 1924 tarihli bir yazı ile Meclis Başkanlığı'na başvurarak, 26 Ekim 1924'te Ordu Komutanlığı'ndan ayrıldığını, ayrılışını Genelkurmay Başkanlığı'na bildirdiğini ve Meclis çalışmalarına katıldığını, buna rağmen 31 Ekim 1924 gecesi Milli Savunma Bakanlığı'ndan aldığı bir tebliğde, Sarıkamış'tan gelecek yeni komutana devir ve teslim yapılıncaya kadar askerlik görevinin başında kalmasının istendiğini, böylece Meclis'e katılmaktan alakonduğunu bildirdi ve bu konuda Meclis'in bir karara varmasını istedi. Aynı gün bir başka yazı ile de Milli Savunma Bakanlığı'na başvurdu. Milli Savunma Bakanlığı verdiği cevapta, askerlik görevinde devir ve teslimin bir kanun görevi olduğunu, istifasına olumlu cevap verilmediğinden askerlik görevinin devam edeceğini bildirdi. Başbakan İsmet Paşa da bu yazışmaları Meclis Başkanlığı'na gönderdi.

Bu sırada Meclis'in olağanüstü toplanma süresi dolmuş ve 1 Kasım'da İkinci Büyük Millet Meclisi'nin ikinci toplantı yılı başlamıştı. Bu nedenle yapılan Başkanlık Divanı seçimlerinde, başkanlığa yine Fethi Bey (Okyar), başkan vekilliklerine Çorum Mebusu İsmet (Eker), Şebinkarahisar Mebusu Ali Sururi ile Mübadele, İmar ve İskân Bakanı Refet beyler seçildiler. Refet Bey'den boşalan İmar ve İskân Bakanlığı'na yeni atama yapılmadı, Bakanlık, vekâleten İçişleri Bakanı Recep (Peker) Bey'e bağlandı. Böylece gensoruyu karşılama görevi de Recep Bey gibi güçlü bir particiye verilerek, hazırlandığından kuşku duyulan tertibe karşı bir başka etkili tedbir daha alınmış oldu.

5 Kasım 1924'te, Gensoru görüşmelerine başlanmadan önce Kâzım Karabekir Paşa'nın Meclis Başkanlığı'na verdiği yazı ile bu konuya ait öteki yazılar okundu. Balıkesir Mebusu Vehbi Bey, “Buraya geldi, oturdu, oy

kullandı, Başkanlık da kabul etti. Meclis'e katılmış birini hangi kuvvet görev yapmaktan alıkoyabilir” dedi. Toplantıyı yöneten Meclis Başkan Vekili İsmet Bey de durumu doğruladı, fakat Meclis Başkanlığı'na resmen bilgi verilmemiş olduğunu bildirdi. Başbakan İsmet Paşa ise “Ordu siyasetle uğraşamaz. Üzerinde askerlik görevi olan kimse Meclis'te bulunamaz, oy veremez. Kanun açıktır” diye karşı çıktı. Dersim Mebusu Feridun Fikri Bey, konunun incelenmek üzere Anayasa Komisyonu'na gitmesini istediyse de önergesi reddedildi.

Gensorunun görüşülmesine başlandı ve ilk sözü Başbakan İsmet Paşa alarak, hakkında gensoru önergesi verilmiş olan İmar ve İskân Bakanı Refet Bey'in Meclis Başkan Vekilliğine seçilmiş olmasına rağmen konunun görüşülmesine devam edilmesini, hatta bütün hükümet işlerinin enine boyuna görüşülmesini istedi ve “Ben güzel yanlışlamayı, eleştiriyi severim” dedi.

(Bazı yazarlar eski harflerle “tahtie” kelimesini yanlışlıkla “taktik” diye okuduklarından İsmet Paşa'nın “Ben güzel taktiği severim” dediğini yazarlar. (Ş. S. Aydemir, İkinci Adam: 1/301)

Gensorunun bütün hükümet işlerini kapsamına alacak şekilde genişletilmesi isteği oylanıp kabul edildi ve görüşmeler bu esasa göre başladı. Karşılıklı eleştirmeler ve savunmalar yapıldı. Bu arada sık sık, yazlık ve kışlık evler ve zeytinlikler alan bir mebusdan sözedildi ve bunun Balıkesir Mebusu Hulusi Bey olduğu açıklandı. Savunmaları genellikle Recep Bey yaptı ve anket parlementer isteğinin hukuki değeri olmadığını söyledi. Eskişehir Mebusu Arif Bey eleştiride bulunurken sürekli olarak Kars Mebusu Ağaoğlu Ahmet Bey ile Kozan Mebusu Ali Saip Bey'in sataşmalarına uğradı.

Bu sırada İstanbul basınının yayın ve eleştirileri daha da sertleşmişti. Mesela, Vatan gazetesinde şöyle deniyordu: “Körü körüne emre uymayan, gerçeği gören ve söylemek isteyen kişileri susturmak için her çareye başvuruluyor.... Keyfi idare normal durumun ve düzenin üstünde bir etken niteliğini muhafaza edecektir.” Hükümetçilerin, muhaliflere saldırmak için gizli emir aldıklarını da ileri süren gazetede, “Cumhurbaşkanı'nın iki tarafı da dinlemek görevidir. Bu hemen yapılmalıdır. Yarın geç kalınmış olabilir” deniyordu.

Tevhid-i Efkâr gazetesinde ise şöyle yazıyordu:

> Meclis'te Hükümet'ten yana olan mebuslar böyle her önemli işi gürültüye boğmak eğlencesini sürdürerek muhalifleri susturdukça İsmet Paşa Hükümeti hiç şüphesiz güvenoyu alacaktır. Fakat bu güvenoyunun gerçek niteliği, bir küçük sandık içine çokça sayıda beyaz kâğıt atılmış olmasından ibaret kalacaktır.

Tanin gazetesinde de şöyle deniyordu:

> Milli Mücadele'de büyük hizmetleriyle sivrilmiş saygıdeğer ve güvenilir bazı kimseler arasında bir ortaklaşa davranış ön çalışmalarının başladığı haber alınmıştır. Halk Partisi ve Hükümet'le yakınlığı olan Basın bunu çok kötü karşılıyor.... Halk Partisi'nin demokratlığı dudaklarındadır... Vatan düşüncesiyle hareket etmek, Tanrı tarafından, yalnız iktidardakilerin tekeline verilmiş bir erdem midir? Asıl değiştirilmesi gereken nokta işte bu ruh ve prensiptir.... Demokrasiye dayanmadıkça Cumhuriyet olamaz.

Aynı gazete, silah gücü ile cumhuriyet adı altında mutlakıyete gidilebileceğini ve devletin başına geçilebileceğini, diktatörlük kurulabileceğini belirterek “Halk Partisi'nin, İsmet Paşa Hükümeti'nin memlekete gösterdiği çirkin yüz” başlığı altında şöyle yazıyordu:

> Aşırı kişisel istekler peşinde bu kadar tutsaklaşan iş başındakiler, bir ulusal parti olduklarını ve ulusu temsil ettiklerini ileri süremezler.... Geleceğin umudu ile coşkunluk dolu gençler, memleketi kurtarmak için taze ve temiz canlarını harcadılar, onu kişiliklerinden ve aşırı isteklerinden başka bir şey düşünmeyen politikacılar elinde oyuncak yapmak için değil.

Bu hava içinde, 8 Kasım 1924 günü, tüm Hükümet işlerini kapsayarak genel nitelik almış olan gensorunun görüşülmesine devam edildi.

Recep Bey'in, bakanlıktaki tutum ve davranışı savunan, verilen örneklerin gerçekle ilgisi olmadığını ve eleştirilerin insaf çizgisini çok geçtiğini belirten konuşması havayı elektriklendirdi. Recep Bey, konunun bir de politik yönü olduğunu belirterek şunları söyledi:

“Bugün memlekette üç göçmen derneği vardır. Bunlardan birinin tüzüğündeki amaç, göçmenler arasında birlik kurmaktır. Bu ne demektir? Bir yanda göçmenler, bir yanda yerliler... Memlekette ikilik mi yaratacağız? Bu memlekette Müslümanlar-Müslüman olmayanlar diye bir ikilik olmuştur. 1876'da gelmiş olan yurttaşlarımız hâlâ göçmen adını taşıyorlar. Bizim görevimiz bu ikilikleri ortadan kaldırmaktır. Türkiye vatanında, yerliden, göçmenden, hacıdan, hocadan, her sınıf ve tabakadan, adı ve lakabı ne olursa olsun, eşit hak ve saygıya sahip Türk vatandaşlarından meydana gelmiş, bir bütün olarak tek bir Türk varlığı vardır. Başka bir varlık yoktur, tek bir toplumdur. Bunu söylemek ve güçlendirmek hepimizin görevidir, ayırmak değil.” Sonra meclis soruşturması isteğine cevap vererek, “Meclis'ten güven alan bir bakan işinin başında oturuyor, icraatı Meclis tarafından onaylanıyor. Fakat bir gün bir mebus kalkıyor, şu günden şu güne kadarki bakanların hepsinden hesap isteriz, diyor. Bu şartlar altında yürütme görevi yapacak hiçbir babayiğit bulunamaz. Herhangi bir bakan, milletin gözü önünde ve her günkü denetimi altında görev kabul edecek, mesele oylanacak, güven alacak, bütün bunların hiçbir değeri olmayacaktır. Bir gün bir arkadaş bir köşeden çıkıp falan yıllara ait hesap istiyorum diyecek. Kimin adına istiyorsunuz? Bu bakan, millet adına hesap isteyen bir Meclis önünde hesabını vermiş bir bakandır ki, böyle bir bakan bütün sorumluluklardan arınmıştır. Ta ki, kişiliği ile ilgili ayrı bir meseleden cezalandırmayı gerektirecek bir davranışı olsun. Yoksa, ben falan yerde beş göçmen gördüm diye bütün bakanları belirsiz bir doğrultuda ankete götürmek hiçbir kanunun, hiçbir kitabın kabul edemeyeceği bir şeydir. Böyle bir anket memleketin genel dengesini bozar ve çok ağır bir ruh halinin delilidir. Çok dikkat gerekir. Bu anlayışla sonuna kadar mücadele edilmelidir.... Memleketin belirsizliğe, karışıklığa, kapalılığa, kararsızlığa dayanma gücü yoktur. Açıkça eleştirme görevi yapılmayarak, her gün ufuklarda şüphe bulutlarının dolaştığı fısıldanarak Türkiye Cumhuriyeti'nin, bu taze vücudun yaşantısında zararlar, karışıklıklar varmış gibi göstermek bu memlekete hainliktir. Yanlışlık her zaman olabilir. Fakat bunun bir sınırı vardır ki, orada, varsa, vatan yararına aykırı davranışlarımız söylenmelidir. Şurada burada uydurma sanılarla düşünceleri karıştırmaktansa herkese eşitçe açık olan bu kürsüden herşey açıklanmalıdır. Uydurma ve kışkırtmalar sürdürülürse bu ülkenin akıbeti ile samimi ve güçlü bir ilgi olmadığı kanısına varacağım”.

Sözü, kolordu komutanlarından Eskişehir Mebusu Albay Ayıcı Arif Bey aldı. Gereği kadar açıklığa kavuşulduğunu, tez elden derde çare bulmak gerektiğini belirtti ve yeni kötülük örneklerini açıkladı. Arif Bey'in konuşması Hükümet'ten yana olan mebusların sataşmalarına sebep oldu. Ruşen Eşref, Ağaoğlu Ahmet, Yunus Nadi, Ali Saip Beyler arka arkaya konuşmacının sözlerini kesmeye çalıştılar. Arif Bey bunalıyor ve, “Bakan Bey eksikliklerin söylenmesini istedi. O halde niçin dinlemek istemiyorsunuz, bunu anlamak istiyorum” diye yakınıyordu. Trabzon Mebusu Muhtar Bey, “Rica ederim, burası mahalle kahvesi midir? Yoksa millet kürsüsündeki sözler dinlenmez mi, anlayamıyorum” diyordu. Sataşanların arasına Tunalı Hilmi Bey ile Salih (Bozok) Bey de karıştı ve Arif Bey'in köylülerden söz etmesi üzerine, “Sormak ayıp olmasın ama, sen köylülerin efendi olduklarını ne zaman öğrendin? Sizin köylüye karşı durumunuzu biz biliriz” dedi. Arif Bey de, “Mebus olduktan sonra iş değişti” şeklinde bir cevap verdi. Salih Bey'in, “Bugün efendilerimiz dediğin köylülerin dün yirmi tanesine ayını baktırıyordun, kimi aldatıyorsun bu sözlerle” sorusu karşısında da, “Şimdi mebusum, o vakit başka idi” dedi. Ali Saip Bey de, “Artık tövbe edip Tanrı'dan suçlarının bağışlanmasını istedi” diye ekledi. Sataşmalar durmadan artıyordu. Osmaniye Mebusu Topçu İhsan, Denizli Mebusu Mazhar Müfit, Bolu Mebusu Falih Rıfkı, Tokat Mebusu Mustafa, İstanbul Mebusu Ali Rıza, Elazığ Mebusu Hüseyin Beyler de oturdukları yerden söz atanlar arasına katıldılar.

Arif Bey'den sonra söz alan Milli Savunma Bakanı Kâzım Paşa, kendi bakanlığı ile ilgili eleştirileri cevapladı. Söz sırası eski Başbakan Rauf (Orbay) Bey'e geldi. “Samimi olarak kanılarımı her türlü düşmanlık duygularından arınmış olarak sunmama müsaade ediniz” diye söze başlayan Rauf Bey, sadece Mübadele, İmar ve İskân Bakanlığı için verilmiş olan gensorununun bütün hükümete yöneltilmesini isteyen Başbakan'ın bu davranışından yana olmadığını ve fakat beğendiğini, bir işi yapmak ile yapılmasını tarif etmenin bir tutulamayacağını, iş başında bulunmuş iken de uyguladığı üzere sözlerinde daima bu gerçeği ölçü bileceğini, Mübadele, İmar ve İskân Bakanlığı'nın umulan yararı sağlayamadığını, artık Bakanlık'ın kaldırılıp yeni bir Genel Müdürlük kurulmak istendiğini, Bakanlık tarafından yapılamayan işlerin bir Genel Müdürlük tarafından nasıl yapılacağının anlaşılamadığını, Meclis'in Hükümet'i ve Hükümet'in de Meclis'i küçük düşürecek sözler söylediklerini, bunun doğru olmadığını,

Meclis'in bir Araştırma Kurulu ile işe el koymasının Hükümet ve Bakanlık haysiyetiyle ilgisi bulunmadığını, nitekim bu işlerde kendi Başbakanlık görevinin de ilgili bulunduğunu ve bu Kurul'u kendisinin de istediğini anlattı. Söz buraya gelince yine sataşmalar başladı. Yunus Nadi, Ali Saip, Topçu İhsan, Mazhar Müfit beyler oturdukları yerden konuşmacıya sözler attılar. Rauf Bey, Hükümet'in, Meclis'ten çıkan kanunları 'Koridor Kanunları' diye nitelemesini ve Eski İmar Bakanı Celâl (Bayar) Bey'in 'Teravih Namazı kılar gibi yaptığınız kanunlar' demesini kınadı. Sataşmalar artmış ve sertleşmişti. Rauf Bey'in bir ara, "Şiarımız, mesleğimiz kayıtsız ve şartsız ulusal egemenlik esasıdır" demesi üzerine, Yunus Nadi Bey, "Cumhuriyet" diye bağırdı. Rauf Bey, "Ulusal egemenliğin tek toplanma yeri Büyük Millet Meclisi'dir..." diyerek sözüne devam etmek isteyince de "Cumhuriyet" sesleri yükseldi, Ali Saip Bey de "Cumhuriyet" diye bağırdı. İhsan Bey, "Sözleriniz açık değildir" dedi. Rauf Bey "Rica ederim İhsan Bey, açıktır" diye cevap verdi ve, "Siz yüksek adalet duygusuna sahip bulunduğunuzu her zaman söylemiş ve uygulamış bir kimsesiniz. Sanırım, doğruluk esastır. Tersini ispatlamadıkça bir kimseyi kötü sanı altında bulundurmak doğru değildir" dedi. İhsan Bey, "Hakim, gerçeği söylemeyen sanıktan şüphe etmekte haklıdır" deyince gülüşmeler oldu. Rauf Bey, "Sizce gerçek sanılan ile bence gerçek sanılan arasında bir ayrılık olabilir. Bunun adına içtihat (yorum/öznel görüş) demişler. İçtihatta yanlışlık olamayacağını söyleyen ve bağıran sizsiniz" deyince de, İhsan Bey, "Açık söylemek gerekir" demekle yetindi. Rauf Bey'in, geçen yıl aynı konularda sekiz saat görüştüklerini söylemesi üzerine de, "Yine açık söylemediniz, Cumhuriyet şeklinden söz etmediniz" dedi. Rauf Bey ise, geçen yıl bu konu üzerinde Halk Partisi Grubu'nda sekiz saat görüşme yapıldığını, hakkında verilmek için hazırlanan kararın uygulanamayacağının anlaşıldığını belirtti. Başkan, karşılıklı konuşulmamasını rica ederek sataşmaları durdurdu ve söz atmak isteyen Şükrü Kaya Bey'e, "Konuşmacının sözünü kesmek yasaktır" dedi. Fakat, Rauf Bey sözlerine devam ederken, "Sayın Ekonomi Bakanı'ndan ricam" deyince, bir fırsat yakalamış olan sataşmacılar tekrar ve bütün şiddetleriyle harekete geçtiler:

Mazhar Müfit Bey — Cumhuriyet değiştirdi ekonomiyi, Cumhuriyet kuruluşlarından haberi yok.

Rauf Bey — Allah!.. derim.

Mazhar Müfit Bey — Daha çok Allah dedirteceğiz, Rauf Bey'efendi.

Rauf Bey — Mazhar Bey'den çok rica ederim, Rauf'un korkutma, ürkütme, yıldırma ile vicdan kanılarından döneceğini sanıyorsa kanısını değiştirsin.

Mazhar Müfit Bey — Rauf Bey'efendi de, Mazhar Müfid'in sözle düşüncelerinden cayacağını sanıyorlarsa çok şaşarım.

Ve Rauf Bey yine sözlerine devam etti, türlü konulara değindi, İstanbul'un 'atanmış' bir belediye başkanı ile yönetilmesini eleştirdi. Bu sırada Şükrü Kaya Bey ile Refik Bey (Koraltan) de sataşmalarda bulunuyorlardı. Rauf Bey, “On sekiz yıldır memlekette doğan durumun” diye söze girince, Yunus Nadi Bey, “On altı yıl” diye düzeltmek istedi. Rauf Bey de bu müdahaleyi, “Demek ki ben sizden iki yıl önce başlamış oluyorum, takdir edersiniz” diye karşıladı ve sözlerini şöyle bitirdi: “Devlet memurları, devlet hazinesinden para alan memurlar, her sınıf ve şubeden olan memurlar şu kimsenin ya da hükümetin yanında ya da karşısında olamazlar. Her memur, yasalara uygun davrandıkça saygıya değer. Mesela, Eğitim Bakanı Vâsıf Bey ile Basın arasında doğan bir olaydan ötürü, vatan çocuklarının eğitim ve öğretimi ile görevlendirilmiş ve bununla yükümlü olan öğretmenler ordusunun şu ya da bu yandan olmaları ve yayın yapmaları doğru mudur? Doğru değildir. Ve bunun sonu çok acıklı durumlar yaratabilir. Tanrı vatanımı, milletimi ve hepimizi korusun.”

İçişleri Bakanı ve Mübadele, İmar ve İskân Bakan Vekili Recep Bey — Ben, yapılacak eleştirilerin açık örneklerini istedim. Rauf Bey açık değildiler. Kısa ve küçük sorularla amaçlarını anlatmak istediler. (O tabiyedir, sesleri) Fakat dikkat çekici bir nokta var: Dikkatinizi çekerim, 'anket' adını kullanmadılar. Feridun Fikri Bey'in teklifini en hafif surette ve en hafif anlaşılabilecek bir tarzda 'inceleme' kelimesine çevirerek amaçlarını anlattılar. Oysa ki anlatmak istedikleri şey 'anket'tir. Feridun Fikri Bey'in bir yıllık çalışmaya ve üç bakanlığa ait olan dengesiz, haksız, mantıksız, kanunsuz ve hükümet dengesini yıkan...

Feridun Fikri Bey — Niçin mantıksız?.. (Gürültüler) Mantıksız diyorlar. Niçin mantıksız?.. 'Mantıksız' kelimesini kabul etmiyorum.

Recep Bey — Hükümet dengesini yıkacak bir şekilde...

Feridun Fikri Bey — 'Mantıksız' sözünü geri alsın.

Recep Bey — Geri almıyorum; 'mantıksızdır'. Gerçek, olduğu gibi söylenir.

Feridun Fikri Bey — 'Mantıksız' sözünü kabul etmiyorum.

Recep Bey — Siz daha ağır şeyleri kabul etmeye alışkınsınız. Dünkü susuşunuza şaştım. Size söylenen sözün cevabını dün vermediniz.

Feridun Fikri Bey — Cevap vereceğim. Adalet Bakanı sözlerini geri aldılar.

Adalet Bakanı Necati Bey — Sözlerimi geri almadım.

Talat Bey (Ardahan) — Sen sus oğlum Feridun Fikri Bey.

Recep Bey — Bakanlarınızı insaf ile söyletmek istemiyorlar.

Feridun Fikri Bey — 'İnsaf' ile 'mantıksız' ifadeleri bir olur mu? Recep Bey, insafınıza başvururum. 'Mantıksız' ne demektir? 'İnsaf' ile 'Mantıksızlık' bağdaşır mi?

Ve Recep Bey tekrar konuşmasına devam etti. Ülkenin asayiş durumu ile ilgili eleştirileri cevaplandırdı. 'İzale–i Şekavet Kanunu'nun bir ihtiyaçla çıkarıldığını ve fakat asayişin büyük çapta sağlanmakta olması sebebiyle bu kanunun uygulanmasına lüzum kalmadığını, kanunların ihtiyaç oldukça uygulanacağını, ihtiyaç olmazsa yıllarca uygulanmayacağını, 'Köy Kanunu'nun da şartların hazırlanmamış olması nedeniyle uygulanamadığını, şartların hazırlanmakta bulunduğunu anlattı ve İstanbul'da atanmış bir belediye başkanının bulunmasına değinerek, "Gerçekten, demokraside yol almış ve ilerlemiş halk, şehirlerin bölgesel idarelerini seçimle kuruyorlar. Fakat, o şehir çok büyük bir sınıra ve öneme sahipse, bu büyük işi yönetmek hususundaki düşünce ile demokrasinin gerektirdiği seçim düşüncesi, tabii olarak karşıt durum alıyor. Nitekim geçen yıl Ankara Belediyesi de özel kanunla böyle yönetildi. Ben, İstanbul, Ankara ve İzmir gibi büyük şehirlerin atanmış belediye başkanları tarafından idaresine taraftarım. Nitekim, seçim kargaşaları yüzünden İzmir uzun süre belediyesiz kalmıştır" dedi. Sonra, Rauf Bey'in konuşmalarında açıklık olmadığını tekrarlayarak, gensoru konusunda sorumluluk yöneltmeden eleştiri yapılamayacağını, çünkü konuşmacının ya lehte ya da aleyhte

bulunması gerektiğini ve bu nedenle Rauf Bey'in sözlerinin gelişigüzel olduğunu, bir gensoru üzerinde konuşulurken Büyük Millet Meclisi Kürsüsü'nün hedefsiz soru ve sözlerin yeri olamayacağını, eleştiricinin kusurları açıkça gösterip hükümetin düşmesini istemesi gerektiğini anlattı ve sözlerini yine bir yıl önceki tartışmaya getirerek, “Rauf Bey'in konuşmalarına çok dikkat ettim. Sırası geldikçe başka tarifler yaptılar ve fakat 'Cumhuriyet' kelimesini kullanmadılar. Yıllarca bu ülkeyi yönetmiş olan Rauf Bey, nedir bu küskünlük ki, sırası gelmiş ve arkadaşlar fırsat vermişken bile bu kutsal adı söylememekte direnmişlerdir. Dikkat çekicidir ki, Rauf Bey İstanbul'da kıyametleri koparmıştı. Acele oldu, şöyle oldu, böyle oldu diye elindeki bütün gücü harcadı. Önünüze geldiği zaman ise dönüş yaptı ve ant içerek cumhuriyetçiyim, milliyetçiyim dedi. O zaman tam olarak kendisine güvenim vardı. Bugünkü durumu görünce şüphelerim doğmuştur. Bugün ben, Kütahya Mebusu Recep, İstanbul Mebusu Rauf Bey'den şüphe ediyorum. Bu kanımın yanlışlığına beni inandırmak istiyorlarsa, kürsüden ya da başka bir yerden desinler ki, böyle bir tereddüde gerek yoktur. Demezlerse şüphem devam edecektir. Gerçek budur” dedi.

Rauf Bey, Recep Bey'i şöyle karşıladı: “Sizin her tereddüt ettiğiniz zaman, ben tekrar ve tekrarant içmek zorunda mıyım? Hayır, kimsenin kimseden şüphe etmeye hakkı yoktur.” Bu söz üzerine Afyon Mebusu Ali Bey (Çetinkaya) sert bir çıkış yaptı: “Sen de o vakit bu toprakta oturamazsın. Atalarının, babanın, dedenin geldiği yere gidersin. Bu toprak bunu istiyor.” Rauf Bey sözlerine devam ederek, “Sekiz saat süren Parti görüşmelerinde, milletimden Müdafaa-i Hukuk adayı olarak, Halk Partisi'ne girmek şartı ile, aldığım vekillik dairesinde ve tam anlamı ile cumhuriyetçi olduğumu söyledim. Daha nasıl söyleyeyim? Sizde gizli defterler, düşünceler varsa, bizde yoktur. Rauf cumhuriyetçi midir? Rauf, ulusal egemenliğin kayıtsız ve şartsız doğduğu bir vatanın evladıdır ve Türkiyeli'dir. Fakat konu üzerinde anlaşamadığımız bir nokta vardı. Rauf cumhuriyetçidir ama Cumhuriyet mi ulusal egemenliğin gelişimi, evrimidir; yoksa ulusal egemenlik mi Cumhuriyet'in gelişimidir? Böyle bir soru karşısında açıkça söylemek zorundayım ki, sultanlar kendi kendilerini yokettiler. Milletin tahkir ve lanetine hak kazandılar. Meşruti sultanlık dedik, milleti kasaphaneye götürüyordu. Millet onu da mahv ve perişan etti. Şimdi ise, kayıtsız ve şartsız ulusal egemenlik temeline dayanan bir idareyi,

demokrasi denen halk idaresini kurmak için milletten vekillik aldık. Bazı arkadaşlarımız, milletin bu hakkını Meclis'ten alıp şu ya da bu makama Meclis'i fesih ve kanunları red hakkını vermek istediler. İşte buna karşıyım. Parti toplantısında beni meşrutiyetten yana olmakla suçladılar. Ben buna taraftar olmadığımı anlattım. Meşrutiyetin seçkin niteliği nedir? Milletin haklarından bazılarını bir kimseye ya da makama vermektir. Ben bundan yana değilim. Millet bilsin, dünya bilsin ki, ben en kuvvetli bir şekilde ulusal egemenlik taraftarıyım, ilkem budur. Benim için söz konusu olacak şey, her şeyden önce Türk Milleti'dir, Türk Vatanı'nın korunmasıdır. Bunun gelişmesi, korunması, yükselmesi ve bütünlüğü için ulusal egemenliğin hiç bir sakatlığa uğramaması taraftarıyım. Bu nedenle, benim için, halkın egemenliğini kayıtsız ve şartsız kullanacak olan bu Cumhuriyet'ten başka hükümet şekli yoktur. 'Rauf halifecidir' diyenler oldu. Değil halifecilik ve sultancılık, bu makamın haklarını almak istidadında bulunan her makamın karşısındayım” dedi.

Fakat Recep Bey tatmin olmamıştı. Hükümet adına söz aldı ve, “Rauf Bey yine üstü kapalı ve sakat konuşuyorlar” diye söze başladı, laf cambazlığı yaptığını ileri sürdü. (Z.C.: 6 Kasım 1924)

Meclis Soruşturması isteyen Feridun Fikri Bey, ertesi günkü konuşmasında, bu denetim usulünün yararlarını ve başka ülkelerdeki örneklerini anlattı, türlü ve sık sataşmalar, söz atmalar arasında uzun konuşmasını zorlukla sürdürdü ve, “Oyumu kullanamayacağımı Yüce Kurulunuz'a arzederek sözlerimi bitiriyorum” dedi.

Yunus Nadi Bey, Mübadele, İmar ve İskân Bakanlığı konusunda güvenoyu vermemek niyetinde olduğunu ve fakat Başbakan'ın doğru bir davranışla gensoruyu tüm hükümet olaylarına çevirmesi üzerine bu niyetinden vazgeçtiğini bildirdi ve şunları söyledi: “Çünkü, Cumhuriyet idaresi sözkonusu olmaktadır. Bu sorun çözülmeden Büyük Millet Meclisi ufak tefek işlerle uğraşamaz. Bunu çözmek zorundayım. Meclis'imi bilirim, bu sorunu çözer. Cumhuriyet sorunu sözkonusu olduğundan Hükümet'e güvenoyu vereceğim. Hükümet'in düşürülmesi önemli değildir. Korkmayınız. Meclis'in içinde bin tane İsmet Paşa var. Tanrı yüz yıl yaşatsın ama İsmet Paşa ölürse Türk Milleti idaresiz mi kalır? Rauf Bey hâlâ tereddüt içindedir, Cumhuriyet mi ulusal egemenliği geliştirir, ulusal egemenlik mi Cumhuriyet'i geliştirir? Böyle bir şey yoktur. Anayasamız

gereğince Türkiye Büyük Millet Meclisi bir Cumhuriyet'tir.” Sonra işin politik yönüne girerek şunları anlattı: “Meclis olağanüstü toplanırken 'Dörtler' denen Hüseyin Rauf Bey, Dr. Adnan Bey, Refet Paşa, İsmail Canbolat Bey gösterişli davranışlarla buraya geldiler. Bir grup basın da Dörtler'in çevresinde gürültülü gösteriler yaptılar.... Refet Paşa, altı yedi ay kadar önce, tantanalı ve bence anlamsız demeçlerle mebusluktan istifa etti. Gizli bir toplantıları varmış, iş başına geleceklermiş. Çok şaştım bu işe. Cumhuriyet kurulmuştur, hükümetin nasıl kurulacağı Anayasa'da gösterilmiştir, bütün bunları yöneten bir Büyük Millet Meclisi vardır. Ve bunlar yetersizdir, Refet Paşa'nın istifa edip arkadaşlarını toplayarak Hükümet kurması lazımdır. Ne anlayıştır bu?.. Dağ başında mıyız? Demirci Efe'yi alıp gelerek hükümet mi kuracaktı? Meclis yok mudur? Anayasa yok mudur? Bu ne mantıksızca davranıştır. Sonradan öğrendik ki, Refet Paşa istifasını geri almıştır.... Hiç sebep yokken millet içinde karışıklık yaratılmıştır. Rauf Bey'in sözlerini okuduktan sonra anladım ki, bunalım gerçektir ve vardır. Büyütülecek bir sorun değildir. Fakat ben ulusal egemenlik, düşünce özgürlüğü taraftarıyım, artık Rauf Bey ve arkadaşlarıyla çalışamam, o benden değildir. Ben Anayasa ve buna dayanan Cumhuriyet uğrunda başımı veriyorum. Allaha ısmarladık arkadaşlar.”

Refet Paşa, kendisine konuşmak imkânını verdiği için teşekkür etti ve, “Ben buraya geldiğim günden beri ne genel, ne de özel hiç bir yerde ağzımı açıp politik laf etmedim. Düşünce birliği, arkadaşlık, dostluk, kutsal mücadele beraberliğimizden ötürü Rauf Bey'in söyledikleri benim hesabıma da kaydedildi. Rauf Bey hastadır, bugün burada yoktur. Fakat düşüncelerini bilirim. Söyleyeceklerimin Rauf Bey hesabına da sorumluluğunu kabulleniyorum. Refet Paşa bir an için olsun meşrutiyet ya da mutlakıyet saltanatçısı mıdır? Hepiniz bilirsiniz ki, Yüksek Meclis adına sultanlık hakkında İstanbul'da bağıran ve bu yüzden yaşantısı boyunca sesi kısılan bendim” dedi ve, “Vicdanınıza, insafınıza başvururum, beni saltanatçı kabul edebilirmisiniz” diye sordu. İhsan Bey, “Çin Cumhuriyeti gibi paşalardan kurulu bir cumhuriyet yapmak istediniz” diye cevap verince Refet Paşa da, “Ben mi” diye sordu. İhsan Bey, “Evet, İstanbul basınına da söylediniz” diye cevap verdi. Refet Paşa, “Hayır, ben ne çeteciyim, ne de yaşım buna elverişlidir. Ben bu devletin siyasi hayatına girmiş, bazı mevki ve rütbelerini işgal etmiş, en bunalımlı günlerinde elimden geldiğince millet için çalışmış bir adamım. Mebusluktan ayrılıp asker kaldıktan sonra politika

yapamazdım. Dağa çıkamazdım. Bunu hepiniz bilirdiniz. Hakkımda insaflı düşününüz. Bir Çin Cumhuriyeti'nden sözediyorsunuz. Oysa ki ben, daha ilk dönemde askerlerin buraya seçilmesinin karşısında idim. Hatta Kolordu Komutanları'nın Meclis'e girmemelerini sadece Ordu Komutanları'nın girebilmesini, kendimin de girmemesini istemişimdir. Bugün burada bir kaç asker arasında bulunmakla Çin'deki gibi bir generaller hükümeti kurulmasını mı istemiş olurum?" dedi. İhsan Bey, Refet Paşa'nın sözlerini kesmekte ısrar ederek, "Akşam gazetesindeki sözleriniz nedir? Bu Meclis bunları yutar mı?" diye bağırdı. Yunus Nadi Bey de, gazetedeki yazının bitiş kısmının okunmasını istedi. Refet Paşa okudu. Gazetede yer alan beyanatta şöyle yazıyordu:

> Mebusluktan ayrılınca artık kişisel çıkarlar izlediğim kuşkusu dışında kalarak onuruma ağır gelmeden yapacak son bir işim daha var. O da İleri gazetesinin başyazısında söz konusu ettiği işbilir insanların, işbaşına gelmesinden korkulan Mustafa Kemal Paşa ile arkadaşlarının –tabii mebusluktan ayrılan ben hariç olmak üzere– iş başına gelmelerine çalışmaktır.

İhsan Bey ile Ali Saip Bey durmadan araya giriyorlardı. Sonunda, "Halifeci misiniz, Cumhuriyetçi misiniz, bunu da anlamak istiyoruz" dediler. Refet Paşa, "Refet Paşa gibi bir adamın sultanlık yanında olmadığını ve olamayacağını çok iyi bilirsiniz. Politik nedenle üç kere idam cezasına çarptırılmış bir insanın kişisel egemenlik peşinden gideceğini, halife denen adamın peşinden yürümeyeceğini..." diyerek açıklamada bulunurken, İhsan Bey "Meclis dışında iken arkadaşlarınızı, nasıl mevkiye çıkaracaktınız" diye sordu. Refet Paşa, "Sözü değiştirmeyin, Mustafa Kemal Paşa ile arkadaşlarının, yani İsmet ve Fevzi paşalarla, Fethi Bey'in. Onları tam bir birlik halinde çalışır görünce anladım ki, çok güzel günler yaşayacağız" dedi. İhsan Bey sataşmalarına bütün şiddeti ile devam ederek, "Bunların tekelinde midir vatan" diye sordu. Refet Paşa "Hayır" dediyse de, İhsan Bey, "Türkiye'de seksen bin tane Refet Paşa, milyon tane Kâzım Karabekir Paşa vardır ve yetişir" diye bağırdı. Ve Refet Paşa'yı konuşturmayacak şekilde, durmadan söz attı. Refet Paşa, "Bende olmayan şeyi bana söyletemezsiniz" deyince de, "Söyleyeceksiniz, fakat zamanı gelmedi" dedi. Bunun üzerine Refet Paşa, sözlerini şöyle tamamladı: "Bana zorla saltanatçı diyorsunuz. Değilim. Bir şüpheniz kaldı mı? Cumhuriyetçiyim, keskin bir cumhuriyetçiyim. İlk gününden son gününe

kadar cumhuriyetçiyim. Hiçbir gün bunun dışında bir düşünce söylemedim. Saltanatçı değilim, cumhuriyetçiyim. Ne dört kişi, ne on beş kişi bir araya oturduğumuzu bilmiyorum. Bu da oldu mu?”

Manisa Mebusu Abidin Bey'in genel eleştirilerinden sonra söz alan Mahmut Esat Bey şunları söyledi: “Mesele çok büyümüştür. Durumun buna tahammülü yoktur. Durumun gelişmesi ve açıklığa kavuşması gereklidir. Rauf Bey'e göre, ulusal egemenlik, cumhuriyetin gelişimidir. Ben bunu esaslı olarak anlayamadım. (“Kimse anlayamadı” sesleri) Ulusal egemenlik başka bir şeydir, cumhuriyet, meşrutiyet, mutlakıyet ve istibdat idareleri başka birer meseledir. Bir kısmı hükümet şekilleridir, ötekisi ulusal iradenin uygulanmasıdır. Dört şekil içinde de ulusal egemenlik vardır. Meşrutiyette biraz daha çok, cumhuriyette daha çok. Bu nedenle iki şeyi birbirine karıştırmamak gereklidir. Ulusal egemenlik, cumhuriyetin gelişimi demek değildir. Çünkü ulusal egemenlik şekil değildir. Ruh ve esas meselesidir. Ne biliyoruz ki, bilim yarın daha ileri gitmeyecek ve cumhuriyetten daha iyi bir şekil ortaya koymayacaktır? Yalnız şunu da söyleyeyim ki, kayıtsız ve şartsız ulusal egemenlik, fesihsiz ve vetosuz ulusal egemenliktir. Cumhurbaşkanı, fesih hakkını alabilir. Fakat almaması daha iyidir.”

Daha sonra, bakanlar kendi bakanlıkları hakkındaki eleştirileri cevapladılar, açıklamalarda bulundular. Görüşmelerin yeterliği teklifine karşı Meclis'in tek bağımsız üyesi Gümüşhane Mebusu Zeki Bey çıktı. Fakat yeterlik isteği kabul edildi. Türlü önergelerden hangisinin oylanmasının istendiği hükümetten soruldu. Meclis soruşturması teklifinin reddi ile hükümete güven gösterilmesini teklif eden önergenin oylanması istendi. 148 güvenoyu verildi, 18 güvensizlik oyu çıktı. Güvensizlik oyu verenler şunlardı: İstanbul Mebusları Dr. Adnan (Adıvar), Refet Paşa (Bele), İsmail Canbolat, Tokat Mebusu Bekir Sami (Kunduh), Dersim Mebusu Feridun Fikri (Düşünsel), Ordu Mebusu Faik (Günday), Eskişehir Mebusu Albay Arif (Ayıcı), Erzurum Mebusları Rüştü Paşa (Dadaş), Eski Mebus Raif Efendi (Dinç), Halet Bey (Sağıroğlu), Ziyaeddin Efendi (Gözübüyük), Sivas Mebusu Halis Turgut, Erzincan Mebusu Sabit (Sağıroğlu), Ergani Mebusu İhsan, İzmit Mebusu Ahmet Şükrü, Manisa Mebusu Abidin, Kastamonu Mebusu Halit, Mardin Mebusu Necip (Güven), Gümüşhane Mebusu Zeki (Kadirbeyoğlu). (Z.C.: 8 Kasım 1924)

Bütün bu çekişme ve çatışmalara rağmen, yine de bütün mebusları birleştiren bir duygu vardı ki, o da “milliyet” duygusu idi. Bu nedenle, “Tüm yaşantısını, kişisel çıkarlardan tam bir vazgeçme ile, vatan ve milletinin bilimsel ve kültürel yükselişi amacına adamış ve geçim sağlayacak bir şey bırakmadığı ailesini milletine emanet ederek ölmüş, Milli Mücadele'nin ruhu ve kaynağı olan milliyet düşüncelerini yaymak hususundaki hizmetleriyle Türk milletinin kalbinde sonsuz bir teşekkür borcu bırakmış olan” Ziya Gökalp Bey'in ailesine maaş bağlanması hakkındaki tasarı oybirliğiyle ile kanunlaştırıldı. (Kanun: 518)

Milli Mücadele'de İnebolu'ya gelen askerlerin, silahların, savaş araç ve gereçleriyle öteki malzemenin denizden iskeleye kadar parasız ulaştırılmasında teşekküre değer hizmetlerde bulunan İnebolu Piyade Kayıkçı Loncası'nın İstiklal Madalyası ile sevindirilmesine Meclis'çe karar verildi. (17 Kasım 1924)

Bu arada 'Paşalar Meselesi' diye anılan Meclis'teki huzursuzluk da durulur gibi olmuştu. Fakat, Halk Partisi'nin bu fırtınadan kurtuluşu kendi gücünden değil, muhaliflerin teşkilatsız oluşlarındandı. Nitekim, bir gün sonraki gazetelerde şu satırlara rastlanıyordu:

> Muhalifler, kuşkusuz tek tek kişiler olarak eleştirilerde bulundular, fakat en şiddetli muhalifler bile dillerinin altındakilerini söylemekten çekindiler. ... Hükümet yanlılarının mükemmel bir sevk ve idare ile başından sonuna kadar düşünülüp hazırlanmış bir planla hareket ettikleri görülür. ... Eski yıkıntı artıklarıyla yapılan binadan ne umulur ki?... Yararsız ve değersiz bir zafer.

Muhalif mebuslar da teşkilatsızlığın yarattığı güçsüzlüğü görüp anlamışlar ve hızla teşkilatlanma yoluna girmişlerdi. Öyle ki, artık bunu önlemek mümkün değildi. Halk Partisi ile Hükümeti de bunu anlamış ve durumu olduğu gibi kabul etmek zorunda kalmıştı. Nitekim, 14 Kasım 1924'te hükümet yanlılarının gazetesi Hakimiyet-i Milliye'de çıkan 'İş Başına' başlıklı yazıda şöyle deniyordu:

> Meclis'teki bulanıklık ve bunalım geçmiştir. Türkiye Cumhuriyeti, halkın egemenliği temeline dayanan bir yönetimdir. Bu nedenle, Meclis'te birden çok parti bulunmasını istememek, muhalefete ve denetime karşı çıkmak kimsenin hatırından geçmez. Belli temellere

> dayanan, devrim ilkelerine bağlı, meşru bir denetim yolu izleyecek yeni bir partinin kurulması bizim için kuşku konusu olmaktan çok uzaktır. Şimdi tam bir aydınlığa kavuşulmuştur. Artık gözlerimizi ve güçlerimizi dedikodu alanından iş alanına çevirmek görevini taşıyoruz. (A. E. Yalman, Gördüklerim: 3/150, 887-888)

Gazeteci Fevzi Lütfü Bey (Karaosmanoğlu) ise, kurulması beklenen yeni parti için "Istırabın ve hürriyetsizliğin doğurduğu çocuk" diyor ve şöyle devam ediyordu:

> Meclis'te bir parti var. Adı Halk Partisi. Bu parti bugünkü durumu ile bir partiden çok türlü insanların karışımını, bir dostlar derneğini andırıyor. Ayrılmanın gereğini ve ayrılmadan sonra yeni bir kuruluşa olan ihtiyacı biraz duygusu olan ve Meclis'teki acaip durumu seyretmeye dayanamayan her mebus hemen kabul eder. Bu bir kötülük de olsa, onu bugünkü durumun kötülüğünden daha hafif sayar. (C. Kutay, Halit Paşa - Ali Çetinkaya Vuruşması: 38)

Başkanlığında Kazım Karabekir Paşa'nın, Genel Sekreterliğinde Ali Fuat (Cebesoy) Paşa'nın, Yönetim Kurulu'nda Mersin Mebusu Besim, Trabzon Mebusu Muhtar, Erzurum Mebusu Rüştü Paşa, Bursa Mebusu Necati, Ordu Mebusu Faik ve Dr. Adnan Bey'in bulunduğu Terakkîperver Cumhuriyet Fırkası (İlerici Cumhuriyet Partisi) 17 Kasım 1924'te kuruldu.

Böylece Türkiye Cumhuriyeti'nin politik hayatında yepyeni bir aşamaya varılmış, cumhuriyet düzeninin demokratik gereği olan çok partili siyasi hayat başlamıştı. Olay, cumhuriyet düzeyinde ilerleyişin ve cumhuriyet hedefine varışın kaçınılması imkânsız zorunlu bir gereği ve sonucu idi. (F. R. Atay, Çankaya: 346)

Ne var ki; Halk Partisi'nin şiddet kanadındakiler, yani köktenciler bu gerçeği kolayca kabul edemiyorlar; Terakkiperver Cumhuriyet Partisi'nin programındaki "Parti, düşünceye ve din inanışına saygılıdır" sözünün, Halk Partisi'ni dinsizlikle suçlamak için konduğunu düşünüyor ve kızıyorlardı. Hele Parti'nin adında, Halk Partisi'nin adında bulunmayan "Cumhuriyet" kelimesinin bulunması, Cumhuriyet'i tekelleri altına almak isteği sayılıyor ve buna Halk Partisi Genel Başkanı Mustafa Kemal Paşa bile kızıyordu. (Nutuk: 889)

Bunun üzerine, Halk Partisi ileri gelenleri hemen harekete geçerek tedbirler almaya başladılar. İlk iş olarak Partilerinin adına bir “Cumhuriyet” kelimesi ekleyip 'Cumhuriyet Halk Partisi' yaptılar.

Sonra, artık teşkilatlı bir duruma gelmiş olan muhalefetin karşısına daha güçlü bir hükümetle çıkmayı düşünerek 20 Kasım 1924 tarihli Parti Grubu toplantısında İsmet Paşa'nın sıkıyönetim isteğini reddettiler. (Y. K. Karaosmanoğlu, Politikada 45 Yıl: 76)

İsmet Paşa sağlık durumunun kesin zorunluğu gerekçesiyle Başbakanlık'tan istifa etti, İstanbul'a gidip Heybeliada'da istirahate çekildi. Fethi Bey (Okyar) Başbakan olarak atandı. Fethi Bey'den boşalan Meclis Başkanlığı'na da Kâzım Paşa (Özalp) getirildi. Yeni Hükümet aşağıdaki şekilde kuruldu:

KABİNE

Başbakan Ali Fethi (Okyar, İstanbul)

Milli Savunma Bakanı Ali Fethi (Okyar, İstanbul)

Adalet Bakanı Mahmut Esat (Bozkurt, İzmir)

İçişleri Bakanı Recep (Peker, Kütahya; iki ay sonraki istifasının ardından Cemil Uybadın)

Mübadele, İmar ve İskân

Bakan V. Recep Bey (8 Aralık 1924'te kaldırıldı)

Dışişleri Bakanı Şükrü (Kaya, Muğla)

Maliye Bakanı M. Abdülhalık (Renda, Çankırı)

Eğitim Bakanı Şükrü (Saraçoğlu, İzmir)

Tarım Bakanı Hasan Fehmi (Ataç, Gümüşhane)

Ticaret Bakanı Ali (Cenanî, Gaziantep)

Bayındırlık Bakanı Fevzi (Pirinççi, Diyarbakır)

Sağlık ve S.Y. Bakanı Dr. Mazhar (Germen, Aydın)

Denizcilik Bakanı İhsan Bey (31 Aralık 1924'te Eryavuz, Osmaniye)

Başbakan Fethi Bey, hükümetinin programını Meclis'te okudu. Halk Partili Konya Mebusu Refik Bey (Koraltan) övücü bir konuşma yaparak, “Ordu, Fethi Bey ile beraber olacaktır” dedi. Bu ifade üzerine, Fethi Bey tekrar söz aldı ve Refik Bey'in bu sözünün yanlış olduğunu, yanlışlıkla söylenmiş olacağını belirterek, “Ordu, milletin ordusu, vatanın kahraman ve yüksek koruyucusudur. Bu görevi her zaman yapacaktır. Parti içinde, Meclis içinde değişen hükümetlerin şu ya da bu üyesi ile beraber olacağını söylemek ordunun görevi dışında olan bir şeyi orduya yüklemektir. Şüphe yok ki, Refik Bey bu sözleri yanlışlıkla söylemiştir. Düzeltilmesi gerekir” diye konuya açıklık kazandırdı. Refik Bey de açıklamaya uyarak, sözlerini düzelttiğini bildirdi.

Ali Fuat Paşa yeni hükümete başarı dileklerini açıkladıktan sonra, “Cumhuriyetimiz, yeni doğmuş çocuk gibi bir idaredir. Onun büyüyüp gelişmesine ve olgunlaşmasına çalışırken tazelik ve canlılığını bozacak alışkanlıkların memlekette yerleşmesine engel olmak gerekir. Bundan ötürü, kaynağını genel hukuk esaslarından almayan tedbirlere idare makinasında kesinlikle yer vermemelerini dileriz. Memleketin ve milletin yıllardan beri bağımsızlığı ve özgürlüğü koruma kuşkusuyla çarpan kalbi, şüphesiz ki yorgun düşmüştür. Bu yorgunluğu gidermek, politika ve insanlık gereğidir. Bunun tek çaresi de idarede, siyasette, her şeyde 'samimi' olmaktır. Böyle olacağına inanarak güvenoyu vereceğiz. Bu ümidimiz yiterse, güvenimiz de yitecektir. Cumhuriyet idarelerinde iş başına gelen hükümetler en sağlam dayanaklarını milletin göğsünde aramalıdırlar. O göğüste sıcak ve samimi barınak bulamayan hükümetlerin yerlerinde kalabilmeleri güçtür. Yeni hükümetin adalet düşüncesi ile, kanunseverlikle milletin göğsünde yer tutmaya çalışmasını dileriz” dedi.

Yusuf Kemal Bey, özellikle programdaki, “Türkiye'de yaşayan herkesin, çağdaş ve halkçı uygar uluslarca kabul edilen sistemlerle haklarının sağlanması Türk Adliyesi'nin amacıdır” sözünü övdü.

Konuşmacıları da cevaplayan Başbakan Fethi Bey, “Anayasa hepimizin, bütün milletin kalbinde yer etmiştir. Anayasa gereğince Meclisiniz, milletin mukadderatına el koymuştur. Yüksek Meclisinizin çoğunluğuna dayandıkça, her hükümet, milletten kuvvet almış olduğu kanısında bulunur. Meclisinizde türlü partiler de olsa, bütün partilerin düşünce ve görüşlerine

tam bir saygı ile karşılık vermek görevimizdir ve öyle yapacağız” dedi ve bütün konuşmacılara kısa cevaplar verdikten sonra Meclis'ten güvenoyu istedi.

Açık oylama sonunda, İsmet Paşa Hükümeti ile son derece sert çatışan muhaliflerin de katılmasıyla, Fethi Bey Hükümeti'nin oybirliği ile Meclis'ten güven aldığı anlaşıldı. (Z.C.: 22, 26, 27 Kasım 1924)

Yeni hükümette de Mübadele, İmar ve İskân Bakanlığı vardı ama ayrı bir bakanı yoktu, İçişleri Bakanı Recep Bey bu Bakanlığa da vekillik edecekti. Bu durum, bu bakanlığın uzun ömürlü olmayacağı anlamına geliyordu. Nitekim, bir kaç gün sonra, 529 sayılı kanunla Mübadele, İmar ve İskân Bakanlığı kaldırılarak görevleri İçişleri Bakanlığı'na aktarıldı Hemen arkasından da, Bahriye Vekâleti (Denizcilik Bakanlığı) kurulması hakkında 539 sayılı kanun kabul edildi ve Bakanlığa, son tartışmalardaki sataşmaları ile dikkati çekmiş olan Osmaniye Mebusu İhsan Bey (Topçu İhsan Eryavuz) getirildi. (Z.C.: 8 ve 31 Aralık 1924)

Bu sırada, Meclis çalışmalarında teknik bakımdan önemli bir değişiklik sağlayacak olan 'Meclis'in elektrikle aydınlatılması için iki motorun pazarlıkla satın alınması' hakkındaki 534 sayılı kanun çıkarılmış, 537 sayılı kanunla da Kırkkilise adı Kırklareli olarak değiştirilmişti. (Z.C.: 3, 11, 18 Aralık 1924)

Çok partili siyasi hayatın başlaması, memlekette büyük etkiler yapmış, hatta Cumhuriyet Halk Partililer bile bu etki ile ılımlı ve ılımsız diye birbirlerinden ayrılmaya başlamışlardı. Mesela; ılımlı Halk Partililer yani Başbakan Fethi Bey, İstanbul belediye başkanlığı için seçim yapılmasına karar verince, köktenci Halk Partili İçişleri Bakanı Recep Bey bu anlayışı uygun bulmadı, bakanlıktan istifa etti ve Halk Partisi'ne genel sekreter oldu, yerine de Tekirdağ Mebusu Cemil Bey (Uybadın) getirildi. (A. E. Yalman, Gördüklerim: 3/155; Z.C.: 5 Ocak 1925)

Cumhuriyet Halk Partisi bir derlenip toparlanma, güçlenmeye çalışma, Terakkiperver Cumhuriyet Partisi'ne cephe alma çabası içinde görünüyordu. Nitekim; Mustafa Kemal Paşa, 11 Aralık 1924'te Times gazetesinin sorularını cevaplarken, ulusal egemenlik temeline dayanan ve özellikle cumhuriyet idaresine sahip olan ülkelerde siyasi partilerin varlığının tabii olduğunu, kendisinin Cumhuriyet Halk Partisi Başkanlığını muhafaza

ettiğini, ancak bu görevin Parti'nin bir başka liderince vekâleten yapıldığını, cumhurbaşkanlığı süresinin sonunda yine kendisinin Parti Başkanlığı yapacağını, Terakkiperver Cumhuriyet Partisi'nin programında esaslı bir düşünce ve ilke görmediğini anlattı. Gazetecinin, diktatörlüğe gidiş ya da yöneliş hakkındaki söylentilere ne diyeceğini sorması üzerine de, “Ulusal egemenliğimiz, hiçbir tehlike karşısında bulunmamaktadır. Bir diktatörlüğün varlığını belirtmeye çalışmak anlaşılır gibi değildir. Cumhuriyet Halk Partisi ve onun bütün liderleri ve mensupları milletin özgürlüğü için çalışmış olduğuna göre, işaret olunan diktatörlük herhalde yoktur. İstanbul'daki kötü niyetli yayınların halk üzerinde etkisi olmaz” dedi. (Atatürk'ün S. ve D: 3/76)

Sadece bu demeç bile, iki partinin birbirlerine karşı tutum ve davranışlarının ne olacağını açıkça gösteriyor ve 1925 yılının fırtınalarla geçeceğini anlatıyordu. Nitekim, ara seçimleri bu fırtınaların ilk işaretini verecek, Bursa'daki Halk Partisi adayının karşısında Terakkiperver Parti'nin desteklediği bağımsız aday kazanınca cepheler açıkça çatışacak ve türlü konulardaki çatışmaları, 'Halit Paşa Olayı' izleyecektir.

Not: l924 yılı içinde mebuslar listesinde bazı değişiklikler oldu: Beş mebus öldü, on bir mebus istifa etti, 14 yeni mebus seçildi. (Bkz. Ek 1)

II

1925 YILI OLAYLARI

Üniversite Özerkliği

ve Basın Özgürlüğü

1925 yılı, bir yanda Cumhuriyet düzeninin tamamlanmasına yönelmiş çabalar, bir yanda bu çabaların doğurduğu tepkiler ve özellikle Cumhuriyet düzeninin gereği olan geniş sınırlı özgürlüğün sebep olduğu aşırılıklar, kuşkular, tedirginlikler ve Cumhuriyet düzenini koruma kıskançlığından ileri gelen baskılar, huzursuzluklarla girmişti.

İlk tepki, üniversite özerkliğinin kullanılmasındaki acemiliğin gerek üniversite çevresinde, gerekse toplumda yarattığı huzursuzlukla meydana çıktı. Ergani Mebusu Kâzım Vehbi Bey, Hukuk ve Tıp öğrencileri arasındaki kavganın sebeplerinin ve alınacak tedbirlerin neler olduğunu soran bir önergeyi Meclis Başkanlığı'na verdi. Soruyu cevaplayan Eğitim Bakanı Saraçoğlu Şükrü Bey, Hukuk öğrencileri ile Tıp öğrencileri arasında üzücü bir kavganın yapılmış olduğunu ve fakat kendi Bakanlığı tarafından olayı izlemekten başka bir şey yapılamadığını, çünkü Üniversite'nin, önceki yıl kabul edilmiş olan '493 sayılı' kanunla özerkliğe sahip bulunduğunu, Üniversite idaresi ile yargı organlarının el koydukları işe Bakanlığın karışmadığını, fakat gerekli tedbirlerin bizzat Üniversite idaresince alınacağının umulduğunu, şimdilik sonucu beklemekle yetinildiğini anlattı. Soru sahibi, gençliğin karakter ve ahlak temizliğine dikkat edilmesi gerektiğini söyledi. Eğitim Bakanı da “umarız ki, Üniversite idaresi de aynı duygular içindedir” dedi. (Z.C.: 19 ve 22 Ocak 1925)

Bu sırada Mustafa Kemal Paşa, Konya'ya giderek, 11 Ocak 1925 günü Alâeddin Tepesi'nde Birinci İnönü Savaşı'nın yıldönümü için yapılan törene katıldı. Oradan da, satın almak istediği bir çiftliği görmek için, 27 Ocak 1925'te Silifke' ye geçti. 28 Ocak' ta Silifke'de bazı ziyaretler yaptıktan sonra çiftliğin bulunduğu Taşucu bucağına gitti. 29 Ocak'ta çiftliği gezdi. (Bodosaki'den devlete kalmış olan 12.607 dönümlük bu çiftlik açık arttırma ile satışa çıkarılmış, 36 bin liraya Mustafa Kemal Paşa tarafından satın alınmış, 8 Temmuz 1925'te tapu işlemi tamamlanmıştır.) Nihayet, Mustafa Kemal Paşa Ankara'ya döndü. (İ. Aslan, Atatürk Silifke'de: 57-87; Atatürk'ün S. ve D: 2/207; Atatürk'ün Söyleyip Yazdıkları: 10; F. Altay; 10 Yıl Savaş: 387)

Trabzon Mebusu Muhtar Bey, Kız Öğretmen Okulu'ndaki konuk Macar Üniversitesi Öğrencileri ile yapılan dans hakkında bilgi isteyen soru önergesini Meclis Başkanlığı'na verdi. Aynı gün Aksaray Mebusu Vehbi Bey de, bir önerge ile, Üniversite'nin durumuna karşı Eğitim Bakanlığı'nın ne gibi tedbirler aldığını sordu. (Z.C.: 31 Ocak 1925)

Eğitim Bakanı Saraçoğlu Şükrü Bey, Muhtar Bey'in sorusunu cevaplayarak, okullarda dans edilmesinin Bakanlığı tarafından da uygun görülmediğini ve fakat böyle bir olayın cereyan edip etmediği hakkında kesin bir bilgi ve sonuca varamadığını söyledi. Soru sahibi, herkesin kanunlar dairesinde istediğini yapmakta serbest olduğunu, dansın yasaklığı hakkında kanunlarda bir hüküm bulunmadığını ve fakat okulun bir düzeni ve programı bulunduğunu, buna uyulmak gerektiğini, okul programında dansa yer verilmemiş olduğunu, bu nedenle okullarda dans edilmemesi gerektiğini, bununla beraber olayın bu bakımdan büyük bir önemi olmadığını, havanın yağışlı olması nedeniyle kapalı yerde toplanan gençlerin çalgı etkisiyle dans etmiş olabileceklerini, fakat işin çok önemli olan noktasının okul müdürünce gazetelere gönderilen yalanlama olduğunu belirtti ve şöyle bir konuşma yaptı:

“Olay bir gerçek olduğu halde, Okul'un başına eğitimcilerin eğitimcisi diye koyduğumuz müdür, kendi yanlışlığını örtmek için gazetelere yalanlama göndermek suretiyle yalan söylüyor. Üniversite'de felsefe profesörü olduğunu öğrendiğim müdür, bir ahlak meselesini bu kadar hafife alırsa, o vakit nereye gideriz diye düşünmek zorunda kaldım. ... Bir yıldan beri Üniversite idarecilerinin davranışları kuşku yaratmaktadır. Öğrenciler, tramvaylarda yarı ücretle yolculuk yapmak için coşkun gösterilerde bulununca Üniversite rektörü de onlara uymuş ve onlarla birlikte kan dökeceğini söylemişti. Sonra, Hükümet öğrencilerle görüştü, haksızlıklarını anlattı. Türk karakterinin gereğini gösteren öğrenciler de yanlış hareket ettiklerini anladılar, sustular. Rektör de sustu. Madem ki bunu bilirmiş, neye kan dökecekmiş?.. Sonra öğrenciler, kız erkek karışık olarak Avrupa'ya gönderiliyorlar. Niçin başlarında kimse yok? O güne kadar sudan başka bir şey içmemiş olan gençler, bol şampanya ile karşılaşırsa ne olurlar, düşününüz... Ben yine de övünüyorum ve gençlerimizi kutluyorum ki, alışmadıkları bir yaşantı karşısında yine de kendi aralarında kalan ufak dedikodularla dönmüşlerdir. Başka ülkenin gençleri olsaydılar, kimbilir ne rezaletlerle gelirlerdi. Üniversite öğrencilerini birbirleriyle tanıştırıp

kaynaştırmak için çağrılan Macar öğrencilerinin konukluk programı dansla doldurulmuş. Sanki ülkemizde gösterilecek öğretim kuruluşları, başka şeyler yokmuş gibi. Her akşam dans, ziyafet ve serbest içki olursa üniversiteli gençlere kabahat bulunabilir mi? Üzülecek nokta şu ki, dans etmesi istenen kızlarımız, hiç olmazsa yabancıların bulunmamasını istedikleri için okuldan kovulmuşlardır. Demek ki, Türk ahlakı çok kuvvetlidir, fakat eğitimciler yanlış yollardadırlar, öğrencileri de kendi yollarına götürmektedirler. Türk terbiyesi ile doğmuş Türk gençliği her türlü iyiliğe elverişlidir, eğilimlidir. Ancak onları iyi eğitmek, yetiştirmek gerekir.”

Bu konuşmadan sonra soru tamamlandı ve sıra Aksaray Mebusu Vehbi Bey'in önergesine geldi. Okunan önergede “Çocuklarımızın kötü bir yönetime, beceriksiz ellere bırakıldığı üzüntü ile görülmektedir. Kendi evinin idaresini beceremeyen bir kurulun eğitimine, milletin göz bebeği olan çocukların bırakılması uygun mudur? Bu ahlak anarşisi ile yetişen vatan çocuklarından memleket bir çok zararlar görmeyecek midir? Maddecilik ve ekonomi üzerine yürüyen dünyanın bu akımlarıyla hâlâ ilgilenmezsek ileride giderilmesi imkânsız felaketler doğmaz mı?” deniyor ve bu konuda Eğitim Bakanlığı'nın ne gibi tedbirler aldığı soruluyordu.

Eğitim Bakanı Saraçoğlu Şükrü Bey, bu soruyu da cevaplayarak, olaylar çok az da olsalar, bunların Meclis görüşmelerine ve zabıta işlemlerine girmesinin üzücü olduğunu ve fakat gerek üniversite öğretim üyeleri, gerekse öğrencileri arasında kendileri kadar, belki de kendilerinden çok üzülenler bulunduğuna, süre gelen olayların şüphesiz ki üniversite inzibatında bir eksikliği ortaya koyduğunu, bu kanının üniversite içinde de duyulduğunu, Bakanlığın kanun yetkisi ile Üniversite Yönetmeliği'ni incelemeye başladığını ve gereken değişiklikleri yapmak düşüncesinde olduğunu anlattı. (Z.C.: 3 Şubat 1925)

Bu soru da sessizce kapanmıştı, fakat üniversite olaylarının kamuoyundaki kötü etkisi sürmekte idi. Nitekim, Diyarbakır Mebusu Zülfi Bey ile Bilecik Mebusu Dr. Fikret Bey, ortak bir önerge vererek İstanbul Üniversitesi'nin tüzel kişiliğinin yani özerkliğinin kaldırılarak Üniversite'nin Eğitim Bakanlığı'na bağlanmasını istediler. Kanun teklifi, ön inceleme yapılmak üzere, Tasarı Komisyonu'na gönderildi. (Z.C.: 2 Şubat 1925)

Denizli Mebusu Kâzım Bey de, üniversite öğrencilerinin ulusal onuru lekeleyecek davranışlarda bulundukları hakkında yayın yapan gazeteler için ne düşünüldüğünü soran önergesini Meclis Başkanlığı'na verdi. (Z.C.: 3 Şubat 1925)

O sırada, Cumhuriyet düzeninin getirdiği basın özgürlüğü, bazılarınca sınırsız bir şekilde ve kötü etkiler yapacak, belki de özel amaçlar güdecek şekilde kullanılıyordu. Tehlikeli bir gerici akıma sebep olabilecek yayınlarından ötürü Toksöz gazetesi, yabancı uyruklu yazarlar elinde olduğu halde İstanbul'un bakımsızlığını konu eden ve böylece içişlere karışma niteliğinde bulunan yayınlarından ötürü Orient News gazetesi ve yasalar gereği usul işlemlerini yapmayan Keskin gazetesi kapatılmış, Büyük Millet Meclisi üyelerini küçümser yayında bulunan Sada–yı Hak gazetesi hakkında da kovuşturma başlatılmıştı.

Basın özgürlüğünden yararlanarak en tehlikeli yayınları yapanlar, İstanbul'da çıkan Rumca gazetelerdi. Özellikle başpapaz Arapoğlu Konstantin'in, Lozan Antlaşması'na bağlı 'Karşılıklı Nüfus Değiştirme Sözleşmesi' gereğince, yurttan çıkarılması olayını fırsat sayarak aleyhte yayın yapıyorlar, Türk kamuoyunun sinirlenmesine sebep oluyorlardı. Lozan Antlaşması'na bağlı Karşılıklı Nüfus Değiştirme Sözleşmesi gereğince kurulan İstanbul'daki Karma Komisyon, sadece İstanbul'daki değiştirme işlerine bakmak üzere bir Alt Komisyon kurmuştu. Bu Alt Komisyon kimlerin değiştirilmesi gerektiğini tespite çalışırken, Terkos Metropoliti Arapoğlu Konstantin'in de değiştirilmesi gerektiğine karar vermişti. Bunun üzerine Arapoğlu Konstantin bir kaç gün izin istedi. Yunanistan'a gönderilmek üzere yurt dışına çıkarılması bir kaç gün sonraya kaldı. Bu ertelenmeden yararlanarak, Türkiye'de kalmayı sağlamak isteyen Arapoğlu Konstantin kendini Patrik seçtirdi. Oysa ki Patriklik, karşılıklı değiştirme dışında kalabilmek için bir sebep olamazdı. Çünkü, Lozan'da verilen müsaade, artık hiçbir idare ve politika işine karışmayacağına dair teminat verilmiş olan Patrikliğin bir din kuruluşu niteliği içindi. Yoksa herhangi bir kişiye, bu nedenle imtiyaz verilmemişti. Kim olursa olsun, herhangi bir kimsenin, şu ya da bu nedenle memleket dışına çıkarılmak istenmesi ve çıkarılması bir iç mesele, devlet bağımsızlığı ile ilgili bir konu idi. Bu nedenle, Patrik seçildiği için değil, karşılıklı değiştirilmesi gerekli kişilerden olduğu ve buna karar verildiği için Arapoğlu Konstantin memleketten çıkarılıyordu.

Nitekim, oradan gönderilen Müslümanların da din görevleri nazarı dikkate alınmamıştı. Fakat Yunanlılar, olayı, Ortodoksluk âlemine tecavüz saydılar ve Ortodoksluk âlemine böyle göstermeye çalışarak Hıristiyanların düşmanlığını Türklerin üzerine çekmek istediler. Konuyu azınlık haklarına tecavüz sayarak Türk Hükümeti'ne bir nota verdiler, Milletler Cemiyeti'ne gideceklerini bildirdiler, askeri hazırlıklar yaptılar. İstanbul'daki Rumca gazeteler de Yunan isteklerini destekler yayınlara başladılar. Türk Hükümeti, Yunan notasına gereken cevabı vermiş ve bunu bütün dünyaya da duyurmuştu.

Bazı mebuslar, soru önergeleri ile, konuyu Meclis'e getirdiler. Dışişleri Bakanı Şükrü Kaya Bey, olayın tam anlamıyla antlaşmalara ve kanunlara uygun olduğunu, Milletler Cemiyeti'nin böyle bir iç meseleye karışamayacağını, bütün bunlara rağmen Türkiye'nin sınırlarına ve haklarına bir tecavüz olursa bütün milletin bir çelik kale gibi karşılarına çıkacaklarını bildirdi. Bir kaç mebus, Meclis Başkanlığı'na verdikleri ortak önergede “Yunan isteklerinin destekleyicisi olduklarında artık şüphe kalmamış olan İstanbul'daki Rum gazetelerinden, bu münasebetle Türkiye aleyhinde yayında bulunanların süresiz kapatılmasını” teklif ettiler.

O zaman, Başbakan Fethi Bey söz alarak, Türk milletinin en büyük kuvvetinin hakka ve meşruluğa dayanmak olduğunu, Hükümet'ten bunun dışında bir davranış istememeleri gerektiğini, Hükümet'in kanun sınırları içinde gerekli tedbirleri almakta olduğunu, hangi sebeple olursa olsun istisnai işlem yapmanın millet yararına olmadığını anlattı ve “istisnai bir işlem yapılmasını istemek olan bu önerge hakkında Hükümet tarafından hiçbir şey yapılamayacağını şimdiden Yüksek Meclis'inize arzederim” dedi. Bununla beraber konu üzerinde önemle durulacağını söyledi. (Z.C.: 4 ve 10 Şubat 1925)

Halit Paşa Olayı

Devrimler ve Tepkileri'nin yarattığı dalgalanmalar sürüp giderken birdenbire Halit Paşa Olayı patlak verdi. Ardahan Mebusu Halit Paşa, Meclis binası içinde, tabanca ile, ölümüne sebep olacak derecede, ağır şekilde vurulup yaralandı.

Savaşlardaki olağanüstü cesaretiyle 'Deli' diye ün almış olan Ardahan Mebusu Halit Paşa, 1883'te İstanbul'da doğmuş, 1903'te teğmen olarak Harbiye'yi bitirmiş, 1908'de üsteğmen olarak Yemen'e gönderilmiş, bundan sonraki hayatı hep savaşlarda geçmiş; Enver Paşa'nın koyduğu usulle Mustafa Kemal, Kâzım Karabekir, Ali Fuat Paşa'da olduğu gibi olağanüstü terfiler almıştı.

İstilacılara karşı savaşmak üzere Enver ve Mustafa Kemal Paşalarla Yakup Cemil, Kuşçubaşı Eşref, Nuri Conker, Fuat Bulca, İ. Süreyya Yiğit ve Ali Çetinkaya gibi Trablusgarp'a gitmişti. Ali Çetinkaya ile ilk anlaşmazlığı burada doğmuş ve Ali Çetinkaya, Halit Paşa'nın bulunduğu cephenin çevresinden uzaklaştırılmıştı. Halit Paşa, tabur komutanı olarak Balkan Savaşı'na katılmış, Birinci Dünya Savaşı'nda pişdar alaylarında (gerilla birliklerinde) görev almış, sert ve haşin huyu ile tanınmış olan Yakup Cemil'in alayında yüzbaşı rütbesiyle 2. tabur komutanı olmuş, bütün arkadaşları gibi o da Yakup Cemil'in sert ve haşin huyunun etkisi altında kalmıştı. Yakup Cemil Bey'in alayının görevi, Elviye-i Selâse'yi (Üç liva: Kars, Ardahan, Batum) kurtarıp Anavatan'a katmak ve Rus Ordusu'nu yarmaktı. Alay, görevini başarı ile yapmış, 1915'te Halit Paşa'nın taburu Ardahan'a girmiş ve olayın tüm ülkede yarattığı büyük sevinçle Halit Paşa, çok zaman 'Ardahan Fatihi' diye anılmıştı.

Sonra Çoruh Cephesi'ne verilmiş, arkadaşlarından önce yarbay olmuş, Dersim Komutanlığı'na gönderilmişti. Daha sonra, Enver Paşa'nın, İran ile Mavera-yı Kafkas'ı elde tutmak ve oradan Afganistan ile Türkistan'a varmak için kurduğu Üçüncü İslâm Tümeni'nin Komutanlığı'na getirilmiş, Ahıska'yı zaptetmişti.

Mondoros Mütarekesi'nden sonra, Tekirdağı'ndaki 4. Kolordu Komutanı Kazım Karabekir Paşa, 15. Kolordu Komutanlığı ile Erzurum'a gelip İslâm

Tümeni'nden kalan kuvvetleri bir savunma çekirdeği haline getirirken, Halit Paşa da Kâzım Karabekir Paşa'nın emrine girmişti.

15. Kolordu'nun dört tümeni vardı. Halit Paşa, Tortum'daki 3. Kafkas Tümeni'nin komutanı idi, Kâzım Karabekir Paşa kolordu kuruluşlarına yeni bir düzen verirken Halit Bey'in tümeni de Tortum'dan Trabzon'a aktarılmıştı. Anadolu'daki olayları dikkatle izleyen İngilizler, Halit Bey'in Trabzon'a gönderilmesine itiraz etmişler ve görevden alınmasını istemişlerdi. Kâzım Karabekir Paşa, Halit Paşa'yı görevinden aldığını bildirmiş, Halit Paşa'ya da Bayburt'a gidip gizlenmesini ve oradan yine Trabzon'daki tümeni gizlice yönetmesini söylemişti.

Bu sırada Erzurum Kongresi hazırlanmış, Mustafa Kemal Paşa Anadolu'ya geçerek Erzurum'a gelmiş, Halit Paşa da resmen Kâzım Karabekir Paşa'nın emrinde olmakla beraber Mustafa Kemal Paşa ile özel ve gizli ilişki kurmuştu. Ve öylesine bağlanmıştı ki, Erzurum Kongresi'nde karşı düşüncelerle Mustafa Kemal Paşa'nın karşısına çıkan Trabzon delegelerini kendi usulünce susturmaya kalkışmış, bölgede dehşet havası yaratmış, Vali'yi kendi başına tutuklayıp Erzurum'a göndermiş ve hiç beceremediği politik olaylara karışarak Kâzım Karabekir Paşa ile Mustafa Kemal Paşa'nın arasını açmıştı.

Buna rağmen, savaştaki cesaret ve maharetini bilen Kâzım Karabekir Paşa, onu Trabzon'dan almakla beraber yanından ayırmamıştı. Halit Paşa, Ermeniler üzerine yapılan savaşa katılmış, Ardahan'ı bir kere daha kurtarmış, sonra Batı Cephesi'ne giderek Kocaeli Grubu Komutanı olmuş, Kurtuluş Savaşı'ndaki büyük hizmetleri ile Deli Halit Paşa diye anılmıştı. Bu sırada huyu tıpkı kendisi ve Yakup Cemil Bey gibi olan Albay Kasap Osman Bey de Bolu'da Askerlik Dairesi Başkanı idi. Albay Kasap Osman Bey, bir gün Halit Paşa ile önemsiz bir konuda çatışmış, ancak silahları ellerinde ve yüzleri birbirlerine ters dönük olarak ayrılabilmişlerdi. Halit Paşa daha sonra İkinci Büyük Millet Meclisi'nde Ardahan Mebusu olmuştu.

Ne var ki, daima gergin duran sinirleri artık çok yorgundu. Önüne gelene çatan ve çevresine korku veren bir sinir hastası durumuna girmişti. Dinlenmeye ve tedaviye kesin ihtiyacı vardı. Hiç alışamadığı politika olayları ise, onu büsbütün hasta ediyordu. O sırada bir de 'Paşalar Meselesi'nin çıkışı sinirlerini tümden bozdu. Çevresini sarmış olan bazı mebusların Mustafa Kemal Paşa'yı bir 'Paşalar Komplosu'na inandırmaya

çalıştıkları sırada, Meclis'te bir konuşma yapan Muğla Mebusu Yunus Nadi Bey, Refet Paşa'nın geri aldığı istifasına değinerek, "Refet Paşa arkadaşlarını iş başına getirmeye çalışacakmış, buna çok şaştım" demiş, Afyon Mebusu Kel Ali Bey (Çetinkaya) de "Evet, Paşalar Hükümeti" diye söz atmış ve bu söz üzerine Meclis birden karışmıştı. Halit Paşa, zaten sevmediği Ali Bey'i salondan dışarı çağırarak, 'Demin Paşalara hakaret mi etmek istedin?" diye hesap sormuştu. Ali Bey kesinlikle böyle bir niyeti olmadığını, çünkü kendisinin de asker olduğunu söyleyince "Sen de askersin ama paşa değilsin. Niçin paşa olamadığını da bilirim" diye karşılamıştı. Ali Bey böyle bir maksadı olmadığına yemin ederek Halit Paşa'yı inandırmaya çalışmıştı.

Bu sırada Muhalefet de teşkilatlanmış ve mebus paşaların çoğu Muhalefet Partisi'nde toplanmaya başlamıştı. Halit Paşa'nın da muhalefet partisinden yana olduğu sanılıyordu. Ve muhalefetin teşkilatlanması karşısında son derece hırçınlaşan Halk Partisi mebuslarından özellikle Osmaniye Mebusu Topçu İhsan ve Avni, Kozan Mebusu Ali Saip, Bozok Mebusu Salih, Rize Mebusu Rauf ve Afyon Mebusu Ali Beyler genellikle bir "kabadayılar grubu" halinde Meclis'te silahla dolaşıyorlardı. Kaldı ki, Meclis'te silah taşıyanlar yalnız bunlar değildi. Halit Paşa da dahil olmak üzere bir çok mebusta silah vardı.

Ara seçimin yapılması, Paşalar Meselesi'nde yeni bir olaya sebep olmuştu. Halk Partisi, Bursa'daki bir mebusluk için, İstanbul Belediye Başkanı ve Eski Bursa Mebusu Operatör Emin Bey'i aday göstermişti. Muhalefet partisi buraya aday vermemiş, fakat Emin Bey'e karşı çıkan bağımsız aday Njureddin Paşa'yı desteklemişti. Nureddin Paşa da seçimi kazanmış, fakat süresi içinde askerlik görevinden istifa etmemiş olduğu gerekçesi ile tutanağı Halk Partililer tarafından reddedilmiş, muhalifler ise tutanağı savunmuş ve lehinde oy vermişlerdi. Nureddin Paşa'yı savunanlar arasında Halit Paşa da vardı; ve Nureddin Paşa, yenilenen seçimi de kazanınca, Terakkiperver Cumhuriyet Partisi'nden yana olmuştu. Böylece, Halit Paşa'nın da bu partiye gireceği sanısı daha bir kuvvetlenmiş, Halk Partisi'nin köktencileri ile arası daha da çok açılmıştı.

1925 yılının başlarında idi... Gerek Birinci Dünya Savaşı'nda, gerekse Milli Mücadele'de sakatlanmış olan Malül Gaziler, herkese ve her yere başvurarak kötü durumlarının düzeltilmesini istiyorlardı. Bu arada Halit

Paşa ile de görüşmüşlerdi. Halit Paşa, kendi hayatındaki deneyimlerinden de bildiği bu duruma karşı ilgi gösterdi ve davanın savunmasını üzerine aldı. Konuyu kendine görev ve dert edindi. Yabancı kanunları da inceleyerek bir kanun teklifi hazırladı, Mustafa Kemal Paşa'nın da onayını aldı ve etkili olsun diye teklifine imza toplamaya başladı.

9 Şubat 1925 günü Meclis'te gündemin normal görüşmeleri yapılıyor, Halit Paşa da teklifine imza topluyordu. Halit Paşa'nın bu işe verdiği önemi ve özellikle son günlerdeki sinirli durumunu bilen mebuslar önlerine sürülen teklifi hemen imza ediyorlardı. Elazığ Mebusu Hüseyin Bey ise, teklifi okumaya başlamıştı. Buna son derece sinirlenen Halit Paşa, imza için uzattığı evrakı çekip geri aldı ve “Kabahat bende ki, sana geldim” dedi. Hüseyin Bey de, “Sen bilirsin” deyince Halit Paşa'nın tepesi attı ve hırsla söylenmeye başladı. Tartışmayı duyan Rize Mebusu Rauf Bey (ki o da asker kökenli idi), hemen arkadaşları Kılıç Ali, Kel Ali, Salih Bozok, Osmaniye Mebusu Avni beyleri bulup olayı haber verdi. Hepsi birden Hüseyin Bey'le Halit Paşa'nın yanına geldiler, Halit Paşa'yı alıp salondan dışarı çıkardılar, idarecilerin odasına götürdüler. Burada Yunus Nadi Bey, Halit Paşa'yı yatıştırdı, ötekiler de salona döndüler. Biraz sonra Halit Paşa da salona gitti ve ötekilerin Elazığ Mebusu Hüseyin Bey'le bir arada konuşmakta olduklarını gördü.

Olayın bundan sonrasında pek açıklık yok. Ne oldu, ne konuştular, kesinlikle bilinemiyor. Fakat hep birlikte salondan dışarı çıktılar ve hep birden tabancalarına sarıldılar. Ali Çetinkaya kaçarken, ayağı merdivene takılıp düştü, Halit Paşa üzerine çullandı. Bu anda üç ya da dört el silah patladı. Ali Bey'i altına almış olan Halit Paşa yere yıkıldı. Mustafa Kemal Paşa'ya ve Savcı'ya haber verildi. Halit Paşa'nın, Aydın Mebusu Dr. Reşit Galip Bey tarafından ilk tedavisi yapıldı, koridorun camlı kapısı arkasındaki gece bekçisinin somyasına yatırıldı. Sonradan yapılan aramada tavanda ve palto asacaklarının altında iki kurşun deliğine rastlandı. İstanbul'dan Dr. Orhan Abdi Bey çağrıldı. Olay herkes tarafından duyuldu, Basın'a konu oldu ve ertesi gün Meclis Başkanı Kâzım Paşa olay hakkındaki Başkanlık Divanı kararını okudu. (C. Kutay, Halit Paşa - Ali Çetinkaya Vuruşması: 31, 45, 53-64, 94-104; M. Goloğlu, Erzurum Kongresi: 26, 116, 120-121; S. Borak, İktidar Koltuğundan İdam Sehpasına: 226; H. V. Velidedeoğlu, Milli Mücadele Anıları: 198)

Başkanlık Divanı kararında şöyle deniyordu:

> Ayın dokuzu, Pazartesi günü, yaklaşık olarak saat 17:30 sıralarında, Genel Kurul toplantı halinde iken koridorda üç dört el silah sesi işitilmesi üzerine olay soruşturuldukta, Ardahan Mebusu Halit Paşa ile Elazığ Mebusu Hüseyin Bey arasında çıkan anlaşmazlık üzerine, aralarını bulmak için çalışan Afyon Mebusu Ali (Çetinkaya) ve Gaziantep Mebusu Kılıç Ali beylerle öteki bazı arkadaşlarının Halit Paşa ile Meclis içine girmelerinde olayın cereyan ettiği, sonunda Halit Paşa'nın kalbinin altından ağır ve Ali Bey'in yüzünden ve gözünün altından hafif surette yaralandıkları anlaşılmış ve olayın meşhut suç türünden bir cinayet olmasından savcılığa haber verilip Meclis'e çağrılarak adalet makamlarınca meseleye elkoydurulmuş ve Başbakanlık Divanı'nca düzenlenen tutanak ve olay yerinde bulunanların tabancaları savcılığa verilmiş olduğu bilgi edinilmek üzere arzolunur.

Reşat Bey (Manisa) — Bir zamandan beri Meclis çevresinde bir derebeylik havası sezinlenmektedir. Biliyorum ve duyuyorum ki, bir çok arkadaşlar kanılarını açıklayamıyorlar. Burası Millet Meclisi'dir. Herkes burada en samimi bir surette tüm kanılarını kamuoyuna bildirebilmelidir. Dünkü olay bu sözlerime adaletli bir tanıktır. İç Tüzüğümüzde 'Meclis'e silahlı girilemez' diye madde vardır. Bu madde hiç uygulanmadı. Başkanlık Divanı'ndan rica ederim, bu madde şiddetle ve istisnasız herkese uygulanmalıdır. Ya da bugün bu maddenin kaldırılmasına karar verilmelidir. Bir de önerge veriyorum.

Ali Şuurî Bey (Balıkesir) — Derebeylik filan yoktur. Ben şimdiye kadar ne söylemek istedimse tam bir serbestlikle söyledim.

Başkan — Reşat Bey'in 'Meclis'te serbest söz söylenemiyor' demesini kabule değer göremiyorum. Bütün üyeler tam serbestlikle konuşmaya yetkilidirler. Bu konuda Başkanlık Divanı'nın, Yüksek Meclis tarafından verilmiş bütün yetkilerini hakkıyla ve tam olarak kullanacağına güvensinler. Bundan ötürü sözlerini düzeltmelerini rica ederim.

Ragıp Bey (Kütahya) — Derebeylik sorunu çözülmelidir.

Yahya Galip Bey (Kırşehir) — Bu Meclis'e sürülen lekeyi kabul etmeyiz. Ben böyle bir şey görmedim. Güçsüz olan kim imiş, kim gördü ise söylesin.

Kılıç Ali Bey — Suçlama ağırdır. Yüksek Meclis'in suçlanmasına imkân verecek misiniz, müsaade edecek misiniz?

Süreyya Bey (Balıkesir) — Dünkü tabanca seslerinin dayandığı olaylar, Başkanlık Divanı'nın okunan tezkeresiyle açıklığa kavuşmuştur. Özel bilgimiz de aynıdır. Silahla Meclis'e gelinmemesi hakkındaki isteğe uyuyoruz, fakat kanıların açıklanamadığı düşüncesine katılmıyoruz.

Ali Saip Bey — Reşat Bey'in yüzüne reddedilmelidir.

Kılıç Ali Bey — Reşat Bey sözlerini geri almalıdır. Kendisi düzeltmelidir.

Yakup Kadri Bey — Sözlerini geri almadıkça burada ya o oturamaz, ya biz oturmayız.

Başkan — Sözlerinizi düzeltmenizi rica ederim.

Reşat Bey — Amacım olayların tekrarlanmamasıdır. İç Tüzüğün tam olarak uygulanmasını diliyorum.

Falih Rıfkı Bey — Derebeylik var mıdır, yok mudur? Bunu söylesinler.

Kılıç Ali Bey — Meclis'te derebeylik yoktur.

Başkan — Reşat Bey sözlerini düzeltmiş ve geri almıştır. Mesele yoktur. Arkadaşlardan da çok rica ederim İç Tüzüğün bu maddesine tam olarak uysunlar. (Z.C.: 10 Şubat 1925)

Bu konuşmaların açıkladığı gerçek şu idi ki, Meclis'te bazı mebuslar silahla dolaşıyorlar ve bazı mebuslar kanılarını açıklamaktan korkuyorlardı. Gerçi Başkan, Reşat Bey'in sözünü geri aldığını bildirmişti ama, Reşat Bey sözlerini geri alacak anlamda bir şey söylememiş, önerisini tekrarlamış, amacını açıklamıştı. Ve dikkat edilince görülür ki, konuşmacılara baskı yaptıkları söylenen bazı mebusların varlığı, bu konuşmalardaki sataşmalarla da kendini göstermişti.

Halit Paşa ise, hastaneye kaldırılmamış, hâlâ Meclis binasında yatıyordu. 12 Şubat 1925'te, İstanbul'dan gelen Op. Orhan Abdi Bey ile Op. Süreyya Bey, Meclis binasında Halit Paşa'yı ameliyat ettiler. Ameliyatın başarılı

olduğu ve sağlık durumunun iyiliğe yöneldiğini bildirdiler. Fakat Halit Paşa yine hastaneye kaldırılmadı ve iki gün sonra, 13-14 Şubat 1925 gecesi ansızın zatürreeden öldü.

Cenaze İstanbul'a götürüldü, Haydarpaşa'da Terakkiperver Cumhuriyet Partisi mensupları ile o sırada İstanbul'da istirahatte bulunan İsmet Paşa, Komutanlar, Vali, Belediye Başkanı, kara ve deniz birlikleri, polis, jandarma, belediye zabıtası ve kalabalık bir halk topluluğu tarafından karşılanan cenaze Haliç vapurlarından biri ile ve çok sayıda deniz aracının beraberliğinde Eyüp'e götürüldü. Haliç'teki bütün deniz araçları selam durdular. Eyüp'te de aynı şekilde, olağanüstü bir kalabalık tarafından karşılandı. Eyüp Camii'nde namazı kılındı ve evinin çevresindeki kabristana gömüldü. Cenazeyi İstanbul'a götüren İstanbul Mebusu Hakkı Şinasi Paşa ile Malatya Mebusu Hilmi Bey ve İstanbul Valisi ile Belediye Başkanı, Halit Paşa'nın evine giderek, Meclis, Hükümet ve şehir adına annesine başsağlığı dilediler. (C. Kutay: Halit Paşa - Ali Çetinkaya Vuruşması, Z.C.: 14 ve 17 Şubat 1925)

Halit Paşa'nın ölümü, basında büyük yankılara sebep oldu. Olay, 'muhalefete tahammülsüzlük', 'özgürlüğe saldırı', 'İttihatçılık usullerini canlandırma' gibi yorumlarla karşılandı. Halit Paşa'nın hastaneye kaldırılmamasına, ameliyatla kurşun yarasından kurtulmuşken zatürreeden ölmesine, Meclis'te yatırılarak buna sebebiyet verilmesine, kendinin de istemesine rağmen savcılıkça ifadesinin alınmamasına iktidarı suçlayıcı anlamlar verildi. Halk arasında da suçlayıcı söylentiler dolaşmaya başladı. Afyon Mebusu Ali Bey'in meşru savunma durumunda kalarak Halit Paşa'yı vurduğu yolundaki soruşturma sonucunun gerçeğe uymadığı, Halit Paşa'yı vuranın Ali Bey olmadığı, arkadan atılan bir kurşunla vurulduğu, onu atanın da Ali Bey'in yakın arkadaşı eski subaylardan Rize Mebusu Rauf Bey olduğu, fakat suçluyu meşru savunmadan yararlandırmak için Ali Bey'in ileri sürüldüğü söylendi. Olaya tanık olanlardan bazıları da anılarında durumu bu şekilde anlattıkları gibi, daha sonraları yayımlanan bazı ciddi eserlerde Halit Paşa'nın 'arkasından atılan kurşunla öldürüldüğü' de yazıldı. (Gümüşhane Mebusu Zeki Kadirbeyoğlu'nun yayımlanmamış anıları, İ. H. Tokin; Türk Tarihi'nde Siyasi Partiler: 71)

Olayın ayrıntıları üzerinde kesin bir sonuca varmak mümkün olamadı. Çünkü Meclis Başkanlık Divanı kararında da suçlu belirtilmemişti. Fakat,

olayın niteliği, dikkati üzerine çeken bir ortak noktayı hatırlattı ki, karakterlerinin türlü yönleri ve özellikle huylarının sertliği ve şiddeti bakımından birbirlerine çok benzeyen, birbirlerini tanıyan ve birbirlerinin etkisi altında kalmış olan kimselerin hayatları hep Deli Halit Paşa'nınki gibi normal dışı olaylarla son bulmuştur. İttihatçıların 'Fırtına Adam'ı eski Yüzbaşı Yakup Cemil Bey vatanseverlikte normal üstü kıskançlığı ve tutkusu ile tanınmış iken vatana ihanet suçundan kurşuna dizilmişti. Halka yaptığı baskılarla çevresinde ürküntü yaratan, zorla halka bir ayı besleten, bunun için de 'Ayıcı' lakabını alan Eskişehir Mebusu Albay Arif Bey, Mustafa Kemal Paşa'ya olan sonsuz bağlılığı ile ün almış iken Mustafa Kemal Paşa'ya karşı hazırlanan İzmir suikastında ilgisi görülerek idam edilecektir. Adam öldürmekte tüyü kıpırdamayacak kadar soğukkanlı olduğu için 'Kasap' diye anılan Albay Osman Bey de, boşadığı eşini nafaka vermemek için öldürmekle suçlanarak asılmıştır.

Halit Paşa'nın öldürüldüğü günlerde, yolsuzluk olaylarını inceleyen Soruşturma Kurulu'nun çalışmaları da tamamlandı. Aralarında İstanbul Polis Müdürü ile İzmit Valisi de bulunan kırk kişiden yedisi tutuklandı. (A. E. Yalman, Gördüklerim: 3/157)

Şeyh Sait Ayaklanması

Halit Paşa Olayı'nın yankıları, nüfuzun kötüye kullanılması ve yolsuzluk dedikoduları, diktaya gidiş söylentileri henüz süregelmekte iken, İslam dininin en bağnaz (mütaassıp) ve tutucu (muhafazakâr) olanlarını içinde toplamış olan Nakşibendî tarikatının en çok etkili olduğu Doğu Bölgesi'nde, hükümetin dinsizleştiği, milletin dinsizliğe götürüldüğü, dinin kaldırılmak istendiği, dinin yitirilmekte olduğu, bunu önlemek gerektiği gibi söylenti ve propogandalarla Devrim tepkilerinin belki de en büyüğü denebilecek olan ayaklanma başladı.

Ayaklanmanın hızla yayılmakta olduğunu gören Hükümet, hemen 1547 ve 1551 sayılı kararnameleri çıkararak Doğu Bölgesi'nde sıkıyönetim ilan etti ve iki tezkere ile durumu Meclis'e bildirerek sıkıyönetim ilanı kararının, Anayasa'nın 86. maddesi gereğince onaylanmasını istedi. 23 Şubat 1925 tarihli Hükümet Tezkeresi'nde şöyle deniyordu:

> Ergani ilinin bir kısmında devletin silahlı kuvvetlerine karşı meydana gelen silahlı ayaklanma Diyarbakır, Elazığ, Genç illerine de yayılmış ve daha da genişlemeye elverişli görülmüş olduğundan Genç, Muş, Ergani, Dersim, Diyarbakır, Mardin, Urfa, Siverek, Siirt, Bitlis, Van ve Hakkâri illeriyle Erzurum'un Kiğı ve Hınıs ilçelerinde bir ay süre ile sıkıyönetim ilan edilmiştir.

24 Şubat 1925 tarihli ikinci Tezkere'de ise, ayaklanma hareketinin yayılması nedeniyle Malatya ilinde de bir ay süre ile sıkıyönetim ilan edildiği bildirilmekte idi.

Tezkerelerin Meclis'te okunması üzerine söz alan Başbakan Fethi Bey, olayları ayrıntılarıyla açıklayan bir konuşma yaptı:

Fethi Bey — Geçen yaz ortalarında Nasturî (Süryani papazlarından Nastorius'un kurduğu mezhepten olan Asuriler) Harekâtı yapılmış ve bu esnada bazı subaylar, yabancıların kandırmalarına kapılarak sınırın güneyine geçmişlerdir. Vatan hainliğini gösteren bu davranışın, yurt içindeki kışkırtıcıları hakkında elde ettiğimiz belgeler üzerine bazı kimseler, Bitlis Askeri Mahkemesi'nde yargılanmak üzere tutuklanmışlardır. Tutuklananlar ile uzaktan yakından ilişkisi olan ve Askeri Mahkeme

tarafından, bulunduğu yerdeki mahkemede tanık olarak ifadesinin alınması gerekli görülen Nakşibendî Şeyhi Sait adında biri, kendine bağlı olanları (müritleri) ve peşinden gidenleri (avenesini) beraberine alarak Genç ilinde bir dolaşma hareketi yapmış ve uğradığı yerlerde özellikle Hükümet'e muhalif olanlarla sıkı ve gizli görüşmeler yapmıştır. Bu arada, Şeyh Sait'in beraberinde bulunanlardan iki kişinin kaçak olduklarını anlayan jandarma, kaçakları tutuklamak istemiş, bunun üzerine Şeyh Sait jandarmalara karşı koyma ve silah kullanma emri vermiş, çarpışma sonunda jandarmaları esir etmiştir. Sonra, biri Halep'te, öteki İstanbul'da olan iki oğlunun Hınıs'a gelmelerini beklemiş, onlarla görüştükten, beklediği haberleri aldıktan sonra ayaklanma hareketini başlatmıştır. Piran'da başlayan ayaklanma hareketi Şubat'ın 13. gününe rastlar. Hemen telgraf telleri kesilmiş ve ayaklanma ilan edilmiştir.

Aynı günün gecesinde Hacı Talat adında biri tarafından Genç Hapishanesi ve Jandarma Dairesi basılmış, oradaki jandarmalar da esir edilmiştir.

Çapakçur Hükümet Konağı'na da tıpkısı bir saldırı yapılmış, Hükümet Konağı saldırıcıların eline geçmiştir.

Böylece, Genç ile Çapakçur'u ve daha sonra Hani, Lice ve Palu'yu içine alan ayaklanma bölgesi gittikçe genişlemiştir. Bunun üzerine, ayaklanmayı bastırma görevi verilmiş olan 3. Ordu Komutanı Kâzım Paşa, çevrede bulunan ve çabucak hazırlanabilen müfrezeleri hemen harekete geçirdi. Müfrezelerden biri Fis Boğazı'ndan geçerek Bahçe'ye gitmek üzere yola çıkmış, öteki Piran'a uğrayarak Hani üzerinden Lice doğrultusuna yürümüştü. Fis Boğazı'na giden müfreze boğazın işgal edilmiş bulunduğunu ve hareket halindeki müfrezeye ateş edilmekte olduğunu görmüş, boğazı sökmeyi başaramamış, boğazın güneyindeki bir köye yerleşmiştir. Piran üzerinden Hani yoluyla Lice'ye giden müfreze de, Piran'a varınca silahlı halkı karşısında bulmuş, çarpışma sonunda ayaklananları bastırmış ve kaçırmış, Hani'de karargah kurmuştur. Fakat bir gece, her yandan gelen köylülerin baskınına uğramış, kasabadaki halk da baskına katılınca geri çekilmek zorunda kalmış, Hani'nin güneyinde bir köye kadar gelmiştir. Olayın, çevredeki kuvvetlerle önlenemeyecek kadar önem ve ciddiyet kazandığı kanısına varan Hükümet, hemen daha önemli askeri kuvvetlerin seferber edilerek gönderilmesi kararını ve gerekli tedbirleri almıştır. Bu kuvvetler yakında ayaklanma bölgesine gidecektir. Umarım ki,

ayaklananlara Cumhuriyet hükümetimizin terbiye edici ve bastırıp sindirici tokadını vuracaktır. Ayaklananlar, Palu bölgesini ele geçirdikten sonra dün Elazığ merkezine hücum etmişlerdir. Oradaki müfrezemiz, gece yarısına kadar şehri kahramanca savunduktan sonra her yandan sarıldığı için kasabayı terk edip İzoli Köprüsü'ne çekilmek zorunda kalmıştır.

Ayaklanma sebebi ve zavallı halkın kandırılması konusuna gelince, ayaklananların elinde yakalanan belgelere ve öldürülenlerin üzerlerinde çıkan bir mektuba göre, güya Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti o bölgede sekiz yüz kişinin öldürülmesine emir vermiş, Şeyh Sait de bunların içinde imiş. Bundan kurtulmak için de, zaten yapılması gizlice niyet edilmiş ve hazırlanmış olan ayaklanmayı bir an önce yapmak gerekmiş. Ayaklanmanın amacı, şeriatı sağlamakmış. 17 Şubat 1925 tarihli bir raporda deniyor ki, olay padişahlığı, halifeliği, şeriatı ve Abdülmecid'in oğullarından birinin sultanlığını sağlamak gibi gerici bir propaganda perdesinin altında Kürtçülük'tür. Genel durum budur. Olay, zamansız patlak verdiği için Piran, Lice, Genç yöresi ile sınırlı kalmıştır. Bugün Lice ve Piran hattının az güneyi ve Genç'e kadar varan kuzeyi, açıkladığım propoganda pisliğine fiilen kapılmış gibidir. Kuvvet bulunan bölgelerde ise henüz sadece sözlü propoganda vardır. Fakat, mütemadiyen ötede beride dolaştıkları işitilen ve tutulamayan tanınmış Kürtçüler halkı eyleme geçmesi için kışkırtmaktadırlar. Ayrıca, ayaklanma ile ilgilendikleri anlaşılan bazı kimseler de, 19 Şubat 1925'te, Diyarbakır Hükümet Konağı ile Tümen Karargahı çevresine el ile yazılmış beyannameler yapıştırmışlardır. Bu beyannamelerde Gazi Paşa, ordu, paşalar, subaylar, memurlar aleyhinde iğrenç ve ağıza alınmayacak sözler yazılmıştır. Öldürülen bir isyancının üzerinden çıkan mektupta da, Kürdistan Hükümeti kurmak için yöreyi dolaşarak Piran'a gelmiş olan Şeyh Sait'in maiyetindeki iki mahkûmun yakalanmak istenmesi üzerine 'olay'ın çıktığı ve iki yıldan beri düşünülen ve söylenenlerin hemen uygulanmasına girişildiği, Şeyh Sait'in Hani'ye saldırıp oradan Lice ve Genç'e hücum ederek Piran'a döneceği, Piran'ın merkez olacağı, Bitlis, Muş, Erzurum ve Hınıs'ta da harekâta başlanacağı, Türk memurlar ile güvenilemeyen Kürt memurların hapsedileceği, Kürt memurlardan sadece güvenilir olanların serbest bırakılacağı, çeteler kurularak çevreye çıkarılacağı ve kesinlikle halkın malına ve canına el atılmaması gerektiği, İslamiyet'in yok edilmek istendiği bu günde dini yeniden canlandırmak için Tanrı'nın Şeyh Sait'i görevlendirdiği

yazılmaktadır. Şeyh Sait'in, İzoli Aşireti ileri gelenlerinden Pozan Ağa'ya gönderdiği bir beyannamede ise, Tanrı'nın Peygamber'i göndererek 1300 yıldan beri dinimizi tamamladığı, uyulması gerekli adaleti, aile kurallarını ve kişiler arası ilişkilerdeki eylem koşullarını bildirdiği, iyi ahlakı meydana getirdiği ve fakat çağımızın bunlara karşı savaş açtığı, bunun için din bilginleri, şeyhler, beyler, ağalar ve soylu kişilerin bu saldırıyı elbirliğiyle yok etmesi gerektiği ve eğer birlik olamazlarsa hepsinin ortadan kalkacakları anlatılmaktadır.

Dış sorunların çözülmek üzere olduğu şu sıralarda, içeride çıkan bu ayaklanmaların kaynak ve sebeplerini aradığımız zaman, bir çok şeyler akla gelebilir. Fakat, isyancılar ve tertipçiler, halka bu etkenleri açıklamamışlardır. Halka söylenenler, şimdi söyleyeceğim gibi uydurmalardan ibarettir. Din yok edilmek isteniyormuş. Tanrı da, dinin yeniden canlandırılması için Şeyh Sait'i görevlendirmiş. Halka söylenen budur.

Nitekim, Şeyh Sait'in de kendine bir peygamber süsü verdiği öteki belgelerden anlaşılıyor. Böylece, Şeyh Sait, zavallı halkı en can alacak noktasından kışkırtıp kandırmış ve memleket içinde önemli bir kargaşalık çıkarma yoluna başvurmuştur. Öteden beri zavallı Türk milletinin başına gelmiş olan bir çok felaketlerde hep aynı silah ve araçlar kullanılmıştır. Mesela, Arnavutluk Ayaklanması'nda ve daha önceki 31 Mart Olayı'nda kullanılmış olan araç ve yalanlar da aynıdır. O zaman da 'şeriat mahvolmuştur, din mahvolmuştur, şu ya da bu kimse dini yıkmak üzeredir, ey ahali ne duruyorsunuz, kalkınız' diyerek zavallı halkı ayağa kaldırmışlar, vatanın aleyhine hareket ettirmişlerdir. Gerek 31 Mart Olayı'nın, gerekse Arnavutluk Ayaklanması'nın Türk milletine, Türk vatanına getirdiği kötülüklerden Türkiye Cumhuriyeti'ni korumak için Hükümetimiz bütün tedbirleri almakta kararlıdır. Hiç bir zaman böyle uydurmalarla halkın millet ve vatan aleyhine ayaklanmasına müsaade etmeyecek ve ayaklanmanın kışkırtıcıları, sebep olanları memleketin esenliği uğruna en ağır cezalara çarptırılacaklar, bastırılacaklardır. Aldığımız askeri tedbirler – yakında göreceksiniz– yararlı etkilerini çabucak gösterecektir. Fakat bu askerlik tedbirleri ile birlikte bazı politika ve kanun tedbirleri de almak gereklidir. Anayasa'mızın 2. Maddesi gereğince, Türkiye Cumhuriyeti'nin dini 'İslam Dini'dir. Böyle olduğu, kışkırtıcılar ve tertipcilerce de bilindiği halde, ihtilal çıkarmak, ayaklanmak ve Türk milletinin öteden beri muhtaç

olduğu huzur ve sessizliği bozmak için halkın din duyguları sömürülmüştür. Din ve dinin kutsal kavramları araç edilerek halkı millet, vatan ve Cumhuriyet'e karşı kışkırtanlar hakkında şiddetli kanun hükümleri koymak gereği bir kez daha meydana çıkmıştır. Bunun için, hükümetiniz bugün Meclisinize bir kanun tasarısı getirecektir. Bu arada, açıklamada bulunduğumuz gibi, sıkıyönetim ilan edilmiş ve gerekli askerlik tedbirleri alınmıştır. Gerek sıkıyönetimin onaylanmasını, gerekse alınacak askerlik tedbirleri için harcanacak ödeneğin kabul olunmasını rica ederim.

Terakkiperver Cumhuriyet Partisi Başkanı Kâzım Karabekir Paşa — Dini araç ederek ulusal varlığımızı tehlikeye sokanlar her türlü lanete layıktırlar. İç ve dış herhangi bir tehlike karşısında bütün dünya bilmelidir ki, bu vatanın tek bir vücut halindeki evlatları her zaman, her fedakârlığa hazırdırlar. Hükümetimizin kanunlara uygun olan icraatına biz de bütün varlığımızla yardımcıyız.

Başkan — Hükümet'in açıklamasını ve sıkıyönetim ilanını uygun görenler? Görmeyenler? Oybirliği ile kabul edilmiştir.

Sonra, dini ya da dinin kutsal kavramlarını siyasete alet edenler hakkında, Adalet Bakanlığı'nca hazırlanıp Başbakanlık'ça Meclis'e verilmiş olan tasarının acilen ve öncelikle görüşülmesi kabul edildi ve Başbakanlık tezkeresi okundu: “Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nun birinci maddesinin değişikliği hakkındaki 15 Nisan 1923 tarihli kanuna eklenmek üzere Adalet Bakanlığı'nca hazırlanan ve Bakanlar Kurulu'nun 24 Şubat 1925 tarihli toplantısında Meclis'e verilmesi kararlaştırılan kanun tasarısının tez elden görüşülmesini rica ederim.” Gerekçede şöyle deniyordu:

> İnsanlığı mutlu etmek için konulan ve yayılan kutsal dinler, tarihin akışında aşırı, haksız, kötü isteklerin karşılanmasına araç edilmek gibi amaçlarla tam tersine bir akıbete düşürüldüler. Denebilir ki, insanlık en dayanılmaz, en kanlı yaşantı dönemlerini, talihin acı bir sonucu ile din ve dinin kutsal kavramları için yapılan çatışmaların arasına yazdı. Tarihin, elleri satırlı katil ve zorba taç sahipleri, maceracıları, türedileri kötülüklerine, zorbalıklarına dinleri dayanak gösterecek kadar Tanrı buyruklarından yararlanmak yollarını buldular. Söylenmesi çok üzücüdür ki, insanlığa mutluluk ve yükselme kılavuzu olarak Tanrı katından indirilmiş olan kutsal dinler, kötülükler altındaki insanların kutsal haklarını kesin bir

> kararlılıkla meydana çıkarma aracı olan devrimlerin amansız düşmanı olan kötüler elinde gericilik için kullanıldı. Siyasete alet edilmiş olan dinlerin insanlık hayatındaki etkisi bundan başka bir sonuç vermemiştir. Yüksek esaslarına rağmen İslamiyet de, uzun yıllar kötü ailelerin elinde, kan dökücü istibdat idarelerinin gerekçesi olarak gösterildi. Kurtuluş Savaşı sırasında, memleketten kovulan Halifeler, din emri diye, kutsal bağımsızlık savaşı yapanların öldürülmesine fetvalar çıkardılar. Yani devrimlerimizin en zor günlerinde, din, düşmanlar yararına kullanıldı. Türk milletinin sosyal ve siyasal olgunluğunu ispatlayan Cumhuriyetimize karşı son günlerde gerici düşünceleri kötüye kullanmak isteyenlerin, yine dinin kutsal buyrukları ile, halktan bazılarını kandırmakta oldukları görülmüştür.
>
> Tanrı ile vicdan arasında bir birleşme aracı olan dinler, siyaset ve bunun sonucu aşırı istek aracı oldukça, kutsal temizliklerinin etkileneceğine şüphe yoktur. Hükümetiniz Tanrı ile vicdan arasında siyasetin ve siyasal kuruluşların aracılık yetkisi bulunmadığı kanısındadır. İslamiyet de bu görüşü pekiştirir. Ters anlayışların zorbalığa, istibdada vardığı ve varacağı tarih gerçekleriyle ispatlıdır. Bundan böyle dinin ve dinin kutsal kavramlarının bir siyaset ve bunun sonucu aşırı yarar ve istek aracı edilmemesi için hazırlanan kanun ilişikte sunulmuştur.

Ve ilk maddesinde “Dini ve dinin kutsal kavramlarını siyasi amaçlara esas ya da alet etmek için dernekler kurulması yasaktır. Bu tür dernekleri kuranlar ya da bu derneklere girenler vatan haini sayılırlar. Dini ya da dinin kutsal kavramlarını alet ederek devletin şeklini değiştirmek ve başkalaştırmak ya da devletin güvenini bozmak veya dini ya da dinin kutsal kavramlarını alet ederek her ne suretle olursa olsun halk arasına bozgunculuk ve ayrıcılık sokmak için gerek tek başına ve gerek toplu olarak sözle ya da yazı ile ya da fiilen ya da nutuk söyleyerek ya da yayın yaparak harekette bulunanlar da vatan haini sayılırlar” diyen tasarının tümü üzerinde söz isteyen olmadı, oylanıp kabul edildi. (Kanun: 556, Z.C.: 25 Şubat 1925)

Böylece, ayaklanma bölgesinde sıkıyönetim ilan eden, sunduğu tasarıyı kanunlaştıran, Meclis'ten oybirliği ile güven ve yetki alan Fethi Bey Hükümeti gerekli tedbirleri uygulamaya başladı. Halk toplulukları da çektikleri telgraflarla, her zaman olduğu gibi, bozguncu ve bölücü

hareketleri lanetliyor, Hükümet'le beraber olduklarını bildiriyorlardı. Mesela, Adana'dan gelen bir telgrafta şöyle deniyordu:

> Genç ve yöresinde bazı haince ayartmalarla meydana çıkan olayı biz Adanalılar doğrudan doğruya Cumhuriyetimize, varlığımıza yöneltilmiş bir suikast saydık. Hiç bir zaman, hiç bir millet tarafından dayanılamayacak derecedeki fedakârlıklarımız sonunda elde ettiğimiz bağımsızlığımızın ve devrimimizin, en ufak bir surette ihmalini hoşgörü ile geçiştirmemize imkân yoktur. Devrimimizi ve bağımsızlığımızı tehlikeye düşürecek gerici hareketleri ve her türlü suikastı kökünden söküp atmak için biz Adanalılar aynı fedakârlığa ve feragata hazırız. Cumhuriyet Hükümetimizin ufak bir işareti bizi derhal istenen hedefe koşturacaktır. Bugünkü coşkun toplantımızda verilen bu kararın, ilimizin kamuoyunu tam olarak yansıttığı arzolunur. Belediye ve Ziraat Odası Başkanı Ali Münif, Müftü Hüsnü, Genel Meclis Başkanı Mustafa Rıfat, Baro Başkanı Sait, Çocuk Esirgeme Kurumu Başkanı Naci, Kızılay Başkanı Muhsin, Borsa Başkanı Ziya, Gençler Birliği Başkanı Sudi, Yeni Adana gazetesi sahibi Ahmet Remzi, Sayha gazetesi başyazarı Nadir.

Cizre'den gelen telgraf da şöyle idi:

> Şeyh Sait adlı hainin yardakçılarıyla Palu ve çevresinde Hükümete karşı ayaklandığını haber aldık. Cumhuriyet Hükümetimizin her türlü adaletli idaresine karşı yapılan bu saldırıyı nefretle karşılıyoruz ve bunların kısa sürede bastırılıp püskürtüleceklerine kuvvetle güveniyoruz. Bu nedenle, her türlü lekeden arınmış olarak Cumhuriyet Hükümetimizin emirlerine bağlı ve vatan hizmeti yapmaya hazır olduğumuzu arzederiz: Taban Kabilesi Reisi Reşit, Varesizi Kabilesi Reisi Reşit, Miran Aşireti Reisi Naif, Devriye Kabilesi Reisi Süleyman, Pişri Kabilesi Reisi İbrahim, Alevkân Kabilesi Reisi İbrahim Mehmet, Musa Reşan Kabilesi Reisi İbrahim Haso, Serbatan Kabilesi Reisi Mehmet.

Malatya'dan gelen telgraf ise kısa ve kesindi:

> Çevre ve bölgemize hiç bir hain düşüncenin, hiçbir alçak elin giremeyeceğinden, halk ve aşiretlerin birlik ve beraberliğinden Cumhuriyet Hükümetimizin tamamen emin olmasını bildirir,

> gerekiyorsa bütün varlığımızla ayaklananların bastırılmasına ve Hükümet'in emirlerine hazır olduğumuzu halk ve memleket adına arzederim. Behişni C.H.P. Başkanı Hasan Kemal.

Bu telgrafların Meclis'te okunduğu gün, Elazığ Kalem Reisi Binbaşı Rasim ve Telgraf Başmemuru Sıtkı imzalarıyla da İçişleri Bakanlığı'na bir telgraf gelmişti ve şöyle deniyordu:

> İsyancılar kaçmaktadırlar. Şimdilik halkın yardım ve çabalariyle kasaba asilerden boşaltılmıştır. Kasabayı işgal eden isyancıların toplamı, dağınık olarak dört yüz kişidir. Otuz kadarı çarpışmak için Kömürhanı çevresine çekilmiştir. Başlarındaki, Şeyh Şerif, Şeyh Celâl ve Şeyh Mehmet'tir. İsyancılar hükümet binasını, Kolordu'yu ve bütün kuruluşların binalarını yağmalamışlardır. Amaçları çapulculuktur. Deppoy'un işgali ile elde ettikleri silahlarla silahlanmışlardır. Halkın cephanesi azalmıştır. Bir an önce askerin gelmesini beklemektedir. Beş on atlı hızla ileri sürülürse halkın morali yükselecek, isyancıların bütün kuvveti püskürtülecektir. Dört gözle bekliyoruz.

Bu telgrafın Meclis'te okunması üzerine söz alan Ergani Mebusu İhsan Hamit Bey, “Elazığ halkının bu içtenliği kuşkusuz takdire değer. Bugün aldığımız habere göre isyancıların göz diktikleri Diyarbakır'ın istilası ihtimaline karşı da oranın şehir halkı teşkilatlanmışlar ve gerekli tedbirleri almışlardır. Silvan ve Azran sınırında isyancıların ilerlemelerine engel olan da ora halkının kuvvetleridir. Diyarbakır halkının görevini tam olarak yapacağına güvenmenizi rica ederim. Batıya doğru yapılan istilaya rağmen, isyancıların esas amacı Diyarbakır'ı işgal edip ilerleyerek İngilizler ile bağlantı kurmaktır. Bundan ötürü, askerin gönderilmesine kadar çok zaman geçeceğinden, önce uçak birliğini göndererek gereken tedbirlerin alınmasını, halk ile askerin moralinin güçlendirilmesini rica ederim” şeklinde bir konuşma yaptı. (Z.C.: 26 Şubat 1925)

İhsan Hamit Bey, Cumhuriyet gazetesinde Diyarbakır, Malatya, Ergani'nin isyancılar eline düştüğü ve valilerinin esir olduğu hakkındaki gerçeğe uymayan ve gerçeği değiştiren yayınlar hakkında Hükümet'in ne gibi tedbirler aldığını da sordu. İçişleri Bakanı Cemil Bey, gereken yalanlamanın yapıldığını ve yalan haber yayanlar hakkında kanun

kovuşturulması yapılmasının da emredildiğini bildirdi. (Z.C.: 28 Şubat 1925)

Bu arada, isyancıları bucağına sokmayan Varto ilçesindeki Ceyran Aşireti Reisi Kasım ve kardeşi İsmail Hakkı'dan Muş Mebusu İlyas Sami Bey'e gelen telgraf da Meclis'te okundu. Telgrafta “Genç'in Oğuz bucağından ilçe sınırımıza geçen isyancılardan yüz elli kadarı iki gece önce bölgemize girmişlerse de abluka tedbirimiz ve tehdidimiz üzerine çekilmek zorunda kalmışlardır. Böyle hareketlerin çevremizde etkili olamayacağı bildirilir” deniyordu. (Z.C.: 1 Mart 1925)

Doğuda ayaklanma olduğu haberi kısa sürede yurdun her yanında duyuldu ve her yandan gericiliği lanetleyen, Cumhuriyet düzenine bağlılığı bildiren telgraflar gelmeye başladı.

Bu durumda, toplumun reddedip lanetlediği gericiliğin kolayca bastırılabileceği anlaşılıyordu. Nitekim, Mustafa Kemal Paşa da, Trabzonluların irticayı lanetleyen telgraflarına verdiği cevapta, “Halkın her yandan yükselen ateşli lanet ve nefret duyguları karşısında irticaın tamamiyle eriyeceğine güvenim kesindir” demişti.

Fakat, bütün bunlara rağmen, Halk Partisi'nin köktencileri yani şiddet kanadı, Hükümet'in henüz başlayan tutum ve davranışlarını yeterli ve olumlu bulmuyor, Mustafa Kemal Paşa'yı da bu kanıya yöneltiyorlardı. Sonunda başarıya ulaştılar. Başbakanlık'tan ayrılınca, Cumhuriyet Halk Partisi'nin Genel Başkan Vekili olmasına rağmen, Heybeliada'da istirahata çekilmiş olan İsmet Paşa, 20 Şubat 1925'te Ankara'ya geldi, Parti'nin ve özellikle şiddet kanadının başına geçti. Esasen muhalefete ve Halk Partisi'nden de olsa kendilerinden olmayan birinin iktidarına tahammül edemeyen, kendi varlıklarının ancak kendilerinden birinin iktidarı ile ayakta durabileceği kanısında olan bu kanat mensupları hemen derlenip toplandılar, Fethi Bey Hükümeti'nin karşısına dikildiler.

Oysa ki, Başbakan Fethi Bey Hükümeti, Meclis'ten aldığı güven ve yetki ile gerekli tedbirleri henüz uygulamaya başlamış, muhalefet partisinden bile çalışmalarının durdurulmasını istemişti. Terakkîperverliler de, çalışmalarını tamamen durdurmaları halinde vatanın yararına olmayan davranışların sorumluluğunu kabul etmiş gibi olacaklarını ve fakat dinin politikaya alet edilmemesi hakkında kuruluşlarına emir verdiklerini, böyle bir davranışın

memlekete de, partiye de ihanet olduğunun anlatıldığını, yine de yanlış yolda yürüyenler olursa bu gibiler hakkında hükümet kovuşturmasının bir hak ve görev olduğunu bildirmişlerdi (A. E. Yalman, Gördüklerim: 3/161). Bu arada Milis kuvvetleri de askeri birliklerin yanında yer almaya başlamışlardı.

Fakat, hızla hazırlanmış olan Halk Partisi'nin köktenciler denen şiddet kanadı, daha tedbirlerin uygulanmasına vakit bırakmadan, Hükümet'i yavaş ve gevşek davranışla suçladı, muhalefetten güvenoyu almış olmasını da ayrı bir suç saydı, işe kökten başlanması ve insafsız bir şiddet politikası güdülmesi gerektiğini ileri sürdü ve konuyu 2 Mart 1925'te yani Fethi Bey'in Meclis'te oybirliği ile güvenoyu aldığından beş gün sonra, Halk Partisi Grubu'na getirdi. Şiddet kanadının ya da köktencilerin bu tez canlılığında iki amaç var gibi görünüyordu. Biri, ayaklanma olayının daha fazla büyümeden şiddetle bastırılması ve kökünün kazınması, öteki amaç da başarıya ulaşması halinde iktidardan uzaklaştırılması çok zorlaşacak olan ılımlı Halk Partililerin lideri Fethi Bey'in başarı ile güçlenmeden iktidardan düşürülmesi idi.

Böylece Halk Partisi'nin şiddet kanadı, Grup toplantısında Hükümet ile Muhalefeti bir tutup ikisine birden hücum etti. Öylesine ki, zaman zaman Fethi Bey'in muhalefeti savunma zorunda kaldığı görüldü. Bu da Halk Partisi'nin şiddet kanadı için, yeteri kadar partiye bağlı olmamak şeklinde yorumlandı ve sonunda 'Gereksiz şiddetlerle ben elimi kana boyayamam' diyen ve ılımlı Halk Partililerce Atatürk'ün davasını birlikte yürütebilecek ikinci insan durumunda görülen, Batı uygarlığından yana olup bir devrim rejiminin dikta sıkıntısına bile aklı yatmayacak kadar liberal olan Başbakan Fethi Bey, Halk Partisi Grubu'ndaki oylamada ılımlı Halk Partililerin 60 beyaz oyuna karşı, köktenci Halk Partililerin 94 kırmızı oyu ile kendi partisinin güvenini yitirmiş duruma düşürüldü. (F. R. Atay, Çankaya: 347, M. Toker, Şeyh Sait: 66)

Bunun üzerine, Başbakan Fethi Bey, ertesi günü Meclis'te, “Bağlı bulunduğum Cumhuriyet Halk Partisi'nin dünkü toplantısında Bakanlar Kurulu'nun iç politikası hakkında cereyan eden tartışma sonucunda, Hükümet azınlıkta kalmış olduğundan istifamızı Cumhurbaşkanı'na verdim, kabul etti” diyerek istifasını bildirip kürsüden indi. Muhalif mebuslar şaşkınlık içinde idiler. Rauf Bey, “Bu Hükümet 3-4 gün önce Genç

Ayaklanması için açıklamada bulunmuş, Meclis'ten onay almıştı. Şimdi ise aynı olay nedeniyle istifa etmesi dikkat çekicidir. Durum açıklansın" dediyse de, Fethi Bey başkaca açıklama yapmadı. Bir kaç gün sonra da, Paris Büyükelçiliğini alıp mebusluktan da ayrıldı, yurt dışına gitti. (Z.C.: 3, 11 Mart 1925)

Yeni hükümete ait Cumhurbaşkanlığı tezkeresi okundu. Başbakan İsmet Paşa, çok kısa bir takdim ve program konuşması yaptı. Hemen hemen tek ve önemli cümlesi şu idi: "İç politikada her şeyden önce son olayların hızla ve şiddetle bastırılıp söndürülmesi ve memleketin maddi ve manevi bozgundan korunması, genel huzur ve rahatlığın sürdürülmesi ve herhalde devletin söz geçirme gücünün pekiştirilip kuvvetlendirilmesi için hızlı ve etkili özel tedbirler alınmasını gerekli görüyoruz."

Ali Fuat Paşa, beklenmedik bir anda Hükümet Buhranı içinde kalma sebebinin anlaşılamadığını, bir kaç gün önce Hükümet'e istediği yetki ve ödeneğin verilerek güven gösterildiğini, açık Meclis birleşiminde alınacak tedbirleri olaylarla denk ve orantılı bulan Hükümet Partisi'nin, gizli Grup toplantısında niçin bunları yetersiz bulduğunun anlaşılamadığını anlattı ve "Baş kaldırma hareketleri, gerici hareketler bastırılsın, başkaldıranlar ve gericiler uslandırılıp yola getirilsin. Ancak, milletin tabii haklarını ve özgürlüklerini sınırlayıp baskı altına alacak tedbirlere de idare makinesinde yer verilmesin" dedi ve Hükümet değişikliğinin sebeplerinin açıklanmasını istedi. Bu sebebin açık ve basit olduğunu söyleyen İsmet Paşa, "Biz hem olayları hızla bastıracağız, hem de benzeri olayların tekrarlanmasını önleyecek etkili tedbirler alacağız" diyerek, gizli toplantının bir Parti Toplantısı olduğunu, tutulan her yolun lehinde ve aleyhinde olanların bulunabileceğini, lehindekiler çoksa o düşüncenin yürüyeceğini, aleyhindekiler çoksa başka bir düşüncenin yürüyeceğini söyledi. Ali Fuat Paşa "Düşen hükümet isyan hakkında yeterli tedbir almamış mı idi" diye sorunca da, "Fethi Bey ile bizi tartışmaya yöneltmeyiniz" dedi ve olayın 'hızla ve şiddetle' bastırılmasını isteyenlerin bu değişiklikte çoğunluğu teşkil ettiklerini belirtti. 2 çekimser, 23 red, 154 güvenoyu verildi, hükümet kuruldu.

KABİNE

Başbakan İsmet Paşa (İnönü)

İçişleri Bakanı Cemil Bey (Uybadın)

Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey (Aras)

Milli Savunma Bakanı Recep Bey (Peker)

Adalet Bakanı Mahmut Esat Bey (Bozkurt)

Bayındırlık Bakanı Süleyman Sırrı Bey

Maliye Bakanı Hasan Bey (Saka)

Ticaret Bakanı Ali Bey (Cenanî)

Sağlık Bakanı Refik Bey (Saydam)

Eğitim Bakanı Hamdullah Suphi Bey (Tanrıöver)

Tarım Bakanı Sabri Bey (Toprak)

Denizcilik Bakanı İhsan Bey (Eryavuz)

Başbakan İsmet Paşa teşekkür etti ve “Yüksek Meclis güvenebilir ki, ülkenin esenliği için çizdiği yolda ve şimdi kabullendiği iç politikada memleketimiz için yalnız esenlik ve kurtuluş sonucuna varacağız, bunu kesinlikle başaracağız. Yüksek Meclis'ten, durum gereği, hemen bu gece görüşülmesini isteyeceğim bir kanun vardır” dedi. Meclis Başkanı da, “İsmet Paşa'nın sözünü ettiği kanun tasarısı şimdi geldi, Adalet Komisyonuna veriyoruz” diye açıkladı. Konya Mebusu Refik Bey, “Şimdi Komisyon'da görüşür ve getiririz” diye ekledi.

Başkan birleşime on dakika ara verdi. İkinci birleşim açılınca da, Komisyon raporunun geldiğini bildirdi ve tasarıyı okuttu. Tasarının tek esas maddesi şöyle idi:

> Gericiliğe ve ayaklanmaya, memleketin sosyal düzeninin ve huzurunun ve sükununun ve güvenliğinin ve asayişinin bozulmasma sebep olacak bütün kuruluşları, kışkırtmaları, davranışları ve yayınları, hükümet, Cumhurbaşkanı'nın onayı ile, kendi başına ve idari olarak yasaklayabilir.

Gerekçede de, bu yetkinin hızlı bir baskı yapılabilmesi için istendiği belirtiliyordu. Gümüşhane Mebusu Zeki Bey, tasarının Anayasa'ya

aykırılığını ileri sürerek önce bunun halledilmesini, ondan sonra tasarı üzerindeki görüşmelerin yapılmasını istedi. Balıkesir Mebusu Süreyya Bey ise, tümü üzerindeki görüşmelerden önce Anayasa'ya aykırılık iddiasının incelenmesi diye bir usulün mevcut olmadığını, Anayasa'ya aykırılık iddiasının da tümü üzerindeki görüşmelerde yapılacağını söyledi; ve Takrir-i Sükûn Kanunu (Huzur ve Asayişi Sağlama Kanunu) tasarısının tümü üzerindeki görüşmelere başlandı.

Feridun Fikri Bey (Dersim) — Bu tasarıdaki hüküm çok tehlikelidir. Çünkü Anayasa'nın 70. maddesindeki insanlığın tabii hakları doğrudan doğruya hükümetin takdirine, denetimine ve idaresine bırakılıyor. Böylece Anayasa da, Hükümet'in denetimi altına girebilir. Hükümet istediğinde, belirsiz bazı deyimlerle herhangi bir kavramı irtica kelimesinin anlamı içine sokamaz mı? Herhangi bir kavramı da isyan kelimesinin kapsamı içine alamaz mı? “Memleketin sosyal düzeni” kavramından daha belirsiz, sınırı çizilmemiş ne vardır? Müstebit hükümetler, sosyal düzen prensibi arkasından, yürütme alanında daima kendi isteklerini ileriye sürmüşlerdir. Cumhuriyetimizde böyle bir maddeye yer olmamalıdır. Cumhuriyet ve ulusal egemenlik idaresindeki amaç, bütün vatandaşların güvenlik ve huzurudur. Bu gibi hususlarda hükümetin takdir hakkını kullanması, herkesin yarınına güvenmemesi demektir. Çünkü dünyada 'huzur ve sükûn' deyimi kadar sınırı geniş bir deyim yoktur. Bu deyime neler girmez ki... Dünyadaki keyfi idareye dayanan bütün hükümetler, bütün yanlış işlerini bu kapıdan içeriye sokmuşlardır. Bir de “güvenlik” kelimesi var. Bu kelimeyi hükümetin eline vererek insanların çabalarını “kuruluş, kışkırtıcılık, bozgunculuk, yayın” diye sınırlamak doğru değildir. Öyle bir sınır ki, insanların zihinlerinden geçenleri bile kapsamına koymak mümkündür. Bütün bu sebeplerle bu kanunu Cumhuriyet'in ve ulusal egemenliğin ruhuna, Anayasa'ya aykırı görüyorum, bunun için Komisyon Raporu'na muhalif olduğumu yazdım. Ayaklanmayı tez elden ve acımaksızın bastırmakta hepimiz oybirliği içindeyiz. Nitekim, Başbakan Fethi Bey, nefret edilecek durumu anlattığında, oybirliği ile güvenoyu verdik. Şimdi ise, sıkıyönetimi bile hafif bırakacak şekilde bir “Şüphe Kanunu” getiriliyor. Tümünün reddini teklif ederim.

Kâzım Karabekir Paşa — Önce de söylediğim gibi, ayaklanma olayı çıkan yerlerde hükümetimizin kanuna dayanarak yapacağı her işe taraftarım. Fakat milletin doğal haklarını baskı altına alacak işlerden yana

değiliz. Önümüze getirilen kanun açık değildir ve lastiklidir. Kabul edilip uygulanırsa halk hakimiyeti kısılmış olacaktır. Milletvekillerinin sesleri bile artık bu kubbe altından dışarıya çıkamayacaktır. Bu kanunu kabul etmek, Cumhuriyet tarihi için bir şeref değildir. İstiklal Mahkemeleri, adından da anlaşılacağı üzere İstiklal Harpleri sırasında yapılmış ve yapılması gerekli bir mahkeme idi. Bundan ötürü bunların tarihe karıştırılması da Yüksek Meclis'iniz için bir tarihi şereftir. İsmet Paşa, İstiklal Mahkemeleri'ni ıslahat aleti sayıyorlarsa pek çok yanılıyorlar.

Refik Bey (Konya) — Anayasa ile güvenlik altına alınan ulusun genel hakları ve ulusun egemenlik hakkı bu kanunun kabulü ile korunacaktır. Devrimi hiçe indirmek ve Cumhuriyet'i yıkmak, vatanı yeni bir kargaşalığa ve parçalanmaya uğratmak için çok kötü ve gerici bir düşünce ile Doğu'da bir bozgunculuk ateşi yakılmıştır. Biz burada kelimeler üzerinde tartışırken, orada haklarını korumak istediğimiz kardeşlerimizden bir çoğunun kanı akmaktadır. Bundan önceki olaylarda hiç kimse böyle şeyler düşünmemişti. Şimdi oradaki aziz kardeşlerimiz bize diyorlar ki, biz temiz kanımızı akıttık, size bir vatan, bağımsızlık, hayat ve ulusu mutluluğa götüren devrim verdik. Bizim ruhlarımızı üzmeyin. Memleketin esenliğine, hayatına, Cumhuriyet'e suikast etmek isteyen gericilerin tez elden vatandan kovulup yokedilmeleri için bu kanunu kabul ediniz.

Rauf Bey (İstanbul) — Genç Ayaklanması'nın başladığı günlerde istifa eden Hükümet, ayaklanmanın niteliğini anlatırken, bazı kimselerin iğrenç, çürük, alçakça denilebilecek bir kötü niyetle her şeyden habersiz bazı kimseleri peşlerine takarak ortaya atıldıklarının anlaşıldığını söylemişti. Genç Vilayetinde çıkan böyle bir ayaklanmadan ötürü ulusal egemenlik ve Cumhuriyet'in yıkılacağını sanmak yürek zayıflığından başka bir şey değildir. Türkiye halkı içerisinde şuuru olan, namusu olan, vatan sevgisi olan hiç kimse bu büyük kötülüğe göz yumamaz ve bir saniye bile dayanamaz. Bunun için, Genç Ayaklanması oldu diye Cumhuriyet'in ve ulusal egemenliğin temeli olan Anayasa bozulamaz. Onun için bu konuda ne kadar görüşülse yararlıdır. Kalplere gelen kuşkuların hiçbir zaman kişisel olmadığına inanınız. Kuşkumuz vatan ve millet içindir. Kurtuluş Savaşı'nın en çetin olayları karşısında bile Millet Meclisi herhangi bir kanunu ihmal etmemiş, Anayasa'ya aykırı davranmamıştır. Soğukkanlılığını muhafaza etmiş ve başarıya ulaşmıştır. Başbakan Paşa'nın dediği gibi, bu, karışıklıktan kurtulmuş bir kanun değildir. Türlü anlamlara çekilecek

şekilde yazılmış maddeleri vardır. İyice inceleyip zararlı yerleri varsa çıkaralım. Benim istediğim budur.

Halis Turgut Bey (Sivas) — Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde Türk ve Kürt kardeşliği yaşıyor. Anayasamızca, Cumhuriyet'in sınırları içinde bulunan herkes Türk'tür. Türk olan Türkiye'nin bir parçasında bir olay var. Bu olay, bazı zavallıların, açık söyleyelim, Kürtlük peşinde koşmasından ibaret alçakça bir olaydır. Bunu millete açık olarak söylemek gerekir. Türk milleti bu gibi olayları çok görmüş ve geçirmiştir. Bunlar hiç bir zaman Türk milletinin kanıyla, canıyla, varlığıyla elde ettiği Cumhuriyet'e ve ulusal egemenliğe etki yapamaz. Cumhuriyet çok kuvvetli ve esaslı bir kaledir. Onu böyle dört yoluk hiçbir zaman sarsamaz, korkutamaz. Millet onların başına vurur, bin parça eder. Fakat bir yangın söndürülürken Türk milletinin tabii hakları sınırlandırılmamalıdır. Türk milletinden bozgunculuk, gericilik, ayaklanma çıkmaz, çıkamaz. Türk milleti bunu hemen bastıracaktır. Oysa ki kanuna iki yıllık süre konmuştur.

Avni Bey (Bozok) — Bu kanun ayaklanmaya, bozgunculuğa, gericiliğe, sosyal düzeni bozacak davranışlara engel oluyor. Bu telaş neden? Bu kanun milleti huzur ve asayişe götürmek içindir. Adı üzerinde Huzur ve Asayişi Sağlama Kanunu'dur. Namuslu kimselerin, memleketin gelişme ve ilerlemesini isteyenlerin korkmasına sebep yoktur.

İlyas Sami Bey (Muş) — Ayaklanmanın yayılma bölgesiyle çok yakından ilgili bir arkadaşınızım. Feridun Fikri Bey esas haklardan çok söz eder. Bu haklardan biri de düşüncelere saygıdır. Burada Cumhuriyet'in ve ulusal egemenliğin temsilcisi olarak bulunan heybetli çoğunluğa bir çok şeyler söylediler. Feridun Fikri Bey'in de küçük bir Lütfi Fikri Bey gibi büyümek istediğini açıkça okur gibi oldum, önemli ve hayati bir memleket meselesi sözkonusu olduğu günlerde bile tek başına, hiç saygı göstermeden bütün milletin kanaatına karşı meydan okuduğunu, muhalefet ettiğini ve sonunda yalnız şöhret adına.... Geçen günü bir savcının yanlışlığından söz ederken, 'Ayaklanmadan söz etsene' deyince 'Onu da başkaları sorsun' dedi. Bazı arkadaşlarımız da Genç Ayaklanması dediler. Mesele bu değildir. Nasturî (Hıristiyan Asurî) Olayının bastırılmasında politikacı bir mütefekkirin çektiği telgraf aynen şöyledir: “Vaktidir, hareket zamanı gelmiştir!” Bu telgraf Nasturileri bastırmak için kahraman Türk cephesinden nice subayların İngiliz ordusuna geçmesine sebep olmuştur. Sanır mısınız ki

Genç Ayaklanması, hâlâ Genç Ayaklanması'dır? Genç Ayaklanması'nın liderini hepiniz işittiniz, Şeyh Sait böyle bir maceraya atılmayacak ve kimseye alet olmayacak kadar varlığa sahiptir. Bu türlü politik kışkırtma ile ancak yerinden kıpırdayacak bir adamdır. Bu kışkırtmanın ocakları ve bozguncu ateşleri, orada burada binlerce eserleriyle belirirken hâlâ burada Genç Ayaklanması deyip de tüm ülkenin ufuklarında beliren bozgunculuğu ve ayaklanmayı görmemek doğru değildir. Geriye dönüş akımını, teklif edilen bu tedbir ile kökünden kesmek zamanı geldiğinde tereddüt edilmemelidir. Halkın yararı, mutluluğunun kılavuzu olmalıdır. Anayasa'ya aykırılığının nerede olduğu söylenmedi, sadece kuru bir kuşkudan sözedildi. Aykırılık yoktur. Bu kanundan sadece namus ve vicdanı olmayan kötü insanlar korkmalıdırlar. Memleket çok yakında bu kanunla kurtulacak, kimseye de bir zarar olmayacaktır.

Milli Savunma Bakanı Recep Bey (Kütahya) — Özgürlük adına, Cumhuriyet adına, bütün bu güzel ve yüksek kavramlar adına söylenmiş sözler ve bu yönde izlenmiş yollar üzerinde yürürken, özellikle din gibi büyük bir müessesenin nüfuz ve haysiyetini ve memleketin her köşesinde cari olması gereken gücünü etkileyecek bazı yanlışlıklar yapılmıştır. Yalnız nazariyeler göz önünde tutularak yapılmış olan yanlışlıkların ve hoşgörünün –kendimi de bu yanlışlıklar içinde sayıyorum– sonucu ve tepkisi olaraktır ki, bugün bu kanunu Kurulunuza getirmek zorunluğu doğmuştur. Çünkü devletçilik bakımından sergilenen hoşgörünün sonucunda devlet nüfuzu ve gücü işlemez duruma gelmiştir. Çok yüksek adlarla yapılmış bazı kanunlar da buna sebep olmuştur. Basın, özellikle İstanbul basını Türkiye'de devlet gücü diye ne kadar kutsal mevki ve makam varsa hepsini ite kaka meşruluk dışı bir çekişme ile tahrip etme aleti olmuştur. Elbet bazı gazeteler bundan müstesnadır. Ötekiler, devlet kuruluşu diye ne varsa, hepsine birden türlü yalan ve iftiralarla saldırıp tüm devleti tahrip etmektedirler. Her sabah milletin yüzüne fışkıran mikroplu balgamlar, masum halka, devlet gücünün değerli bir şey olmadığını aşılamaktadır. İstanbul gazetelerinin yarattıkları duruma göre, Türkiye'de devlet yoktur, hükümet yoktur, hükümetlere güçlü dayanak olacak bir Meclis yoktur. Herkes, özgürlük kavramının kutsallığına bürünen basını her şeyi yapmaya kudreti olan tek varlık kabul ediyor ve devleti de basının hakaretlerine tahammül ettiği için gerçekten buna layık bir zavallı sanıyor.

Devletin güçlü ya da güçsüz zamanları olur. Fakir ya da zengin zamanı olur. İşte devlette yapılan tahribat, bilerek ya da bilmeyerek, iç ve dış etkenler birleşerek, vatanın bir bölümünde bugün başarıya ulaşmıştır. Benim vicdani kanım budur. Bugünkü kanun teklifine sebep olan etkenler arasında, bence, kişi dokunulmazlığı adı altında tanınmış olan ve devlet kuruluşunu hareketsiz ve güçsüz bırakan ve hatta bir katilin koluna dokundurmayan kanun da vardır. Bir yandan da devrim ve vatan düşmanları çalışmışlardır. Bütün bu etkenlerin ilk tahrip ettikleri alan, bugün ayaklanma gürültüsü kulaklarımızı çınlatan Doğu illerimizdeki vatan parçasıdır. Bazı arkadaşlar, devletin genel ve hukuk güvenliğini şüphe altına düşürecek olan böyle bir kanun reddedilmelidir, diyorlar. Bir memlekette esas ve ekonomik genel yaşantıyı korumak ve dokunulmaz bulundurmak devletin ve onun ruhu sayılacak Meclis'in doğal amacı değil midir? Bu alanda tahribat yapan zehirli yılan yuvalarını kanun vasıtasıyla –asla başka bir vasıta ile değil– kanun koyucusu olan Yüksek Meclis'in kararı ile yok etmek gerekmez mi? Zehir ve yılan yuvaları yok edilmedikçe, vatanın ve milletin bağımsızlığı, kurtuluşu, mutluluğu ve geleceği kesinlikle tehlikededir. Vatanı bu tehlike üzerinde bir gün bile bulundurmak, en azından hizmet görevini savsamaktır. Ulusal egemenlik, özgürlük, Cumhuriyet gibi kutsal kavramları korumak, bunların düşmanı olan kuruluş, araç, kişi ve mikropları yoketmek isteyen bir hükümetin teklif ettiği kanunu reddetmek vatan yararına bir davranış değildir.

Bazı arkadaşlar, sıkıyönetimi tavsiye ediyorlar. Anayasa'da sıkıyönetim vardır. Fakat Anayasa'nın bu maddesi okunmuş olsaydı, sıkıyönetimin ne tahrip edici bir araç olduğu ve kesinlikle vatanın hayatı, hayat gereği sözkonusu olmadıkça uygulanmasından kaçınmak gerektiği meydana çıkardı. Sıkıyönetim bir kanun aracı olup, bizim istediğimiz de kanun dışı bir araç değildir. Sıkıyönetim, memleketin her yanında mektuplaşmaya kadar bütün ekonomik gelişmeyi durduracak, bütün hayat faaliyetlerini sınırlayacak bir araçtır. Herhangi, bir kötü adamı kovuşturmak için, memleketin genel yaşantısını baskı altına alacak, namuslu halk kitlesini eziyete sokacak genel sıkıyönetimi bir asıl araç, bir güvenlik aracı saymak kesinlikle doğru olmaz. Sıkıyönetim uygulanacak bir bölgede ekonomik hayat durmaya mahkûmdur. Buna katlanmaktan ise, fenalığa elverişli olan ve kışkırtmalarda bulunan yuvaları bulmak ve yasaklamak için hükümetin

eline kanuna dayanan bir araç vermek elbette doğru ve vatanın esenliğine uygundur.

Pis kötülük yuvalarını temizleme yetkisi olmadan, bu memleketin idaresini, bizim hükümetimiz yüklenemez. Çünkü, vatanın herhangi bir noktasına bir düşman neferi çıksa bütün milletin birleşmiş bir kitle halinde karşı olması daima mümkün ve kolaydır. Fakat iç tehlikeler hiç bir vakit böyle açık belirtiler göstermez. İç tehlike, içinden yanan yangın gibidir. Eğer devlet kuruluşları, Meclisler ve Hükümetler bu yangını, patlamasından önce keşfedip gereken meşru ve kanuni tedbirleri almazlarsa, çok kere yangın geldikten sonra tedbir almaya vakit ve imkân kalmadan alevler devletin bünyesini tahrip ederler. Sorumlu hükümetler, olaylardan önce tedbirlerini almak zorundadırlar.

Bir kaç gün önce gazetelerde yazıldı ve bugün de kürsüden söylendi ki, Halk Partisi halktan şüphe ediyormuş. Bu ithamı şiddetle reddederim. Biz 170-180 arkadaş Parti'de toplanmış olayların tartışmasını yapıyorduk. Herkes düşüncelerini açıkladı. Şimdi sizlere soruyorum. Millete, milletin asaletine, Cumhuriyet sevgisine, büyüklüğüne en küçük bir şüphe düşürecek hiçbir düşünce ve görüşme ve karar var mıdır? Politik kuruluşlar birbirleri aleyhine propaganda yaparlar, bu tabiidir. Fakat bunun, soyluluk sınırını aşmaması gerekir.

Devlet idaresinde, kitap nazariyeleri ile teknik yaşantının çizdiği uzlaşma çizgisi üzerinde yürümek zorundayız. Herhangi bir düşünce ile, herhangi bir amaçla özgürlüğü, yine bizzat özgürlüğe çevrilmiş bir silah gibi kullanmak gerçeğe ve yurt yararına uygun değildir. Cumhuriyet, ulusal egemenlik ve özgürlük nazariyeleri kutsal anlamlarıyla göğsümüzün en sıcak köşelerinde saklıdır. Fakat bir devletin esasını kurarken, milletin hayatını güven altına alacak kararlar alırken ve kanunlar teklif edip onları görüşürken hiçbir vakit bu nazariye ve kavramları, bu kutsal amaçlar için tahrip aracı olarak kullanamazsınız. Gerçek, nazariyeler içinde boğulmamalıdır.

Mehmet Emin Bey (Şebinkarahisar) — Devrimimizin iki yönü vardır. Birisi meşruluk dışı Sultanlığı ve Halifeliği yıkmak, ötekisi din dışı bilgisizlik ve bağnazlığı yoketmektir. Bu devrimimiz yeni çağın prensiplerine uygun olduğu kadar, dinimize de uygun olduğu için bütün milletçe selamlandı. Bunun içindir ki, bütün şehirler ve köyler bilginleri ve erdemleriyle, bütün sosyal sınıflarıyla devrimimizin koruyucusudurlar.

Fakat, memlekette öyle vatansız ve Tanrısız, bozguncu, aşırı istekli, çıkarcı ve gericiler vardır ki, bir karış yükselmek için insan ölülerini binek taşı gibi ayaklarının altına koymaktan çekinmezler. Afrika vahşileri gibi, bir oğlak pişirmek için bir şehri yakarlar. İşte bu kanun, bizim devrimimizi öldürmek isteyen bu gibilere karşıdır.

Adalet Bakanı Mahmut Esat Bey — Konu üzerinde konuşanlar Anayasa'nın bir maddesinden söz ettiler. O maddedeki genel haklar, özel kanunlarla belli edilmemiş midir? Yoksa mutlak ve kesin midir? Dünyanın hangi memleketinin, devletinin idaresinde kesin özgürlük vardır? Türk Cumhuriyeti, sınırsız bir özgürlükle, Cumhuriyet'i yoketmeye nasıl müsaade edebilir? Özgürlükten sözediyoruz, yoksa sınırsız özgürlükten yani anarşiden değil. Hükümet'in teklif ettiği kanunla istediği şey, yalnız bir polis görevinin genişletilmesinden ibarettir. Memleketin asayişini, sosyal düzenini, genel güvenliğini bozacak davranışları Hükümet yasaklar, hüküm verir demiyoruz. Hükmü, kanunla belli olan mahkemeler verecektir. Niçin bu yüzden Anayasa hiçe sayılıyormuş? Madde göstererek söyleyiniz. Hükümet hapsetmiyor, hükmetmiyor, suçluya mahkemenin kapısını gösteriyor. En uygar devletlerde de bundan başka ne yapılabilir. Vatanın Doğu Bölgesi baştan başa gericilik ateşi içinde yanarken isyancıların karşısına anarşizm özgürlüğü ile mi çıkacağız ve böyle çıkmaya hakkımız var mıdır?

Anayasa'da sayılan özgürlükler sınırsız değildir. Basın özgürlüğü vardır, fakat Basın Kanunu da vardır, özgürlük kanunla sınırlıdır. Siyasi dernekler vardır, bunların da kanunları vardır. Hükümet tarafından teklif edilen kanunun Anayasa'ya aykırı olduğunu söyleyenler, hangi noktasının hangi maddeye aykırı olduğunu açıkça göstermelidirler. Bu kanunun memleket için bir şeref olmadığını söylediler. Fakat, memleketi anarşi içinde bırakmak da ne Büyük Millet Meclisi'ne, ne de onun hükümetine şeref değildir. Halk birbirini kırarken memleketi anarşi içinde bırakmak şeref midir?

Rauf Bey — Adalet Bakanı, Doğu'da bir ayaklanma vardır, dediler. Ben de soruyorum, devletin polisi, hakimleri, jandarması, güvenlik memurları ile ötekileri görev yapamayacak bir durumda mıdırlar ki, orada böyle olağanüstü tedbirler almaya ihtiyaç gördüler? Huzur ve asayişi getirecek denen bu kanunun huzuru bozacağından kuşkulanıyorum. İşte görüş

ayrılığımız buradan çıkıyor. Yoksa en küçük bir bozguncunun en şiddetli cezaya çarptırılmasına ben de taraftarım. Bu bakımdan kanunun yeniden incelenmesini istiyorum.

Başbakan İsmet Paşa — Muhalefet liderlerinin ve sanırım bütün üyelerinin duygularını yansıtan düşüncelerini dinledik. Muhalefetin bütün üyelerine düşüncelerini son kelimeye kadar söylettiren millet kürsüleri bütün dünyada pek azdır. Siyasi tutum ve davranışımızın doğruluğuna en açık ve haklı belge budur. Arkadaşlarımın açıklamaları ile anlaşıldı ki, bu kanun anayasanın sınırları içinde yararlı tedbirleriyle, yararlı eserler verecek bir kanundur. Yalnız Sayın Kâzım Karabekir Paşa, “Islahatı İstiklal Mahkemelerine dayanarak mı yapacaksınız” diye soruyor... Benim kanım odur ki, ıslahatı ancak güvenlik ve asayiş temeline dayanarak yapabiliriz. Güvenlik ve asayiş temelini kuvvetlendirmekte, bütün kanunlar gibi, İstiklal Mahkemesi de bir araçtan ibarettir. Fakat “ıslahat, yenilik, ilerleme ahlaksızlıktır” diye bağırılırken, bana ıslahatı nasıl yapacaksın diyen muhalefet ileri gelenleri niçin bu noktada bir tek kelime söylemediler. Sayın Rauf Bey de “Cumhuriyet'i tehlikede görmüyorum ve onun için bu kanun gerekli değildir” dediler. Cumhuriyet'in tehlikede olmadığı görüşünde kendisiyle beraberim. Durumu gören ve duruma göre tedbir alan bir Cumhuriyet hiç tehlikede olur mu? Bugünkü durum için bu kanunu gerekli görerek Meclis'e sunan ve kabulünü isteyen bir Cumhuriyet'in evlatları, Cumhuriyet'i tehlikede bırakırlar mi? Yeni tedbirlere ihtiyaç olursa, Cumhuriyet çocukları onları da getirecektir.

Ve maddelere geçilmesi kabul edildi. Birinci madde üzerinde yine Kâzım Karabekir Paşa söz aldı, Başbakan'la İçişleri Bakanı'na cevaplar verdi. Birinin muhalefeti, ötekinin basını suçladığını, işte bu iki güce karşı duydukları şüphe ile kuşkulara düştüklerini, oysaki basının milletin düşüncelerini yansıttığını anlattı.

Mustafa Bey (Tokat) — Onlar satılmış kimselerdir, keratalar satılmıştır.

Kâzım Karabekir Paşa — Demek oluyor ki bu kanunu İsmet Paşa'nın kuruntuları doğurmuştur. Bizim kuşkumuz, böyle her istenilen şekle sokulabilecek kanunlarla ve kuruntularla basına ve muhalefete bir çok işler yapılmasıdır. İsmet Paşa'ya özellikle şunu bildiririm ki, yirminci yüzyılda kuşku ve kuruntularla millet yönetilemez.

Recep Bey — Kâzım Karabekir Paşa ile bazı arkadaşları öteden beri İstanbul basını ile aynı ortak düşüncelere varmakta, daha dün içinde bulundukları Halk Partisi hakkında yalanlar uyduranlar ve suçlamalarda bulunanlarla beraber olmaktadırlar. Nereye varacağı belli olmayan bu dağınık durumu yaratan etkenler arasında bu kuruluşun payı büyüktür. Bu basın, Halk Partisi'nin yaptıkları iyi işlerden hiç söz etmez. Tersine, bu memlekette devlet kuvveti diye ne varsa hepsine sövmek ve yeni Türkiye Cumhuriyeti'ni, bu çok nazik geçiş döneminde, bilerek ya da bilmeyerek yıkmak görevine dirençli ve aşırı bir istekle devam etmektedirler.

Bu memlekette, özgürlüğü en sıcak bir şekilde göğsünün ortasında duyan yüksek kuruluş Halk Partisi'dir, onunla beraber düşünen ve onunla beraber yürüyenlerdir. Başkasını suçlamıyorum ama bizi de özgürlük âşıkları arasında görsünler hiç olmazsa... Nasıl en yumuşak ve hafif tedbirlerle işleri yönetmek bir devletin amacı ise, temellerinin yıkılma ve sarsılma belirtilerinde şiddetle harekete geçmek de devletçilik ülküsünün en temelli özelliklerinden biridir. Gerektiğinde şiddetli davranmayı bilmeyen bir kuruluş, devlet olmak hakkına sahip olamaz.

Şu ana kadar Türkiye'de bütün özgürlükler en ileri derecededir. Buna rağmen, basın “Türkiye'de diktatörlük vardır. Türkiye'de inhisarcılar ve mideciler hakimdir” diyordu. Kâzım Karabekir Paşa'nın, susturulmasını istemediği basın bu mudur? Bu basın, çok kısa bir süre önce mensup oldukları Halk Partisi ve hatta şimdi mensup olduğu Meclis hakkında “satılmışlar” diye bağırmamış mıdır? Bunlar, senin, benim ve devletin haysiyetini satıp para kazanıyorlar. Devlet kuruluşlarının en alt kademesinden Anayasa'sına kadar hepsi hakkında her gün en adi ve zehirli kışkırtmalarda bulunmaktadırlar. Bu durumda, bu kuruluşlar ve memurlar artık sadık ve fedakâr iş görebilirler mi?

Mustafa Bey (Tokat) — Erzurum'da Kâzım Karabekir Paşa, Albayrak gazetesini tatil ettirmedi mi? Aradan daha çok zaman geçmedi.

Ali Saip Bey (Kozan) — O zaman Ordu Komutanı idiler.

Recep Bey — Bu yara acı vericidir. Bunu, içinde yaşadığımız dönemin macerası olarak bile yeteri kadar duygululukla anlatamayız. Bunu tarih görecektir. Gelecek kuşaklarımız, torunlarımız görecektir. Bugünkü Cumhuriyet'in gelecekteki çocukları bugünleri düşündükçe, Cumhuriyet'i

yıkmak isteyen ya da içi bu ateşle yanan hainleri kışkırtma ve cesaretlendirme yolunda ilk araç olarak İstanbul basınını göreceklerdir.

Tasarı üzerindeki görüşmeler bitti. Takrir-i Sükûn Kanunu açık oya sunuldu ve 22 red oyuna karşı 122 kabul oyu ile kanunlaştırıldı. (Kanun: 578)

Başkan, yeni bir Hükümet tezkeresini daha okuttu. Olağanüstü durumdan ötürü ilan olunan seferberliğin sağlanması milletin ve Cumhuriyet'in güvenliğini bozucu propogandalarla teşebbüslerin ve davranışların yasaklanması ve cezalandırılabilmesi için, askeri harekât bölgesinde çalışacak ve idam kararları Meclis'in onayından geçmeyecek olan Birinci, ve merkezi Ankara, yargı bölgesi askeri harekâtın yapıldığı bölgenin dışındaki yerler olmak üzere idam kararları Meclis'in onayından geçecek olan İkinci İstiklal Mahkemeleri'nin kurulmasına müsaade isteniyordu.

İlk sözü yine muhalefetten Dersim mebusu Feridun Fikri Bey aldı ve işin politika bakımından değil, hukuk bakımından incelenmesi gerektiğini, çünkü idam kararlarının Meclis onayı olmadan yerine getirilmesinin Anayasa'ya aykırı olduğunu, sataşmalar arasında ve zorla söyleyebildi. Balıkesir Mebusu Süreyya Bey, iddiayı doğru bulmadı, bu hususta özel kanun hükmü olduğunu belirtti. Çetin tartışmalardan sonra Başkan, açık oylama için verilmiş on beş imzalı bir önerge bulunduğunu ve fakat imza sahiplerinden bazılarının birleşimde hazır bulunmadıklarını, bunların imzalarını geri almış sayılacaklarını, bu nedenle önergenin işleme konmayacağını bildirdi. Bunun üzenine, imza sahiplerinden Trabzon Mebusu Muhtar Bey, “O halde biz üç imza sahibi önergeyi geri alıyoruz. El çabukluğu marifet değildir. Meclis'in yanlış bir karar vermesini istemeyiz” dedi. Ruşen Eşref Bey, “Başkanlığa böyle şey söylemeyiniz, onu yapan sizsiniz. Başkan Paşa, el çabukluğu marifet diyorlar, bunu kabul ediyor musunuz?” diye tartışma çıkarmak istediyse de, Feridun Fikri Bey, “Biz yapıyoruz canım, size bir şey yok” diye araya girdi. Başkan da, “Siz Başkanlığın savunma vekili misiniz” deyince tartışma bitti. Hükümet tezkeresi oylandı, 23 red oyuna karşı büyük çoğunlukla kabul edildi. (Z.C.: 4 Mart 1925)

Üç gün sonra da, İstiklal Mahkemeleri'nin başkan, üye ve savcılarının seçimi yapıldı. Muhaliflerin “Anayasa'ya aykırı yetki” verildiği gerekçesiyle, katılmadıkları seçimler sonunda, Doğu İstiklal Mahkemesi

Başkanlığı'na Denizli Mebusu Mazhar Müfit (Kansu), Savcılığı'na Balıkesir Mebusu Süreyya (Örgeevren), üyeliklerine Kozan Mebusu Ali Saip (Ursavaş), Bozok Mebusu Avni, Kırşehir Mebusu Müfit beyler getirildiler. (Başkanlığa önce Hacim Muhiddin Bey seçilmişse de rahatsızlığı gerekçesiyle görevi kabul etmemiştir. Ne var ki, sekiz ay sonra Mazhar Müfit Bey istifa edince yerine yine Hacim Muhiddin Bey başkan olacaktır.)

Ankara İstiklal Mahkemesi Başkanlığı'na Afyon Mebusu Ali Bey (Çetinkaya, başı saçsız olduğu için Kel diye anılırdı), Savcılığı'na Denizli Mebusu Necip Ali (Küçüka), üyeliklerine Gaziantep Mebusu Kılıç Ali, Rize Mebusu Ali (Zırh) ve Aydın Mebusu Dr. Reşit Galip beyler seçildiler. (Savcılığa önce İzmir Mebusu Necati Bey seçilmişse de, ailesinin hastalığı nedeniyle kabul etmemiştir.) (Z.C.: 7, 12, 17, 21, 22 Mart 1925).

Ve Mustafa Kemal Paşa, yayınladığı bir bildiri ile, milleti kanunlara uymaya, sivil ve asker memurları bu kanunları şiddetle uygulamaya çağırdı (Atatürk'ün S. ve D: 4/520).

Hükümet de, Takrir-i Sükûn Kanunu'na dayanarak İstanbul'da Tevhid-i Efkâr, Son Telgraf, İstiklal, Sebil-ür Reşat, Aydınlık, Orak-Çekiç, Presse du Soir, İzmir'de Sada–yı Hak, Adana'da Sayha, Trabzon'da İstikbal ve Kahkaha gazete ve dergilerini kapattı (A. E. Yalman, Gördüklerim: 3/163-164).

Ayaklanma Bölgesi için seçilen İstiklal Mahkemesi Diyarbakır'da çalışmaya başladı. Ankara İstiklal Mahkemesi de faaliyete geçti.

Bu sırada, Şeyh Sait, kuvvetlerini toplayarak Diyarbakır önlerine gelmiş, Samahir'deki karargahında kurmayları ile görüştükten sonra, 7 Mart 1925 günü gece yarısından sonra taarruza geçme emri vermişti. Diyarbakır'ın dört kapısına birden saldırılacaktı. Fakat olaylar tasarlandığı gibi gelişmemiş, silahlı çatışma, kararlaştırılan zamandan altı saat önce başlamıştı ve Şeyh Sait, Diyarbakır'dan umduğu yardımı alamamıştı.

Gericiler, önce Diyarbakır'ın Mardin Kapısı'na, sonra da Dağ Kapısı'na saldırdılar. Fakat karşılarında Mürsel Paşa komutasındaki düzenli askeri birlikleri buldular. Mürsel Paşa halkı evlere sokmuş ve şehrin savunmasını kendi üzerine almıştı. O güne kadar top sesini hiç duymamış olan isyancılar, gece karanlığında durmadan kör atış yapan düzenli ordu birliklerinin top

seslerinden korkup şaşkına döndüler. Ne var ki, saldırıyı yine de sürdürdüler ve Mardin Kapısı'ndaki lağımlardan 120 kadar isyancı şehre girdiler. Fakat yetişen askeri birlikler tarafından temizlendiler. Sabaha karşı da, yenilgisini kabul eden Şeyh Sait, isyancılara geri çekilme emri verdi. Sabah olunca şehir, askeri birliklerin elinde idi ve Diyarbakırlılar isyancıları püskürten askeri birliklere sevgi gösterileri yapıyorlardı.

Şeyh Sait, adamlarına altı gün evlerinde dinlenme izni verdi, kendisi Kârzar bölgesine gitti. Beş altı gün kaldı. İzinli adamları sekiz gün sonra döndüler. Şeyh Sait o sırada Tılham köyünde idi. Gece Siverek yollarını tuttular. Yalnız Mardin yolu açıktı, asker buradan Diyarbakır'a geliyordu. İsyancılar bu yolu da tutmak üzere Dengecük, Cabar, Hacı Leylek, Gavzelan ve Karakilise köylerine gittiler. Siverek'ten yüz atlı kadar düzenli birlik askeri ile Zazalardan kurulmuş milis birliklerinin geldiğini öğrendiler. Çarpışmada atlı askerleri yendiler ve seksen kadar Zaza'yı esir ettiler.

Fakat yardımcı askerler artık Diyarbakır'a varmışlardı. Bir kaç gün içinde çevredeki köyler de isyancılardan temizlendi, Şeyh Sait Samahir'deki karargahını bırakmış, Hani'ye çekilmişti. Askeri birlikler ise kendilerine katılan halkın milis kuvvetleriyle ortak hareket etmekte ve etki alanını genişletmekte idi. 14 Mart 1925'te Çermik istikametine gönderilen askeri birlikler, yerli halkın da yardımı ile burayı geri aldılar. Aynı gün Varto çevresindeki kanlı çarpışmalarda Şeyh Sait'in oğullarından biri öldürüldü. Askeri birlikler ise, yeni katılmalarla daha da kuvvetlenmişlerdi. 16 Mart 1925'te Batı Dersim beyleri, Diyarbakır'a gelerek Hükümet'e bağlılıklarını bildirdiler. Doğu Dersimliler de Hükümet emrine verdikleri milisleri arttırdılar. 17 Mart 1925'te Erzurum, Bitlis, Muş ve Siirt bölgelerindeki bütün aşiretler Hükümet'le birlik olmuşlardı.

Şeyh Sait'in emrine girmiş olan Koçuşağı aşireti, Çemişgezek'e, sonuç vermeyen bir saldırıda bulundu. Şeyh Şerif de iki defa daha Elazığ'a saldırmak istedi ve fakat Perisuyu önünde halk kuvvetleri tarafından püskürtüldü. İsyancılar, Dicle'nin kuzeyine ve doğusuna çekildiler. Petürk'e ve Silvan'a girdiler.

Fakat bu sırada askeri birlikler Varto'yu geri almış ve kesin temizlik hareketine başlama durumuna gelmişlerdi. Son bir defa Diyarbakır'a saldırıp püskürtülen Şeyh Sait de bunu anlamıştı. Nitekim 31 Mart 1925'te Şeyh Sait'in karargahının bulunduğu Hani düştü. 1 Nisan 1925'te Silvan ve

Lice geri alındı. 2 Nisan'daki çatışmaya uçaklar da katılınca kaçabilen isyancılar dağlara sığındı, kaçamayanlar teslim oldu. 5 Nisan'da Palu ile Piran da geri alındı. Kar ve tipiye rağmen askeri birlikler sürekli taarruz halinde idiler. Başta Şeyh Sait olmak üzere bütün isyancılar Genç'e doğru kaçmaya başlamışlardı. (M. Toker, Şeyh Sait: 85-88, 92)

Aynı gün, İngiliz Elçisi, Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya itimatnamesini sunarak Büyük Britanya İmparatorluğu'nun Türkiye ile yeniden diplomatik ilişkiler kurmak istediğini bildirdi (Atatürk'ün S. ve D: 5/34).

Bu sırada, Meclis çalışmalarında gergin bir hava vardı. Hükümet, doğudaki ayaklanma sebebiyle memlekette doğan huzursuzluğun Cumhuriyet düzenini bozmasına imkân vermemek için prensip olarak kabullendiği şiddetli kovuşturmayı sürdürürken, muhalefet de bu şiddetli uygulamanın Cumhuriyet düzenini zedelememesi için bütün dikkati ile denetleme görevine yönelmişti. Erzurum Mebusu Rüştü Paşa, kapatılan gazete ve dergilerin kapatılış sebebini sormuş, İçişleri Bakanı verdiği cevapta, bunların Takrir-i Sükûn Kanunu'na aykırı yayınlar yaptıklarını bildirmişti. Rüştü Paşa, bu yayınların kanunun yürürlüğünden öncesine ait olduğunu belirterek “Yolsuzluklar ve kötülükler de yazılmayacak mi? Hükümet'in kendine karşı gördüğü, hoşuna gitmeyen gazeteleri kapattığı anlaşılıyor. Bu sanının doğmaması için her gazetenin niçin kapatıldığının açıklanması gerekir. Yoksa, Hükümet, verilen yetkilerle özgürlükleri mi kaldıracaktır? Hükümet'ten rica ederim, bu yetkileri irticaya ve ayaklanmaya karşı, iç ve dış güvenlik için uygulasın. Herkesi susturma yoluna gitmesin” demişti. İçişleri Bakanı Cemil Bey, “Kapatılış, Hükümet'i eleştirdiklerinden değil, memleketin huzur ve asayişini bozucu yayın yaptıklarındandır” diye cevap vermiş ve kapanış sebeplerini açıklayarak “Aydınlık ve Orak-Cekiç gibiler sosyal düzeni bozan ve idare şeklimize aykırı düşen yayın yapıyorlardı. Ötekiler de dini siyasete alet eden yazılar yayınladılar” demişti. (Z.C.: 11 Mart 1925)

Bir kaç gün sonra, Ayaklanma Bölgesi'ndeki sıkıyönetim süresi bir ay daha uzatılmış ve bir Hükümet Tezkeresi'nin Meclis'te okunmasıyla iktidarla muhalefet, Halk Partisi ile Terakkiperver Parti arasında yeni ve sert bir çatışma daha olmuştu. Hükümet, savaş ya da ayaklanma sebebiyle sıkıyönetim ilan edilmiş bölgelerde çalışan İstiklal Mahkemeleri'nce verilen

idam kararlarının Meclis tarafından onaylanmaksızın yerine getirilmeleri gibi, aynı bölgelerdeki öteki askeri mahkemelerin, 'Divan-ı Harp'lerin verecekleri idam kararlarının da Meclis tarafından onaylanmaksızın yerine getirilmesini sağlayacak bir yorum kararı istiyordu. Adalet Komisyonu, isteği kabullenmiş ve fakat yorum yerine kanun tasarısı hazırlanmıştı. Manisa Mebusu Abidin, Dersim Mebusu Feridun Fikri, Mersin Mebusu Besim beyler bu tasarının Anayasa'ya ve insan haklarına aykırı olduğunu ileri sürdüler. Adalet Komisyonu adına konuşan Konya Mebusu Refik Bey ile Aksaray Mebusu Besim Atalay Bey tasarıyı savundular ve Anayasa'ya aykırı olmadığını iddia ettiler. Milli Savunma Bakanı Recep Bey de, oldukça uzun ve sert bir konuşma ile tasarıyı savundu ve bir zorunluktan doğduğunu anlattı. Terakkiperver Cumhuriyet Partisi Başkanı Kâzım Karabekir Paşa bu savunmalara cevap vererek iktidarın eleştirilere tahammülsüzlük gösterdiğini belirtti ve “Bugün en şiddetli kanunu, hükümetiniz eline almış, bütün basın susmuştur. Herşey susmuştur, özgürce düşünce belirtilecek bir tek kürsü kalmıştır. Bunu da, Milli Savunma Bakanı Recep Bey'in sert sözleri ve konuşmacıların kişiliklerine yaptığı saldırılarla sınırlamak, sanırım ki hayırlı bir iş olmaz. ... İstenen yetkiler sadece Doğu Sorunu, Kürt Sorunu, Gericilik Sorunu için değildir. Madem ki bu kanun çıkıyor, her nerede sıkıyönetim ilan edilirse, en aydın bir bölgede de olsa, uygulanacaktır” dedi.

Muhaliflerin konuşmaları sırasında özellikle Konya Mebusu Refik Bey ile Afyon Mebusu Ruşen Eşref Bey devamlı olarak söz atıyor, sataşmalarda bulunuyorlardı. Terakkiperver Parti'den Feridun Fikri Bey, kendisine “dimağı derbeder” denilmek suretiyle Recep Bey tarafından sataşıldığını ileri sürerek tekrar söz aldı, tartışmaların hukuka, kanuna, mantığa dayanması gerektiğini, hakaretli sözlerin doğru olmadığını, Milli Savunma Bakanı'nın da ileri sürülen hususlara cevap veremediğini, ayaklanmanın bastırılması için sıkıyönetim ilanına ve idam kararlarının Meclis onayı olmaksızın uygulanması dışındaki bütün tedbirlere katıldıklarını, Takrir-i Sükûn Kanunu'nu açıkladıkları gerekçeden ötürü kabul edemediklerini, zaten Eski Başbakan Fethi Bey'in de bunlara lüzum kalmadan mevcut kanunlarla ayaklanmanın bastırılabileceğini söylediğini, Meclis'in de bunu kabul ettiğini belirtti ve “Şimdi burada tartışma özgürlüğü var mıdır, yok mudur? Varsa, birbirimize kötü sözler söylemeyelim. Bunda yarar yoktur. Bizim konuşabilmekliğimiz ise, düşünce özgürlüğünü göstermesi

bakımından yararlıdır. Susmak daha kötüdür. 'Kürsüye çıkamıyorlar, çıkarlarsa hakarete uğruyorlar' dedirtmek istemeyiz" dedi. Milli Savunma Bakanı Recep Bey tekrar söz alarak uzun bir konuşma daha yaptı. Bu konuşmayı da Terakkiperver Parti'nin Genel Sekreteri Ali Fuat Paşa karşıladı ve "Yarım saatten beri öğüt veriyorsunuz, biraz da durum hakkında bilgi verseniz daha iyi olur" dedi. Bunun üzerine Recep Bey, bir iki cümle daha söyleyerek konuşmasını tamamladı. Kâzım Karabekir Paşa da tekrar konuştu. Bu sırada, Konya Mebusu Refik Bey, yine konuşmacıya söz atıyordu. Trabzon Mebusu Muhtar Bey bundan yakınınca, Başkan Kâzım Paşa, "O daima öyle ateşlidir" diye karşıladı. Ve Recep Bey'in bir kere daha konuşmasından sonra, birinci maddesinde, "Savaş durumunda ya da silahlı ve toplu ayaklanmada, harekât ve ayaklanma alanındaki sıkıyönetim bölgelerinde kurulan bütün askeri mahkemelerce verilen idam kararları ordu ya da kolordu ya da bağımsız tümen ya da mevkii müstahkem komutanları tarafından onaylandıktan sonra hemen yerine getirilir" denen tasarı oylandı. Terakkiperver Partililer kırmızı oy verdiler, Halk Partililerin oyları ile tasarı kanunlaştı. (Kanun: 595, Z.C.: 31 Mart 1925)

Oylama biter bitmez, Terakkiperver Parti'den Sivas Mebusu Halis Turgut Bey, Ayaklanma Olayı'nın son durumu hakkında, Başbakan'dan bilgi isteyen bir önerge verdi. Başbakan İsmet Paşa şu açıklamayı yaptı:

"Bir ay önce, biz işi ele aldığımız yani Meclis hastalığın tedavisine karar verdiği zaman, isyancılar Diyarbakır'ın kuzeyine kadar bir kaç merkeze girip yayılmışlardı. 7-8 Mart 1925 gecesi, arttırabildikleri bütün kuvvetleriyle saldırılarını, kurtuluş noktası saydıkları Diyarbakır'a yönelttiler. Gerçekten bunda yararları vardı. Fakat saldırıda başarıya ulaşamadılar, kayıplar verip kovuldular. Sonra Diyarbakır'ın doğusuna saldırdılar, Silvan'ı aldılar, Mardin'e döndüler, Beşiri ve Behramiki bölgelerine el koydular. Daha sonra kuzeyde Palu çevresinde –Palu zaten Mart başından beri ellerinde idi– genişlediler. Malazgirt ve Bulanık'a kadar olan yerleri aldılar, Muş'un bağlantısını kestiler. Bununla da yetinmediler ve Malatya iline kadar olan yerlere girerek Pötürge ilçesini karıştırdılar, Çemişgezek'e dayandılar, Eğin sınırına geldiler. Hükümet kısmi seferberlik ilan etti. Askerlerimiz fesat yuvalarına rastladıklarında, üzerlerinde kutsal yazılar bulunan bayraklarla karşılaştılar. Ciddi çarpışmalar oldu. Diyarbakır surlarından itibaren, kendilerince muhkem sayılan yerlere çekildiler, fakat

her gün askerlerimizin karşısında biraz daha eridiler. Umduklarını bulamadılar.

20 Mart'tan sonra, olay en geniş kapsamını gösterdi. Fakat Siverek'e gelen isyancılar, orada askerlerimizle karşılaşınca bozgunculuklarını daha fazla genişletemediler, Siverek ve Çemişgezek kurtuldu. Malazgirt'ten Piran'a kadar olan yerler de, kuzeyden gönderdiğimiz askerlerimizin aynı zamanda önemli kapılara varmasıyla kurtuldular.

Bugünkü durum şudur: İsyancılar hemen her yanda kovulmuşlardır. Silvan ve Beşiri, birliklerimizin egemenliği altındadır. Hazro çevresinde temizlik yapılıyor. Hani, Lice, Piran gibi Şeyh Sait'in başlıca merkezleri olan bölgeler elimizdedir. Elazığ çevresinden gönderdiğimiz kuvvetler Palu'yu almışlar, Çapakçur üzerine yürümektedirler. Muş ile bağlantı kurulmuştur. Kuzeyde Varto'dan gelen birlikler, o çevredeki tek tük bozgunculuk yuvalarını temizlemektedir. İsyancılar şehir ve kasabalardaki tutunma güçlerini yitirince dağlık bölgelere çekilmişlerdir. Fakat henüz silahlarını teslim etmediler, teşkilatlarını bırakmadılar. Ne var ki, Genç Bölgesi'ndeki dağlarda güvenerek sığındıkları yerler de kuşatılmıştır.

Biz, kesin sonuçlu harekâta 27 ya da 28 Mart'ta başlamıştık. Harekât henüz bitmemiştir. Önce askeri harekâtı bitireceğiz, sonra gericiliğe, din yoluyla politika yapmaya elverişli olan bölgeden bu imkânı kaldıracak idari ve adli tedbirleri alacağız. İdari ıslahat, özellikle o bölgede ve dolayısıyla öteki yerlerde etki yapacaktır. Islahat tedbirlerini sonra arzedeceğiz.” (Z.C.: 7 Nisan 1925)

Ve artık hiç bir şey yapmasına ve hiç bir yere gitmesine imkân kalmamış olan Şeyh Sait, 14-15 Nisan 1925 gecesi, Varto'daki Osman Nuri (Koptagel) Paşa'ya teslim olmak zorunda kaldı. Hükümet, yayınladığı 15 Nisan 1925 tarihli bildiri ile Şeyh Sait ve öteki elebaşıların yakalandıklarını, ayaklanma bölgesindeki bütün idare merkezlerinin alındığını, her yerde Hükümet kuruluşlarının çalışmaya başladığını vatandaşlara duyurdu.

Şeyh Sait ile öteki elebaşılar ve adamları Diyarbakır'daki İstiklal Mahkemesine verildiler, yargılandılar, 28 Haziran 1925'te idama mahkûm edildiler, ertesi sabah Diyarbakır'ın 'Silvan Kapısı' dışında asıldılar. (M. Toker, Şeyh Sait: 96-100, 129)

Şeyh Sait Ayaklanması, din işlerinin dünya işlerinden ve özellikle politikadan ayrılması amacıyla yapılmış devrimlere karşı, ümmetçi anlayışın tam bir gerici tepkisi idi. Elbette ki, kişisel çıkarlarını düşünenler, Kürtçülük peşinde koşanlar, petrol bölgesi ile ilgisini kesmek için doğu illerini Türkiye'den ayırmaya çalışan İngilizlerin bağımsız Kürdistan propogandasına kapılanlar, kargaşadan ve anarşiden yarar uman komünist düşünceliler ve yağmacılar da olaya karışmışlardı. Fakat başta Şeyh Sait olmak üzere olayı yaratanlar Nakşibendilerdi. Nakşibendiler, İslamlığın en aşırı, en muhafazakâr, en mütassıp, en ümmetçi tarikatçıları idiler. Devlet düzeninin tek temelinin din, ve tek devlet politikasının ümmetçilik olduğuna, hiç bir gücün sarsamayacağı şekilde inanmışlardı. Böyle olunca da, onlar için milliyetçilik, ümmetçilikten sonra gelen, hatta ümmetçiliğin ortadan kaldırdığı bir kavramdı. Müslüman olmak her şey için yeterli idi. Bu nedenle, olayda yararı olanların genel düzenli bir düşünce akımı ve bir hazırlık dizisinin fiili işareti ve sonucu olsa bile, Mustafa Kemal Paşa'nın da belirttiği gibi temel dayanağı “irtica” idi. (Z.C.: 1 Kasım 1925)

Nitekim Şeyh Sait, İstiklal Mahkemesi'ndeki konuşmalarında ve cevaplarında hep, dinle dünya işlerinin ayrılması yolundaki devrim aşamalarını “din elden gidiyor” şeklindeki karşı propogandalarına dayandırıyor, “Kürdistan Kırallığı” yolunda değil “Tanrı yolunda” ayaklandığını söylüyor, Diyarbakır'ı ele geçirip de tutunabilmeleri durumunda din adamlarıyla karara varıp Hükümet'ten şeriat, yani dünya işlerinde de din kurallarına dayanan bir devlet idaresi isteyeceğini anlatıyordu. (M. Toker, Şeyh Sait: 123)

Şeyh Sait Olayı, yıllarca geri kalmışlığın acısını çıkarmak, insanca bir yaşama özlemi ile çağdaş uygarlık düzeyine ulaşmak için yapılan hızlı devrim aşamalarına karşı en büyük, en önemli, en korkulu tepki idi. İrtica temeline dayanarak ortaya çıkmış olmasına rağmen, başarıya ulaşması halinde sonucu, sadece bir geriye dönüş akımı yaratmakla kalmayıp Türkiye'nin parçalanmasını, yeniden yabancı işgaller altına girmesini, belki de bağımsızlığın tamamen yitirilmesini gerektirebilirdi.

27 Nisan 1925 günü Türk Ocağı'nda konuşan Gazi, konuyu şöyle özetliyordu: “Bu gibi sosyal ocaklar hep Batı memleketlerinde toplanmıştır. Şimdi Doğu, bu boşluğun cezasını çekmektedir. Türk Cumhuriyeti'nin devrimi ocaklara dayanmaktadır. Doğu'daki harekât çok mutlu bir sonuçla

bitmiştir. Bu seferki uğraşma bir ülkü savaşı olarak tanınacaktır. Türk tarihinde askerlerimiz, ilk kez ülküleri uğrunda soylu bir amaçla savaşmış bulunuyorlar.” (Atatürk'ün S. ve D: 5/35).

Böylece, ayaklanma bölgesindeki temizleme hareketi epeyce bir zaman daha sürecek, 1927 yılı ortalarında, idari, askeri ve sosyal nedenlerle bazı kişilerin Doğu bölgesinden Batı illerine aktarılmaları hakkındaki 1097 sayılı kanun çıkarılacak, bir zaman da bu kanun hükümleri uygulanacak, 1197 sayılı kanunla hükümete bu hükümlerin uygulanmasından vazgeçme yetkisi verilecek, 7 Mayıs 1928'de Doğu bölgesindeki belli il ve ilçelerde yapılan suç kovuşturmaları ile verilen cezaların ertelenmesi hakkındaki 1239 sayılı kanun çıkarılacaktır.

Bütün bunlar olup biterken, Çankırı Mebusu Talat Bey ile arkadaşları Başbakanlık'a da Kengırı adının Çankırı olarak kullanılmasını isteyen bir önerge verdiler. (Z.C.: 11 Nisan 1925)

Zorunlu öğrenim çağında bulunanların eğitimi için yapılacak harcamalara halkın katılma payı olarak bütün maaşlardan ve ücretlerden %1 'Okul Hakkı' kesilmesi hakkındaki kanun çıkarıldı. (Kanun: 616)

Şiddet Politikası

Ayaklanma bastırılmış, bastırma hareketi başarı ile sonuçlanmış ve başarılı sonuca şiddet tedbirleri ile varılmıştı. Fakat, devrimlere ve aşamalarına karşı yaratılan bu gerici ve çok şiddetli tepkiye karşı, her zaman uygarlık devrimlerinden yana ve milli birliğe bağlı olan Türk ulusunun gösterdiği karşı tepki de başarıya ulaşmanın en güçlü, en önemli kaynak ve etkenlerinden biri idi. Ne var ki, kötülüklerin köklerinin kazınmasında şiddet tedbirlerini tek etken sayan iktidar partisindeki köktenciler, başarının tek sebebinin "şiddet" olduğunu düşünüyorlardı. Ayaklanmanın bastırılmasında uygulanan şiddet tedbirlerinin başarıyı sağlamış olması, bu kanılarını epeyce pekiştirmiş ve güçlendirmişti. Her alandaki başarının sadece şiddet politikası ile elde edilebileceği hususundaki kanı, bir inanç haline gelmiş gibi görünüyordu.

O halde, Cumhuriyet düzeninin getirdiği özgürlüğü, Cumhuriyet düzenini yok edecek bir aşırılıkla kullandıkları kanısına vardıkları basın ve türlü aksaklıklarına rağmen Cumhuriyet düzeninin gereği olduğuna inanamadıkları muhalefet de, ayaklanma olayında uygulanan şiddet tedbirleri ve politikası ile sindirilebilirdi. Öyle de yapıldı. Ve köktenciler bunu, bir kötü niyetle değil, yurtseverliğin bir gereği olarak yaptılar.

Elbette ki, bu yöneliş sadece bir kanı ve inançtan doğmuyordu. Gerek muhalefet partisinin yaygın ve geniş kuruluşları içinde, gerekse basının sayısı oldukça kabarık mensupları arasında bilerek ya da bilmeyerek, kişisel ya da politik çıkarlar, gerici inançlar için çalışmış, hatta ayaklanma olayını desteklemiş kimseler vardı. Hatta bunlardan bazıları aşırı solculardı. Mesela Nazım Hikmet bunlardan biri idi. 1921 yılında 'Milli Mücadeleciler'e katılmak için İstanbul'dan Anadolu'ya geçmiş olan Nazım Hikmet, kısa bir süre Bolu'da öğretmenlik yaptıktan sonra Rusya'ya kaçmıştı (M. Goloğlu, Cumhuriyet'e Doğru: 49). Moskova'da Komünizm eğitimi gördükten sonra 1924'te Türkiye'ye dönmüş ve "bir komünist parti üyesi gibi çalışmış" idi (Z. Sertel, Hatırladıklarım: 151). Şeyh Sait Ayaklanması bastırılmaya başlayınca da, polisin takibinden kurtulmak için İzmir'e gidip gizlenmişti (N. Hikmet Ran: Yaşamak Güzel Şey Be Kardeşim).

Bunların da bastırılması, cezalandırılması, hatta gerekiyorsa bu yolda şiddet tedbirlerinin uygulanması gerekirdi. Fakat, bu gibilerin bastırılması ve cezalandırılması için tüm muhalefetin ve tüm basının kökünü kazımak derecesinde bir şiddet politikası uygulamak gerekir miydi? Kişiler için uygulanacak köktenci tedbirlerin kuruluşlara da yöneltilmesi ve uygulanması ne dereceye kadar doğru olabilirdi?

Olayların ortaya koyduğu gerçeğe göre, bu konuların yeteri ve gereği kadar düşünülüp tartışılmadığı, ya da şiddet politikasının vazgeçilmez bir niteliği olarak aşırılığa gidileceğinin göz önünde tutulmadığı anlaşılmaktadır.

İlk olarak solculara karşı harekete geçildi. Otuz üç kişi tutuklanarak İstiklal Mahkemesi'ne verildi. İçlerinde Sadreddin Celâl'in (Antel) de bulunduğu altı kişi yedişer yıla, aralarında Şevket Süreyya'nın (Aydemir) da bulunduğu altı kişi onar yıla, Nâzım Hikmet (Ran) ve Şefik Hüsnü (Değmer) gibi yakalanamamış olanlar on beşer yıla mahkûm edildiler. Ve Nâzım Hikmet ikinci defa Rusya'ya kaçtı. (M. Tunçay, Türkiye'de Sol Akımlar: 190; Z. Sertel, Hatırladıklarım: 151; Ş. S. Aydemir, Tek Adam: 3/229)

Hemen arkasından da muhalefet partisine ve basına karşı hareket başladı. Memleketi yıkıcı çabalar ve Doğu Ayaklanması ile ilgi belgeler bulabilmek için Terakkiperver Cumhuriyet Partisi'nin kuruluşlarına ait binalarda aramalar yapıldı. Bu olayı 'baskın' diye niteleyen Tanin gazetesi, Bakanlar Kurulu Kararı ile kapatıldı. Yazının sahibi Hüseyin Cahit (Yalçın) tutuklandı, Ankara İstiklal Mahkemesi'ne gönderildi, ölünceye kadar kalmak üzere Çorum'a sürgün edildi. Resimli Hafta dergisindeki bir yazı 'askerliği tahkir' niteliğinde görüldü, yazının sahibi Cevat Şakir ile derginin sahibi Zekeriya (Sertel) tutuklandılar ve aynı mahkemede üçer yıllık sürgün cezasına çarptırıldılar. Cevat Şakir'in Bodrum'a gitmesi, orada yerleşmeye karar vermesi ve Halikarnas Balıkçısı diye tanınması bu nedenle olmuştur. Daha sonra sağcı yayınlarından ötürü Sebil-ür Reşat dergisi sahibi Eşref Edip de tutuklandı. (Kararname: 16 Nisan 1925; A. E. Yalman, Gördüklerim: 3/165; Halikarnas Balıkçısı: Mavi Sürgün; M. Z. Sertel, Hatırladıklarım: 135; M. Toker, Şeyh Sait: 102)

Ülkedeki bütün okulları tek eğitim düzenine, Eğitim Bakanlığının yönetimine bağlayan Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun beşinci maddesi

değiştirilerek, bu kanunla Eğitim Bakanlığı'na bağlanmış olan 'Askeri Liseler'in tekrar, bütçe ve kadrolariyle birlikte Milli Savunma Bakanlığı'na devredilmesi kararlaştırıldı, Askeri Şûra kuruldu. (Kanun: 636, 637)

Doğu'daki sıkıyönetimin ve İstiklal Mahkemeleri'nin sürelerinin uzatılmasına ve Meclis onayına gerek olmaksızın idam cezalarını yerine getirme yetkilerinin devamına, ayaklanma bölgesindeki sivil idare kuruluşlarında gerekli görülecek değişikliklerin yapılmasına karar verildi. (Z.C.: 19 ve 20 Nisan 1925)

Bu arada, Cumhuriyet'in ilanı günü olan 29 Ekim'in Milli Bayram günü olarak kutlanması hakkındaki 628, Ticaret ve Sanayi Odaları hakkındaki 655 sayılı kanunlar kabul edildi ve Meclis yaz tatiline girdi.

Hükümet de, Doğu Anadolu'daki sıkıyönetim bölgesinde her türlü posta eşyası için uygulanması gereken sansür işlemleri hakkındaki talimatnameyi 3 Mayıs 1925'te çıkardı. (Kararname: 1864, 2000)

Şiddet politikasının uygulanması da hızla devam ediyordu. Hükümeti tutan gazeteler de uygulanan politikaya ayak uydurarak muhalefete şiddetle çatıyorlardı. Hakimiyet-i Milliye gazetesinde Siirt Mebusu Mahmut Bey (Soydan) ile Cumhuriyet gazetesinde Muğla Mebusu Yunus Nadi Bey (Abalıoğlu) bu yolda adeta birbiriyle yarış etmekte idiler. Başbakan İsmet Paşa da, 19 Mayıs 1925 tarihinde Samsun'da yaptığı çok sert konuşmada “Büyük Millet Meclisi'nin kanunlarına karşı gelenler hemen cezalandırılırlar ve Millet Meclisi'nin kanunlarından yakalarını kurtaramazlar. Hükümet geçmişteki suçları izleyecek ve sahiplerini cezalandıracaktır” diyordu.

Muhalefet görevini yapmakta olan Terakkiperver Cumhuriyet Partisi ileri gelenleri, bu korkutmanın kendilerine yönelmiş olduğunu sezmiş olacaklar ki, Parti Grubu Genel Sekreteri Ali Fuat Paşa (Cebesoy) bir demeç vererek “Terakkiperver Parti'nin, hükümet darbesi düşüncesiyle gericiliğe ve kaçakçılığa yardım ettiğine dair bazı iğnelemeler ve söylentiler vardır. Kanunlar dairesinde kurulmasına izin verilmiş olan partimiz, Meclis'in dışında ve içinde Anayasa'ya dayanarak meşru surette muhalefet etmektedir. Bunun dışında hiçbir davranış partimizle ilgili değildir. Bundan ötürü partimiz, kendisine sürülmek istenecek her türlü lekeden, gizli ve şüpheli isteklerden korunmuş durumda olacaktır. Millet arasında belli

amaçlarımızın gelişmesine yönelik meşru çalışmaları kendimiz için bir vatan görevi sayıyoruz” dedi.

Fakat artık kim ne derse desin, muhalefete de, basına da şiddet tedbirleri ve şiddet politikası en ileri noktada uygulanacaktı. Nitekim, Hükümet'in yayın organı olan Hakimiyet-i Milliye gazetesinde şöyle yazılıyordu:

> Devrimimizi yaşatmak, bağımsızlığımızı korumak, dıştan gelecek saldırıları karşılamak için güçlenmek zorundayız. Yine unutmamalıyız ki, politikada acıma yoktur. Kuvvet ve menfaat vardır. Ve nihayet, kuvvetin getireceği sevgi ve saygı vardır.

Uygulama da öyle oldu. Terakkiperver Cumhuriyet Partisi'nin Urfa, Siverek ve Mardin bölgesinde kuruluş meydana getirip getiremeyeceğini incelemek üzere merkezden gönderilmiş olan bir eski vali, seferberlik aleyhinde propoganda yaptığı ve isyancılarla ilişki kurduğu iddiası ile tutuklanıp Doğu İstiklal Mahkemesi'nce mahkûm edildi. İstanbul'da da, üye kaydı için dini politikaya alet ettikleri ileri sürülen iki partili yakalandı. Parti'nin Beykoz Şubesi'nde yapılan aramada bazı belgeler yakalandığı bildirildi. Ve “bu olaylar, hazırlanan mizansenin uygulanması için, İstiklal Mahkemelerine yetti de arttı.” (M. Toker, Şeyh Sait: 101)

Ankara İstiklal Mahkemesi şu kararı verdi:

> İrtica niteliğinde yapılan kışkırtmalar ve propogandaların dini ve dinin kutsal kavramlarını politik isteklerine araç yaptığının ispatlanmış olması dolayisiyle Terakkiperver Cumhuriyet Partisi'nin durum ve çalışma türü üzerinde Hükümet'in dikkatinin çekilmesi için savcılığa bildiri yazılmasına...

Savcılık bu kararı hemen hükümete ulaştırdı. Bu sırada Doğu İstiklal Mahkemesi de bölgedeki Terakkiperver Parti kuruluşlarının kapatılmasını kararlaştırmıştı. Bu duruma göre, 'Hükümetin elinde artık bütün bahaneler vardı'. Bakanlar Kurulu, 3 Haziran 1925'te 'vatandaşların aldatılmaktan ve kışkırtılmaktan korunması' gerekçesiyle ve Takrir-i Sükûn Kanunu gereğince Terakkiperver Cumhuriyet Partisi'nin bütün merkez ve şubelerinin kapatılmasına karar verdi ve kararını o gece yayınladı. 4 Haziran 1925 tarihinde, artık Türkiye'de Terakkiperver Cumhuriyet Partisi

ve demokrasi düzeninin gereği olan çok partili siyasi hayat yoktu (M. Toker, Şeyh Sait: 101; F. H. Tökin, Siyasi Partiler: 71).

Sıra basına gelmişti. 7 Haziran 1925'te, İstiklal Mahkemesi savcısının isteği üzerine, 'isyanı kışkırttığı' ileri sürülen gazetecilerin tutuklanmasına karar verildi ve Tevhid-i Efkâr gazetesi sahibi Velid (Ebüzziya), Son Telgraf gazetesi sahibi Sadri Ethem (Erdem), Fevzi Lütfi (Karaosmanoğlu), İlhamı Safa beylerin tutuklanma kararları İstanbul'a gönderildi. Kararı duyan gazeteciler 20 Haziran 1925'te teslim oldular, Diyarbakır'daki Doğu İstiklal Mahkemesi'ne gönderildiler. Daha sonra Vatan gazetesi de kapatıldı ve Ahmet Emin (Yalman), Ahmet Şükrü (Esmer), İsmail Müştak (Mayakon) da tutuklanıp o sırada Diyarbakır'daki işini bitirerek Elazığa gitmiş olan Doğu İstiklal Mahkemesi'ne yollandılar. (A. E. Yalman, Gördüklerim: 165, 171)

Başbakan İsmet Paşa bu durumun gerekçesini şöyle anlattı: "Kişisel onur, saldırılabilir bir hedef sanılmıştı. Cumhuriyet'in polis kuvveti, görev başında övünülecek kahramanlıklar gösterdiği halde alay edilebilir sanılıyordu. Cumhuriyet'in Silahlı Kuvvetleri'nin, gerektiğinde gücünü yürütmek iktidarında bulunmadığı sanılmıştı. ... Büyük Millet Meclisi'nin Milli iradeyi temsil etmek hususundaki kesin yetkisini bile şüpheye düşürecek saçma sapan söylentiler çıkmıştı. Herhangi bir meselenin, Büyük Millet Meclisi'nde karara bağlandıktan sonra, milletin genel isteğine de uygun olup olmadığı göz önünde tutulmalıdır gibi ayrıca anlamsız, gereksiz bir akım yaratılmak istendi. Manevi bağı ve gücü ve nihayet Milli iradenin en yüksek toplanma yeri olan Büyük Millet Meclisi'nin otoritesi bu derece tartışılınca ve sarsılınca elbette devletin gücünü de zayıflamış saymak tabii bir şeydi. ... Büyük Millet Meclisi'nin görevi, her şeyden önce Cumhuriyet'in gücünü göstermek; Cumhuriyet idaresi, halk idaresi anarşiyi yasaklamayan, kolaylaştıran bir idaredir şeklinde meydana çıkan kanıları kökünden koparıp atmaktır. ... Büyük Millet Meclisi'nin Hükümet'e verdiği yetki, güven ve yardım, az zamanda Cumhuriyet'in güçlülüğünü ve genel düzenini sağlamlaştırmıştır. Toplumun genel hayatı, özellikle düzen ve güvene dayanabileceği için, sağlanan huzur ve asayiş, vatandaşların tüm yaşantılarında verimli etkisini çabucak gösterdi. Ekonomik hayatta gelişme ve güven doğdu. Devletin mevkii güçlendi ve sağlamlaştı. Memleketin düzenini, huzurunu ve asayişini korumakta İstiklal Mahkemeleri'nin çalışmaları özellikle hayırlı ve verimli etki yapmıştır. ... Büyük Millet

Meclisi'nin verdiği yetkiyi ancak yerinde ve gerektiğince kullanmak için dikkatli davrandık ve bir çok önleyici tedbirler aldık. ... Bu önleyici tedbirlerden biri Terakkiperver Parti'yi kapatmak zorunda kalışımızdır. ... Bizi bu kapatışa yönelten sebepler hakkında özel görüşlere ya da şurada burada yapılan dedikodulara önem vermeye yer yoktur. Bizi kapatışa yönelten sebepler, 3 Haziran'da Bakanlar Kurulu'nca verdiğimiz kararda ayrıntılarıyla yazılmıştır. Kapatma sebepleri bu Kararname'de açıkça görülecektir. Yasaklama yetkisini kullandığımız hususunu, bildirdiğim esaslara göre söyleyebilirim. Gerek bu mesele, gerek öteki herhangi bir mesele üzerinde herhangi bir tedbirimizden söz edilmek istenirse, tedbirlerin yerinde ve enine boyuna düşünüldükten sonra zorunlu olduğu kanısı ile uygulandığını ispatlayabilecek durumdayız.” (Z.C.: 9 Kasım 1925)

Ne var ki, isyan kışkırtıcılığı ile tutuklanmış olan on gazeteci, bu çok ağır tutuklama gerekçesine rağmen, gönderildikleri Elazığ'da gerçek sanık işlemi görmemiş, kendilerine sadece hürriyetsizliğin acısı ve korkusu duyurulmuştu. Belki de tutuklanmalarının sebebi, onlara bu korkuyu duyurarak şiddet politikasının gereği, muhalefet yapmalarını önlemekti. Olayın gelişimi ve sonucu da bu kanıyı pekiştirmektedir. Çünkü, 'isyan kışkırtıcılığı' ile suçlanan gazeteciler, ortaklaşa imzalı bir telgrafla Ankara'ya başvurup bağış dilediklerini bildirince, 'suçsuz görüldükleri' gerekçesiyle serbest bırakıldılar. Ve gazeteciler serbest bırakıldıkları halde, gazeteler kapalı kaldı. (A. E. Yalman, Gördüklerim: 3/165, 171, 187-189)

Gerek gazetelerin, gerekse muhalefet partisinin açık, seçik, kesin belgelere dayanmayan kapatılışları türlü yorumlara sebep oldu. Fakat genel durumu açıklamak üzere Meclis'te bir konuşma yapan Başbakan İsmet Paşa da konuya yeni belgeler ve açıklama getirmedi. Bunun üzerine, Kâzım Karabekir Paşa söz alıp bazı yayınlarda ve demeçlerde Terakkiperver Parti'nin irtica ve suikastlere alet olduğu yolundaki suçlamaları yalanlayıp reddetti. Kılıç Ali Bey'in “Belgeler var” şeklindeki sataşmasını da “Belgeleri gösteriniz” diye karşıladı. Tokat Mebusu Mustafa Bey, “On kişi ile iş olmaz, kendi başınıza yapmayın” diye söze karıştı. İsmet Paşa ise, Terakkiperver Parti'ye yapılan suçlamaların doğru olup olmadığına değinmeksizin, “Bize ait olmayan bir demecin reddedilmesine ya da yalanlanmasına biz karışmayız” dedi. Ve Başbakan'ın konuşması 21 muhalifin red oyuna karşı, 159 beyaz oyla onaylandı. (Z.C.: 9 Kasım 1925)

Gerek bu oylamada, gerekse bundan sonraki oylamalarda dikkati çeken nokta şu olacaktır ki, partileri kapatılmış olmasına rağmen, muhalif mebuslar yine de birlik ve beraberlik halinde çalışmalarını sürdürmüşlerdir. Bu tutum ve davranışları onlara çok pahalıya mal olacak ve İzmir Suikastı davasında herkesten önce ve hep birden tutuklanacaklardır.

Bütün bunlar olup biterken, Gazi'nin kişisel hayatında da önemli bir değişiklik oldu, 5 Ağustos 1925'te eşi Lâtife Hanım'dan ayrıldı.

6 Ağustos 1925'te itimatnamesini Cumhurbaşkanı'na sunan Yunan Elçisi, Türkiye ile Yunanistan arasında iyi ilişkilerin güçlendirilmesine çalışacağını bildirdi.

Kılıkta Devrim: Şapka Giyilmesi

'Silahlı Geriye Dönüş Ayaklanması' da denilebilecek olan 'Doğu İrtica Hareketi' ya da sadece 'Şeyh Sait İsyanı' köktenci bir anlayışla bastırılmış; bilerek ya da bilmeyerek gerici davranışlara yardım ettiği ve onları kışkırttığı ve henüz çok partili siyasi hayatın zamanı gelmediği gerekçesiyle muhalefet partisi kapatılmış; yazarları serbest bırakılmış olan gazeteler kapalı tutulmuş ve milleti çağdaş uygarlık düzeyine ulaştırmak görevini üzerinde taşımakta olan Cumhuriyet Halk Partisi, her türlü devlet gücü elinde olarak iktidarda kalmıştı.

Bu ortama rağmen, gerek Türk milletinin doğal olarak ilerlemeye ve uygarlığa karşı olan hevesi ve elverişliliği, gerekse milletinin bu niteliklerini herkesten çok ve herkesten iyi bilen Mustafa Kemal Paşa gibi toplumun istek ve hedeflerini kendi istek ve hedefleriyle birleştirmiş, ya da onları kendine istek ve hedef yapmış olan eşsiz güçte ve nitelikte bir önderin devlet yönetimi başında bulunması, Türk toplumunun daha da hızlı bir tempo ile çağdaş uygarlık düzeyine doğru önemli devrim aşamaları yapmasına sebep oldu.

Nitekim, 1925 Nisan'ının sonlarında Büyük Millet Meclisi yıllık tatiline başlayınca, çoktan beri milletine yaptırmayı tasarladığı yeni bir devrim aşamasını gerçekleştirmek isteyen Mustafa Kemal Paşa, her zaman olduğu gibi, yine bir yurt gezisine karar verdi. 24 Ağustos 1925 günü Ankara'dan Kastamonu'ya doğru yola çıktı. Öğle yemeğini Çankırı'da yedi ve şehre beş saatlik mesafeden Kastamonulular tarafından büyük sevgi gösterileriyle karşılandı. Otomobilinden inerek halkın arasına girdi, onlara teşekkür etti. Bu sırada başı açıktı ve elinde de herhangi bir başlık yoktu. Tekrar otomobillerine binerek yollarına devam ettiler.

Şehre yaklaşırken bütün memurların, ilçelerden gelen heyetlerin ve halkın Olukbaşı sırtlarından itibaren iki sıra halinde bekledikleri görüldü. Mustafa Kemal Paşa yine otomobilinden indi ve karşılayıcıların sürekli sevgi ve saygı gösterileri arasında yaya olarak yoluna devam etti. Yine başı açıktı ve fakat bu kez elinde bir Panama şapka vardı.

Valilik binasında biraz oturup dinlendikten ve Vali ile ilin durumu hakkında görüştükten sonra, geç vakit kendilerine ayrılmış olan Terzi

Mehmet Emin Ağa'nın konağına gittiler. Şehir baştan başa donatılmıştı. Halk fener alayları yapıp konağın önünde sevinç gösterilerinde bulunuyordu. Mustafa Kemal Paşa da başı açık olarak halkın arasına karıştı ve eğlencelerini seyretti. Mustafa Kemal Paşa'nın başı açık olduğunu gören halk da fes ve sarıklarını çıkardılar.

Mustafa Kemal Paşa ertesi gün, 25 Ağustos 1925'te, mareşal üniformasiyle kışlaya giderek askeri teftiş etti. Sonra Hastane'ye ve, oradan Kütüphane'ye gitti. Burada yaptığı halleşmede, sarığın sadece görevli din adamlarına ait bir başlık olduğuna değindi ve “Yetkisi olmayanlara sarık sardırılmamalı, yetkisi olanlar da ancak görevlerini yaparlarken sarmalıdırlar” dedi.

Bu sırada Kastamonu Valisi Kıbrıslı Fatin Bey ile Kastamonu Mebusları Ali Rıza ve Mehmet Beyler ile bazı aydın Kastamonulular, memurlar, adliyeciler beyaz kumaştan alelacele şapkaya benzer başlıklar yaptırmışlardı.

Daha sonra Belediye'ye giden Mustafa Kemal Paşa burada türlü halk heyetleriyle görüştü. Öğretmenlere: “Memleketimizin geleceği, milletimizin bilgisizlikten kurtarılması öğretmenlerin feragatli çabalarına bağlıdır, ümitlerimiz onlardadır” dedi.

Çiftçilere, birleşmelerini öğütleyerek şunları söyledi: “El emeği güçtür, makinasız tarım olmaz. Birleşiniz, birliklerle makina alırsınız. Memleketimiz ancak makinalı tarım ile bir tarım memleketi olacaktır.”

Ve en önemli konuşmalarını esnafla yaptı. Bir terziye, elbisesini göstererek “Bu elbiseler her halde ucuzdur. Kumaşı da düz. Uluslararası bir kılık mıdır” diye sordu. Terzi “evet” diye cevap verince de, “O halde aynı elbise kumaşından bir de başlık yaparsınız” dedi. Bir başka esnafa “Fesini göster” deyince, adam başından fesini çıkardı, altında sarıklı bir de takke vardı. O zaman Mustafa Kemal Paşa, milletin çağdaş uygarlık düzeyine ulaşabilmesi için düşündüğü temel ilkelerin en önemlilerinden birini şöyle açıkladı:

“Her bakımdan uygar insan olmalıyız. Çok acılar çektik. Bunun nedeni, dünyanın durumunu anlamayışımızdır. Düşüncemiz, anlayışımız tepeden tırnağa kadar uygar olacaktır. Türk ve İslam

âlemine bakın, zihniyetlerini, düşüncelerini uygarlığın emrettiği değişikliğe ve yüksekliğe uyduramadıklarından ne büyük felaketler ve acılar içindedirler. Bizim de şimdiye kadar geri kalmamız ve en sonunda felaket çamuruna batışımız bundandır. Beş altı yıl içinde kendimizi kurtarmışsak zihniyetimizdeki değişikliktendir. Artık duramayız. Kesinlikle ileri gideceğiz, çünkü mecburuz. Millet açıkça bilmelidir, uygarlık öyle güçlü bir ateştir ki, ona ilgisiz kalanları yakar, yok eder. İçinde bulunduğumuz uygar ailede layık olduğumuz yeri bulacak, onu koruyacak ve yükselteceğiz. Kolay geçim, mutluluk ve insanlık bundadır.”

Valilikte memurları kabul eden Mustafa Kemal Paşa yine kılık konusuna değindi. Sarığını eline alarak başı açık duran Müftü Efendi de kılık değiştirmenin dinen bir sakıncası olmadığını örneklerle anlatarak “Ateşe tapan bir kimseden satın alınan bir inek, yeni sahibine kendini sağdırmasa, yeni sahibi ateşe tapanların kılığına girebilir” dedi.

Mustafa Kemal Paşa, İnebolu'dan gelen heyetin çağrısını kabul ederek, zaten İnebolu'ya gitmek istediğini söyledi ve öğleye doğru yola çıktı. Öğle yemeğini Ecevit'te yedi. İnebolu Heyeti Mustafa Kemal Paşa'yı burada bekliyordu. Mustafa Kemal Paşa'nın İnebolu'da kalacağı günler için İstanbul'dan ünlü Lokantacı Abdullah Efendi'nin oğlu Hikmet ile aşçıbaşısını ve usta garsonlarını getirmişlerdi. Ve İnebolu'ya kadar her yerde yürekten gelen sevgi ve saygı coşkunluğu ile karşılanan Mustafa Kemal Paşa, beraberindekilere “Biz bu konukseverliğin altından nasıl kalkarız bilmem?.. Memleketimizin her yanını görmüştüm. Fakat bu bölgeyi bilmiyordum. Halkımızın candan davet ve kabulleri ruhumu ve gönlümü ferahlatmaktadır” diyordu.

Ve Mustafa Kemal Paşa 25 Ağustos 1925 günü geç vakit İnebolu'ya vardı, tüm kasabayı doldurup taşıran yurtsever İneboluluların eşsiz sevgi gösterileriyle karşılandı. Baştan aşağı donatılmış kasabada zafer taklarının altından geçti. Top atışlarıyla selamlandı.

26 Ağustos 1925 günü öğleye kadar istirahat eden Mustafa Kemal Paşa, öğleden sonra heyetleri kabul etti. İnebolu denizcilerinin vatan hizmetlerini övdü. Öğretmenlere “Özel mahalle okullarının kaldırılmasını nasıl buldunuz” diye sordu. “Özel mahalle okullarının kaldırılmaları doğrudur, çünkü memlekette tam bir eğitim olmuyordu, ilk öğretim ehliyetsiz ellerde

kalıyordu. Çok okul olmaktansa, iyi ve güçlü öğretmenliği meslek yapanların elinde memleket çocuklarının yetişmesi ve esaslı öğretmen yetişinceye kadar az okulun bulunması daha iyidir” cevabını alınca memnun oldu. Sonra Belediye'yi, Kaymakamlık'ı ziyaret etti, özel bir gezinti yaptı. Gece fener alayları düzenlendi. Denizcilerin çok ilgi çekici, heyamolalı oyunlarını ve gösterilerini, halkın içine girerek seyreden Mustafa Kemal Paşa çok duygulandı ve hiç bir öndere nasip olmayacak ustalıkla devrimler yapmasının sırrını açıklayan ilke niteliğindeki şu sözleri söyledi:

“Ben şimdiye kadar millet ve memleket hayrına ne gibi aşamalar, devrimler yapmışsam hep böyle halkımızla temas ederek, onların ilgi ve sevgilerinden, gösterdikleri samimiyetten kuvvet ve ilham alarak yaptım.”

27 Ağustos 1925 günü Mustafa Kemal Paşa, gençlik hareketleriyle her zaman ön planda yer almış olan İnebolu'nun Türk Ocağı'nı ziyaret etti. Türk Ocağı mensupları adına Hukuk Fakültesi öğrencisi Mustafa Selim (İmece) güzel bir konuşma yaptı. Ve sözlerini, “Ey Sevgili Gazi'miz! Siz bizden ne isterseniz isteyiniz, ona hazırız. Eğer gösterdiğiniz yol üzerinde bir an tereddüt eder ve geriye gidersek milletimizin günahı üzerimize olsun. Siz bizim temsilcimizsiniz, başkanımızsınız. Kahraman ve soylu ve çalışkan milletimizin kurtarıcısı ve yol göstericisiniz” diyerek bitirdi.

Mustafa Kemal Paşa gerçekten kendine, Cumhuriyet'e, uygarlığa yürekten bağlı ve kadınlı-erkekli uyanık bir halk topluluğu ile karşı karşıyaydı. Ve Mustafa Kemal Paşa onlardan yeni bir devrim aşaması yapmalarını isteyecekti. İsteyebilirdi, çünkü yukarıdaki sözlerden de açıkça anlaşıldığı üzere toplum buna elverişli ve hazırdı. Nitekim, Mustafa Kemal Paşa, önce karşısındaki toplumun ulusal egemenlik ve çağdaş uygarlık düşüncelerini açıklamalarına imkân veren bazı soruları onlara cevaplattırdı. Toplumun hep bir ağızdan verdikleri olumlu cevaplar, yeni bir aşama için yapılacak açıklamanın olumlu coşkunluğunu da hazırlamış oldu. Bundan sonra, onların bu coşkunluğunu kırbaçlayıcı nitelikteki ilkelerini dile getirdi:

“Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran Türk halkı uygardır. Tarihte uygardır, gerçekte uygardır. Fakat ben, sizin öz kardeşiniz, arkadaşınız, babanız gibi söylüyorum, 'uygarım' diyen Türkiye Cumhuriyeti halkı, düşüncesiyle, zihniyetiyle uygar olduğunu

ispatlamak ve göstermek zorundadır. 'Uygarım' diyen Türkiye Cumhuriyeti halkı aile hayatı ile, yaşayış tarzı ile uygar olduğunu göstermek zorundadır. Özetle, uygarım diyen Türkiye'nin gerçekten uygar halkı, baştan aşağı dış görünüşü ile de uygar ve ileri insanlar olduğunu göstermek zorundadır.

Bu son sözlerimi açıklayayım ki, bütün memleket ve dünya ne demek istediğimi kolaylıkla anlasın. Bu açıklamayı sizlere bir soru yönelterek yapmak istiyorum. Soruyorum: Bizim kıyafetimiz Milli midir? (Hayır sesleri) Bizim kıyafetimiz uygarca ve uluslararası nitelikte midir? (Hayır, hayır sesleri) Size katılıyorum. Deyimimi hoş karşılayın, 'altı kaval üstü şişhane' denilebilecek kılık ne ulusaldır, ne de uluslararasıdır. O halde, kıyafetsiz bir millet olur mu? Böyle nitelenmeye razı mısınız? (Hayır, hayır, kesinlikle sesleri) Çok değerli bir cevheri çamurla sıvayarak dünyaya göstermenin anlamı var mıdır? 'Bu çamurda cevher gizlidir, fakat anlamıyorsunuz' demek yerinde midir? Cevheri gösterebilmek için üzerindeki çamuru atmak gereklidir. Cevherin korunması için bir mahfaza (koruyucu) gerekirse onu altından ya da platinden yapmak gerekmez mi? Bu kadar açık gerçek karşısında tereddüt doğru mudur? Bizi tereddüte düşürmek isteyenler varsa onların aptallıklarını anlamakta hâlâ mı tereddüt edeceğiz? Bunun için, Turan kılığını araştırıp canlandırmanın da yeri yoktur. Uygarca ve uluslararası kılık, bizim için, çok cevherli milletimiz için layık bir kılıktır. Onu giyineceğiz. Ayakta iskarpin ya da fotin, bacakta pantalon, vücutta yelek, gömlek, kıravat, yakalık, ceket ve bunların tabii tamamlayıcısı olarak başta güneşten koruyucu kenarlı başlık (şems siperli serpuş). Açık söylemek isterim, bu başlığın adına 'şapka' denir.

Buna 'caiz değil' diyenler vardır. Onlara diyelim ki, çok bilgisizsiniz, dünyadan habersizsiniz. Ve onlara sormak isterim: Yunan başlığı olan 'fes'i giymek caiz olur da, şapkayı giymek neden olmaz? Yine onlara ve bütün millete hatırlatmak isterim ki, Bizans papazlarının ve Yahudi hahamlarının özel kılığı olan cübbeyi ne vakit, ne için ve nasıl giydiler?”

Sonra kadınların da artık yüzlerini açmaları gerektiğini aynı inandırıcı etkisi ile anlattı ve sözlerini şöyle bitirdi:

“Kesin bir gerçek olarak söylüyorum: Korkmayınız, bu gidiş zorunludur ve bu zorunluk bizi yüksek ve önemli bir sonuca ulaştırıyor. İsterseniz bildireyim ki, bu kadar yüksek ve önemli bir

sonuca ulaşabilmek için, gerekirse bazı kurbanlar da verelim. Bunun önemi yoktur. Önemli olarak şunu hatırlatırım ki, bu durumun korunmasında körü körüne bir inanış ve direniş, hepimizi her an kurbanlık koyun olmak gidişinden kurtaramaz.

Ve sizce de bilinen bir gerçektir ki, 'uygarlığın coşkun seli karşısında dayanmak boşunadır. O, dünyadan habersizler ve gidişe uymayanlar hakkında çok amansızdır. Dağları delen, göklerde kanat çırpan, göze görünmeyen tozlardan yıldızlara kadar her şeyi gören, aydınlatan, inceleyen uygarlığın gücü ve yüksekliği karşısında, Ortaçağ zihniyetiyle, ilkel uydurma söylentilerle ilerlemeye çalışan uluslar yokolmaya ya da hiç olmazsa alçalıp tutsak olmaya mahkûmdurlar. Oysa ki Türkiye Cumhuriyeti halkı yenilikten ve ilerlemeden yana bir toplum olarak dünyanın sonuna kadar yaşamaya karar vermiş, tutsaklık zincirlerini ise, tarihte eşi görülmemiş kahramanlıkları ile parça parça etmiştir.”

Mustafa Kemal Paşa, halkın sevgi gösterleriyle karşılanan ve onaylanan bu konuşmasından sonra, şehir içinde bir gezinti yaptı. Halkın arasındaydı ve artık başında şapka vardı.

Mustafa Kemal Paşa, İnebolu denizcilerinin isteğini kabullenerek kayıkla bir deniz gezintisi de yaptı. Ne başında şapka var diye, ne de halka şapka giydirecek diye toplumda en küçük bir küsme ya da yadırgama yoktu. Çünkü toplum, Mustafa Kemal Paşa'nın ortaya attığı aşama hedefini kabullenip benimsemişti. Karşı çıkmak isteyenler bulunabilirdi fakat bu tek tük davranışların önemi olamazdı, hükümetin güçlü eli o gibileri kolaylıkla sindirir, ezerdi. Çünkü bu aşama artık Mustafa Kemal Paşa'nın kişisel bir isteği olmaktan çıkmış, toplumun hedefi olmuştu. Toplumun benimsediği, uygulamaya kalkıştığı bir devrim aşamasına karşı gelenlerin ne şekilde olursa olsun bastırılıp sindirilmesi kolay ve tabii idi. Bu noktada şu husus açık ve kesin olarak göze çarpmaktadır ki, devrimler zorla, baskı ile, şiddetle yaptırılmamıştır. Devrim ve aşama hedefleri önce toplumun vicdanına mal edilmiştir. Toplumun benimsediği hedeflerin karşısına çıkmak isteyenler zorla, baskı ile, şiddetle de olsa yola getirilmişlerdir. Yoksa başları kopararak devrim yapmayı, Mustafa Kemal Paşa hiçbir zaman düşünmemiştir. Böyle düşünmediği içindir ki, şapka giyilmesi hususunda yaptığı konuşmasında, 'Gerekirse bir kaç kişiyi kurban edelim' dememiş, 'Gerekirse bir kaç kurban verelim' demiştir.

Mustafa Kemal Paşa mutlu duygular içinde, 28 Ağustos 1925 günü sabahı, Panama şapkası yine elinde olarak, İnebolu'dan ayrıldı, Kastamonu'ya geldi ve aynı gün Taşköprü'ye gidip döndü.

29 Ağustos 1925 günü Kastamonu'da ordu mensuplarının, kışlalarında verdikleri ziyafette konuşan Mustafa Kemal Paşa, “Milleti yönetenlerin dayanağı daima ordu olmuştur. Ne var ki, öteki milletlerde ordu ile millet birbirleriyle karşı karşıyadır. Oysa ki bizde tamamiyle tersinedir. İkinci Meşrutiyet'i kahraman subaylarımız ilan ettikleri gibi bu devrimleri de yine onların fedakârlıklarına borçluyuz. Bundan sonraki yükselme ve ilerlememiz de sizin şuurlu gücünüzle olacaktır” demek suretiyle eşsiz bir ilkeyi daha açıkladı ve öğleden sonra Daday'a gidip döndü.

Mustafa Kemal Paşa, 30 Ağustos 1925'te de, yine Kastamonu'da, Türk Ocağı'nı ziyaret etti, oradan Halk Partisi'ne gitti ve ilke niteliğinde çok önemli bir konuşma yaparak özellikle şu noktalara değindi:

“Bu millet, gerçek eğilimine aykırı sanılarda bulunanlara yüz vermemektedir. Bununla, özellikle bugün, çok övünüyorum. Bundaki isabet sırrını açıklamak için hemen söylemeliyim ki, bizim ilham kaynağımız, doğrudan doğruya Büyük Türk milletinin vicdanı olmuştur ve olacaktır. Bütün sıcaklığı, bereketi, kuvveti, millet, vicdanından aldıkça, bütün teşebbüslerimizde milletin hissiselimini rehber ettikçe şimdiye kadar olduğu gibi bundan sonra da milleti doğru hedeflere ulaştıracağımıza inancımız güçlüdür.

Gerçek devrimciler onlardır ki, ilerleme ve yenilik devrimine götürmek istedikleri insanların ruh ve vicdanlanndaki gerçek eğilime nüfuz etmesini bilirler. Türk milletinin son yıllarda gösterdiği insanları şaşırtıcı olağanüstü durumun, yaptığı politik ve sosyal devrimlerin gerçek sahibi kendisidir. Sizsiniz. Milletimizde istidat ve olgunluk bulunmasaydı, onu yaratmaya hiçbir kuvvet yeterli olamazdı. Herhangi bir gelişme durumunda olan bir insan topluluğunu, bulunduğu durumdan kaldırıp, damdan düşer gibi, falan gelişme mertebesine ulaştırmanın imkânsızlığı ayrıca açıklamayı gerektirmez.

Her milletin olduğu gibi bizim de bir ulusal kılığımız varmış, fakat inkâr edilemez ki, taşıdığımız kılık o değildir. Hatta ulusal kılığımızın ne olduğunu bilenler içimizde azdır bile. Mesela karşımda, kalabalığın içinde

birini görüyorum. Başında fes, fesin üstünde bir yeşil sarık, sırtında bir mintan, onun üstünde benim sırtımdaki gibi bir ceket var, daha alt tarafını görmüyorum. Şimdi bu kılık nedir? Uygar bir insan, bu sağduyuya çok aykırı kılığa girip dünyayı kendine güldürür mü? ... Devlet memurları bütün milletin kılıklarını düzelteceklerdir. Fen bakımından, sağlık bakımından pratik, her bakımdan denenmiş bir uygar kılık giyinilecektir. Bunda tereddüte yer yoktur. Yüzyıllardan beri dünyada olup bitenlerden habersizliğin acı derslerini tekrarlamaya takat kalmamıştır. Uygar insan olduğumuzu ispatlamak ve göstermek için gerekeni yapmaya direnip karşı olmak insanlıkla bağdaşamaz.

Türk milleti çok büyük olaylarla ispatladı ki, yenilikten yana ve devrimci bir millettir. Son yıllardan önce de milletimiz yenilik yolları üzerinde yürümemiş, sosyal devrime başvurmamış değildir. Fakat gerçek meyvalar görülemedi. Bence, buna sebep, işe esasından, temelinden başlanmamış olmasıdır. Bu konuda, açık söyleyeyim ki, bir sosyal topluluk, bir millet erkek ve kadın denilen iki tür insandan meydana gelmiştir. Mümkün müdür ki, bir toplumun bir parçasını ilerletelim, ötekisinin geri kalmasını hoşgörelim de, toplumun tümü ilerleyebilsin? Mümkün müdür ki, bir toplumun yarısı topraklara zincirlerle bağlı kaldıkça öteki bölümü göklere yükselebilsin? Şüphe yok ki, ilerleme adımları iki türce, beraberce, arkadaşça atılmak ve ilerleme ve yenileşme alanında birlikte aşamalar yapmak gereklidir. Böyle olursa devrim başarıya ulaşır. Memnunlukla tanık olunmaktadır ki, bugünkü tutum ve davranışımız gerçek ihtiyaca yanaşmaktadır. Herhalde daha cesur olmak gereği de apaçıktır.

Bazı yerlerde kadınlar görüyorum ki, başına bir bez ya da bir peştemal veya bunlar gibi bir şeyler atarak yüzünü gözünü gizler ve yanından geçen erkeklere karşı ya arkasını çevirir ya da yere oturarak yumulur. Bu davranışın anlamı nedir? Uygar bir millet anası, millet kızı bu garip şekle, bu vahşi duruma girer mi? Bu hal milleti çok gülünç gösteren bir görünüştür. Derhal düzeltilmesi gerekir.”

Her yerde, bütün konuşma, uyarma ve aydınlatmalarında olduğu gibi, bu kez de dinleyicileri, yani toplum, büyük bir gönül coşkunluğu içinde ondan, onun düşüncelerinden, hedeflerinden yana olduklarını bağlılık gösterileriyle anlattı ve bundan çok duygulanan Mustafa Kemal Paşa, sesi kısılmakta olmasına rağmen sözlerini:

Ölmez bu vatan farz-ı muhal ölse de hatta,

Çekemez kürrenin cismi bu tâbut-u cesîmi!

diye bağırarak tamamladı. (M. S. İmece, Atatürk'ün Şapka Devriminde Kastamonu ve İnebolu Seyahatleri: 9-12; Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri: 2/209-220)

31 Ağustos 1925'te Mustafa Kemal Paşa, Kastamonu'dan ayrıldı ve öğleden sonra Çankırı'ya vardı. Burada, İskilip'ten gelen bir heyetle görüştü ve kılık konusuna değinerek “Kılığın uygar bir şekle sokulması için kanun gerekli değildir. Millet karar verir, yapar. ... Biz de uygar kılığın bütün ayrıntılarını kabullendik. Memurlar ve Mebuslar, bunu gereği gibi uygulayarak halka rehberlik etmelidirler” dedi. (M. S. İmece, Atatürk'ün Şapka Devriminde: 68)

Nihayet, Mustafa Kemal Paşa, yeni devrim aşamaları için milletinin desteği ve beraberliği ile çalışma gücünü bir kez daha tazelemiş ve arttırmış olarak, 1 Eylül 1925'te Ankara'ya döndü. Artık bir daha çıkarmamak üzere şapkası başında idi ve kendisini karşılayanlar da şapkalı idiler. Hatta, şapka giydiği için Vakit gazetesinin habercisini mahkûm ettirmeye çalışmış olan İstiklal Mahkemesi Başkanı Ali Bey (Çetinkaya) bile şapka giyiniyordu. (F. R. Atay, Çankaya: 398)

Hemen ertesi gün, 2431 sayılı Kararname ile, halkın kendiliğinden giymeye başladığı şapkayı memurların da giymesi zorunlu tutuldu. (Z.C.: 25 Kasım 1925)

Gazi Ankara'da az kaldı. Millete mal etmeye başladığı devrim anlayışını ve hazırlıklarını tamamlamak için yeni bir yurt gezisine daha çıktı. Fakat bundan sonrası kolaydı. Çünkü halk, benimsediği hedefe yönelmiş ve ilerlemeye başlamıştı. 22 Eylül 1925'te Mudanya'da İstanbul'dan gelen bir heyete İstanbul'u ziyaret vadinde bulunan Gazi'yi Bursalılar hiçbir kanun hükmü ya da hükümet zoru olmadığı halde şapkalı olarak karşıladılar. Mustafa Kemal Paşa da, 28 Eylül 1925 günü yaptığı konuşmada, “Bir zamanlar bu milletin başına fes giydirebilmek için şeyhülislamlar değiştirildi, fetvalar çıkarıldı. Takdire değer ki, bugün milletimiz böyle duygusuz, anlamsız, mantıksız araçların hiç birini gerekli görmüyor. Bizim aracılığımız, milletten aldığımız ilhamdan başka bir şey değildir ve olamaz. Samimiyetle söylemek isterim ki, hep birlikte izlediğimiz yol doğrudur. Bu

yol bizi mutluluğa götürecektir. Tereddüte yer yoktur. İzlediğimiz yol demek, içimizden herhangi birimizin çizdiği herhangi bir yol değildir. Bütün düşüncelerin bir araya gelmesiyle doğan sonucun çizdiği ana yol demektir. Onun için, doğrudur, isabetlidir. Memleketimizin her yerinde aynı duygular doğmuştur. Fakat bu duyguların fiilen gösterilmesi bugün ilk kez Bursa'da oluyor. Bunu yapan sizlere ve eğitim kuruluna tebriklerimi ve teşekkürlerimi sunarım” dedi.

8 Ekim 1925 günü Balıkesir'de yaptığı konuşmada da özellikle şu noktaları belirtti: “Türk milleti her gün yeniden yeniye ve çok dikkatle incelenme değeri olan bir cevherdir. Bugün başları yüksekte, alınları özgürlük ve uygarlık güneşiyle parlayan Türk milletinin, onun değer ve önemini görmek istemeyenlere yakın bir gelecekte gerçeği red ve inkâr edilmez bir şekilde itiraf ettireceğine hiç şüphe edilmesin. Bütün dünya bilmelidir ki, Türk milleti artık geçmişin bu türlü günahlar eseri olarak dimağında yer tutan pası tamamen silmiştir.”

10 Ekim 1925'te Akhisar'da yaptığı konuşmada ise: “Ve bilirsiniz ki, büyük ve kutsal hedefler ulaşılamayacak hedeflerdir. Bundan ötürü, herhangi bir hedefe varmakla yetinmeyeceğiz. Daima daha ilerisine varmak için çaba harcayacağız” dedi. Aynı gün Manisa'daki konuşmasında “Bütün memleket, bütün dünya bilsin ki, Türkiye halkı baştakileriyle, idarecileriyle ve baştakiler, idareciler de halk ile birlikte aynı yolun yolcusudurlar, aynı düşüncenin insanlarıdırlar” diyerek idare edenlerle idare edilenlerin birlik ve beraberliğini yani devlet idaresinin demokratik bir düzen içinde olduğunu belirtti. Ve milletinin devrim hedeflerine karşı gösterdiği uygarca ilgiden çok mutlu olan Mustafa Kemal Paşa, 11 Ekim 1925'te İzmir'deki konuşmasında, “Kendimi kutluyorum, çünkü sizden biriyim” dedi.

12 Ekim 1925'te Kemalpaşa'da halkla ve 13 Ekim 1925'te İzmir'de ordu ileri gelenleriyle görüştü ve Kız Öğretmen Okulu'nu ziyaret etti. 14 Ekim 1925'te memurların ileri gelenlerine, “Milletimizin ilerlemeye, yeniliğe, gelişmeye ne kadar istekli olduğunu görmektesiniz. Sizler milletin bu isteğini zorlaştırmamayı normal görevlerinizin dışında, yüksek bir görev saymalısınız” öğüdünde bulundu.

Kız Öğretmen Okulu'nda yaptığı konuşmada ise, “Cumhuriyet, ahlak erdemliğine sahip bir idaredir. Cumhuriyet erdemdir. Saltanat, korkutma ve ürkütmeye dayanan bir idaredir. Korku, aşağılık insanlar yetiştirir.

Cumhuriyet ise, erdemli insanlar yetiştirir. ... Türk kadını dünyanın en aydın, en erdemli, ahlak ve erdemde en ağır kadını olmalıdır. Kadın, erdemli olursa ancak görevini yapabilir" dedi.

Aynı gün Erkek Öğretmen Okulu'ndaki konuşmasında da, "Milletleri kurtaranlar yalnız ve ancak öğretmenlerdir. Öğretmenden, eğitimciden yoksun olan bir ulus, henüz ulus adını almaya hak kazanmamıştır. Bir toplum, millet olabilmek için eğitimcilere, öğretmenlere muhtaçtır. Onlar, toplumu millet haline getirirler. Milletimiz dünyanın takdirlerini kazanmış bir sosyal toplumdur. Onu layık olduğu şerefli mertebeye ulaştıracak olan sizlersiniz" diyerek öğretmenin toplum içindeki önemli yerini, toplum üzerindeki önemli etkisini ve topluma karşı önemli görevini belirtti.

17-19 Ekim 1925 tarihlerinde Konya'da yaptığı konuşmalarda, "Millet ve memleket hizmetlerinde öncü olmak isteyenlerin ilham kaynağı, milletin gerçek duygu ve istekleridir. Bizim söylemeye değer bir hareketimiz varsa, o da milletin duygu ve isteklerinde varlığını bulan gerçeklere değinmekten ibarettir. Her türlü başarı sırrının, her türlü kuvvetin gerçek kaynağının milletin kendisi olduğuna kanımız tamdır. ... Güçsüz dimağlar, zayıf gözler gerçeği kolaylıkla göremezler. O gibiler, büyük Türk milletinin yüksek seviyesine göre, geri adamlardırlar" dedi.

21 Ekim 1925'te Afyon'da "Görevim bitmemiştir, bitmeyecektir. Ben toprak olduktan sonra da devam edecektir" diyerek millete hizmet aşkının ve uygulamaya çalıştığı ilkelerinin büyüklüğünü ve kutsallığını dile getirdi. (Atatürk'ün S. ve D: 2/222-239, 5/38)

Bu sırada kılık devrimindeki aşama hızla gelişmekte idi. Bu nedenle, 22 Ekim 1925 günü Konya'daki Babalık gazetesine bir demeç veren Mustafa Kemal Paşa, "Konyalıların, özellikle uygar kılığı giymekte gösterdikleri coşkun heves ve duygululuk ayrıca söylenmeye değer" demişti. (Atatürk'ün S. ve D: 3/78)

Aynı günlerde Meclis'in tatili sona ermiş ve 1 Kasım 1925'te yeniden toplantılarına başlamıştı. Bu nedenle Meclis'te bir konuşma yapan Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa'nın şu sözleri özellikle dikkat çekici idi: "Ordu, Cumhuriyet düşmanlarını hızla ve kesinlikle bastırmıştır. Asıl dikkati çeken ve güven yaratan nokta, halkın Cumhuriyet'i candan koruması, seferberlikte ve genellikle ulusal gösterilerde yürekten

coşkunlukla pekiştirmesidir. Ayaklanma olayının, irticaya dayanan genel düzenli bir düşünce akımı ve bir hazırlık dizisinin fiili işareti ve sonucu olduğu bir yıldan beri cereyan eden haller ve olaylarla bir kez daha ispatlanmıştır. Büyük Millet Meclisi'nin, durumun taşıdığı ciddiyeti ve önemi göz önünde tutarak aldığı tedbirler, vatanın esenlik ve dokunulmazlığını ve vatandaşların huzur ve güvenliğini sağlamıştır. Yüksek Meclis görüşlerindeki ve tedbirlerindeki isabetle ulusal tarihimizdeki saygılı yerini gerçekten pekiştirdi. Yurdun türlü bölgelerinde milletle doğrudan doğruya olan ilişkilerimiz, milletimizin huzur ve güvenlik içinde en yüksek geçim düzeyine ve uygarlığa ulaşmak için, dolu olduğu kararlılığı ve iradeyi her vesile ile göstermiştir.

Millet, çağdaş uygarlığın genellikle milletlere sağladığı hayat ve araçları esasta ve şekilde tıpkısı gibi ve tam olarak gerçekleştirmenin kesin kararını vermiştir. Millet, yenilik ve düzelme alanında gösterdiği çabaların, yüzyıllardan beri olduğu gibi türlü kandırmalar yüzünden bir an bile durdurulmasına müsaade etmemek kararındadır. Yeni Türkiye'nin, dünya ile ilgili, ulusal ve ekonomik genel politikası denen ulusal istekler, hepimizin çalışma doğrultusunu göstermiş bulunmaktadır, ki bu yolun az zamanda milletimizin yüksek yeteneklerini ortaya koyma fırsatını vereceğine şüphe yoktur. Türk milleti egemenliğine sahip olduğu bu döneme gelinceye kadar acılarına ve düşüşüne sebep olan etkenlerin niteliğini anlamıştır. Bu kötülük etkenlerinin her ne şekil ve nitelikte olursa olsun yeniden faaliyete geçmelerine göz yumamaz. İnsanların vicdan anlayışları, basının özgürlüğü ve politik özgürlüğün meydana çıkması gibi gerçekte kutsal olan etkenlerin sosyal toplumu acılara ve yozlaşmaya götürecek surette yanlış kullanılmasına, bizzat sosyal varlığın, varoluş sebebi engeldir. Basın özgürlüğünden doğacak mahsurların bizzat basın özgürlüğü ile yokedileceğine dair Büyük Meclis'in doğru ve saf alanında saygı duyulan esaslar eğer Cumhuriyet'in ruhu olan erdemden yoksun cüret sahiplerine, basının koynunda haydutluk fırsatını verirse, eğer kandırıcıların ve doğruluktan sapmışların düşünce alanındaki uğursuz etkileri, tarlasında çalışan masum vatandaşların kanlarının akmasına, yuvalarının dağılmasına sebep olursa ve eğer en sonra haydutluğun en kötüsünü yapan bu tür sapıklar kanunların özel müsaadelerinden yararlanma imkânını bulurlarsa Büyük Millet Meclisi'nin terbiye ve kahreden yönetim elinin işe karışması ve akıllarını başlarına getirmesi gerekli olur. Muhakkak ki, Cumhuriyet

döneminin kendi zihniyet ve ahlak anlayışıyla bezenmiş basınını yine ancak Cumhuriyet'in kendisi yetiştirir. Bir yandan geçmiş günler basınının ve bu basına mensup olanların düzelme imkânı olmayanları milletin gözünde belli olurken, öte yanda Cumhuriyet basınının temiz ve bereketli alanı genişleyip yükselmektedir. Büyük, temiz ve soylu milletimizin yeni çalışma ve uygarlık hayatını, kolaylaştıracak ve cesaretlendirecek, işte bu yeni zihniyetteki basın olacaktır. ... Bir bütün olan bu aziz vatanda bütün vatandaşların beden bakımından, mali bakımdan, ülkü bakımından bütün yükümlülüklerini aynı kolaylıkla ve hızla yapmasını sağlayıncaya kadar gördüğümüz hastalıkların tedavisini dirençle sürdürmek zorundayız.”

3 Kasım 1925'te geleneksel Türk-İtalyan dostluk ilişkilerini geliştirmek istediklerini belirterek itimadnamesini sunan İtalyan Elçisi'ni kabul eden Gazi, Ankara Hukuk Okulu'nun 5 Kasım 1925 günü yapılan açılış töreninde, bugün bile çok kimsenin çözemediği bir sorunu açıklığa kavuşturarak, “Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin kuruluşunda, onun bugünkü durum ve niteliğini bilim ve hukuk esaslarına aykırı sayanların başında ünlü hukukçular bulunuyordu. Egemenliğin kayıtsız ve şartsız millette olduğunu açıklayan kanunu teklif ettirdiğim zaman, bu esasın Osmanlı Anayasası'na aykırılığından ötürü aleyhinde bulunanların başında yine eski ve bilim erdemi ile milleti yanıltan ünlü hukukçular vardı. İstanbul Barosu, açıkça halifeci olduğunu ilan eden ve ilan etmekle övünen birini kendisine başkan seçmişti” demiştir. (Atatürk'ün S. ve D: 2/240, 5/39)

Oysa ki Mustafa Kemal Paşa, bunca yenilik hareketlerinin, devrimlerin ve bunlarla ilgili aşamaların yapılmasında, büyük topluluktan yani milletten hiç böylesine yakınmamıştır. Çünkü bütün yenilik davranışlarını, devrimlerini ve aşamalarını ya toplumun vicdanında açık veya gizli olarak mevcut bulduğu, ya da toplumun vicdanına yerleştirdiği, ona mal ettiği hedeflere yönelerek ve toplumla birlikte yapmış, böyle yaptığı için de “Ben şimdiye kadar millet ve memleket iyiliğine ne gibi devrimler ve aşamalar yapmışsam hep halkımızla temas ederek onun ilgi ve sevgisinden, gösterdiği samimiyetten kuvvet ve ilham alarak yaptım” demiştir. Tıpkı devrimci İnebolu halkının şapka giyilmesi hakkında gösterdiği olumlu ve samimi eğilim gibi...

Durum bu olunca, devrimlerin yerleştirilmesinde, ara sıra da olsa, görülen zor ve şiddet davranışlarının hiç bir zaman topluma karşı değil, toplumun

kabullendiği yenilik ve devrim hareketlerine karşı çıkan az sayıdaki kişilere ve sınırlı olaylara karşı olduğu açıkça belli olur. O halde, Mustafa Kemal Paşa hiç bir yenilik hareketini, hiç bir devrimi ya da aşamasını zor, baskı ve şiddetle topluma mal ettirmemiştir, yerleştirmemiştir. Hiçbir zaman 'bu halk bilgisizdir, uygarlıktan ya da devrimden anlamaz, onu devrim hedeflerine zorla yönetmek gerekir' dememiştir. Çünkü her hedefe, ya o hedefi milletin vicdanında bularak ya da onu milletin vicdanına yerleştirerek ve milletle beraber olarak giderdi. Bu gidişte, kendi kişiliğine karşı olanları bile bağışlar da, milletin ilerleme davranışlarına karşı olanlara göz açtırmazdı. Toplumun benimsediği ve gerçekleştirmeye uğraştığı hedeflerin karşısına çıkmak isteyen ya da çıkan engelleri zor ve şiddetle de olsa muhakkak yener, ezer, yok eder, toplumu hedefine ulaştırırdı.

Aynı günlerde, Konya Mebusu Refik Bey ile bir kaç arkadaşı Şapka Giyilmesi (Şapka İktisası) hakkındaki kanun tekliflerini Meclis Başkanlığı'na verdiler. Teklif, bir kaç gün içinde ilgili komisyonlardan geçip Genel Kurul'a geldi ve teklif sahibi Refik Bey'in isteği kabul edilerek hemen görüşülmeye başlandı.

Teklifin gerekçesinde, “Aslında hiç bir öneme sahip olmayan başlık sorunu, çağdaş uygar uluslar ailesi içine girmeye kararlı Türkiye için özel bir değere sahiptir. Şimdiye kadar Türkler ile öteki çağdaş uygar uluslar arasında bir marka niteliğinde sayılan şimdiki başlığın değiştirilmesi ve yerine çağdaş uygar ulusların tümünün ortak başlığı olan şapkanın giyilmesi gereği belirmiş ve ulusumuz bu çağdaş ve uygar başlığı giymek suretiyle herkese örnek olduğundan bağlı kanunun kabulünü teklif ederiz” deniyor ve kanun metninin birinci maddesinde de 'Türkiye Büyük Millet Meclisi üyeleri ile bütün memurların', 'Türk milletinin giydiği şapkayı giymek zorunda oldukları' hüküm altına alınıyordu.

Adalet Komisyonu teklifi uygun bulmuş ve “Uygarlığın bütün gereklerini ve zorunluluğu anlayıp kabul etmiş olan Türk milletinin, uygar ulusların ortak kılığının açık belirtisi olan şapkayı giymekte gösterdiği tezcanlılık ve isteği pekiştirecek bir gücün kanunlarımız arasında bulunması zorunlu sayılmıştır” demişti. İçişleri Komisyonu da “Esasen ulusumuz bu gereği anlayıp genellikle şapkayı giymekte olduğundan” gerekçesiyle olumlu karara varmıştı.

Görülüyor ki, şapka giyme zorunluğu halk için teklif edilmemiştir. Çünkü halk, böyle bir kanun zoruna lüzum kalmadan şapkayı giymeye başlamıştı. Teklifteki kanun zorunluğu “mebuslar ile memurlar” içindi. Demek ki, genel olarak, toplumun kılığındaki değişiklik devrimi kanun zoru ile olmamış, şapka giyimi bu gereğin milli vicdana mal edilmesiyle başlamıştı. Kanun zoru koyma ihtiyacı, halka göre aydın olmaları gereken mebuslar ile memurlar için duyulmuştu.

Başkan, Bursa Mebusu Nureddin Paşa'nın da bir önergesi olduğunu bildirdi ve okuttu:

> 1- Bazı sayın mebuslarca şapka giyilmesi hakkında kanun teklifi yapılırken, sanki bu hususta her hangi bir işlem yokmuş gibi, davranılmıştır. Oysa ki, Bakanlar Kurulu 2 Eylül 1925 tarihli ve 2413 sayılı kararname ile memurlara şapka giydirilmesi hakkında, kanun niteliğinde kararlar vermiş, yayınlamış, uygulamış ve halkı da uygulamanın kapsamına almaya çalışmıştır. Eğer bu teklif, şapka giyilmesinin bir kanun meselesi olmasından ötürü verilmiş ise, Bakanlar Kurulu'nun, sözü edilen kararname ile kanuni yetkilerini aştığı ortaya konuyor demektir. Gerçekten de öyledir. Çünkü geçen yıl yalnız adliye memurlarının, hem de sadece makamlarında giyecekleri kılıkları için bile kanuna dayanılmıştır ki, bu da Bakanlar Kurulu'nun yetkisi olmadığına belgedir. Eğer şapka giyilmesi bir kanun meselesi değilse, bu kanun teklifinin nazarı dikkate alınmasına sebep kalmaz.
>
> 2- Sözü edilen kanun teklifi mebuslar hakkında da kayıt koyuyor. Bilinmektedir ki, mebuslar memur değildirler, doğrudan doğruya halktan biridirler. Genel tabii haklardan fazla olarak, yasama dokunulmazlığı ile de tam özgürlüğe sahip bulunmaktadırlar. Bundan ötürü vekillik sıfatına ve yasama durumuna uymayan ve öteki milletlerin parlementolarında da bulunmayan böyle bir kaydın kabul edilemeyeceği tabiidir.
>
> 3- Anayasa'nın 103. maddesi “Hiç bir kanun Anayasa'ya aykırı olamaz” diyor. Oysa ki, bu kanun teklifi genel durumu ile Anayasa'ya aykırıdır. Çünkü Anayasa'nın 3. maddesinde “Egemenlik kayıtsız ve şartsız ulusundur”, 68. maddesinde “Her Türk özgür doğar, özgür yaşar”, 70. maddesinde “Kişisel

> dokunulmazlık, vicdan, düşünce, söz, çalışma, mal sahibi olma ve malını kullanma... gibi hak ve özgürlükler Türklerin tabii haklarındandır", 71. maddesinde "Can, mal ve ötekiler saldırıdan korunmuştur", 73. maddesinde "İşkence, eziyet, zoralım yasaktır", 74. maddesinde "Hiç bir kimse hiç bir fedakârlığa zorlanamaz" denilmektedir ki, kamunun bu maddelerle sağlanmış tabii haklarına aykırı olarak hiçbir kayıt konamaz. Özgürlüğün, iş ve çalışma serbestliğinin sınırlanmasını gerektiren böyle bir kanun tasarısının Anayasanın ruhuna aykırı olarak ele alınması en geniş ve ileri özgürlük idaresinin gerçekleştirilmesini üzerine almış olan Cumhuriyet kavramı ile çelişir.
>
> 4- Bu sebeplerle:
>
> a) Anayasa'ya aykırılığından ötürü bu kanun tasarısının reddedilmesini.
>
> b) Bakanlar Kurulu'nun kanunla belli yetkileri dışında olan ve Anayasa'ya aykırı hükümleri içine alan, Takrir-i Sükûn Kanunu'na dayatılması da mümkün olmayan 2 Eylül 1925 gün ve 2413 sayılı kararnamenin çıkarılmamış sayılmasını.
>
> c) Anayasal haklar ve ulusal egemenlik ve kişisel dokunulmazlığa aykırı işlemin halka uygulanmamasının sağlanmasını arz ve teklif ederim."

Refik Bey (Konya) — Büyük milletimizin, son yıllar içinde, milletin geleceği ve yükselmesi için, tarihe yazdığı büyüklüklerden biri de şapka giyilmesi hususunda gösterdiği tez canlılıktır. Hepimiz çok iyi biliyoruz ki, çağdaş ve uygar hayatın bütün gereklerini en küçük bir noktası eksik kalmamak üzere kabule karar veren ve bu kurtuluş yolunda kesin ve kararlı adımlarla yürüyen soylu ulusumuz, bütün uygar ulusların giymekte olduğu şapkayı da kendi başlığı olarak kabul etmiş ve herkesten önce devrimin en şerefli ve en kuvvetli adımını bir defa daha atmıştır.

Eğer, Nureddin Paşa, siz milleti ruh ve vicdan bakımından, maddi ve manevi bakımdan temsil ediyorsanız, böyle bir önergeyi vermekte tereddüt edecektiniz ve vermeyecektiniz. Çünkü sizin temsil ettiğiniz seçim çevresi adına kuvvetle iddia ediyorum ki, milleti çağdaş ve uygar ilerleme yolundan alakoymak üzere bazı bozguncuların ve ayrımcıların bir çok yalan-dolanlarına ve aşılama çabalarına rağmen Bursa'nın soylu halkı bu konuda

ön ayak olmuştur. Ve kendi hesabına bu şerefli tarihi yazmıştır. Paşa! Milletin, Bursa halkının bu temiz ve yüksek duygularından olsun ilham almak insafını niçin göstermiyorsun?

Milletin yaşantısı ile ilgili bir mesele sözkonusu olduğu vakit, zaman zaman, Anayasa meselesi karşısında kaldığımızı çok kuvvetle hatırlayanlardanım. Fakat olaylar kuvvetle ispatlamıştır ki, burada alınan bütün kanun tedbirleri, Anayasa'nın tam olarak ruhunu ve varlığını korumak için alınmıştır ve onun ruhi anlamı korunmuştur. Milletin hayat tarzına ve varlığına uzanan eller kırılmıştır. Hepiniz biliyorsunuz ki, kanunlar ulusal çıkarları korumak için yapılır. İşte bunun içindir ki, milletin herkesten önce giydiği şapkanın giyilmesinin bir kanunla pekiştirilmesi isteği bu teklifin yapılmasına sebep olmuştur.

Tekrar ediyorum. Eğer vermiş olduğunuz önergeden seçmenlerinizin haberi olsaydı, güveniyorum ki “Ey bizim Vekilimiz, sizi gerçek duygularımızı yansıtmanız için gönderdik. Orda bizim gerçek isteklerimizi, duygularımızı söyleyecektiniz. Bizi temsil ettiğiniz halde hangi kanı ve düşünce ile bizim düşüncelerimizden, kanılarımızdan bambaşka bir yolda yürüdünüz ve ilerleme yolundaki kararlılığımızı kırmak için buna başvurdunuz” diyecekler ve sizi kınayacaklar.

Nureddin Paşa (Bursa) — Ben vicdanım bakımından bu kanun teklifinin Anayasa'ya karşıt olan noktalarını gördüğüm için görevimi yaptım. Beni, görevimi yapmaktan alakoyacak dünyada hiçbir kuvvet tasarlayamıyorum.

Refik Bey — Vardır, o da millettir.

Nureddin Paşa — Evet vardır, o da Tanrı'dır. Konuyu hukukçulara bırakalım. Başka sözüm yoktur.

Adalet Bakanı Mahmut Esat Bey — Nureddin Paşa'nın kuşkusu, Anayasa'ya aykırılık yönünden ise, kendilerini temin ederim ki, yersizdir. Kuşku bir yana, sevinmeye sebep vardır. Teklifin Anayasa'ya aykırı tarafı neresidir? Türk'ün özgürlüğünden söz ettiler... Özgür ve uygar ulusların kılığını almak özgürsüzlük müdür? Türk milletini esirliğe götürmek midir? Özgürlük sonsuz ve sınırsız bir şey midir? Her özgürlüğün kanunlarla, nizamlarla belli bir sınırı vardır. Onun sınırları, Türk milletinin yüksek menfaatinedir. Türk'ün ve Türkiye'nin yüksek menfaatleri neyi

gerektiriyorsa o yapılır ve en uygun davranış o olur. Tersi de anarşiyi anlatır, özgürlük şunun bunun elinde oyuncak olmaktan başka bir sonuç doğurmaz. Özgürlüğün nasibi, gericiliğin elinde oyuncak olmak demek değildir. Bazı kanun şekilleri ileri sürerek, maddi ve manevi anlamı olmayan bazı kanun şekillerine, Türk milletinin uygarlık alanında ilerlemesini feda edemeyiz. Türk milletinin menfaatleri, anlamsız ve yararsız kanun şekillerinin çok üstündedir. En büyük kanun, Türk milletinin menfaatidir.

Türk memurlarının şapka giymesi için kararname çıkarmak, her devletin bakanlar kurulu gibi, bizim de yetkimiz içindedir. Yarın diyebiliriz ki, memurlar redingotla görevlerine geleceklerdir. Böyle bir tüzüğe ya da yönetmeliğe aykırı davranırlarsa cezalandırılırlar. Şapka da bunun gibidir. Böyle kanunlar başka milletlerde de vardır. Mesela, Japon Mebuslar Meclisi'ne silindir şapka ile girmek kanunla zorunludur, Anayasalarında vardır. Memleketin menfaatini gerektiren şeyler hiçbir vakit Anayasa'ya aykırı olamaz, olmamakla sınırlıdır.

Ağaoğlu Ahmet Bey (Kars) — Şapka meselesinin Anayasa ile ilgili olduğunu işitirken utandım. Şapkanın, gömleğin, redingotun, mendilin anayasa ile ne ilgisi vardır? Bu ne anlayıştır? Bu anlayışın anlamı nedir? Şapka giymiş de Anayasa'yı bozmuş. Dünyada, bu kelimeleri işitebileceğiniz başka bir kürsü yoktur. Anayasa, bir milletin hayatının esas çizgilerini tertipler ve düzenler, yaşantısının ilkelerini düzene kor, yaşantısının dayandığı temelleri tertipler ve düzenler. Yoksa, hayatın on sekizinci derecesinde olan şapka ile, fes ile, kalpak ile ve bunlar gibi şeylerle uğraşmaz. Bunların Anayasa ile ilgileri olduğunu ileri sürmek, bunu düşünmek Anayasa'yı anlamamak demektir. Kaldı ki, şapkanın kabulü, Anayasa'nın ruhunu pekiştirerek kabul etmektir. Çünkü Anayasa kavramı ve anlamı uzun kollu elbise giyen ve elli arşın bez saran yerlerden gelmemiştir. Bundan ötürü, Anayasa'yı kabul eden herhangi bir çevre, o Anayasa'yı doğurmuş olan çevrenin ruhunu da almalıdır. Ruhunu olmadıkça, sadece Anayasa'yı almış olanlar boş kalırlar. Anayasa'yı alanlar, şapkanın, kalpağın, mendilin, fotinin bu kanunla ilgili olduğunu sanıyorlarsa, Anayasa o çevrede oluşmamıştır. Onu oluşturmak için Anayasa ruhunun doğmuş olduğu uygar milletlerin çevre ve görüntülerini de almak gerekir. Alınmadıkça, Anayasa ile onu taşıyan insanlar arasında daima karşıtlık ve anlaşmazlık vardır. Bu kanun ile Anayasa'nın içi ve dışı

denkleştirilmek istenmiştir. Buna karşı olan anlayışlarla mücadele etmek hepimiz için bir görevdir.

İlyas Sami Bey (Muş) — Bir tabloyu gözlerinizin önüne koyarak amaca erişeceğiz. Nureddin Paşa 'bu işi hukukçular bilir' dediler. Kendinin dediğine göre de, başvurmuş olduğu buradaki hukukçuların hepsi şapka giymektedirler, yalnız kendisi şapkasızdır. Bence, amaçları Anayasa'yı savunmak değildir. Çünkü kanunu incelemelerini istediği hukukçular şapkayı giymişlerdir. Amacı Bursalıları savunmak ise, Bursalılar da şapka giymişlerdir. Bu arkadaş, Büyük Millet Meclisi'nin, devrimin ne olduğunu hiç bilmiyor. Bu devrim ki bir seldir, önüne geçenleri yıkar, devirir, geçer, kimseyi bırakmaz. Millet, kararı iyi karşılamıştır. Çağdaş ve uygar bir kılığın, şu büyük kürsüde, bir paşa tarafından, bir önerge ile sözkonusu edilmesi anlayış ve ülkünün acılı yokluğudur.

Rasih Bey (Antalya) — Peygamber'in davranışlarına bakalım. Roma İmparatoru'nun Şam'daki Valisi ve Temsilcisi tarafından armağan edilen elbise, Peygamber tarafından hiç bir değişiklik yapılmadan giyilmiştir. Hazret-i Peygamber abdest alacağı zaman caketini çıkarmak zorunluğunu duyardı, çünkü dardı, sıvanmazdı. Peygamber 'bu elbise dardır, ya da bir Hıristiyan tarafından gönderilmiştir, ben giyemem' dememiş ve geldiği gibi giymiştir.

Bu konuda bir esas var idiyse bile, ayağımızdaki pantolon, boynumuzdaki kıravat, yakalık, gömlek ve benzerleri yok iken bunları kabul ettiniz, giydiniz de, başınıza şapka giyeceğiniz zaman mı aklınıza geldi? Dince yasaklanmamış şeyler üzerinde, dine dayanarak şu etkisi vardır, bu zararı vardır, diye düşünürsek millet ve memleket için büyük zararlar yaratmış ve hazırlamış oluruz. Şapka giymekle insan Hıristiyan olmaz. Yahudiler şapka giymişlerdir diye, Hıristiyan mı olmuşlardır? Hindistan Mecusileri sarık sarıyorlar diye Müslüman mı olmuşlardır? Şu halde dinle bunun ilgisi yoktur.

Şükrü Kaya Bey (Muğla) — Söz konusu mesele, kılık meselesidir. Üç safhada incelenebilir. Biri din safhasıdır. Fakat, Türkiye Büyük Millet Meclisi din ile dünyayı ayırmıştır. Bu iş bir dünya işidir. İkincisi, ulusal kılık konusudur. Ulusal kılık ancak tarihlerde ve müzelerde görülür. Bugün bütün milletlerin kılığı birdir. Fakat hepsinin kalbinde Milli duyguları en derin bir şekilde yerleşmiştir. Üçüncü mesele, teklifin Anayasa'ya

aykırılığıdır. Türk kanunlarını sınırlayacak tek kayıt, Türk'ün bağımsızlığına, Türk'ün hayatına, Türk'ün güzel sanatlarına, Türk'ün haysiyetine, Türk'ün ilerleyişine engel olacak kayıttır. Bu esasları sağlayan kanunlar, Anayasa'ya aykırı olamazlar.

Ragıp Bey (Kütahya) — Kanun teklifinin Anayasa'ya hiç bir aykırılığı yoktur. Aykırı olan Paşa'nın kafasıdır. 'Mebuslar memur değildirler, halktandırlar' dediler. Öyle ise halka uysunlar. İşte Ankara halkı. İçlerinde kendilerine benzeyen birini göstersinler. Sayın Paşa'nın bu görüşmelerden ilham alarak yarın kendilerinin de şapka giyeceklerini umarım.

Necati Bey (İzmir) — Nureddin Paşa'nın önergesi, Türk milletine karşı ayaklanma, Türk milletinin bir kararına karşı isyan niteliğindedir. Büyük Millet Meclisi Ankara'da çalışmaya başladığı zaman da bunun o zamanki Anayasa'ya aykırılığı söylendi. Evet öyle idi. Fakat, milletin duygularına, genel kanısına, ruhunun temeline uygundu. O gün Anayasa'ya aykırı davranılmış ve fakat milletin ruhundan alınan kuvvetle bugünkü durum ve sonuç meydana çıkmıştır.

Nureddin Paşa, Bakanlar Kurulu Kararnamesinin Anayasa'ya aykırı olduğunu söylediler. Neden ötürü şimdiye kadar bunu eleştirmemişlerdir, susmuşlardır? O halde Kararname'de aykırılık yoktur. Sonra hangi noktadan Anayasa'ya aykırı olduğunu da söylememiştir. Anayasa'nın önemli maddelerini, kamuoyuna yayımlanacak olan önergesine yazmıştır. Türk milleti, kendi kalbinden doğan bir istekle başına şapkayı giymiştir. Bunu eleştirmek, milli vicdanı incelememektir. Hükümetlerin görevi ise, milli vicdanı incelemektir. Eğer millet herhangi bir şekli kabul etmişse, hükümetin görevi, temsilcileri olarak bizim görevimiz onu kanunlaştırmaktır. Eğer milletin isteklerine karşı ayaklanan bir, beş, on adam çıkarsa onları cezalandırmak, milletin vicdanını kurtarmak hükümetin esas görevidir. Elbette bunun için bir kanun yapılacaktır. Eğer bu kanunda Anayasa'ya aykırı bir nokta bulunduğu sanılıyorsa, o nokta açıklanacaktır. İşkence ve zorla zaptetmeden sözetmeye ne lüzum vardı? Ayaklanma bölgesinde kıyamet koptu, binlercenin kanı döküldü, sebep olanları Hükümet cezalandırdı diye Hükümet kınanmak isteniyorsa devrimi yürüten ve Cumhuriyet'i yöneten hükümetin görevini bilmemektir.

Bazı kimselerin özgürlüklerine saldırılmıştır, çünkü o kimseler Cumhuriyet'in haklarına saldırmışlardır; Türk milletinin anayasal haklarıa

ve özgürlüklerine saldırmışlardır. Onun için Türk Ordusu görevini yaparak onları bastırmıştır, Türkiye'nin egemenliğini ve Türkiye Cumhuriyeti'nin haklarını ve haysiyetini kurtarmış, Cumhuriyet'i güçlendirmiştir. Bundan ötürü bazı kimselerin hakları sınırlandırılmıştır, fakat bu Anayasa'ya aykırı değildir. Şapka meselesini bahane ederek Hükümet icraatının aleyhine propoganda yapılmak isteniyor. Şapkayı giymiş olan millete 'bu iş Anayasa'ya aykırıdır, önerge verdim ama anlatıp dinletemedim' diyecek, halkın gözünde kahraman olacaktır. Bunu istiyor. Dünyada en büyük kanunlar, milletin genel vicdanına uygun olanlardır. O kanunun önünde herkes boyun eğmek zorundadır. Boyun eğmeyenlere karşı yapılacak görev, millete boyun eğmeyenlere karşı yapılacak görevdir. Hükümeti bu görevi yapmaya çağırıyorum.

Hakkı Tarık Bey (Giresun) — Gerek önergesinde, gerekse sözlerinde, acaba şapkanın lehinde ve aleyhinde bir şey söyleyecek mi diye aradım, yoktu. Demek ki, şapka aleyhinde söyleyecek söz bulamamıştır. Bana öyle geliyor ki, başındaki kalpağın elinden alınmasının kuşkusu içindedir. Ben söyleyeyim ki, kalpağı kendine kalacaktır.

Başkan — Yeterlik önergeleri vardır. Bir de Nureddin Paşa'nın, kanun teklifinin reddini isteyen önergesi vardır. Önce, kanun teklifinin reddini isteyen Nureddin Paşa'nın önergesini oyluyorum. Kabul edenler? Etmeyenler? Kabul edilmemiştir. Maddelere geçilmesini kabul edenler? Etmeyenler? Kabul edilmiştir.

Ve böylece, birinci maddesinde, “Türkiye Büyük Millet Meclisi üyeleri ile genel, özel ve bölgesel idarelere ve bütün kuruluşlara bağlı memurlar ve müstahdemler Türk milletinin giymiş olduğu şapkayı giymek zorundadır. Türkiye halkının da genel başlığı şapka olup buna aykırı bir alışkanlığın sürdürülmesini hükümet yasaklar” diyen Şapka Giyilmesi (Şapka İktisası) hakkındaki 671 sayılı kanun kabul edildi. (Z.C.: 25 Kasım 1925)

Başarıya ulaşmak üzere olan bu aşama davranışına ilk tepki Erzurum'dan geldi. Bazı kimseler çarşının bir bölümünü kapatmaya çalıştılar, Vali'nin evi ve makamı önüne gittiler, 'gâvur memur istemiyoruz' diye bağırdılar, gösteri yaptılar, zabıtanın uyarılarına uymadılar. Hükümet de kuvvet kullanarak gösteriyi dağıttı, göstericiler tutuklandı. Erzurum'un bazı ilçelerindeki sıkıyönetimin, Erzurum ilinin tamamını kapsaması hakkındaki 24 Kasım 1925 tarihli Bakanlar Kurulu Kararı'nı Büyük Millet Meclisi de onayladı.

Erzurum'da cereyan eden ve otuz üç kişinin mahkûmiyeti ile biten olayın elebaşıları Gâvur İmam adında bir hoca ile Hoca Osman adında biri idi. Ve öteki illerde de böyle sınırlı, küçük, tek tek olaylar cereyan etmişti. Hepsinde propoganda 'Hükümetin dinsizliğe gittiği', 'kadınların namuslarının zedelendiği' şeklinde idi. 14 Kasım'da Sivas'ta duvarlara, içinde hükümete hakaret sözleri bulunan bir beyanname yapıştırılmıştı. Hazırlayanlar, yapıştıranlar ve düşünce birliği yapmış olanlardan 32 kişi mahkûm olmuş, iki kişi sürülmüştü. 22 Kasım'da Kayseri'de, Mekkeli ve Şeyh Sait gibi Nakşibendi olduğunu söyleyerek kışkırtıcılıkta bulunmak isteyen Ahmet Hamdi adında biri, herhangi önemli bir olay çıkmadan yakalanıp mahkemeye verilmişti. 25 Kasım'da Rizede, bir iki hocanın elebaşılığı ile, hükümetin dinsizliğe gitmesini önleme diye bir hareket yapılmak istendiyse de olay derhal bastırıldı, Rize'ye giden İstiklal Mahkemesi olaya el koydu. 26 Kasım'da Maraş'ta, İbrahim Hoca adında biri, camide başına topladığı bazı kimselerle Hükümet aleyhinde gösterilerde bulunmak istedi, fakat hepsi yakalandı ve Ankara'daki İstiklal Mahkemesi'ne gönderildi. 4 Aralık'ta Giresun'da, Muharrem adında bir hocanın elebaşlığı ile de diğerlerine benzer bir hareket yapılmak istenecek ve fakat hemen bastırılarak kovuşturma başlatılacaktır. (Z.C.: 12 Aralık 1925)

Fakat bunlar, toplumca benimsenmiş, desteklenmiş, hoşgörülmüş olaylar değildi. Nitekim, Erzurum'daki elebaşı Hacı Osman'ın, Kayseri'deki Ahmet Hamdi'nin, Giresun'daki Şeyh Muharrem'in buralara yeni gelmiş kimseler olduklarının anlaşılmış olması da bu gerçeği açıkça ve kesinlikle pekiştiriyordu. Halk, bu tür gerici olayları nefretle karşılıyor ve bu duygularını Ankara'ya gönderdiği telgraflarda açıkça belirtiyordu. Mesela, Erzurum Belediye Başkanı Nafiz, Müftü Sadık, Ticaret Odası Başkan Vekili Salim, Halk Partisi Başkanı Ahmet Rıza ve daha bir çok şehir ileri gelenlerinin ortaklaşa imzaladıkları telgrafta şöyle deniyordu:

> Ayaklanmaya, kışkırtmaya, gericiliğe karşı nasıl bir nefreti olduğunu ve nasıl tez elden yokedilmesini bir borç saydığını, önceki olaylarda canına minnet bildiği hizmeti ile ispatlamış olan Erzurum'un temiz halkı bu üzücü olaydan ve kendisine yapılan iftiradan ötürü üzüntülerini bildirir ve sebep olanlara lanet eder, memleketimize sürülmesi muhtemel olan lekenin, sebep olanların çok ağır bir şekilde ve asıl tertipçilerle kışkırtıcıların adalet

> sehpasında çırpınmaları suretiyle silinmesini, Erzurumluların en yürekten istekleri olarak arzederiz. (Z.C.: 2, 7, 14, 21, 25 Kasım 1925)

Mustafa Kemal Paşa'nın da her zaman belirttiği ve dirençle anlatmaya çalıştığı gibi, halk hiç bir zaman devrimlere karşı olmadığı ve devrimlere karşı olanları tutmadığı içindir ki, bu tür olaylar genişletilmeden, hızla bastırılıp yokedildi ve bir ay gibi kısa bir süre sonunda Erzurum'daki sıkıyönetim kaldırıldı. (Z.C.: 24 Aralık 1925)

Burada şu noktayı da belirtmek yeninde olur ki, bu olaylarda mahkûm olanlar, şapka giymedikleri için ceza almamışlardır. Bunlar, şapka giyilmesini protesto ettikleri, buna engel olmak istedikleri, bu nedenle baş kaldırdıkları, ayaklanma teşebbüsünde bulundukları için cezalandırılmışlardır.

Ve bu arada, 23 Kasım 1925'te, Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa, itimatnamesini sunan Japon Elçisine “Her iki ulus arasında birbirlerinin kültür uygarlığını anlamakla başlayıp hızla gelişmesi istenen dostluk bağlarının gelişmeye namzet olan ticaret ve ekonomi ilişkilerine de güc kazandıracağına güvenim vardır” diyordu. (Atatürk'ün S. ve D: 5/40)

Dinsel Kavramlarda Devrim

(Tekke, Zaviye ve Türbelerin Kapatılması)

Mustafa Kemal Paşa, kılıktaki devrim hedefini topluma mal etme amacıyla yaptığı yurt gezileri sırasında din adamlarının kılığı, tarikat konusu, dinin kutsal kavramlarıymış gibi söylenen gereksiz ve anlamsız sözler, ölülere verilen yersiz değerler üzerinde de durmuştu.

30 Ağustos 1925'te Kastamonu'da, Türk Ocağı'nda konuşan Gazi Mustafa Kemal Paşa, “Ölüleri yardıma çağırmak uygar bir ulus için yüz karasıdır. ... Bugün mevcut tarikatların amacı kendilerine bağlı olanları, dünya hayatı ile manevi hayatta mutluluğa kavuşturmaktan başka ne olabilir? Bugün ilmin, fennin, tüm kapsamiyle uygarlığın saçtığı ışık önünde filan ya da falan şeyhin yol göstermesiyle maddi ve manevi mutluluk arayacak kadar ilkel insanların Türkiye uygar topluluğunda varlığını kesinlikle kabul etmiyorum. Ey millet, iyi biliniz ki Türkiye Cumhuriyeti şeyhler, dervişler, müritler, mensuplar memleketi olamaz. En doğru, en gerçek tarikat, Uygarlık tarikatıdır. Uygarlığın emir ve isteklerini yapmak, insan olmak için yeterlidir. Tarikatların başları bu dediğim gerçeği bütün açıklığı ile anlayacak ve kendiliklerinden tekkelerini kapatacak, kendilerine bağlı olanların artık olgunluğa eriştiklerini kabul edeceklerdir. ... Cumhuriyet Hükümeti'mizin bir Diyanet İşleri Başkanlığı vardır. Bu makama bağlı müftü, hatip, imam gibi görevli bir çok memurlar bulunmaktadır. Bu görevlilerin bilim ve erdem dereceleri bellidir. Ancak, burada görevli olmayan bir çok insanlar da, görüyorum ki, aynı kılığı giymeye devam ediyorlar. Bu gibiler içinde çok bilgisizlere, hatta hiç bir şey bilmeyenlere rastladım. Özellikle bu gibi koyu bilgisizler bazı yerlerde halkın temsilcileri imiş gibi önüne düşüyorlar. Halkla doğrudan doğruya ilişki kurmaya adeta engel olmak istiyorlar. Bu gibilere sormak isterim. Bu durum ve yetkiyi kimden, nereden almışlardır? Bilindiği üzere, milletin temsilcileri seçtikleri mebuslar ve onlardan kurulu Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Meclis'in güvenini kazanmış Cumhuriyet Hükümeti'dir. Bir de bölgesel olarak seçilmiş Belediye Başkanları ve Meclisleri vardır. Millete hatırlatmak isterim ki, bu laubaliliğe müsaade etmek kesinlikle doğru değildir. Her halde yetki sahibi olmayan bu gibi kimselerin, görevli olanlarla aynı kılığı taşımalarındaki sakıncayı hükümetin gözleri önüne koyacağım” demişti.

31 Ağustos 1925'te de Çankırı'da, İskilip'ten gelen bir heyetle görüşen Mustafa Kemal Paşa, bu konuşmasında da şunları söylemişti: “Bir Diyanet İşleri Başkanlığı ve ona bağlı müftüler, imamlar, hatipler vardır. Bu sınıfa ait kılığı tanırız. Bu işle görevli olmayıp da dışarıda kalanların aynı kılığı giymeleri doğru değildir. Bu gibileri kimse tanımaz ve kabul etmez. ... Tekkeler kesinlikle kapatılmalıdır. Türkiye Cumhuriyeti her şubede doğru yolu gösterecek güce sahiptir. Hiç birimiz tekkelerin yol göstermesine muhtaç değiliz. Biz uygarlıktan, bilimden, fenden güc alıyoruz ve ona göre yürüyoruz. Başka bir şey tanımayız. Doğru yoldan şaşmışların amacı, halkı çılgın ve aptal yapmaktır. Oysa ki halkımız, aptal ve çılgın olmamaya karar vermiştir. Bunlar basit haller gibi görünür, fakat önemi vardır. Biz dünya ailesi içinde uygarız. Her bakımdan uygarlığın gereklerini uygulayacağız.” (M. S. İmece, Atatürk'ün Şapka Devriminde Kastamonu ve İnebolu Seyahatleri: 68)

Dinsel kılığın sadece görevli din adamlarınca giyilmesi ve tekkelerin kapatılması gibi yeni devrim aşamalarına gidileceğinin duyulması milletçe, bütün öteki devrimlerde olduğu gibi, olumlu karşılanmış ve yurdun türlü yerlerinden cesaret verici telgraflar gelmeye başlamıştı. İlk telgraflar İstanbul Fen Fakültesi Dekanlığı'ndan, Balıkesir Müftüsü'nden, İstanbul'da bulunan bir Rufai şeyhinden, Beyşehir'in Doğanbey Bucak Müdürü'nden, Tokat Belediye Başkanı'ndan, Trabzon Halk Partisi Mutemedi'nden gelmişti. Sonra, öteki yerlerden de arka arkaya telgraflar geldi ve Mustafa Kemal Paşa bunları cevaplandırdı. (Atatürk'ün S. ve D: 4/525-526)

Bu sırada, Konya Mebusu Refik Bey (Koraltan) ile arkadaşlarının 'Tekke, Zaviye ve Türbelerin Kapatılması' hakkındaki kanun teklifine ait Komisyon Raporu da Meclis Başkanlığı'na geldi. Teklifin gerekçesinde şöyle deniyordu:

> Tekkeler ve zaviyeler gibi İslam dininin zorunlu kılmadığı kuruluşların, hak yolundan sapmışlar elinde, düşüncelerin karışımına ve siyasi amaçların desteklenmesine ne kadar elverişli olduklarını, mal ve canca, bir çok fedakârlıkları gerektiren son gericilik olayı açıkça anlattı, uyanıklık yarattı, vatan ve devletin esenliği ve huzuru için kuşkulananların dikkatini çekti. Doğu İstiklal Mahkemesi'nin bu nedenle kendi yargı çevresindeki tekkelerin ve zaviyelerin kapatılmasına karar verdiği bilinmektedir. Ankara

> İstiklal Mahkemesi de tekkelerin ve zaviyelerin kapatılması gereğine Hükümet'in dikkatini çekmiştir.

Teklif sahiplerinden Refik Bey, kısa bir konuşma yapmış olmasına rağmen, gündemdeki konuya değinmekten ziyade, Şapka Giyilmesi hakkındaki kanun görüşmelerini ele aldı ve Şapka Giyilmesi Kanunu'nun karşısına çıkmış olan Nureddin Paşa'nın bu kanun teklifine karşı çıkmadığını, çünkü önceki kanun üzerinde yaptığı konuşma ile amacına vardığını, Erzurum'da ve Sivas'ta bazı kimselerin olaylar çıkarmasına sebep olduğunu anlattı. Rize Mebusu Ekrem Bey de, Nureddin Paşa'ya çatarak "Bir kaç kişi şapka giymedi, ayaklanma oldu diye kışkırtıcıları asıldı. O adamlarla bu kışkırtmayı sizin karşınızda yapan adam arasındaki fark, onların cahil köylü, bunun okumuş paşa olmasıdır" dedi. Refik Bey tekrar söz aldı ve "Nureddin Paşa! Tekrar ediyorum, siz bu suçları hazırlamış, Meclis'in namus dokunulmazlığına sığınarak memleketi durmadan kundaklamakla suçlanmaktasınız. Çıkınız, cevap veriniz" diye bağırdı. Görüşme konusu dışındaki bu hücumlar karşısında hiç kimse ses çıkaramıyordu. Fakat Refik Bey'in son sözleri üzerine Muş Mebusu İlyas Sami Bey "Bir arkadaş vatana ihanetle suçlanmaktadır. Çok rica ederim, Meclis'in dürüstlüğünü koruyalım. Kendini savunma için konuşamıyor. Yüksek Meclis için tutulacak bir yol kalmıştır. Ya kolundan tutup dışarı atılmalıdır, ya da savunulmalıdır. Doğru ve mertçe hareket budur" dedi.

Bunun üzerine Başkan sadede geldi ve maddelere geçilmesini oyladı, kabul edildi. Birinci madde üzerinde teknik konuşmalar oldu. Dikkati çeken husus şu idi ki, ne tümü, ne maddeleri üzerindeki konuşmalarda 'Türbe'ye değinen kimse çıkmadığı, hep tekke ve tekkelerin küçüğü olan zaviyelerden sözedildiği halde, kanun teklifinin birinci maddesi türbeleri de kapsamına almış olarak aşağıdaki şekilde çıktı:

> Türkiye Cumhuriyeti içinde gerek vakıf yoluyla, gerek mülk olarak şeyhinin tasarrufunda, gerekse başka suretlerle kurulmuş bulunan bütün tekkeler ve zaviyeler (küçük tekke) sahiplerinin başka şekilde mülk edinme ve kullanma hakları devam etmek üzere, kapatılmıştır. Bunlardan, konulmuş usulüne göre cami ya da mescit olarak kullanılmakta olanlar bırakılır.
>
> Genellikle tarikatlar ile şeyhlik, dervişlik, müritlik, dedelik, seyitlik, çelebilik, babalık, emirlik, nakıplik, halifelik, falcılık,

büyücülük, üfürükçülük ve bilinmezlikten haber vermek ve dileğe kavuşturmak amacıyla muskacılık gibi ad ve sıfatların kullanılması ile bu ad ve sıfatlara ait hizmetlerin görülmesi ve kılığın kuşanılması yasaktır.

Türkiye Cumhuriyeti içinde sultanlara ait ya da bir tarikata ya da menfaat sağlamaya dayananlarla bütün öteki türbeler kapatılmış ve türbe bekçilikleri kaldırılmıştır.

Kapatılmış olan tekke, zaviye ve türbeleri açanlar, yeniden kuranlar, tarikat töreni için geçici de olsa yer verenler ve yukarıdaki adları taşıyanlar ya da bunlara özel hizmetleri yapanlar ya da kılıkları giyenler üç aydan eksik olmamak üzere hapis ve elli liradan aşağı olmamak üzere para cezası ile cezalandırılırlar.

Tasarı kanunlaştı. (Z.C.: 16, 18, 30 Kasım 1925, Kanun: 677)

Aynı gün, bu konularla ilişkisi bulunan ve yine Konya Mebusu Refik Bey ile arkadaşları tarafından yapılmış olan bir kanun teklifi daha kabul edilerek Türk Ceza Kanununun 131. maddesi aşağıdaki şekilde değiştirildi:

Diyanet İşleri Başkanlığı'na bağlı dini memurlar için hükümet tarafından tespit edilen kılığı yetkisiz ve izinsiz giyenler ile Türkiye devletince verilmeyen ve müsaade edilmeyen nişanı takan ve kendi rütbesinin üstünde resmi elbise giyen ya da hiç bir rütbe ve memuriyeti olmadığı halde üniforma kuşananlar, üç aydan bir yıla kadar hapsolunurlar. (Kanun: 676)

Daha sonraları, Türkiye Büyük Millet Meclisi, şeyhler ile zaviyedarlara (küçük tekke şeyhlerine), bu sıfatlarından ötürü verilmiş tevliyetlerin (mütevelliliğin, vakıf işlerine bakma görevinin) de 677 sayılı kanunla kalkmış olacağına karar verdi. (Z.C.: 23 Mayıs 1928)

Ekonomik Alanda Devrim:

Yerli Malı Kullanılması

Toplumun çağdaş uygarlık düzeyine ulaşmak için harcadığı bunca çabalar ve alınan önleyici tedbirler başarıya ulaşmak için hâlâ yeterli değildi. Siyaset alanındaki bağımsızlık kadar, ekonomik alanda da bağımsızlığa ihtiyaç vardı. Çağdaş uygarlık düzeyine varabilmenin en büyük şartı olan bağımsızlık, ancak böyle tam olabilirdi. Bu nedenle Hükümet, bu alanda da bir aşama yapacak olan 'Yerli Kumaştan Elbise Giyme' kanun tasarısını Meclis'e vermişti.

Konu üzerinde söz alan Aksaray Mebusu Besim Atal Bey yaptığı uzun bir konuşmada özellikle şunları söylüyordu:

Besim Atal (Aksaray) — Düşmanlar bizi silahla, savaşla mahkûm edemeyeceklerini anlayınca ekonomik bakımdan mahkûm olacağımıza inanmışlar ve bizi ekonomik bakımdan yok etmek için ellerinden gelen her şeyi yapma yoluna gitmişlerdir. Düşmanlarımızın bu davranışlarına karşı, biz de karşı bir hareket yapmayacak olursak, politik bağımsızlığın hiç bir önemi kalmayacaktır. Politik bağımsızlık, ekonomik bağımsızlık ile birlikte olmazsa tam değildir. Bugün turşu bile Avrupa'dan geliyor. Yiyecek, içecek, herşey Avrupa'dan gelirse sonucunun nerelere varacağını düşününüz. Hemen hepimiz Avrupa malına dökülmüşüz. Memlekette sanatla geçinenler perişan olmuşlardır. Yunanistan son bir kanun yapmış, lüks eşyayı yasaklamış, yerli kumaş giyilmesini zorunlu kılmıştır. İran iki yıl önce bu kanunu yapmış, İstanbul'daki elçilik memurlarını bile buna mecbur tutmuştur. Düşüncesi başka olan, edebiyatında bile hâlâ İran dilini kullanan bir dimağ, memleketin kültüründe, ekonomisinde, para kazanma alanında kendine gelemez. 'Estetik yok, giyilir mi' deniyor. Giyilse ne olur? Babamızın çarığı daha şeyde duruyor... Sermaye cıva gibi oynak, hava gibi uçup kaçıcı bir şeydir. Nazlıdır, itibarlıdır. Bu memlekette para kazanacağını hissetmezse, buraya sermaye gelir mi? Ancak bir kanun yaparsın, yerli sanayii koruyacağım dersin, bunu gösterirsin, memlekette tezgahlar uyanıp çalışmaya başlar. Bu kanun çok yararlıdır. Az çok maliyede de dengeyi sağlayacaktır. İşsizler iş bulacaklardır.

Zeki Bey (Gümüşhane) — Bu kanun yerindedir ve fakat eksiktir. Memlekette ufak sermayeleri bir araya toplayarak ve koruyarak ekonomik

gelişmemizi sağlamaya çalışmak en büyük kuvvettir. Kanunla herkese şunu giyeceksin demek kolaydır. Fakat memlekette giyilecek kumaş yoksa, kanun dosyalarda kalır. Elimizdeki fabrikalar yeterli midir, buna bakmalıyız. Bugün imal kapasitesi yüksek olan fabrikalarımızın çalışmalarına yetecek kadar sermaye ve pamuk yoktur. Bükülmüş yünler yine Avrupa'dan geliyor. Elimizde bir bükme makinamız olsa trikotaj ipliğini kendimiz yaparız. Bu sebeple, böyle kanunlardan önce bu imkânları ve sermayeleri sağlamalıyız.

Süleyman Sırrı Bey (Bozok) — Süslü istemiyoruz, elde yapacağız ve öyle giyineceğiz.

Zeki Bey — Onu yaparsanız çok memnun olacağız, fakat sizin bugün üzerinizde bulunan elbise İspanyol kumaşındandır. Önce kendiniz yapmalı, sonra söylemelisiniz. Kanunla bu mecburiyet konulunca, hükümet fabrikalara yardım edecek midir? Ticaret Bakanlığı bunu üzerine alıyorsa memnunlukla kabul ederiz. Yoksa bu fabrikalar kendi kendilerine çalışarak halkın ihtiyacını karşılasınlar dersek yetmez.

Hacı Bekir Bey (Konya) — Ticaret Komisyonu'nda hepsini hesapladık. Eğer hükümet fabrikalara yardım ederse, ancak askerlerin ihtiyacı karşılanabilir. Bu yıl sadece askerin yerli malı giymesini zorunlu tutalım. Kanunu hemen başarısız duruma sokmayalım, çıkaralım. Gelecek yıl gerekirse değiştiririz. Bu yıl askerin, jandarmanın, polisin kumaşı yapılır, gelecek yıl da memurları kapsamına alır.

Mazhar Müfit Bey (Denizli) — Bu kanunun tartışılan tarafı uygulama imkânı olup olmadığıdır. Mevcut fabrikalar bize ihtiyacımız olan kumaşı verebilir mi, veremez mi? Bu nokta aydınlatılsın.

Tahir Bey (Giresun) — Bu kanunun amacı güzel ve kutsaldır. Millet de bunu istemektedir. Fakat yerli kumaşlarımız hâlâ otuz yıl evvelki gibidir. Model ve sistem aynıdır. Uygarca yaşantımızın ilerlemiş olduğu şu çağda ve herkesin iyiyi seçtiği bir zamanda Avrupa kumaşını almamak fedakârlığını gösterecek kaç arkadaş düşünebilirsiniz? Kendimiz iyi kumaş giyeceğiz, başkasına şu kumaşı giyeceksin diyeceğiz. Yani kanunun uygulama kabiliyeti yoktur. Önce fabrikalarımızı ıslah etmeliyiz. Makinalar yenilenmeli, moda izlenmelidir. Özellikle kadın eşyasında buna önem verilmelidir.

Cemal Hüsnü Bey (Gümüşhane) — Açıkça belli olan bir mesele vardır ki, Türkiye ekonomik dengesini sağlamalıdır. Fakat bu mesele, hiç bir zaman ve dünyanın hiç bir yerinde sadece bir ithalat ve ihracat meselesi değildir. Böyle olsaydı çok ilerlemiş memleketlerde ithalatın kapanmış olması gerekirdi. Oysa ki böyle bir durum yoktur. Hatta en zengin memleketlerde bile ihracatla ithalatın eşitliği tam sağlanamamıştır. Bu sebeple, bütün ekonomik nazariyeler ve kanunlar, yalnız bu esasa doğru sürüklenirse o memlekette kuvvetli bir ekonomik hareketten şüphe edilir. Yerli sanayi korunmalıdır ve fakat belli bir süre sonra o sanayi, rekabet yapabilecek, rakipleriyle boy ölçüşebilecek hale gelmelidir. Sanayi ancak o sürece korunmalıdır. Başta Almanya olmak üzere bir çok memleketler bu yolla başarıya ulaşmışlardır. Himaye, yürüyemeyen bir sanayii vergi ile yaşatmak demektir. Bu da, o vergi kadar sermayenin tahribi demektir. Bu yardım, bir gün o sanayii serbest yaşamaya kavuşturmalıdır ki, mazur görülsün. Ekonomide himaye usulü bir sanatın belli yılda kendisini kurtarabilmesi için yardım görmesidir. Özellikle bu kanunun konusuna giren kumaş sanayii, büyük sanayidir. Birdenbire büyük sanayiiyi himaye yoluna gidilirse, bu çok tahrip edici olur. Önce tarımı himaye edelim. Yavaş yavaş bunlardan artacak himaye sermayesiyle büyük sanayiinin himayesine doğru gidelim. O zamana kadar da memleketin nüfusu yetmiş milyon olur ve büyük sanayi kurulur. Sanayiinin himayesi doğrudan doğruya memleketin genel zenginliği ile olur. Herhangi bir vergi gibi herkese eşit uygulanır. Yoksa sadece bir sınıf vatandaşa mükellefiyet yüklemekle olmaz. Bu nedenle Ticaret Komisyonu şimdilik bu mükellefiyetin asker, jandarma gibi tek tip elbise giyenlere uygulanmasını kabul etmiştir.

Reşit Bey (Malatya) — Bu düşünceye göre memlekette ne fabrika, ne de başka bir şey yapılabilir. Genel Savaşta halk, kendi yaptığı malı giymiştir. Hükümet halkın kurduğu şirketlere yardım ederse, fabrikalar da kurulur. Mecburiyet koymazsak dünyanın sonuna kadar yabancı malı giyeriz.

Ve 688 sayılı kanun kabul edildi. Kanunun ilk maddesinde şöyle diyordu:

> Parası genel ve özel bütçelerden ve belediyelerden ödenen elbise, ayakkabı, kumaş, başlık ve yatak malzemesi ile memurlarına ve müstahdemlerine tek tip elbise ve ayakkabı giydiren bütün kuruluş ve şirketlerin satın alacağı ya da aldıracağı bu türlü malzemenin yerlisi alınır. (Z.C.: 9 Aralık 1925)

Bu konuşmalarda, önce tarım ürünlerinin tüketiminde yerli malı kullanılmasının önemi de ortaya çıktı ki, daha sonra bu alanda da aşamalar kaydedilecekti.

Bu sırada yargı alanında çok önemli bir aşama kaydedilmiş ve Büyük Millet Meclisi'nin yıllardan beri kabul etmek istemediği Danıştay da, 669 sayılı kanunla kurulabilmişti.

Osmanlı Hükümeti'nin 6 Mart 1919 tarihli kararnamesi ile kaldırılan Donanma Cemiyeti'nin, mevcut malları ve hazineye geçen paralardan başka sahip olduğu bütün haklarının Türk Hava Kurumu'na aktarılması hakkındaki 669 sayılı kanun kabul edildi. (Z.C.: 12 Aralık 1925)

'Saatin yirmi dörde bölüştürülerek kullanılması' ve 'Yılları 1 Ocak'ta başlatan Uluslararası Takvim'in alınması' hakkındaki kanunlar çıkarıldı. (Kanun: 697, 698)

Mustafa Kemal Paşa, 28 Aralık 1925'te Yüksek Askeri Şûra'nın ilk toplantısını açtı. (Atatürk'ün S. ve D: 5/41)

1925 yılı içinde mebuslar listesinde yine bazı değişiklikler oldu. On mebus öldü, dört mebus istifa etti, on iki yeni mebus seçildi. (Bkz. Ek 2)

III

1926 YILI OLAYLARI

Türlü Alanlardaki Devrim Aşamaları

İkinci Büyük Millet Meclisi'nin 1925-1926 toplantı yılı ve özellikle 1926 yılının ilk yarısı Türkiye Cumhuriyeti'nin, türlü alanlardaki hızlı ve önemli devrim aşamalarının yapıldığı dönem olarak göze çarpar. Büyük küçük türlü aşamalar, arka arkaya birbirini izlemiş ve bu nedenle, Büyük Millet Meclisi'nin 1926 yaz tatiline gireceği gün bir konuşma yapan Başkan Kâzım Paşa, “Yüksek Meclisinizin bu yıl askerlik, adliye, eğitim, sağlık, ticaret, bayındırlık alanlarında ve öteki konularda Medeni Kanun, Ceza Kanunu, Borçlar Kanunu, Ticaret Kanunu, Hakimler Kanunu, Memurlar Kanunu, Danıştay Kanunu, Eğitim Kuruluşları Kanunu gibi her biri Türk varlığında ayrı ayrı bir olay olan çok önemli kanunlardan başka Şapka Giyilmesi Kanunu, Tekke ve Zaviyelerin Kapatılması Kanunu, Tarih Başlangıcının Değiştirilmesi Kanunu gibi sosyal toplumumuzu çağdaş uygarlık malzemesiyle donatan ve zaten Türklüğün sosyal vicdanına uygun olan önemli kanunlar da kabul etmiş bulunuyor. Bunlardan başka, Yüce Kurulunuz, devletimizin dünyada layık olduğu yeri alabilmesi için, milletimizin fedakârlık duygularına dayanarak bazı gelir kanunları da çıkarmıştır ki, böylece Türk tarihinde ilk kez yeni mali yılı dengeli bir bütçe ile karşılamak mümkün olmuştur. Yüksek Meclis'in yabancı devletlerle yaptığı türlü antlaşma ve sözleşmeler de dış ilişkilerimize normal genişleme ve gelişmesini vermiş ve barışseverliğimizi bir kez daha ispatlamıştır” diyecektir. (Z.C.: 10 Haziran 1926)

Bu nitelikteki ilk Meclis görüşmeleri, Rize Mebusu Ekrem Bey ile Zonguldak Mebusu Tunalı Hilmi Bey'in 'Lakap Kanunu' ve 'Askeri Lakap Kanunu' adlı teklifleri üzerinde oldu. Tunalı Hilmi Bey teklifini özetle şöyle açıklıyordu: “Mesele çok basit olmakla beraber, bir sosyal hastalıkla ilgili olduğundan, günlerce konuşulsa uzun sayılmaz. Tanrı kabul ettirsin, bu kanunun kabulü ile 'efendi', 'ağa' deyimleri kalkacak, hepimiz 'Bey' olacağız. Bundan bir kaç yıl önce, ağalığı Meclis'e, mebuslara vererek dışarıdaki ağalığı yıkmak istemiştim. Fakat doğu illeri, o bölgedeki ağalığı kendi ayaklanmasıyla yıktığı gibi, Tanrı yıktırsın, öteki yerlerdeki ağalıklar da yıkılacaktır. Ve benim kanımca ağalık tümden yıkılmıştır. Fakat İçişleri Komisyonu'nun bey ve ağa deyimlerini kabul etmesi, yıkılmış olan zararlı bir şeyi tekrar meydana çıkarması demektir. Ben, esasında, deyimlerin biri ya da ötekisi olsun demiyorum, fakat 'bey', 'efendi', 'ağa', 'paşa' gibi

deyimlerden yalnız biri kabul edilsin de herkes bir olsun diyorum. Bu deyimler eski çağlardan gelen ve devam eden dalkavuklukların sonucudurlar. Ahlakımızı bile etkileyen zararlı şeylerdir. Sonra benim isteğim, konuşmalarda değil, resmi işlemlerde bunların kalkmasıdır. Benim düşmanlığım, Arapça, Acemce, yabancı kaideleredir. Her dil gibi, anadilimiz de kendi kurallarıyla konuşulmalıdır. 'Ağa', aslında 'aka'dan gelir, 'ak saçlı', 'ak sakallı' demektir. Fakat bu deyimler şimdi temizlik, soyluluk, soylu aile, zenginlik ve benzeri anlamlara geliyor. Bazen de küçültme, aşağılama, hakaret anlamlarında kullanılıyor. Padişah birine paşalık vermiş, fakat herkes yine ağa diyor. Çok kültürlü bir Genel Meclis üyesi de, soylu ailelere ağa dendiği için, bu lakabı kullanıyor. Bazen de, 'bırak şunu ağanın biri' denerek insan küçümseniyor. Ve Ahmet Mithat, bütün rütbelerine rağmen, hâlâ 'efendi' diye anılıyor. Biz ki, Tanzimat'tan bu yana, bir buçuk - iki yüzyıldan beri sürekli ihtilal içinde bulunuyouz ve ihtilal şimdi 'inkılab'a dönüşüyor, bu lakapları da ortadan kaldıracağız. Niçin aynı adı taşıyan iki kişiden biri 'bey', öteki 'efendi'dir? Karma Komisyon, sivillikteki ve askerlikteki lakaplar ve unvanlar için hükümetçe yönetmelik yapılmasını uygun bulmuş, 'kanun yapılmasın' demiş. Komisyon bu yetkiyi hükümete nasıl veriyor? Kanun olmadan hükümet nasıl emreder? Benim teklifim yalnız memurlar ve askerler için değil, bütün millet içindir. Komisyon raporunun reddi ile kanun teklifimin görüşülmesini rica ediyorum.”

Giresun Mebusu Hakkı Tarık Bey — Ben bu deyimlere karşı değilim. Aralarında farklar vardır. Ve bu deyimleri, mesela ağa deyimini kaldırmakla ağalığı kaldırmış olmayız. Ağalık yine kalır ve devam eder. Sadece 'bey' deyimini kullanmakla memleketteki ağalık kalkmaz. Kaldı ki, ağalık ne kadar zararlı ise, 'beylik' de o kadar zararlıdır. Çünkü beyliğin, beylik müessesesinin de aleyhindeyiz. Ağalık ne ise, beylik de odur.

Bu deyimlerin asıl zararı milleti bölmesindedir. Bey, efendi, ağa deyimleri halkı mütemadiyen üçe bölmektedir. İşte ben, bu kanun teklifini duyduğum zaman milleti bu bölünmelerden kurtaracağız diye sevinmiştim. Bu kanun, Büyük Millet Meclisi'nin mutlu Türk devriminin büyük maddelerinden biri olacaktı. Bu nedenle bu konu burada enine boyuna koşulmalıdır. Bu teklifle ortaya çıkan, bir ruh halidir, bir ruh halinin anlatılışıdır. Devrim içinde bir adımdır. Devrim için en büyük, en değerli bir belgedir. Bu yetkiyi hükümete bırakmak doğru değildir. Kanunla hükümete bildirmek gereklidir. Mahkeme

önüne çıkan bir bir kimsenin yargıç tarafından kâh efendi, kâh bey, kâh ağa diye çağrılıp sınıflara ayrılmasını elbette kabul etmeyeceksiniz. İçinde bulunduğumuz durumun, içimize sindirmekte olduğumuz devrimin halka böyle dereceli hitap etmeyi herkese yasaklaması gerekir.

'Paşa' deyimi de kalkmalıdır. Paşa deyimi iki yerden gelmektedir. Birisi sivil rütbelerden, ötekisi askeri rütbelerden. Sivil rütbelerdeki paşa deyimi Meşrutiyet'ten sonra zaten kalkmıştır, fakat o rütbelerin sahipleri hâlâ paşa diye anılmaktadır. Böyle paşalıkların devamının artık gereği yoktur. Askerlikteki paşa deyimini de ikiye ayırdım: Şimdiye kadarki durum, şimdiden sonrası... Şimdiye kadar alınmış olan 'Paşalık'ları bırakıyorum. Bundan sonra ise, paşa unvanı verilemez diyorum. Bazı ileri gelen askerlerle görüştüm, paşalık deyiminin kaldırılabileceğini söylediler. Paşalık rütbeleri tümen komutanı, kolordu komutanı gibi deyimlerle anlatılabilir. Bu yolda bir önerge de verdim. Elbette bütün bu deyimler halk dilinde yine kullanılacaktır ve kimse önleyemeyecektir. Doğru olmayan şey, devrim zihniyetinin yaşaması gereken bir zamanda halkı sınıflara ayıracak deyimlerin resmi işlemlerde kullanılmasıdır. Buna imkân verilmeyecektir. Bunun için de kanuna ihtiyaç vardır. Ancak o zaman, herkes aynı bir deyimle anılır.

Komisyon adına İzmir Mebusu Münir Bey — Komisyon demiştir ki 'bugüne kadar herkes efendi deyimini kullanmakta alışkanlık kazanmıştır.' Biz bunu kaldıracak olursak, hatta bir mebus kürsüden bir arkadaşına 'efendi' derse kanunla cezalandırılacak mıdır? O halde başka bir şey yapalım. Şimdiye kadar resmi yazışmalarda kullanılan bir çok lakapları hükümet emirle kaldırmıştır. Hükümet, bu deyimler için de bir yönetmelik yaparak bunların da kaldırılması yoluna gider ve zamanla buna da alışılır, bu deyimler kalkar. Bu nedenle kanun teklifinin reddine ve hükümet tarafından bir yönetmelik yapılmasına karar verilmesi istenmiştir.

Hakkı Tarık Bey — Komisyon, teklifin ruhunu anlayamamıştır, İstenen şey, konuşmalardan değil, resmi yazışmalardan bu deyimleri kaldırmaktır. Yani halkı sınıflara ayıracak şekilde resmi yazışmalarda bu deyimler kullanılamayacaktır.

Eskişehir Mebusu Emin Bey — Komisyon, orduda bir erle bir paşa arasında unvan bakımından eşitlik aramanın doğru olmadığını görmeli ve teklifi dosdoğru reddetmeli idi, 'böyle bir teklifin görüşülmesi bile doğru

değildir' demeli idi. Ben, Komisyon'un bu hususta şüpheye düşmesini bile şaşırtıcı buluyorum.

Komisyon adına Münir Bey — Komisyon da zaten orduda yapacağı etki ve bazı öteki sebeplerle bu işi hükümete bırakalım dedi. Tabii Cumhuriyet Hükümetimiz de buradaki görüşmelerin ışığı altında yönetmeliğini yapacaktır.

Görüşmeler sona ermişti. Uygulama bakımından teklifin kabul edilip edilemeyeceği düşündürücü idi. Şartların bu uygulamaya ne kadar imkân vereceği bilinemezdi. Fakat bu görüşmeler, “Sınıfsız, imtiyazsız bir kitleyiz” ilkesinin dile getirilişi bakımından devrimsel bir aşama niteliğinde idi ve bu bakımdan özel bir önem taşıyordu. Nitekim, sonunda hem kanun teklifi, hem de komisyon raporu reddedildi ve fakat devrimsel bir aşama niteliğindeki görüşmelerin etkili izleri toplumda kaldı. (Z.C.: 11 Ocak 1926)

Ve bu sırada, ara seçimde İstanbul mebusluğuna gelmiş olan Behiç Bey bayındırlık bakanı oldu. İstiklal Mahkemeleri'nin görev süreleri uzatıldı. (Z.C.: 28 Şubat 1926)

11 Şubat 1926'da Siirt Mebusu Mahmut Bey, Milliyet gazetesini çıkardı ve Gazi, itimatnamesini vermeye gelen Afgan elçisine, iki memleket arasındaki dostluğun dinç ve sonsuz olduğunu söyleyerek bu yöndeki çalışmaların daima destekleneceğini bildirdi. (Atatürk'ün S. ve D: 5/41)

Nihayet, devrimsel nitelikteki kanunların görüşülmesine başlandı.

a) Medeni Kanun

11 Şubat 1926 günü Adalet Bakanı Mahmut Esat (Bozkurt) Bey Türkiye Büyük Millet Meclisi kürsüsünde şunları söylüyordu: “Sayın Cumhurbaşkanı'nın Meclis'in açılışı töreninde söyledikleri nutukta söz konusu ettikleri adli kanunların hepsi hazırdır. Bunlardan en önemlisi olan 'Medeni Kanun'u Adalet Komisyonu incelemiş ve incelemesini tamamlamıştır. Bugün Yüce Kurulunuzun incelemesine sunulacaktır.” Tasarının öncelik ve ivedilikle görüşülmesini istedikten sonra da şunları söyledi: “İkinci bir isteğim daha var. Medeni Kanun dört yüz madde kadardır. Ceza Kanunu yedi yüzden çok, Ticaret Kanunu bin madde kadardır. Bunların Yüksek Meclis'te madde madde görüşülerek oylanmasına imkân görmüyorum. Aslında, bu kanunlar öteki uygar

devletlerde de madde madde değil, bir bütün olarak görüşülmüş, tümü red ya da kabul edilmiştir. Çünkü bunlar birer bütündürler. İçinde 3-5 maddenin oynaması öteki maddelerin anlamını yitirtebilir. Bunlar birinci maddeden sonuncu maddeye kadar birbirine bağlı olan kurallardan ibarettir. Bundan ötürü konuşmak isteyenlerin, tümü hakkında düşüncelerini açıklarken maddelere de ilişmelerini, önerge vermelerini ve bu önergelerin Komisyon tarafından incelenmesini ve sonra bir raporla bu isteklerin kabul ya da reddedilmesini uygun buluyorum. Bundan sonra kanunun tümü oylanabilir. Toptan ya kabul edilir ya da reddedilir.” Bunun üzerine Afyon Mebusu Ali Bey (Çetinkaya) bu istek için bir önerge verdi ve önerge kabul olundu.

Tasarının görüşülmesine başlanınca da, ilk sözü yine Adalet Bakanı Mahmut Esat Bey aldı ve özetle, “Bu kanunları, devrimin büyük liderlerinin ilhamından aldığım gür verimlilikle düşünerek teklif ettim. ... Bu kanunlar devrimin anlam ve kavramını belirteceklerdir. ... Devrimin anlam ve kavramını belirten bu kanunların yayını iledir ki Türk halkı, devrimden, devrimin verimliliğinden yararlanacaktır. ... Bu kanunların en önemlisi olan ve Türk'ün sosyal hayatında devrimin gereklerini ve durumunu anlatacak olan bu Medeni Kanun, dünyanın, uygarlık âleminin en tanınmış yazarlarınca beğenilen bir uygar yapıttır. Bize de memleketimizin en seçkin hukukçuları tarafından aktarılmıştır. ... Dokuz yüzden çok maddeyi içine alan Medeni Kanun'umuzun en önemli bölümlerini özellikle aile, hukuksal kuruluşlar, miras sorunları ve mallarla ilgili haklar meydana getirmektedir. Türk tarihinin, benim anlayışıma göre, en acındırıcı insanı 'Türk Kadını'dır. Yeni tasarının aile kuruluşu ve miras hükümleri şimdiye kadar istendiği zaman kolundan tutularak bir tutsak gibi yerden yere vurulan fakat dünya kurulalı beri hanım olan Türk annesini gereken saygılı yerine getirecektir. Türk annesini gerçek ve saygı değer yerine getirecek olan bu kanun, unutmamak gerekir ki, aynı zamanda Türk toplumunu en güçlü ve temelli bir surette kuvvetlendirmiş olacaktır” dedi.

Komisyon sözcüsü Şükrü Kaya Bey özetle “İnsanlar çevrelerindeki insanlarla her gün aralıksız ilişki kurmaktadırlar. Uygar ülkelerde bu kişisel ilişkiler yazılı kanunlara bağlıdır. Ne yazık ki, bizde böyle bir kanun yapılmamıştır” diye başladığı konuşmasını şöyle sürdürdü: “Şimdiye kadar, bu gibi durumlar ve ilişkiler, türlü mezheplere, düşüncelere, söylentilere, özel görüş ve anlayışlara bağlı idi. Türk milleti, kendi doğru düşüncesi ve deneyleriyle bu kuralları kaldırma kararına varmıştır. Zaten toplumun

ihtiyaçlarını karşılamayan, uygar davranışlarına engel olan yasalar, kendiliklerinden düşerler ya da kanun yapıcıları tarafından kaldırılırlar. Her devrin kendi kanunu vardır. Memleketin esenliğini üstüne alan Cumhuriyet'i güçlendirmek istiyorsanız ona layık kanunlar yapınız ve gericiliği besleyen kanunları kaldırınız. Gerici kanunlar bir yanda yürürlükte iken, Devrim de öte yanda kendini kendi yolundan savunma zorunda kalır. Eski kuralların çok kötü bir yanı da, kadınlarımızı bir çok haklardan yoksun etmesi idi. Artık bu eşitsizlikleri düzeltmenin zamanı gelmiştir. Bu kanun doğrudan doğruya İsviçre Kanunu'ndan alınmış, harfi harfine aktarılmıştır” diyerek İsviçre Kanunu'nun olduğu gibi alınmasının kendi toplumumuza da uygun bulunmasından ileri geldiğini anlattı. Tokat Mebusu Emin Bey ile Sinop Mebusu Yusuf Kemal Beylerin övücü konuşmalarından sonra, gerçekten uygarlık alanında büyük bir devrim aşaması olan 743 sayılı Türk Medeni Kanunu kabul edildi. (Z.C.: 17.2,1926)

İki ay sonra da, Medeni Kanun'un devamı niteliğinde olan ve yine İsviçre'nin 'Codes des Obligation'undan yararlanılarak hazırlanmış bulunan 818 sayılı Borçlar Kanunu çıkarıldı.

b) Türk Ceza Kanunu

Sosyal hukuk düzenindeki devrim aşamalarından biri de yeni Türk Ceza Kanunu'nun kabulünde oldu. Yeni Türk Ceza Kanunu'nun hangi ihtiyaçtan doğduğunu ve hangi ihtiyaçları karşılayacağını açıklayan Adalet Bakanı Mahmut Esat Bey şöyle diyordu:

“Devrimin ve Cumhuriyet'in koyduğu esaslar, prensipler ve vücuda getirdiği eserler, başka bir deyimle devrimin davası, Türk milletinin hak davası, bugünkü Ceza Kanunumuzda yeteri kadar yaptırımla kuvvetlendirilmiş değildir. Milletimizin varlığı bu eserin en büyük yaptırımıdır ama milletimizin yılmaz iradesinin, bir kanun çerçevesi halinde belirmesi de Cumhuriyet'in ve insanlık haklarının savunulması için savsaklanması mümkün olmayan bir zorunluluktu. Bugün Yüce Kurulunuzun onayına sunduğum Ceza Kanunu bu amaçla hazırlanmıştır, bu amacı izlemektedir. Yürürlükte bulunan ceza kanunumuz, yaklaşık olarak bundan seksen yıl kadar önce yapılmıştır, sultanlık döneminde hazırlanmıştır. Tamamen geçmişe karışan sultanlık döneminin, sadece kişisel çıkarları savunmak ve kendi durumunu korumak için yaptığı bir kanundur. Türk milletinin devrim yolundaki iradesi ise sizin kararlarınız

halinde belirmektedir. Mutlakıyet yönetiminin Ceza Kanunu ile Cumhuriyet'in ve devrimin savunulması imkânı olmadığını kabul edersiniz ümidindeyim. Sultanlığın ve taç sahiplerinin en belli başlı ülküsü yalnız kendilerini ve kendi çıkarlarını düşünmektir. Bugünkü ceza kanunumuz yapılırken yalnız bu görüş amaçlanmış ve Fransa Ceza Kanunu'nun yalnız bu bölümleri alınmıştır. Bundan ötürü, bugünkü Ceza Kanunumuza baktığınızda görürsünüz ki, orada yalnız sultanlığın ve sultanların hakları sözkonusudur. İnsanların ve memleketin durumu ile ilgili bölümleri eksik ve çok zayıf bir durumdadır, göz önüne alınmamıştır, denebilir. Meydana çıkan olaylar karşısında yargıçlarımız, elimizdeki Ceza Kanunumuzla çok zor durumda kalmaktadırlar. Memleketin, devrimin ve kişilerin haklarına saldıranlar, çok kere Ceza Kanunumuzun eksikliklerinden ötürü yakayı kurtarmaktadırlar. Her ne kadar, zaman zaman, bugünkü Ceza Kanunumuza bazı maddeler eklenmişse de, bu eklenen maddeler ile eski maddeler arasında bağdaşma olamamış ve bugünkü Ceza Kanunumuz bilimsel değer ve niteliğini yitirmiş bir duruma gelmiştir. Devrimi ve Cumhuriyet'i ifadeye ve onun çıkarlarını savunmaya imkânı yoktur. Yeni Ceza Kanunu Tasarısı ise, çağımızın en ileri ceza esaslarına dayanmaktadır. Bu Ceza Kanunu'nun hazırlanmasında özellikle memleketimizin durumu ve ceza ilminin son ilerlemeleri göz önüne alınmış ve ona göre yapılmıştır. Denilebilir ki, tasarı, kanunlaştıktan sonra dünyanın en güzel eserlerinden biri olacaktır. Çok demokratiktir ve Türk milletinin, Türk memleketinin, Türk devriminin ihtiyaçlarına göre yapılmıştır. Bu tasarının hazırlanmasında özellikle İtalya cezacılığı örnek alınmıştır. Çağdaş ceza ilminde en ileri olanı budur.

İki hafta önce Medeni Kanun'u kabul ettiniz. Bugün şüphe etmiyorum ki, Türk milletinin iradesiyle ortaya çıkan bu büyük eseri, Ceza Kanunu ile donatmış, silahlandırmış olacaksınız, ona en güçlü bir savunma silahı vereceksiniz.

Ceza Kanunumuz çok serttir. Çünkü, devrime çok kıskançtır. Fakat şunu da Yüce Kurulunuza temin edebilirim ki, sertliği ile beraber bilimsel bir eserdir. Bundan korkacak olanlar ve korkması gerekenler, Türk milletinin çıkarlarına, Türk milletinin haklarına karşı tekin olmayanlar –uğursuzluk getirmek isteyenler–dir. Bunların da korkması gereklidir. Fakat memleketimizi sevenler, bizden olanlar, Türk devrimine iyilik dileyenler, namuslu insanlar bu sert ceza kanununda kendilerine bir sığınma yeri

bulacaklardır. Bu ceza kanunu namuslu insanlar için bir dokunulmazlık belgesidir.”

Tasarıdaki yenilikleri ve özellikleri de Adalet Komisyonu sözcüsü Yusuf Kemal Bey şöyle anlattı:

“Yürürlükte bulunan 1858 tarihli ceza kanununun birinci maddesine göre, tazirin (suçlamanın) derecelerini takdir sultana aittir. Türk milleti, egemenliği ele almıştır ve bütün bu esasları değiştirmiştir. Türk milletine karşı herhangi bir saldırı olursa millet kendini, çıkarlarını, özgürlüğünü korumak zorunluğunda, ihtiyacındadır. Yeni kanun, bu ihtiyaçların nasıl giderileceğini ve saldırıların nasıl püskürtüleceğini gösteriyor. Eski kanunda dinden de söz ediliyor. Oysa ki bugünkü Türk milletinin anlayışı başkadır.

Eldeki Ceza Kanunu Osmanlı İmparatorluğu'ndan kalmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nda ceza kanunları 1840'ta başlar. 1839'da canın, malın güvenlik altına alınacağı namusun korunacağı taahhüt edilmiş, 1840'ta Ceza Kanunu çıkarılmıştır. 42 maddedir. İlkel bir şeydir. 1850'de II. Ceza Kanunu yapılmış, birinci kanunda cesaretle atılmak istenen adım biraz geriye alınmıştır. 1858'de III. Ceza Kanunu yapılmıştır. Daha çok ilerleme yoluna gidilmiştir. İşte bu kanun, değişiklikler ve eklerle bugüne kadar gelmiştir. Ve 1858'de verilen şekil ve ruh değişmiştir. 1858'deki Ceza Kanunu, artık bugünün kanunu değildir. Bugünkü Türk milletinin çıkarlarını savunacak ve koruyacak durumda da değildir. Bu bilimsel zorunluluklar sonucudur ki, onu ortadan kaldırmak ve yerine bugünkü Türkiye'nin ihtiyaçlarına uygun bir kanun koymak gerekiyordu.

1858 kanunu yapılırken göz önünde tutulan örnek, Fransa'nın 1808-1810 tarihli ceza kanunudur. Gerek bu kanunda, gerekse öncekilerde bir kimseyi cezalandırmaktaki amaç, ona acı ve üzüntü çektirmektir. Oysa ki cezada, suçlunun uslandırılması amacı da vardır. Fakat eski ceza kanunlarında bu amacı göremezsiniz. Bu nedenle, yeni suç işlemiş bir kimse ile sabıkalılar aynı yerde tutuluyor ve yeni suçlunun uslanması düşünülmediğinden, o da usta suçlu haline geliyor. Türk Cumhuriyeti'nin ve Meclisi'nin yüksek ruhu ve isteği ise, suçlu denilen zavallıları uslandırmaktır. Türk toplumunun herhangi bir sebeple yitirdiği bu insanları mümkün olan çarelerle tekrar topluma kazandırmaktır. Ve bu, devrimci milletimiz ve Meclisimiz için bir görevdir. İşte bu kanun, suçluları uslandırarak namuslu insanların arasına katma usullerini getiriyor. Kaynak alınan İtalyan Ceza Kanunu'na göre hafif

olmakla beraber yine de cezalarda bir şiddet görülürse adam öldürme olaylarının çokluğundandır. İtalyan Ceza Kanunu esas alınmakla beraber bazı noktalarda memleketin özelliğini ve ihtiyaçlarını da göz önünde tuttuk. Sonunda, açık alınla dünyanın karşısına çıkılacak derecede tam bir tasarıyı önünüze getirdik.”

Bundan sonra konuşan Tunalı Hilmi Bey (Zonguldak), sanıkların ve mahkûmların arabalar içinde götürülüp getirilmelerini istedi. Feridun Fikri Bey (Dersim), İtalyan Ceza Kanunu'nda olduğu gibi, ölüm cezasının kaldırılmasını istedi ve bunun için yabancı ülkeler ceza kanunlarından örnekler verdi. Siyasal özgürlüklere karşı işlenen suçlar için konulmuş olan hükümleri yeterli bulmadı, hükümlerin güçlendirilmesini ve tam olarak Cumhuriyet kavramını geliştirmeye yarayacak bir duruma getirilmesini istedi. Adalet Bakanı Mahmut Esat Bey, eleştirilere cevap vererek, siyasal özgürlükleri korumak için yabancı ceza kanunlarındaki en şiddetli cezaların alınmış olduğunu, kişilerin siyasal özgürlükleri için bu cezaların daha da şiddetlendirilmesi halinde toplumun siyasal özgürlüğünün tehlikeye düşürülebileceğini anlattı ve toplumun büyük hastalıkları için ölüm cezasının acı bir ilaç gibi uygulanma zorunluğunu belirtti.

Ve yeni Ceza Kanunu tasarısı da, Medeni Kanun gibi, toptan oylanarak kabul edilip 765 sayı ile kanunlaştırıldı. (Z.C.: 17 Şubat 1926) Bir kaç gün sonra da Hâkimler Kanunu Tasarısı'nın görüşülmesine başlandı. Gerekçesinde şöyle deniliyordu:

> Adliye, 'Devlet' denen tüzel kişiliğin, kendinden ayrılması imkânı olmayan bir kuruluşudur. Çünkü bir devletin namus, vicdan ve faziletini ancak adalet kuruluşları temsil eder. Nasıl ki, başkasının hakkına saygı göstermeyen, kişisel çıkarını başkalarının çalışma ürünlerinde arayan bir kişinin insan toplulukları içindeki adı 'suçlu' ise, hakkı sahibine vermeyen bir devletin adı da 'zâlim'dir ve mevzuat yokluğundan bunu yapamayan bir devletin, devletler ailesindeki yeri 'güçsüz' dür. Şu halde, bağımsızlık şartlarının en kuvvetli dayanağı yargı hakkıdır. Bir devletin ilerilik derecesi ile bağımsızlığının erginliği arasındaki oranı anlatan yargı hakkının, onu İlk ya da Ortaçağ içinde gösteren bir sıfat olduğu da tarih ile ispatlanmış bir gerçektir. Devlet, uyruklarının fedakârlıklarına karşılık bir görev kabullenmiştir ki, o da herkesin emeğinin ürününü

> devşirmesini sağlamaktır. Bu yüksek güvenliğin, gerçekleştirme aracı Adliye olduğuna göre, denilebilir ki Adliye sadece bir hükümet kuruluşu değil, bir devlet kuruluşudur. Çünkü devletin dayanağı odur. Çağdaş bir ilerlemeye aday olan adliyemize Cumhuriyet'in gerektirdiği güvenliği verebilmek için belli bir programa göre yürütmek ve bu hususta bilimsel adımlar atmak gerekir. Devletin adaleti dağıtma görevini üzerine alan kişilerin önce bilimsel yeterliğe sahip olmaları, ikinci olarak hiç bir nüfuz ve etki altında bulunmamaları ve mevkilerinin güvenilir, yükselme ve ilerlemelerinin derli toplu kurallarla sağlanmış olması, üçüncü oarak bağımsızlıklarının kanun güvenliği altında bulunması gereklidir. Yeterlik bu üç nokta ile sağlanır.

Bu amaçları sağlamak üzere sunulduğu bildirilen tasarı kabul edildi ve 766 sayılı kanun olarak yayımlandı. (Z.C.: 22 Şubat 1926)

Hemen arkasından 767 sayılı 'Türk Kodeksi Hakkında Kanun'ile 813 sayılı 'Adli Tıp Kurumu Kanunu' ve Yargıtay'ın genişletilmesi hakkındaki 834 sayılı kanun çıkarıldı.

Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa, 13 Mart 1926 günü itimatnamesini sunmaya gelen Arnavutluk elçisine, tarihin çok uzun yıllarında bir çok alanlarda kader birliği yapmış olan iki millet arasındaki dostluk bağlarının daha da kuvvetlendirilmesi suretiyle iki memleketin yararına çalışmak ve iki dost millet arasında gerçek bir işbirliği dönemi açmak hususundaki çalışmalara her türlü yardımın yapılacağını söyledi. (Atatürk'ün S. ve D: 5/42)

c) Sanayi, Maliye, Ekonomi, Tarım ve Ticaret Kanunları

Bu arada 716 sayılı 'Borçlanma', 724 sayılı 'Şeker İnhisarı', 725 sayılı 'Petrol ve Benzin İnhisarı', 733 sayılı 'Maktu Vergi', 735 sayılı 'Umumî İstihlak Vergisi', 737 sayılı 'Eğlence ve Hususî İstihlak Vergisi', 755 sayılı 'Kazanç Vergisi' gibi maliye ile ilgili kanunlar da çıkarıldı.

Sonra sanayi alanında yeni bir çağdaş aşama olan 'Demir Sanayii Kurulması' hakkındaki kanun tasarısının görüşülmesine başlandı. Tasarının gerekçesinde şöyle deniyordu:

> İnsan topluluklarının kuruluşundan bugüne kadarki ilerleme dönemlerini izleyen uzmanların, türlü uygarlık çağlarını taş, tunç, demir, çelik dönemlerine ayırdıklarını ve insanı şaşırtan olağanüstü olayları yaratan çağdaş uygarlığı demir-çelik döneminin başlattığını hatırlatarak bu sanayiinin memleketimizde kurulmasının Türk sosyal hayatında ve uygarlığında meydana getireceği büyüleyici değişikliğin önemi ve gücü ve Doğu ulusları arasında bu uygarlığa ilk olarak girecek memleketimizin kazanacağı üstünlüğün şerefli sonucu üzerinde bir an durulmasını dilerim. İngiltere, Fransa Almanya ve Amerika bugünkü güçlerini demir sanayiine borçlu oldukları gibi, tabii olarak bu kaynaklara sahip olmayan öteki Avrupa uluslarının tarım ve nüfus gücü bakımından ne kadar geniş kaynaklara sahip olurlarsa olsunlar bütün çabalarına ve emeklerine rağmen ekonomik ve politik bağımsızlıklarını bir parça da olsa feda etmek zorunda kaldıkları, tarihle ve tarihi olaylarla ispatlanmış bir durum olup devletler arası bir yere sahip olmayı başaran milletler ise büyük mali fedakârlıklar ve imrenilecek erdemle bu sanayiinin bir kısmını olsun memleketlerinde kurmayı başarmış olanlardır.

Ve bu gerçeğe dayanılarak, İnebolu arkalarına kadar uzanan bölgede denize paralel olarak yayılan ve özellikle Cide arkalarında altmış beş kilometre kadar derinleşen maden kömürü alanının Ereğli ve Zonguldak yöresindeki kömürlerin, demir eritme fırınlarının muhtaç olduğu gaz gücüne sahip olmalarından ve özellikle Tatay (Kastamonunun Daday ilçesi) çevresinde kilometrelerce uzayan Söğütözü bölümünün deniz seviyesinden 300 metre yükseklikte ve ikişer üçer metre genişlikte 18 kadar olan kömür damarlarının bu niteliğe tam olarak sahip bulunmalarından yararlanılarak, Karadeniz kıyılarında bir büyük demir sanayinin kurulmak istendiği bildiriliyordu. Bu arada, Türkiye'deki demir cevheri hakkında da bilgi verilerek, demir madeninin özellikle kıyılara yakın yerlerde bol olarak bulunduğu, Avrupa'da henüz demir sanayii gelişmemişken Türkiye'de ihtiyaç oranında demir çıkarıldığı, fakat Batı'nın ilerlemesi karşısında Türkiye'deki ilkel ve basit demir sanayiinin ortadan kalktığı, türlü yerlerde otuza yakın demir madeninin bulunduğu, bunların büyük bir demir sanayiinde toplanacağı, demir sanayiinin kömürle olan kesin ilgisinden ötürü demir sanayiinin kömür bölgesine yakın bir yerde kurulacağı anlatılıyordu. Görüşmeler sonunda, Karadeniz mailesinde (dağların kıyılara

doğru alçalıp gelen kısmında) kurulacak demir sanayii ile bağlantılı kömür ve demir madenlerinin incelenmesi, araştırılması ve ilkel kuruluşların meydana getirilmesi için gerekli çalışmalar hakkındaki tasarı, 786 sayılı 'Demir Sanayii Kurulması Kanunu' olarak kabul edildi. (Z.C.: 15 ve 18 Mart 1926)

Bir kaç gün sonra da, 792 sayılı 'Petrol Kanunu' ile 797 sayılı 'Veraset ve İntikal Vergisi Kanunu' çıkarıldı. Bu arada, Kayseri - Ulukışla ve Malatya - Ergani - Diyarbakır demiryollarının yapımı için 787, 793, 794 sayılı kanunlar kabul edilmişti. Daha sonra da 929 sayılı 'Demiryolları İstimlâk Kanunu' çıkarılmıştır. Tarımla ve hayvancılıkla ilgili olarak da, 858 sayılı 'Çekirge Kanunu', 859 sayılı 'İpek Böceği ve Yetiştirilmesi ve Satılması Hakkında Kanun', 904 sayılı 'Islâh-ı Hayvanat Kanunu' çıkarıldı. 865 sayılı 'Türk Ticaret Kanunu' kabul edildi.

Gazi, itimatnamesini sunan Lehistan (Polonya) elçisine, gelişmekte olan ortak ekonomik ilişkilerin karşılıklı güven içinde iki memleket yararına daha da güçlendirilmesini önerdi. (Atatürk'ün S. ve D: 5/43)

d) Kabotaj Hakkı Kanunu

Türkiye Cumhuriyeti'nin gerek milliyetçi karakterini tamamlama, gerekse politik alandaki bağımsızlığını ekonomik alandaki bağımsızlık tedbirleri ile güçlendirme yolunda çok önemli bir aşama daha yapılarak 815 sayılı 'Türkiye Kıyılarında Deniz Taşımacılığı (Kabotaj) ve Limanlarla Karasuların İçinde Sanat ve Ticaret Yapmak Kanunu' çıkarıldı. (Z.C.: 19 Nisan 1926) Kanun tasarısında gerekçe şöyle açıklanıyordu:

> Anlatılması gerekmeyecek kadar açık olduğu üzere, uygar devletlerin ülkelerinde yerli bayrağın tekelinde olan kabotaj (kıyı sularında gemi işletme) hakkı, Türkiye'de yabancılarla ortaklaşa kullanıldığından bölgesel yerli uyruklular bu haktan gereği kadar yararlanamamakta ve hatta her memlekette kıskançlıkla korunarak hiçbir vakit yabancıların girmesine müsaade edilmeyen ve daima ticaret sözleşmelerinin dışında bırakılan karasuları ile karasularındaki limanlar, boğazlar ve benzeri yerlerde geliş-gidiş ve deniz esnaflığı gibi o bölgelerdeki yerli uyruklulara ait olan haklar bile yabancıların müdahale ve rekabetinden kurtulamamakta idi. Barışın yapılmasıyla kapitülasyonlar (yabancılara verilen imtiyazlar)

> kaldırılmış ve bu suretle deniz ticaret işlerimiz için yeniden bir ilerleme ve gelişme alanı açılmıştır; ki, bundan ulusal deniz araçlarımızın gerektiği gibi yararlanabilmelerini sağlamak için bu konuda özel bir kanunun hızla düzenlenmesi ve uygulanması gerekmiştir. Gerçi bu kanunun sağlayacağı temel haklar, Lozan Antlaşması'na bağlı Ticaret Sözleşmesi ile tanınmış ise de, bunun bir özel kanunla açıklanması ve kuvvetlendirilmesi gerekli olup öteki devletlerce de benzeri hususlarda böyle kanunlar konulagelmektedir

815 sayılı kanun Türkiye kıyılarının bir yerinden öteki yerine yolcu ve eşya taşımak ve kıyılardaki limanlar içinde ya da arasında her türlü liman hizmetlerini yapmak, bütün karasuları ile boğazlar, akarsular ve göllerde gezgin ya da çakılı araçlarla ulaştırma ticaretinde bulunmak, avcılık yapmak, kum ve çakıl ile başka şeyler, denizin yüzündeki ya da dibindeki kazaya uğramış araçlar ile kalıntılarını çıkarmak, kurtarmak, dalgıçlık, arayıcılık, kılavuzluk, deniz bakkallığı ve bütün Türk deniz araçlarında denizcilik ve deniz esnaflığı yapmak hakkını Türk bayrağını taşıyan deniz araçlarına ve Türk uyruklarına veriyordu.

Aynı alanda ve anlamda bir aşama daha yapılarak “Türkiye uyruğundaki bütün şirket ve kuruluşlar, Türkiye'deki bütün işlem, sözleşme, haberleşme, hesap ve defterlerini Türkçe tutmak zorundadırlar” hükmünü koyan tasarı kanunlaştırıldı. (Kanun: 805)

Bunların arkasından da, 'İstanbul ve ona bağlı yerlerdeki Balıkçılar Yardım Sandığı Kanunu' tasarısı kabul edildi. Bu tasarının gerekçesinde şöyle deniyordu:

> Sularımızda, özellikle İstanbul ve çevresindeki kıyılarımızda voli yeri ve dalyan diye adlandırılan balık avcılığına mahsus yerler eski zamanlarda verilmiş padişah fermanları ile belli bazı kişilerin yararına tahsis edilmiştir. Oysa ki herkes, genel hükümlerimiz gereğince denizler ve kimsenin malı olmayan büyük göller ve nehirlerden, kamuya zararlı olmamak şartiyle, dilediği gibi yararlanabilir. Bu itibarla denizlerde ve sahibi olmayan büyük göller ile nehirlerde serbestçe balık avlanılmak gerekir. Ve balıkçılığa açık olan yerlerin herhangi bir kimseye maledilmesi de hiçbir suretle doğru değildir. Durum bu iken, vaktiyle her nasılsa Boğaziçi ile Haliç ve Marmara'nın İstanbul çevresindeki yerlerinde balık uğrağı

> ve yatağı olan deniz bölümü, imtiyaz şeklinde ve yukarıda açıklanan genel hükümlerimize aykırı olarak, fermanlarla bazı kimselere verilmiş ve böylece balık avcılığımızda bir tür kullanma hakkı yaratılmış ve taşınamaz mallar gibi mülkiyet hakkının işlemlerine tabi tutulmuştur. Bu tür tekelcilik, iş ve çalışma serbestliğini ve sosyal düzeni bozar nitelikte olduğundan hiç olmazsa sahiplerince işletilmeyen av yerlerindeki kişisel kullanma hakları kaldırılmak ve gerek bu gibi yerlerde, gerekse devlete ait yerlerde kamunun yararı sağlanmak istenmiştir. Av yerlerinin böylece genişletilmesi sonunda bir çok zanaatkâr bundan yararlanmaya koşacaklarsa da, bunların balık avcılığı için gerekli araç ve gereç ihtiyaçlarını da karşılamak zorunlu olduğundan bir 'Balıkçılar Yardım Sandığı' kurulması yoluna gidilmiştir.

Bu gerekçe de göstermektedir ki, Cumhuriyet düzeninin tamamlanmasında yapılan aşamalar hep halka dönük ve halktan yana bir anlayış ve davranışla yürütülmüştür. (Kanun: 820)

e) İdare Kuruluşlarına ve Memurlara ait Kanunlar

Aynı günlerde bir başka aşama belgesi olarak Memurlar Kanunu Tasarısı Meclis'e sunulmuştu. Bu tasarının gerekçesinde “En olgun ve çağdaş ilkelere uyularak Yüksek Meclis tarafından kabul edilip onaylanan Anayasa hükümlerinin ruhuna, ilmin ve fennin son anlayış ve gereğine uyularak devlet idare makinasının kurulması gerekmektedir. Bu makinayı işletmekle yükümlü bulunan memurların görevleri, hakları ve dokunulmazlıkları genel bir kanunla açık ve kesin olarak belirtilmedikçe kararsızlıkların önünü almak imkânsızdır. Yürürlükteki yasalar yetersizdir. Her uygar devlette memurların hakları ve görevleri, çok güçlü temellere dayanan yasalarla belirtilmiş ve sınırlandırılmıştır. Anayasamız da böyle bir kanun yapılmasını emreder” deniyordu. Bu gerekçeye dayanan tasarı 'Memurin Kanunu' adı ile ve 788 sayıyla kanunlaştırıldı. (Z.C.: 15 ve 18 Mart 1926)

Sonra 877 sayılı Teşkilat-ı Mülkiye Kanunu (Sivil İdare Kuruluşları Kanunu) ile 885 sayılı İskân Kanunu kabul edildi.

Daha sonra, iki adı olan illerin tek adla anılmaları hakkındaki Bakanlar Kurulu Kararnamesi çıkarılacak ve Ertuğrul ilinin adı 'Bilecik', İçel'in adı 'Silifke', Bozok'un adı 'Yozgat', Canik'in adı 'Samsun', Hamitabat'ın adı

'İsparta', Saruhan'ın adı 'Manisa', Karahisar-ı Şarkî'nin adı 'Şebinkarahisar', Karasi'nin adı 'Balıkesir', Kocaeli'nin adı 'İzmit' ve Menteşe'nin adı 'Muğla' olacaktır. (Kararname: 24 Ekim 1926)

f) Eğitim Kanunları

Cumhuriyet düzenini tamamlamak için izlenen topluma dönük ve toplumla birlik yolun eğitim alanından geçen bölümünde de bu amaca yönelmiş aşamalar yapıldı. Önce, gerekçesinde:

> Genel eğitim kanunumuza temel olmak ve mevcut eğitim kuruluşlarının daha yararlı bir durumda çalışmalarını sağlamak için düzenlenen bu tasarıdaki amaç, şimdiye kadar merkez kuruluşları içine girmemiş bilimsel bölümleri meydana çıkararak Eğitim Bakanlığı'nın bilimsel yetkisini arttırmak, öte yandan memleketin genel ihtiyaçlarını düşünmekle beraber bu ihtiyaçlara belli bir program içinde düzenli karşılıklar verebilmek üzere sınırlı ve yetersiz olan güçlerimizi birleştirip yoğunlaştırmaktır. Milletin okuma-yazma isteği çok büyüktür. Buna, nicelik ve nitelik bakımlarından karşılık vermek gereklidir. Yeni kuşakları güvenilir karakterli ve şuurlu olarak yetiştirecek kuruluşlarımızı meydana getirirken, öğretmenlere de geçim kolaylığı ve iyi bir gelecek sağlamak gerekir

diyen Milli Eğitim Bakanlığı Teşkilatı'na ait 789 ve 832 sayılı kanunlar kabul edildi. (Z.C.: 20 ve 22 Mart 1926)

Sonra, yeni öğretmen okulları açabilmek için her ilin kendi bütçesinden yardımda bulunmasını zorunlu kılan 819 ve 843 sayılı kanunlar çıkarıldı.

Lise ve ortaokullardaki gündüzlü öğrencilerden alınmakta olan okul ücretinden vazgeçilmesi, 822 sayı ile kanunlaştırıldı.

Ardından, “Eğitimin yaygınlaştırılması konusunda önemi açık olan kitapların çoğu, öğrencilerin ihtiyacına uygun olmadığı gibi, çok da yüksek fiyatlı olduğundan, özellikle ilk ve orta öğretim okullarıyla lise öğrencilerine hem iyi, hem ucuz kitap vermek amacı ile”, okul kitaplarının hükümet tarafından bastırılıp maliyet değerine yüzde on eklenerek öğrencilere satılmasına karar verildi. (Kanun: 823)

Sonra, ilkokul öğretmenleri hakkındaki 842 sayılı kanun çıkarıldı.

g) Sağlık Kanunları

Toplumun sağlığı ile ilgili kanun teklif ve tasarılarının görüşülmesine başlandı. İlk olarak, sıtma konusu ele alındı. Önce, doktorların Sıtma Enstitüsü'nde staj yapmalarını zorunlu kılan 826 sayılı kanun çıkarıldı. Sonra, 'kinin' sağlanması ve satılması hakkındaki 827 sayılı kanun kabul edildi.

Şehir, kasaba ve köylerin su ihtiyacı hakkındaki tasarı 'Sular Kanunu' adı ve 831 sayı ile kanunlaştırıldı.

En son olarak, 839 sayılı 'Sıtma Savaş Kanunu' kabul edilip yürürlüğe kondu ve 'Nüfus Sayımı'na ait 893 sayılı 'Tahriri Nüfus Kanunu' çıkarıldı.

Dış İlişkiler ve Musul Sorunu

Çağdaş uygarlık düzeyine varabilmek için ulusça yapılan hızlı devrim aşamaları ve uygarca gelişme, iç politikadaki şiddetli tutumu da biraz gevşetir ve hoşgörüyü getirir gibi olmuştu. Nitekim, çok insancıl bir davranışla çıkarılan, “Emeklilik maaşı alırken 'Yüzellilik' listeye konup uyruktan düşürülen ve ulusal sınırlar dışına çıkarılanlardan ölmüş olanların memleket içinde kalan ve ulusal uyruğunu koruyan kişilere dul ve yetim maaşı verilir” yollu Meclis kararı da bu kanıyı pekiştirmektedir. (Z.C.: 1 Nisan 1926)

Bu sırada, yurtsever Diyarbakırlıların, Gazi'yi kendilerine 'Fahri Hemşehri' yapmaları da iç politikadaki iyi gelişmeye renk kattı ve Gazi, Diyarbakırlıların bu kararını “Saygıdeğer Diyarbakır halkının beni fahri hemşehri seçmek suretiyle hakkımda gösterdikleri değerbilirlikten duygulandım. Sayın hemşehrilerime selam ve sevgilerimin duyurulmasını rica ederim” diye cevapladı. (U. Kocatürk, Atatürk'ün Telgrafları: 20)

Yine bu arada, bağımsızlık savaşının kesin zafer günü olan '30 Agustos'un Zafer Bayramı olarak kutlanmasına ait 795 sayılı kanun kabul edildi. Türkiye'de piyango tekelini Hava Kurumu'na veren 710, İstanbul'da Laleli'deki Harikzedegân Apartmanları'nı Hava Kurumu'na bırakan 751, Ankara'yı otomatik telefona kavuşturacak olan 876 sayılı kanunlar çıkarıldı.

İç düzende çağdaş uygarlığa yönelmiş bu hızlı, devrimsel, insancıl aşamalar yapılırken Meclis Başkanı Kâzım Paşa'nın da konuşmasında belirttiği gibi, Hükümet'in yabancı devletlerle yaptığı antlaşma ve sözleşmelerle dış ilişkilere de normal gelişme ve genişleme imkânı verilmiş ve barışseverlik bütün dünyaya bir kere daha ıspatlanmıştı. (Z.C.: 10 Haziran 1926) Türkiye Büyük Millet Meclisi de, Finlandiya, Letonya, Norveç, Danimarka, İran, İsviçre, Bulgaristan ve Şili ile yapılmış dostluk antlaşmalarını ve Uluslararası Telsiz Telgraf Sözleşmesi'nin dahil olmayı onaylamıştı. (Kanun: 706, 707, 774, 807, 811, 845, 846, 874, 896)

Fakat, Lozan Barış Antlaşması gereğince Türklerle İngilizler arasında görüşmelerle ve olmazsa Milletler Cemiyeti'ne gidilerek çözülmesi gereken Musul Sorunu, aradan iki buçuk yıl geçmiş olmasına rağmen çözülememiş, bu alandaki çabalar olumlu bir sonuca yönelememiş, hatta Musul'un artık

yitirilmiş olduğu kanısı doğmaya başlamıştı. Bu nedenle, İstanbul Mebusu Edip Servet Bey (Tör) konuyu bir soru önergesi ile Meclis'e getirmiş, Dışişleri Bakanı Tevfık Rüştü Bey (Aras) de durumu şöyle anlatmıştı:

“Bilindiği üzere Musul sorununun çözümü, Lozan Antlaşması'nın üçüncü maddesi ile, Antlaşmadan sonraya bırakılmıştı. Antlaşma'nın imzalanmasından sonraki dokuz ay içinde Türkiye ile İngiltere arasında yapılacak görüşmelerle çözülmeye çalışılacak, anlaşmaya varılamazsa Milletler Cemiyeti'ne gidilecekti. Öyle de olmuş, İstanbul'da toplanan Haliç Konferansı, İngilizlerin esas konuya hiç girmeden ileri sürdükleri yeni arazi istekleri yüzünden başarısızlıkla sonuçlanmış ve Musul Sorunu Milletler Cemiyeti'ne getirilmişti.

Bu sırada İngilizlerin Akdeniz Filosu kıyılarımızda aleyhte gösteriler yapıyor, beş yüz kişilik düzenli bir kara kuvveti Irak'ta saldırılarda bulunuyor, savaş uçakları sınırı geçerek askeri birliklerimize ateş açıyordu.

Milletler Cemiyeti ilk iki toplantısında, 'anlaşmazlık konusu arazide incelemeler yapmak üzere üç kişilik bir kurulun gönderilmesine' ve kesin sonuca varılıncaya kadar Brüksel Hattı'na itibar edilmesine karar vermişti. Türkiye de bu karara katılmıştı. Bunun üzerine, Milletler Cemiyeti, İsveç Elçisi'nin başkanlığındaki 'Üçler Kurulu'nu, anlaşmazlık konusunu yerinde incelemek üzere, Musul Bölgesi'ne göndermişti. İngilizler, Musul bölgesindeki Nasturilerin zorla yerlerinden göç ettirildiklerini iddia ediyorlar ve Üçler Kurulu'nun bu konuyu da ele alıp araştırmasını istiyorlardı.

Gerçekte Musul bölgesindeki Nasturilerin yani Hıristiyan Asurluların (Süryanilerin) güneye doğru bir göçleri olmuştu, Fakat bu göç, Türklerin zor ve baskıları ile olmamıştı. Zaho bölgesindeki Hıristiyan Asurlular, 1924 yılında Hakkâri Valisi'ne silahlı saldırıda bulunmuşlar, bunun üzerine askeri birlikler harekete geçmişler, onlar da güneye göçmüşlerdi. İngilizler bu olayı, Nasturilerin zorla göç ettirilmeleri gibi gösteriyorlardı. Türk Delegeleri de, yapılacak plebisite karşı İngilizlerin ve Iraklıların bölge halkına baskı yaptıklarını ileri sürerek bu hususun da araştırılmasını istiyorlardı.

General Laydener başkanlığındaki Üçler Kurulu, inceleme ve araştırmaları sonunda uzun bir rapor hazırlamıştı. Raporda, Asurluların

güneye göç etmeleri konusuna değinilerek şöyle deniyordu:

> Bu kavim, yabancıların kışkırtmasıyla, Osmanlı hükümetinin memurları tarafından herhangi bir harekete sebebiyet verilmeksizin, meşru hükümete karşı silahlı olarak ayaklanmıştır. Oysa ki, Asurluların Osmanlı Devleti sınırları içindeki hayat şartları diğer Hıristiyan gruplara göre her halde daha iyi idi. Bu şartlar içinde, sadece bağlı olduğu devlete karşı bilerek ve isteyerek silah kullanmış olan bu kavmin yerleştirilmesi için, itiraz edilemez bir surette malik olduğu bir ülkeyi Türkiye'den ayırmak adalete sığmaz. En uygun şekil, İstanbul Konferansı'nda Türk Delegeleri tarafından ileri sürüldüğü üzere, eski evlerine dönmelerine müsade olunmaları isteğinin Asurlularca kabulüdür.

Raporda, İngilizlerin sınırı aşma hareketlerine de değiniliyor ve böyle bir sınır tecavüzünün olmadığının anlaşıldığı belirtiliyordu.

Fakat, rapordaki en önemli nokta, anlaşmazlık konusundaki öğüt idi. Musul sorununun çözülebilmesi için Irak halkının yirmi beş yıl daha manda altında kalması tavsiye ediliyordu. Oysa ki Musul sorununda manda usulü hiç söz konusu değildi ve olamazdı. Çünkü sorun, ya anlaşma ile ya da plebisit ile uygun bir sınır çizgisi bulmaktan ibaretti.

Milletler Cemiyeti ise, raporu ele almış ve 1925 yılı Eylül ayında, tarafları toplantıya çağırmıştı. Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey (Aras), beraberindeki üç kişilik kurulla toplantıya gitmişti. Ne var ki, bu toplantıda da İngilizlerin tutum ve davranışları, Türklerin Lozan'da kabullenmedikleri hususları burada bir oldu bitti ile kabul ettirmeye çalışmak şeklinde idi. Görüşmeler olumsuz bir yolda sürdürülmeye uğraşılırken, konu hakkında Lahey Adalet Divanı'ndan danışman olarak düşüncesi sorulmak istenmiş ve hiç gerekmezken bu yola gidilmiş, Lahey Adalet Divanı da konuyu benimseyerek Türkiye'ye çağrı göndermişti. Türk delegeleri, uluslararası anlaşmazlıklarda bu tür davranışlar için Hükümet'in Milletler Cemiyeti'ne yetki vermemiş olduğunu ileri sürüp Lahey Adalet Divanı'nın çağrısını kabul etmemişlerdi. Fakat, Lahey Adalet Divanı, Türk delegeleri olmaksızın konuyu görüşmüş ve düşüncelerini Milletler Cemiyeti'ne bildirmişti. Milletler Cemiyeti de, 1925 Aralık ayında toplanarak, Türk delegelerinin itirazlarına rağmen, Lahey Adalet Divanı'nın düşüncelerini kabul etmişti.

Milletler Cemiyeti bundan sonra, çalışmalarını, Türk delegeleri olmaksızın sürdürdü. Türk Hükümeti de, Musul sorununa hak ve adalete uygun bir çözüm yolu bulabilmek için yeni teşebbüs imkânları aramaya başladı. (Z.C.: 12 Şubat 1925, 9 Ocak 1926)

İzmir Suikastı

Cumhuriyet düzenini tamamlama yolunda türlü alanlarda yapılan hızlı devrim aşamaları, eskiye bağlı olmaktan kurtulamayan, eski düzenden ayrılamayan, yeni düzene doğru olan hızlı gidişi tehlikeli bir şekilde temelden kopma sayanları ve Cumhuriyet düzeninin esasına aykırı sananları tedirgin etmişti. Bu tedirginlik, Şeyh Sait Ayaklanması'nın bastırılmasında uygulanan ve sonra muhalefet partisi ile basına da uygulanma yoluna gidilen şiddet tedbirlerinin ve şiddet politikasının yarattığı tedirginliklerle de birleşince tepkiler sertleşmeye başlamıştı.

Bu dönemde, Başbakan İsmet Paşa, Meclis'in tatile girmesinden yaralanarak geniş bir yurt gezisine çıkmış, Konya'daki Ordu Komutanı Fahreddin Paşa (Altay) ile birlikte, İkinci Ordu Komutanlığı bölgesindeki Adana, Antalya, İzmir yörelerinde denetim çalışmalarına başlamıştı. İzmir çevresinde donanma ile tatbikat yapılıyordu. Gazi Mustafa Kemal Paşa da Konya'ya gitmiş, sonra güneye inerek 10 Mayıs'ta Mersin'e varmıştı. Oradan İzmir'e gideceği bildirilince, İstanbul'daki Ertuğrul yatının Mersin'e gitmesi emredildi. Yat, İzmir'den Fahreddin Paşa'yı da alarak Mersin'e geldi. Fakat Gazi, Ertuğrul yatı ile İzmir'e değil, Silifke'nin Taşucu bucağındaki çiftliğine gitti. Beş gün kaldıktan sonra Ankara'ya döndü. İsmet Paşa da Ankara'ya geldi. Gazi de Ankara'dan İzmir'e hareket etti. Gezi programına göre, Balıkesir'e uğrayacak ve 17 Haziran'da İzmir'de olacaktı. (F. Altay, 10 Yıl Savaş: 417-418; İ. Aslan, Atatürk Silifke'de: 88-104)

Görünüşte iç sosyal düzende kuşku verecek hiç bir durum yoktu. Gerçi, partileri kapatılmış olan yirmi yedi kadar muhalif mebus, Ankara'da ve İstanbul'da gerek kendi aralarında, gerekse eski partili arkadaşlarıyla toplantılar yaparak düzenli bir çalışma ile güçlerini yitirmemeye çalışıyorlardı ama gerek iktidarın şiddet politikasına karşı muhalefetteki bu tepkinin, gerekse muhalefetteki bu tepkiye karşı iktidardakilerde doğan karşı tepkinin ve kuşkunun derecesi hakkında göze batan belirtiler yoktu. Fakat olaylar göstermiştir ki, her iki kanattaki tepki, için için gelişip yoğunlaşmış ve ilk fırsatta patlak verecek duruma gelmiştir.

Nitekim, Mustafa Kemal Paşa'nın Ankara'dan ayrıldığının hemen ertesi günü, Ankara İstiklal Mahkemesi'nin savcı ve yargıçları, biriken

yorgunluklarının büyük ağırlığı gerekçesiyle ve daha çok tertipli bir davranış niteliği gösterecek şekilde, hiç kimseye haber vermeden şehirden ayrılıp Çankaya yakınında oturan eski Maraş Mebusu Nureddin Bey'e akşam yemeğine gittiler. Giderken de, Kavaklıdere'de oturan Eskişehir Mebusu Arif Bey'in evine uğradılar, habersizce bağına girip oturdular. Davetsiz konuklarını şaşkınlık içinde karşılayan Arif Bey'e, Kılıç Ali Bey'in dediğine göre 'şaka olsun diye' “Şimdi doğru söyle bakalım, son toplantınızda kimler vardı ve nelere karar verdiniz” diye sordular. Sonra, bu sorularıyla Arif Bey'i daha da şaşkın bir hale koyarak Nureddin Bey'e gittiler. (K. Ali, İstiklal Mahkemesi Hatıraları: 37)

Gece yarısına kadar, hep birlikte, Maraş eski Mebusu Nureddin Bey'in evinde kalmış olan İstiklal Mahkemesi savcı ve yargıçları, gece yarısı, Başbakan İsmet Paşa'nın kendilerini İçişleri Bakanlığı'nda beklediğini öğrendiler ve hemen oraya gittiler. İsmet Paşa onlara, İzmir Valisi Kâzim (Dirik) Paşa'dan gelen ve Mustafa Kemal Paşa'ya bir suikast yapılmak istendiğini bildiren telgrafı gösterdi. Konu üzerinde görüşülürken İzmir'den ikinci bir telgraf daha geldi. Bunda da, suikastçı Ziya Hurşid'in silahları ve bombaları ile birlikte yakalandığı ve suçunu itiraf ettiği bildiriliyordu. (Kılıç Ali, İstiklal Mahkemesi Hatıraları: 39-40)

Ziya Hurşit, o günkü idare kuruluşlarına göre, Trabzon iline bağlı Rize (Lazistan) livasının, Pazar ilçesinin, Hemşin bucağının Mollaveysi köyünün Kürtoğlu ailesinden Kadı Hurşit Efendi'nin oğlu idi. (A. Faik Günday, Hayat ve Hatıralarım: 7) Kadı Hurşit Efendi, Mustafa Kemal Paşa'nın askerlikten tamamen ayrıldığı ve Erzurum Kongresi'ne katıldığı 1919 yılı Temmuz ayında Erzurum kadısıydı; vali vekilliği yapmış, Mustafa Kemal Paşa ile arkadaşlarının tutuklanmaları için İstanbul Hükümeti'nden Erzurum Valiliği'ne gönderilen emri uygulamaya bile teşebbüs etmemiş; hatta Sadrazam Ferit Paşa'ya alaylı cevaplar vermiş, Mustafa Kemal Paşa ile arkadaşlarının rahatça çalışmalarına yardımcı olmuştu. (Bkz. M. Goloğlu: Erzurum Kongresi)

Kadı Hurşit Efendi'nin oğlu olan Ziya Hurşit 1892'de doğmuş, Almanya'da deniz araçları yapım mühendisliği ve telsiz telgraf öğrenimi yapmış, yurda dönüşünde Eskişehir Lisesi'nde Almanca öğretmeni olmuş ve yaşı müsait olmadığı halde belki de babasının Erzurum'daki hizmetlerinden ötürü Mustafa Kemal Paşa'nın isteği ile 1920'de Birinci Büyük Millet

Meclisi'ne Rize Mebusu olmuştu. Yakışıklı, terbiyeli, kibar giyimli ve davranışlı bir gençti. Onu sevmeyenlerin bile dedikleri gibi, inançlarına bütün gücü ile bağlı idi; düşündüklerini söylemekten hiç çekinmezdi. Mesela, Mustafa Kemal Paşa'nın Sakarya zaferinden dönüşünde yapılan büyük karşılama gösterileri üzerine Meclis'in toplantı salonundaki karatahtaya “Bir millet putunu kendi yapar, kendi tapar” diye yazmıştı. (K. Ali, İstiklal Mahkemesi Hatıraları: 64)

Öte yandan, bazı İttihatçılar gibi, aşırı bir kıskançlık derecesinde yurtseverdi. Bu nedenle, Lozan Antlaşması görüşmelerinde Ulusal Ant'tan fedakârlık yapılmasını kabul etmeyen Birinci Büyük Millet Meclisi'ndeki muhalefet grubu yani 'İkinci Grup' üyelerinden yana olmuş ve özellikle bu grup liderlerinden Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey'in etkisinde kalmış, yanından ayrılmaz olmuş, fedaisi durumuna gelmişti. (Bkz. M. Goloğlu, Türkiye Cumhuriyeti: 134)

Çok cesur, gözüpek ve ataktı. Ölümden bile korkmazdı. Mebusken gönüllü olarak askere gitmiş, düşmanla cephe savaşı yapmış, Milli Savunma Bakanlığı'nca özel kurdeleli İstiklal Madalyası ile taltifi teklif edilmişti. (M. Goloğlu, Türkiye Cumhuriyeti: 169)

Ölüme karşı yılmazlığı o derecede idi ki, asılırken bile son derece soğukkanlı, hatta neşeli davranmış, ayağının altındaki sandalyeyi çekecek çingene cellatla alay etmişti. (Azmi Nihat Erman: İzmir Suikastı)

İkinci Grup liderlerinden Ali Şükrü Bey'in, Gazi'nin Muhafız Komutanı Milis Yarbay Giresunlu Topal Osman Ağa tarafından öldürülmesi Ziya Hurşid'in genç ve ateşli ruhunda büyük bir tepki, hınç ve öfke yaratmıştı. Bu cinayetin emirle işlendiği yolundaki söylentiler de bu duygularını çok şiddetlendirerek adeta 'siyasi kan gütme', 'öc alma' duygularına yol açmıştı. (M. Goloğlu, Türkiye Cumhuriyeti: 143)

Bu arada, hükümetten yana olan 'Birinci Grup'taki arkadaşlarının kendisi ile dostluklarını bozmaları, muhaliflerden yanadır diye özel toplantılarına almamaları, yüreğindeki kızgınlığı ve öç alma duygusunu daha da şiddetlendirmişti. Bu nedenledir ki, İstiklal Mahkemesi'nin, Suikast Davası'nı ikiye ayıran kararında “Ziya Hurşid'in Cumhurbaşkanı'na duyduğu kin ve düşmanlığın doğurduğu kişisel olay” denilmiştir.

İkinci Dönem Büyük Millet Meclisi seçimlerinde adaylıktan düşürülmesi ve yerine ağabeyi Faik Günday'ın (Mülkiyeli, Mutasarrıf, Ordu Mebusu) getirilmesi de, Ziya Hurşid'in iç dünyasındaki bunalıma ve gönül kırgınlığına sebep olmuştu. Hele mebusken cephedeki fedakârca çarpışmasından ötürü Milli Savunma Bakanlığı'nca verilmesi istenen özel kurdeleli İstiklal Madalyası'nın Halk Partili mebuslarca reddedilmesi onu yüreğinden yaralamış, ruhundaki bunalımı ve öç alma isteğini şiddetlendirmişti. (F. Kandemir, İzmir Suikastı'nın İçyüzü: 18; K. Ali, İstiklal Mahkemesi Hatıraları: 63-65; H. V. Velidedeoğlu, Milli Mücadele Anıları: 215; A. N. Erman, İzmir Suikastı: 73, 103, 165)

Nitekim, savunmasını yaparken, savcının ileri sürdüğü “Anayasa'yı tağyir veya tadile teşebbüs, Büyük Millet Meclisi'ni vazife ifasından men, hükümeti devirerek ele geçirmeye teşebbüs” suçları ile ilgisi olmadığını belirterek “Ben ne Bakanlar Kurulu'nu devirmeyi, ne de Anayasa'nın değiştirilmesini istemedim. Kimseyi silahlı olarak isyana da çağırmadım. Ben sadece suikast yapacaktım. Bu da sabit oldu. Ben ancak bu suç için, tutuklandığım zaman yürürlükte bulunan 46. maddeye göre kalebendliğe mahkûm edilebilirim. Suikasttan sonra hükümeti devirmek, Meclis'i görevden alakoymak isteseydim memleketten ayrılmaz, burada kalırdım. Oysa ki, sizin de anladığınız üzere, ben Sakız Adası'na kaçacaktım” demiştir. (A. N. Erman: İzmir Suikastı: 148)

Başbakan İsmet Paşa, İzmir Valiliği'nden gelen telgraflar üzerine, Ankara İstiklal Mahkemesi'nin hemen İzmir'e gitmesini emretti. Özel tren hazırlanırken, zaten hazır durumda bulunan “Dört Ali'li” Ankara İstiklal Mahkemesi (Başkan: Afyon Mebusu Kel Ali Bey (Çetinkaya), Savcı: Denizli Mebusu Necip Ali Bey (Küçüka), Üyeler: Gaziantep Mebusu Kılıç Ali Bey, Rize Mebusu Laz Ali Bey (Zırh), Aydın Mebusu Dr. Reşit Galip Bey), hemen oracıkta çalışmaya başladı ve İzmir Suikastı hakkında henüz başkaca bir bilgi yokken, ilk iş olarak, kapatılmış olan Terakkiperver Cumhuriyet Partisi'ne mensup mebusların tümünün, nerede olurlarsa olsunlar, hemen ve aynı anda tutuklanmalarına, evlerinin aranmasına, bulunacak belgelerin İzmir'e gönderilmesine karar verdi. Sonra da özel trenle, sabaha karşı, İzmir'e hareket etti. (Kılıç Ali: İstiklal Mahkemesi Hatıraları: 40)

İstiklal Mahkemesi İzmir'e geldiğinde, kovuşturmayı yapanlar 'suikastçıların 17 Haziran'da Balıkesir'den gelecek olan Mustafa Kemal Paşa'yı İzmir'de beklediklerini, yolculuğun gecikip İzmir'e gelişin ertesi güne kaldığını ve suikastın da ertesi güne ertelendiğini, o gece ihbarın yapıldığını ve Ziya Hurşit ile arkadaşları Laz İsmail, Gürcü Yusuf ve Çopur Hilmi'nin yakalandıklarını' anlattılar.

Ziya Hurşit'le birlikte yakalananların hepsi de gözünü budaktan sakınmayacak kimselerdi. Rizeli Laz İsmail, işgal altındaki İstanbul'da, işgal kuvvetlerinin gözü önünde ve gün ortasında, kendisi gibi bir kaç arkadaşıyla birlikte büyük bir kuyumcu dükkanını soymuştu. Batumlu Gürcü Yusuf, Mütareke yıllarında, düşman donanmasının kontrolü altındaki Karadeniz'de, ufacık bir motorla, Fransız Pake Kumpanyası'na ait bir vapuru soymuş, milyonlarca Frank para almıştı. İstanbul'lu Çopur Hilmi, üsteğmenlikten ayrılma idi. (F. Kandemir, İstiklal Savaşının İçyüzü: 41, K. Ali, İstiklal Mahkemesi Hatıraları: 48)

Suçluların yakalanmasından sonra Gazi Mustafa Kemal Paşa İzmir'e gitmiş, Naim Palas oteline yerleşmiş, olayla ilgilenmiş, Ziya Hurşit'i otele getirtip görmüştü. Bu sırada, hükümet de bir bildiri yayınlayarak, olayı halka duyurdu. Bildiri şöyle idi:

> Cumhurbaşkanı'nın gezilerinde İzmir'de uygulanmak üzere bir suikast düzenlendiği öğrenilerek düzenleyiciler silahları, bombaları ve hazırlıklarıyla, Cumhurbaşkanı'nın gelişinden önce tutuklanmışlardır.

Olayın duyulması yurdun her yanında büyük üzüntü yarattı ve duygu coşkunluğuna sebep oldu. Düzenin kendi şehirlerinde kurulmuş olmasından ötürü, özellikle İzmirliler çok daha üzgün ve sinirli idiler. Büyük bir sevgi coşkunluğu içinde Naim Palas'ın önünde toplandılar ve bağlılık gösterilerinde bulundular. Gazi Mustafa Kemal Paşa, kapının önüne çıkarak halkı selamladı ve “Beni öldürürlerse vatandaşlarımın intikamımı alacaklarına güveniyorum. Ben ölürsem bile soylu ulusumun, beraber yürütmekte olduğumuz yoldan ayrılmayacağına inancım vardır. Bu nedenle gönül rahatlığı içindeyim. Düşmanlarımız istedikleri kadar, düşünebildikleri iğrenç çarelere başvursunlar, onların son güçleriyle yapacakları davranışlar bizim devrim ateşimizi söndüremez. Onların, kendilerini zarara ve zaman zaman da milleti üzüntüye sokan akılsızlıklarına acıyorum. Cumhuriyet

Hükümetimizin demir pençesi ve İstiklal Mahkemesi'nin adaletli eli duruma tam olarak hakim bulunuyor. Sayın halka, onun adaletli kararlarını soğukkanlılıkla beklemelerini tavsiye ederim" dedi. (K. Ali, İstiklal Mahkemesi Hatıraları: 44)

Bu sırada tutuklamalar da devam ediyor, tutuklananlar İzmir'e gönderiliyor, sorgular gece gündüz sürdürülüyor, her akşam Naim Palas'a giden İstiklal Mahkemesi üyeleri, son durum hakkında Gazi'ye bilgi veriyorlardı. İstiklal Mahkemesi'nin, yola çıkarken alelacele Ankara'da verdiği karar gereğince Terakkiperver Parti mensubu bütün mebuslar yakalanmışlardı. Bu arada Kâzım Karabekir Paşa da Ankara'da tutuklanmıştı. Fakat Başbakan İsmet Paşa, Ankara Polis Müdürü Dilâver Bey'e emir vererek Kâzım Karabekir Paşa'yı serbest bıraktırdı, durum İstiklal Mahkemesi savcılığına bildirildi. Bunun üzerine, Naim Palas'a gidip Mustafa Kemal Paşa'ya olayı haber veren İstiklal Mahkemesi, Kâzım Karabekir Paşa'nın tutuklanması için tekrar Ankara Savcısı'na emir gönderdi. Gazi de, Ankara'ya telefon ederek, İstiklal Mahkemesi'nin görevine karışıldığı için kızdığını, mahkemenin İsmet Paşa'yı da tutuklamaya kalkıştığını bildirdi ve İstiklal Mahkemesi ile görüşüp anlaşmak, olayın içyüzünü öğrenmek üzere İsmet Paşa'yı İzmir'e çağırdı.

Nitekim, 18 Haziran'da İzmir'e gelmiş ve kardeşi Belediye Başkanı Fikret Bey'in (Altay) evine gitmiş olan Konya'daki 2. Ordu Komutanı Fahreddin Paşa, Gazi'nin çağrısı üzerine Naim Palas'a gittiği zaman İstiklal Mahkemesi de orada idi. Ziya Hurşid'in itiraflarda bulunduğundan, İzmit Mebusu Şükrü Bey ile Ankara Valisi Abdülkadir Bey'i ele verdiğinden, fakat İşiçleri Bakanı Recep Bey'in (Peker) suikast hakkında bildiri yayınlamakta acele etmiş olmasından ötürü Abdülkadir Bey ile Kara Kemal Bey'in kaçıp gizlendiklerinden, bulunup yakalanmaları için Mehmetçe adında birinin İstanbul'a gönderildiğinden, Başbakan İsmet Paşa'nın olaya gereken önemi vermediğinden ve Kâzım Karabekir Paşa ile bazılarının tutuklanmalarına engel olmak istediğinden, bunun için İzmir'e çağrıldığından söz ediliyordu. (F. Altay, 10 Yıl Savaş: 418-419)

19 Haziran'da Gazi, Anadolu Ajansı'na şu demeci verdi: "Alçak teşebbüsün benim şahsımdan çok kutsal Cumhuriyetimize ve onun dayandığı yüksek ilkelere dönük bulunduğuna şüphe yoktur. Bu nedenle, genel olarak gösterilen duygularla, Cumhuriyetimize ve ilkelerimize olan

aşırı bağlılığın ne kadar kopmaz güçte olduğu kanısına bir kez daha vardım. Temeli, büyük Türk milleti ve onun kahraman evlatları olan büyük ordumuzun vicdanında, akıl ve şuurunda kurulmuş bulunan Cumhuriyetimizin ve milletin ruhundan ilham alan ilkelerimizin bir vücudun ortadan kaldırılması ile bozulabileceğini sananlar çok zayıf dimağlı bathsızlardır. Bu gibi bathsızların, Cumhuriyet'in adalet ve kudret pençesinde hak ettikleri işleme uğramaktan başka elde edecekleri bir şey olamaz. Benim değersiz vücudum bir gün elbet toprak olacaktır; fakat Türkiye Cumhuriyeti sonsuzluğa kadar yaşayacaktır. Ve Türk milleti, güvenliğini ve mutluluğunu sağlayan ve koruyan ilkelerle uygarlık yolunda durmaksızın yürüyecektir.” (Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri: 3/79)

20 Haziran'da Ankara'dan ayrılan İsmet Paşa, 21 Haziran'da İzmir'e vardı, Mustafa Kemal Paşa'nın emriyle Karşıyaka'da İstiklal Mahkemesi yetkilileri tarafından karşılandı. Doğruca Naim Palas'a, Mustafa Kemal Paşa'nın yanına gidildi ve olayın ayrıntıları ve önemi İsmet Paşa'ya anlatıldı.

Verilen bilgiye göre, suikastın İzmir'deki düzenleyici ve hazırlayıcıları Sarı Efe Edip Bey ile Manisa Mebusu Abidin Bey'dir. Sarı Efe diye anılan eski jandarma yüzbaşısı Edip Bey, tanınmış İttihatçılardandı. Mondoros Mütarekesi'nden sonra, Sadrazam Ferit Paşa zamanında, İttihatçıların tutuklanmaya başlamaları üzerine, İzmir'in Yunanlılar tarafından işgalinden önce, yakın arkadaşı ve İzmir İttihat ve Terakki Partisi'nin Sorumlu Sekreteri Celâl Bey (Bayar) ile birlikte İzmir'den Anadolu içlerine kaçmış, Ödemiş'e gelerek bir süre akrabası İnceoğlu Şevket Bey'in yanında kalmış, sonra Milli Mücadele faaliyetlerine katılmıştı. Politik hayatı, genellikle, komitecilikte ve silahlı Kuva-yı Milliye müfrezelerinin başında geçmişti. (C. Bayar, Ben de Yazdım: 6) Manisa Mebusu Abidin Bey ise, bu kitabın türlü bölümlerinde rastlanacak konuşmalarından anlaşılacağı üzere güçlü bir hukukçu ve güçlü bir muhalifti.

Yine verilen bilgiye göre, suikastın esas idarecisi, İzmit Mebusu Şükrü Bey'di. Eski bir İttihatçı olan Şükrü Bey, Osmanlı hükümetlerinde Eğitim Bakanlığı yapmış, İngilizlerce yakalanıp Malta'ya sürülmüştü. Sürgünden kurtulduktan sonra İzmit'e dönen Şükrü Bey, İl Genel Meclisi üyesi olmuş, Halk Partisi'nin görevlileri arasına girmiş, Parti'nin İl Yönetim Kurulu üyesi olmuş, sonra idarede görev almıştı. Vali olarak Trabzon'a gönderilmiş ikinci

dönemde de İzmit Mebusu olmuştu. Fakat Mebus olduktan sonra Halk Partisi'nden ayrılmış, muhalefete geçmiş ve Terakkiperver Cumhuriyet Partisi'nin Genel Merkez üyeliğine getirilmişti. (Kılıç Ali, İstiklal Mahkemesi Hatıraları: 46, 59) Söylendiğine göre, İttihatçı Albay Kara Kemal'le ilişki kurarak İttihatçılarla Terakkiperverlerin birleşmesine çalışmış.

İsmet Paşa'ya yapılan açıklamalar bu kadarla da kalmıyordu. Anlatıldığına göre, Bütün bu kötü çabaların perde ardındaki lideri, Eski Maliye Bakanı Cavit Bey'di. Evinde gizli toplantılar yaparak İttihat ve Terakki Partisi'nin canlandırılmasına çalışıyordu. Gizli örgütün programını İzmit Mebusu Şükrü Bey hazırlamış. Ankara ve Trabzon'da da gizli örgütler kurulmuş. Doğu Anadolu'da, tanınmış Eski İttihatçı Küçük Talat Bey çalışıyormuş. İstanbul'daki elebaşılardan biri Albay Kara Kemal, diğeri Albay Kara Vasıf'mış. Gerek Kara Kemal, gerekse Kara Vasıf Bey, Milli Mücadele'nin ilk Kuva-yı Milliyecileri idiler. İstanbul'un Milli Mücadele çabalarını yönetmiş, bunun için Karakol Cemiyeti'ni kurmuş, Anadolu'ya yardım çalışmalarını düzenlemişlerdi. Kara Vasıf Bey Sivas Kongresi'ne Gaziantep delegesi olarak katılıp Heyet-i Temsiliye Üyesi olmuş, son İstanbul Mebuslar Meclisi'ne Sivas Mebusu olarak gitmiş, İngilizler tarafından tutuklanarak Malta'ya sürülmüş, dönüşte Birinci Büyük Millet Meclisi'ne Sivas Mebusu olarak katılmıştı. Osmanlı hükümetlerinde İaşe Nazırlığı (Yiyecek İşleri Bakanlığı) yaptığı için İaşeci diye anılan Kurmay Albay Kara Kemal Bey de, ünlü İttihatçılardandı ve cemiyetin Kâtib-i Mesul'ü (Sorumlu Sekreter) idi. Sonuna kadar İstanbul'daki Kuva-yı Milliye çabalarını yöneltmiş, sonra İngilizler tarafından tutuklanıp Malta'ya sürülmüştü. Dönüşünden sonra bir yandan siyasetle, bir yandan da ticaretle uğraşmaktaydı.

Söylendiğine göre, İttihatçılar, Kara Vasıf ve Kara Kemal Beylerin aracılığı ile ve özellikle Kara Kemal Bey'in yazıhanesinde toplantılar yaparak Birinci Büyük Millet Meclisi'nin İkinci Grup üyeleriyle (muhalif mebuslarla) ilişkiler kurmuşlar. Bu çalışmalarında büyük yardımı Selâhaddin Bey'den görmüşler. Çolak diye anılan Albay Selâhaddin Bey, 1919'da, İstanbul Hükümeti tarafından görevinden alınan Milli Mücadeleci Refet Bey'in, (General Bele'nin) yerine Sivas'taki 3. Kolordu Komutanlığı'na gönderilmiş, gelip Refet Bey'den görevi devralmıştı. Fakat, İstanbul Hükümeti tarafından gönderilmiş olmasına rağmen, kolordu

komutanlığını alır almaz Milli Mücadele'den yana olup Mustafa Kemal Paşa'nın emrine girmiş ve Mustafa Kemal Paşa'nın Sivas Kongresi'ni yapabilme imkânlarını hazırlamıştı. Sonra da yine Mustafa Kemal Paşa'nın isteği üzerine Mersin Mebusu olmuştu. Ne var ki, Çolak Selâhaddin Bey, güzel ve etkili konuşan, bildiklerini ve düşündüklerini açıkça söyleyen, kendine yapılan hücum ve sataşmalara soğukkanlılıkla karşı koyup başarıya ulaşan ağırbaşlı bir mebustu. Ve de muhalifti, yani İkinci Grup'tandı. Erenköy'deki evinde yapılan toplantılarda İttihatçılarla işbirliği yaptığı iddia ediliyordu.

Yine söylendiğine göre, ikinci dönem mebus seçimleri yapılırken, en azından 15-20 kadar İttihatçının Meclis'e girmesine çalışılmış, bu çalışmalarda Rauf Bey'den (Orbay) destek alınmıştı. İzmit'ten Şükrü Bey'in, İstanbul'dan İsmail Canbulat Bey'in İttihatçı ve muhalif olmalarına rağmen iktidar adayı gösterilmelerini Rauf Bey sağlamış. İzmir Valisi Rahmi Bey de eski İttihatçılardandı ve Sarı Efe Edip'e mektup yazarak Cavit Bey'in yakın arkadaşı Hüseyin Cahit Bey (Yalçın) ile Salâh Cimcoz Bey'in Manisa'dan mebus çıkmalarına çalışılmasını istemişti.

Böylece, hepsi bir noktada birleşmişler. Perde arkası elebaşısı Eski Maliye Nazırı Cavit Bey, perde önü yöneticisi İzmit Mebusu Şükrü Bey olmuş, bunların arkasında bütün eski İttihatçılar, onların yanında bütün eski Terakkîperverler, onların arasında da bütün kötü niyetliler varmış. Hepsi birlik olup İsmet Paşa Hükümeti'ni devirmek ve İttihatçıları iktidara getirmek kararına varmışlar. Bu hedeflerine varabilmek için, özellikle doğu halkının din duygularını kötüye kullanmak istemişler, doğu ayaklanmasını kışkırtmışlar, hatta buna önayak olmuşlar, fakat başarıya ulaşamayınca sinmişler. Sonra, Mustafa Kemal Paşa'yı ortadan kaldırmak suretiyle hedeflerine ulaşmak yani hükümeti devirip iktidarı ele geçirmek (Taklib-i Hükümet) istemişler. Önce Hafız Mehmet Bey ile ilişki kurmuşlar.

Trabzon'un Sürmene ilçesinden genç bir hukukçu olan Hafız Mehmet Bey, çok genç yaşta Trabzon Mebusu ve Birinci Büyük Millet Meclisi'nde Adalet Bakanı olmuştu. Serbest düşünceli, cesur ve iyi bir konuşmacı idi. Sol eğilimli olduğu kadar, Enver Paşa yanlısı olarak da tanınmıştı. 1 Eylül 1920'de toplanan 'Bakü Doğu Ulusları Kongresi'ne Trabzon adına temsilci olarak katılmıştı. Bu Kongrede Enver Paşa da vardı. (Bkz. M. Goloğlu, Üçüncü Meşrutiyet: 268).

Soruşturma sonuçlarına göre, Hafız Mehmet Bey, suikast düzeni için, yeğeni Sürmeneli Vahap ile Sürmeneli kayıkçı Mehmet Keleş'i kullanmak istemiş. Fakat Keleş Mehmet razı olmayarak ayrılmış, Vahap da, Keleş Mehmed'i bulup kandırmak bahanesi ile aldığı para ile kaçıp gitmiş.

İşte bundan sonradır ki, eski Rize Mebusu Ziya Hurşit ile Laz İsmail ve Gürcü Yusuf elde edilerek suikast için Ankara'ya gönderilmiş. İstanbul'da, Eski Ankara Valisi Abdülkadir ile de görüşüp anlaşan Ziya Hurşit, Ankara'ya gelince, kapatılan Terakkiperver Parti'nin merkezi olan ve otel gibi kullanılan binada Sivas Mebusu Halis Turgut Bey'in yanında ve odasında kalmış, izinli olan bir mebusun yatağında yatmış ve orada Erzurum Mebusu Dadaş Rüştü Paşa ile de görüşmüş. Gerek Halis Turgut Bey, gerekse Rüştü Paşa muhalif mebuslar oldukları gibi, özellikle Halis Turgut Bey, tıpkı Manisa Mebusu Abidin Bey gibi, en önemli konularda etkili konuşmalar yapabilen bir gençti.

Ziya Hurşit, Mustafa Kemal Paşa'yı önce Meclis'te Cumhurbaşkanlığı locasında iken vurmayı düşünmüş ve Meclis'e giderek locanın durumunu, nereden ve nasıl silah kullanılabileceğini incelemiş, durumu elverişli görmemiş, başka bir yol aramış ve Eskişehir Mebusu Arif Bey ile tanışmış.

Eskişehir Mebusu Arif Bey, Mustafa Kemal Paşa'nın, 1919'da Ordu Komutanı olarak Anadolu'ya geldiği zaman, beraberinde getirdiği ve çok güvendiği bir kaç subaydan biri idi. Ordu Kurmay Başkan Yardımcısı olarak gelen Kurmay Yarbay Arif Bey, daha sonra albay rütbesine yükselmiş, kolordu komutanlığı yapmış, çadırında bir ayı yavrusu beslediği için Ayıcı diye anılmış, Mustafa Kemal Paşa'nın yakın hizmetlerinde bulunmuş ve yine onun emriyle ikinci dönemde Eskişehir'den mebus olmuştu. Arif Bey, İsmet Paşa'yı hiç sevmez, yolsuzluklar yaptığını iddia eder, cep defterine “asker arabalarıyla köşküne kireç taşıtıyor” gibi notlar yazar ve bunları herkese söylermiş. (K. Ali, İstiklal Mahkemesi Hatıraları: 37-38)

Ayıcı Arif Bey'le tanışan Ziya Hurşit, suikastı Arif Bey'in köşkünün bağında yapmayı kararlaştırmış, fakat çok içip sarhoş olan İzmit Mebusu Şükrü Bey bu gizli planı ağzından kaçırmış, bunu duyan Erzincan Mebusu Sabit Bey de (Sağıroğlu), gidip Rauf Bey'e (Orbay) haber vermiş, o da Ziya Hurşit'in ağabeyi Ordu Mebusu Faik Bey'e (Günday) gitmiş. Beraberce Şükrü Bey'in evine gitmişlerse de bulamamışlar. Erzurum Mebusu Rüştü

Paşa'ya uğramışlar, dönüşte Ziya Hurşid'e rastlamışlar, hemen Ankara'dan gitmesini, yoksa hükümete haber vereceklerini söylemişler. Ziya Hurşit ise, “Böyle bir şey yoktur, varsa git haber ver” demiş. Fakat Arif Bey'in köşküne gittiklerinde Laz İsmail ile Gürcü Yusuf'u orada görmüşler. Böylece suikastçılar bu teşebbüslerinden de vazgeçmek zorunda kalmışlar, daha sonra suikastı Mustafa Kemal Paşa'nın Bursa gezisinde yapmak istemişler, fakat onu da düzenleyememişler.

Sonunda, suikastın İzmir'de yapılması kararlaştırılmış, Ziya Hurşit ile Laz İsmail ve Gürcü Yusuf İzmir'e gönderilmiş, kendilerini tanıtmak için de ellerine bir mektup verilmiş, bu mektubu Kara Kemal Bey'in adamı ve arkadaşı olan eski komitecilerden Veteriner Albay Rasim Bey yazmış.

İzmir'de Sarı Efe Edip tarafından karşılanan Ziya Hurşit Gaffarzade Oteli'ne; arkadaşları Laz İsmail ile Gürcü Yusuf, Ragıp Paşa Oteli'ne yerleşmiş. Laz İsmail, Bursa'ya giderek suikastın orada yapılıp yapılamayacağını araştırmış, bu yolculuğunu gözden kaçırmak için de, aslen Karslı olup İstanbul'da oturan Naciye Nimet adında bir kadını eşi gibi gösterip beraberinde götürmüş ve fakat kadının gizli niyetten haberi yokmuş. (A. N. Erman, İzmir Suikastı: 34)

Sarı Efe Edip, Ziya Hurşit'le arkadaşlarına eski subay Çopur Hilmi ile kaçakçı Giritli Şevki'yi tanıtmış ve onlara katmış. Birlikte çalışan suikastçılar, Gaffarzade Oteli'nin yakınındaki Tuhafiyeci Nuri'nin mağazasına yakın bir 'üç yol ağzı'nı seçmişler. Bombayı burada atıp Yemiş Çarşısı'na giden yolda bekletilecek otomobille kaçmayı ve kıyıya varıp bir motorla Sisam ya da Sakız adasına geçmeyi kararlaştırmışlar. Giritli Şevki motoru bulunca suikast planı düzenlenmiş. 17 Haziran'da İzmir'e gelecek olan Mustafa Kemal Paşa'ya yapılacak suikastın hazırlıkları tamamlanmış. Sarı Efe Edip ile Manisa Mebusu Abidin Bey de, her ihtimale karşı, ilgileri belli olmasın diye, 16 Haziran'da İzmir'den ayrılmış, vapurla İstanbul'a gitmişler.

Fakat, Mustafa Kemal Paşa'nın Balıkesir'deki kalışı umulmadık şekilde uzamış, İzmir'e varışı gecikmiş, suikastın yapılması da ertesi güne ertelenmiş. 17'yi 18 Haziran'a bağlayan geceyi beklemekle geçirecek olan suikastçılardan Giritli Şevki, Sarı Efe Edip'le Manisa Mebusu Abidin Bey'in ortalıkta görünmemelerinden kuşkulanmış, suikast tertibinin haber alındığını sanarak, korkuya düşmüş muhbir durumuna girip kendini

kurtarmak için Vali Kâzım Paşa'ya ihbarda bulunmuş. O da Polis Komiseri Mehmet Ali Bey'i görevlendirmiş. Ziya Hurşit ile Laz İsmail ve Gürcü Yusuf otellerinde, Çopur Hilmi de Karşıyaka'daki kardeşinin evinde silahlar ve bombalarla yakalanmışlar.

İsmet Paşa'ya bunlar anlatıldığı sırada, savcılık da tutukluları sorgulamaya devam etmekteydi. Anlatılanların doğruluğunu pekiştirmek için, İsmet Paşa, o gece yapılan sorgularda hazır bulunduruldu. Ve bütün bu çabalardan sonra, İsmet Paşa, suikast olayının sandığı gibi basit bir zabıta olayı olmadığı, kendisinin başında olduğu Hükümet'in yıkımına kadar gideceği kanısına varmış olacak ki, ertesi gün, yani 22 Haziran'da, İstiklal Mahkemesi'ne oldukça düşündürücü olan şu tezkereyi gönderdi:

> Yüksek yetkinize verilmiş olan meselenin niteliği hakkında daha Ankara'da iken bilgi almıştım. Bu kere bizzat İzmir'e varışımda mevcut bilgimin, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nden Yüksek Kurulunuza verilen yetkinin kullanılmasını gerektirecek değerde olduğu kanısına vardım. Şimdiye kadar her vatan meselesinde olduğu gibi, bu defa da çalışmalarınızın sonucunun vatanın ve milletin mutluluğu için hayırlı olacağına ve adalet örnekleriyle taçlanacağına güvenimin tam olduğunu bildiririm.

Böylece, Kâzım Karabekir Paşa da dahil olmak üzere Terakkiperver Partililerin hepsi ve İstiklal Mahkemesi'nin gerekli görüp istediği herkes tutuklandı. Sonra İstiklal Mahkemesi şu bildiriyi yayınladı:

> 17 Haziran 1926 tarihine rastlayan çarşamba günü İzmir'e varmak üzere yurt gezisinde bulunan Gazi'ye bir suikast düzenlediği Valilik tarafından haber alınması üzerine bu uğursuz niyeti uygulamakla görevli olanlar silah ve bomba gibi suç araçlarıyla birlikte Paşa'nın gelişinden önce suçüstü yakalanmışlardır. Suikastı yapmak üzere görevlendirilmiş olanların başında Eski Rize Mebusu Ziya Hurşit vardır. Yanında, beraberinde İstanbul'dan getirdiği bir çok eski suçları olan bir kaç kötü şahıs ile Sarı Efe adıyla anılan jandarma emeklisi ve ona bağlı bir kaç kişi bulunmaktadır. İnceleme ve soruşturma ile şimdiye kadar meydana çıkan duruma göre, bu düzenin, kapatılmış olan Terakkiperver Parti Genel Merkez üyelerinden İzmit Mebusu Şükrü Bey'in katıldığı İstanbul'daki toplantılar ve görüşmeler sonucunda tasarlandığı ve hazırlandığı,

> Cumhurbaşkanı'nın İzmir'e varışında uygulamaya geçmek üzere, Ziya Hurşit ve arkadaşlarıyla İzmir'de bulunan Sarı Efe ve adamlarının, çalışma alanına gönderildikleri anlaşılmıştır. Daha önce, kış aylarında, bu kimselerce suikast yapılması hususunda adları belli olan şahısların evlerinde toplantılar ve görüşmeler yapıldığı ve fakat çıkan engeller yüzünden tasarlanan işin yapılmasının ertelendiği ve meselenin Şükrü, Ziya Hurşit ve Sarı Efe Edip beylerin kişisel tasarlama ve teşebbüslerinden çok, gizli bir politik suikast olduğu anlaşılmaktadır. (F. Altay, 10 Yıl Savaş: 44-69)

İstanbul'da bulunan Meclis Başkanı'na da aşağıdaki telgraf gönderildi:

> Bugünkü Türkiye Hükümeti'ni düşürmek ve hükümeti devirerek iktidara gelmek ve bu amaca en kestirme yoldan varmak için Cumhurbaşkanı'na suikastte bulunmak üzere kurulan bozguncu şebeke, alçakça hazırlığına yarayan silahlarla birlikte suçüstü yakalanmıştır. Şimdiye kadar yapılan soruşturma sonunda, yakalanan kötülerin birbirlerini izleyen ve tamamlayan itiraflarıyla, bu cinayet olayının çoktan beri düşünülüp tasarlandığı, bazı engeller yüzünden uygulanamayıp ertelendiği, bu kere Cumhurbaşkanı'nın İzmir gezisinden yararlanılarak uygulanmak istendiği ıspatlanmıştır. Gittikçe gelişen duruşma safhalarından anlaşıldığına göre, cinayet olayını yalnız bir kaç kişinin tasarlayıp düzenlemediği, Terakkiperver Parti ileri gelenleriyle mensupları tarafından enine boyuna düşünülüp özenle hazırlanmış bir programa göre yapıldığı ve bundan ötürü Milli Meclis üyelerinden bulunan Terakkiperver Parti ileri gelenleriyle mensuplarının asıl suçlu sıfatiyle meseleyle ilgili bulundukları kesin ve açık olarak gerçekleşmiş olduğundan aşağıda adları yazılı olan şahısların, Anayasa'nın 17. maddesindeki açık ve kesin ifadeye istinaden sanık olarak tutuklandıkları ve mahkemenin, suç yeri itibariyle, İzmir'de toplanarak kanun görevini yapmaya başladığını arz ile bu duruma uygun kanuni işlemin yapılmasını rica ederim.
>
> İmza: İstiklal Mahkemesi Savcısı, Necip Ali.
>
> Tutuklananlar: İstanbul Mebusu Kâzım Karabekir Paşa, Ankara Mebusu Ali Fuat Paşa (Cebesoy), İstanbul Mebusu Refet Paşa

> (Bele), Edirne Mebusu Cafer Tayyar Paşa (Eğilmez), Erzurum Mebusu Rüştü Paşa (Dadaş), Eskişehir Mebusu Albay Arif Bey (Ayıcı), İzmit Mebusu Şükrü Bey, Sivas Mebusu Halis Turgut Bey, Manisa Mebusu Abidin Bey, İstanbul Mebusu İsmail Canbolat Bey, Erzincan Mebusu Sabit Bey (Sağıroğlu), Erzurum Mebusu Halet Bey (Sağıroğlu), Dersim Mebusu Feridun Fikri Bey (Düşünsel), Ergani Mebusu İhsan Bey, Trabzon Mebusu Muhtar Bey, Erzurum Mebusu Münir Husrev Bey (Göle), Trabzon Mebusu Rahmi Bey (Eyüboğlu), Mersin Mebusu Besim Bey, (Hafız), Gümüşhane Mebusu Zeki Bey (Kadirbeyoğlu), Tokat Mebusu Bekir Sami Bey (Kunduh), İzmit Mebusu Mustafa Bey, Bursa Mebusu Necati Bey, Bursa Mebusu Osman Nuri Bey (Alpay), Erzurum Mebusu Cazım Bey.

(Cazım Bey'in niçin tutuklandığı anlaşılamamıştır, çünkü Terakkîperver Parti'den değildi. Başkaca sebep de bulunamadığından bir yanlışlık olduğu kanısına varılmıştır. Buna karşılık, Kastamonu Mebusu Halit Bey, Terakkîperver Partili olduğu halde tutuklanmamıştır, unutulmuş olduğu sanılmaktadır).

Meclis Başkanı, İstiklal Mahkemesi savcısından aldığı bu telgraf üzerine, gereğinin yapılması istenmiş olmasına rağmen, hiç bir şey yapmadı. Zaten, bu mebuslar, sanki suikastle ilgileri tespit edilmiş gibi, “cinayetle ilgili suçüstü hallerinde yasama dokunulmazlığının kaldırılmasına lüzum olmadan tutuklanabilir” gerekçesi ile tutuklanmışlardı. Bu nedenle olacak, Meclis Başkanı da hiç bir işlem yapmadığı gibi Büyük Millet Meclisi'ni olağanüstü toplantıya da çağırmadı. (F. Kandemir, İzmir Suikastının İçyüzü: 29, 37, Z.C.: 3 Kasım 1926)

Mustafa Kemal Paşa da, 22 Haziran 1926'da, millete bir bildiri yayınladı ve bu bildiride türlü kuruluşlar aracılığı ile yapılan mitinglere değinerek “Benim şahsımdan çok devletin varlığına yöneltilmiş olduğu açıklık kazanan gizli politik düzenler karşısında tüm ulusun duyduğu, pek ağırbaşlı ve soylu bir şekilde gösterdiği temiz duygular beni avutmaktadır. Bu gösteriler, devrim ülkümüzü bütün ulusun canı gibi koruduğuna parlak ve güçlü bir belge olmaktadır. Bu bakımdan, bağımsızlık için ulusun mutluluğu ve esenliği adına duyduğum güveni millet önünde açıklamakla büyük bir onur ve sevinç duymaktayım. Bu gösteriler sırasında sayın ve

temiz ulusumuzun şahsıma gösterdiği candan ve samimi sevginin doğurduğu derin teşekkürlerimi açıklarım" dedi. (Atatürk'ün S. ve D: 4/528) 24 Haziran'da da, Genelkurmay Başkanlığı'ndan gelen ve ordunun üzüntülerini bildiren telgrafı cevapladı.

Savcılıktaki sorgular ve işlemler hızla tamamlanıyordu. Tutuklamalar da tamamlanmak üzere idi. Yalnız Kara Kemal Bey ile Eski Ankara Valisi Abdülkadir Bey kaçıp gizlenmişlerdi. Kara Kemal Bey, İstanbul, Aksaray'da gizlendiği evde basılınca bahçeye kaçıp kümese girecek, orada da yakalanacağını anlayınca tabancası ile kendini öldürecektir. Abdülkadir Bey İstanbul, Bakırköy'de gizlendiği evden öküz arabasına yüklenen bir sandık içinde batı sınırına kadar gidecek, arabadan çıkıp yürüyerek sınırı geçerken jandarmalar tarafından yakalanıp İstiklal Mahkemesi'ne gönderilecek ve idam edilecektir. (K. Ali, İstiklal Mahkemesi Hatıraları: 62)

Mustafa Kemal Paşa, 25 Haziran'da, Karşıyaka tenis kortunu ziyaret etti, sevgi gösterileriyle karşılandı ve oyuncularla görüştü. Fahreddin Paşa (Altay), korgeneralliğe yükseltildi. (F. Altay, 10 Yıl Savaş: 419; U. Kocatürk, Atatürk'ün Telgrafları: 21)

a) İzmir Suikastı Olayının İzmir'deki Birinci Davası

26 Haziran 1926'da, İstiklal Mahkemesi, İzmir'deki Milli Sinema binasında (sonra Milli Kütüphane olmuştur), İzmir Suikastı olayının Birinci Davası'nın açık duruşmalarına başladı. Savcı iddianamesini okudu, Ziya Hurşit suikast niyetini inkâr etmeyerek itiraf etti, ağabeyi Ordu Mebusu Faik Bey (Günday) açıklamalarda bulundu.

Bu davada bir numaralı suçlu olarak gösterilen Eski Eğitim Bakanlarından İzmit Mebusu Şükrü Bey ise bütün suçlamaları devamlı olarak reddetti. Bir ara avukat tutmak istediyse de, İstiklal Mahkemesi Başkanı Ali Bey (Çetinkaya) buna müsaade etmedi ve "İstiklal Mahkemeleri, avukatların cambazlıklarına gelemez. Mahkememizin üst kademesi yoktur. Millet hüküm bekliyor. Ne söyleyecekseniz, açıkça söyleyiniz. Avukatlarla geçirecek zamanımız yoktur" dedi. Mustafa Kemal Paşa'nın en yakın arkadaşlarından olan Eskişehir Mebusu Arif Bey de, sonuna kadar masum olduğunu iddia etti ve durumdan Mustafa Kemal Paşa'nın haberdar edilmesini istedi. (F. Kandemir, İzmir Suikastının İçyüzü: 76; F. Altay 10 Yıl Savaş: 419)

27 Haziran 1926'da Mustafa Kemal Paşa, gazete muhabirlerine bir demeç verdi: “İnsanlar daima yüksek, temiz ve kutsal hedeflere yürümelidirler. Böyle davranışlardır ki, insan olanın vicdanını, dimağını ve bütün insani kavramlarını sağlar. Böyle yürüyenler, ne kadar büyük fedakârlık yaparlarsa o kadar yükselirler ve böyle davranışlar kesinlikle açık olur. Çünkü alnı açık, dimağı açık, kalp ve vicdanı açık insanlarca yönetilebilen sosyal topluluklar ancak bu anlamda davranışların izleyicisi olabilirler. Düşünce, duygu ve teşebbüslerini gizli tutanlar, gizli amaç uygulamaya davrananlar, kesinlikle arlanmayı ve utanmayı gerektiren, aklı ve mantığın dışında hareket edenler olabilirler. Bu gibi müteşebbislerin sonu, önünde sonunda, umulanı elde edememenin acısı ve zararıdır.” (Atatürk'ün S. ve D: 3/79)

29 Haziran 1926'da Fevzi Paşa (Çakmak) da İzmir'e geldi. 30 Haziran 1926'da Mustafa Kemal Paşa Çeşme'ye gitti, denize girdi, gece şerefine verilen ziyafette bulundu. 1 Temmuz'da İzmir'e döndü, 2 Temmuz'da İzmir futbol karmasının İstanbul karması ile yaptığı ve dörde beş kazandığı maçı izledi.

İşte bu sırada, tutuklu Mebus Paşalar da İstiklal Mahkemesinin açık oturumuna getirildiler ve sanık sandalyelerine oturtuldular. Kâzım Karabekir Paşa, sorgusunda, “Her devrimde ilk günler beraber çalışanlar, amaca vardıktan sonra, araya giren sığıntı çıkarcılar yüzünden ayrılır, parçalanırlar. Lozan Barışı'na kadar el ele çalışan arkadaşlar arasında da, o günden sonra, ayrılık başladı. İlk anlaşmazlık, dargınlık İsmet Paşa ile Rauf Bey arasında oldu. İçimize öyle kimseler karıştı ki, ne Gazi'yi, ne de İsmet Paşa'yı, eski arkadaşlarıyla, eski yolda beraber yürütmeye imkân kalmadı. Her gün üzerimize saldırıldı. Sanki bizler, cahil kafalı softalardan daha yobazmışız gibi gazetelerde aleyhimize yayınlar yapıldı ve bunları susturmak isteyen de olmadı” dedi. Sonra, Mahkeme Başkanı Ali Bey'in soruları üzerine sözlerine şunları ekledi: “Bir parti kurmak düşüncesinde değildim. Fakat karşı taraf bırakmadı. Memleket hizmetinden kaçıyormuşuz gibi görünebilecek durumu aleyhimize çevirmek istiyordu. Terakkiperver Parti bu etkenlerle doğdu.” Mahkeme Başkanı'nın “Bence memleketin böyle partilere tahammülü yoktur” demesi üzerine de, “Ben ters düşüncedeyim. Memleket demokrasiye layıktır. Millet anlayışlıdır” dedi ve sözlerine şunları ekledi: “Parti kurdurmamak hükümetin elinde idi. Oysa ki, kurulurken cesaret verenlerin başında hükümet vardı.”

Çeşme'de bulunan Mustafa Kemal Paşa, Kâzım Karabekir Paşa'nın bu sözlerini duyunca çok sıkıldı ve böyle bir konuşmaya müsaade ettikleri için de İstiklal Mahkemesi'ne kızdı. Mahkeme Kurulu'nun Çeşme'ye getirilmesini emretti. O gece verilecek baloya davet bahanesiyle, İstiklal Mahkemesi Çeşme'ye getirildi. Mustafa Kemal Paşa onları, balo salonun yanındaki bir odaya aldı ve çok sert bir şekilde azarladı. Mahkeme Kurulu'nun artık baloda duracak hali kalmadı. Mustafa Kemal Paşa'nın önünden geçip gitmeye de cesaret edemedikleri için pencereden atlamak suretiyle ancak dışarıya çıkabildiler ve kimseye görünmeden İzmir'e gittiler. (F. Altay, 10 Yıl Savaş: 419; K. Ali, İstiklal Mahkemesi Hatıraları: 67-68; F. Kandemir, İzmir Suikastının İçyüzü: 85)

Mustafa Kemal Paşa 9 Temmuz 1926'da İzmir'den Ankara'ya döndü. 13 Temmuz 1926'da da İstiklal Mahkemesi, Suikast Davası'nın İzmir'deki bölümünü karara bağladı ve idam kararlarını hemen yerine getirdi. Bir telgrafla da durumu Meclis Başkanlığı'na bildirdi:

> Hükümeti devirerek değiştirmek amacı ile Cumhurbaşkanı'na suikast yapmak için uzun görüşmeler ve düzenlerden sonra İzmir'de uğursuz isteklerini uygulamak üzere iken yakalanan suçlularla toplu halde hareket ettikleri yargılama ile ispatlanan adları aşağıda yazılı Büyük Millet Meclisi üyelerinin, kaldırılmış Ceza Kanunu'nun beşinci maddesi aracılığı ile elli yedinci maddesine uyularak haklarında mahkemece idam kararı verildiği ve sözü edilen kararın, Büyük Millet Meclisi'nin 18 Mayıs 1926 tarihli yüz ikinci toplantısının birinci birleşiminde verdiği yetkiye dayanılarak, 13 Temmuz 1926'da yerine getirildği arzolunur.
>
> İmza: İstiklal Mahkemesi Savcısı, Necip Ali
>
> Erzurum Mebusu Rüştü Paşa, İzmit Mebusu Şükrü, Manisa Mebusu Abidin, İstanbul Mebusu İsmail Canbolat, Eskişehir Mebusu Arif, Sivas Mebusu Halis Turgut.

İstiklal Mahkemesi bu mebuslardan başka, eski Rize mebusu Ziya Hurşit, eski Trabzon mebusu Hafız Mehmet, eski subay veteriner Rasim, eski subay Sarı Efe Edip, eski subay Çopur Hilmi, eski Ankara valisi Abdülkadir ile eski Kuva-yı Milliyeci kurmay albay Kara Kemal'in ve Laz İsmail ile Gürcü Yusuf'un da idamlarına karar verdi, ele geçirilememiş olan ikisi dışındaki diğer sanıklar idam edildi. (Ele geçerilemeyenlerden Kara Kemal

gizlendiği kümeste yakalanacağını anlayınca intihar etti. Abdülkadir ise sınırı geçeceği sırada yakalanıp Ankara'ya gönderildi ve idam edildi).

İstiklal Mahkemesi Savcılığından gelen telgrafa İsmet Paşa cevap verdi:

> Telgrafınızı Gazi ile beraber okuduk. Cumhuriyet'in ve onun dayandığı yüksek ülkümüzün korunması ve Cumhuriyetçi olduğu bütün görüntüsü ile belli olan soylu Türk ulusunun vicdanını doyuran ve Türk tarihinin olduğu kadar Dünya tarihinin de, ibret verici dersleri içine alacak sayfalarına geçecek olan adaletli ve akıllıca kararınızı takdirle karşıladık. Güven dolu kardeşliğimizi ve sevgimizi göstermek için, bu tarih görevinin iyi olarak bitirilmiş olduğu haberini vesile ettik. Sevgi ile hepinizin gözlerinden öper, gelişinizi özlemle bekleriz. (K. Ali, İ. M. Hatıraları: 73-74)

Ve İstiklal Mahkemesi İzmir'den Ankara'ya geldi.

b) İzmir Suikastı Olayının Ankara'daki İkinci Davası

Suikast olayına ait yargılamaların bitmiş olması gerekirdi. Fakat, İstiklal Mahkemesi'nin kararında bir başka hüküm fıkrası daha vardı ve 'adlarından ünlü eski İttihatçılar oldukları anlaşılan' bazı kimselerin ayrıca yargılanacakları belirtiliyordu. Çünkü, Savcı'nın isteği üzerine, “Suikast olayının Ziya Hurşit ve adamlarınca Cumhurbaşkanı'na duydukları kin ve düşmanlığın doğurduğu kişisel bir olay olmaktan çok, sanıkların hükümeti devirmek gibi nefret edilecek bir amaçla kurulmuş gizli bir komite tarafından kışkırtıldıktan, bu kanlı cemiyette Terakkiperver Partili olup da suçları sabit görülmüş olanlardan başka feshedilmiş İttihat ve Terakki Cemiyeti ileri gelenlerinden bazılarının da ilgili oldukları ve sanık diye yargılanan bu kimselerin suçlu görülmüş olmanın yanı sıra daha geniş çalışmalarda da bulundukları sezilmiş olduğundan” gerekçesine dayanan İstiklal Mahkemesi ikinci ve tamamlayıcı bir yargılamanın yapılmasını kararlaştırmıştı. Böylece İzmir Suikastı olayının kesin belgelerden çok, kuşkulara ve sezişlere istinaden açıldığı anlaşılan İkinci Davası'na bir yazar 'Bir Acayip Dâva' adını veriyor ve “Amaç, gerçekten İzmir Suikastı'nı düzenleyenlerle uzaktan yakından ortaklıkları bulunduğundan kuşkulanılan perde arkasındaki İttihatçı kodamanlarını meydana çıkarmak ve layık oldukları cezalara çarptırılmak olsaydı mesele basitleşirdi ama işin içinde, suikast olayı ile ilgili gösterilmek suretiyle Halk Partisi'ne zarar vermeleri

ve dolayısiyle dört elle sarılıp nimetlerinden çimlenilen iktidarı kapmaları ihtimali olan Rauf ve Adnan Beyler gibi, memleketin seçkin çocuklarını ve özellikle tanınmış İttihatçıları ortadan kaldırmak niyeti ve kararını da kapsamına alınca, bunu milletin gözü önünde kitaba uydurarak yapmak kolay değildi" diye yazıyordu. (F. Kandemir, İzmir Suikastının İçyüzü: 2/3)

2 Ağustos 1926 günü Ankara'da başlayan davada İstiklal Mahkemesi Savcısı, sanıkları şöyle suçluyordu:

> Kaldırılmış Anayasa'nın gösterdiği şekil ve usule aykırı olarak ve tamamen keyfi bir kararla Türk milletini Dünya Savaşı'nın alevleri içine atanlar, milletin gösterdiği olağanüstü, destanlaşmış kahramanlıklara rağmen savaş talihinin bütün dehşet ve kötülükleriyle aleyhimizde geliştiğini artık anlamaya başlamışlar, bunun üzerine Talât Paşa'nın ısrarlı direnişi ile sonunda iktidardan çekilmişlerdir. Kabine ile birlikte Parti Genel Merkezi ve sonunda İttihat ve Terakki Partisi'nin kendisi de dağılmıştır. Talât, Enver ve Cemal Paşalar gibi parti liderlerinin memleketten çıkıp gitmeleri ise en çok Kâtib-i Mesul ve Eski İaşe Nâzırı Kara Kemal'in direnişli isteği üzerine olmuş ve bir Alman torpidosu ile kaçılmıştır.
>
> Kara Kemal Bey'in esas amacı, kendisinin şimdilik başka bir ad altında çalıştıktan ve durumun gelişmesinden sonra savaş sorumluluğu ile ilgili liderleri tekrar iktidara getirebilmek kuşkusundan ibaretti. Kongre kararı ile kapatılan Parti'yi yeniden canlandırmak için Kara Kemal Bey'in ilk teşebbüsü buradan başlamış ve tabancayı beynine sıktığı dakikaya kadar amacına varmak için menfi ve karanlık yollardan giderek bir an bile bu aşırı isteğinden ayrılmamıştır.
>
> Liderlerini Moda kıyılarında uğurlayan Kara Kemal önceden çizdiği çalışma alanına geçmek istemiş, durumun çok buhranlı ve karışık olması ve kurulacak Teceddüd Partisi'nin çalışmasına imkân ve zaman kalmaması, daha sonra İstanbul'un işgali, Maltaya'ya sürülmesi nedenleriyle ilk düşüncelerini uygulayamamıştır. Malta'dan kaçıp bir hayli yerler dolaştıktan sonra, henüz düşman işgali altında bulunan İstanbul'a gelmiş olduğu ve vaktiyle İaşe Nezareti'nde bulunduğu sıralarda yiyecek maddelerinin alım satımından biriktirdiği paraların bir kısmını, vakıf yoluyla kurduğu

Milli Mahsulat (Ulusal Ürünler), Milli Kantariye (Ulusal Bakkallık), Milli Ekmekçiler (Ulusal Ekmekçiler), Milli İktisat Bankası (Ulusal Ekonomi Bankası) gibi kuruluşlara sermaye yapmış ve bunların toplam servetlerini Genel Savaş'ın devam ettiği sıralarda bir milyon dört yüz bin liraya kadar yükseltmişti. Ferit Paşa Kabinesi zamanında yapılan bir kanunla bu şirketlere hükümet tarafından el konmuş, sermayelerinin bir kısmı Hürriyet ve İtilaf Partisi ileri gelenlerine dağıtılarak şirketlerin sermayeleri yüz yirmi bin liraya kadar düşmüştü. Bu sırada Milli Mücadele'nin başarı ile sonuçlanmasından yararlanarak tekrar bu kuruluşların başına geçmiş ve politik amacına varabilmek için adamlarını çevresine toplamaya ve eski arkadaşlarını iktidara getirmek isteğiyle çalışmaya başlamıştır. Hatta memleketin büyük kurtarıcısının bayrağı altında çalışmaya söz vermişler, Paşa'dan da uygun cevap almışlardı. Fakat Ardahan Mebusu Hilmi işi bozmuş, anlaşma ertelenmiş, Gazi Paşa'dan af ricasında bulunmak istenmiş. İzmit'e gelen Cumhurbaşkanı ile görüşmek isteyen Kara Kemal'e, Gazi Paşa, bir vatandaş gibi konuşmak isterse bunu kabul edeceğini, bir topluluk adına konuşmak istiyorsa bunu kabul etmeyeceğini bildirmişti. Kara Kemal, bir tek vatandaş gibi konuşmuş ve İstanbul'a dönüşünde Eski Maliye Nazırı Cavit, İzmit Mebusu Şükrü, İstanbul Mebusu İsmail Canbolat, Dr. Nazım gibi eski İttihatçı arkadaşları ile toplantılar yaparak bir çalışma programı hazırlamıştır. Bu programın kanun bakımından bir suç sayılamayacağı açıktır. Ancak, programı düşünce alanından gerçek alana geçirmek için gizli çalışmalarda bulunulması, Hüseyin Cahit Bey'in gazete ile yayın propogandası yapması ve programı gerçekleştirebilmek için Kara Kemal Bey'in suikast yoluna başvurması suçtur.

Ve bu toplantılardan sonra Kara Kemal Bey, Cavit, Cahit ve Şükrü beylerin kışkırtmasıyla suikast tertibine başlamış. Ziya Hurşit ve Hafız Mehmet beylerle gizli görüşmeler yapmış, İttihatçıları tekrar bir Hükümet darbesiyle iktidara getirmek için suikast yoluna gidilmiştir. Esasen Terakkiperver Parti'yi de İttihat ve Terakki Partisi'nin devamı olmak üzere Kara Kemal Bey kurdurmuş ve fakat bu belli olmasın diye kendisi partiye girmemişti. Terakkiperver Parti kapatılınca işte bu gizli çalışmalar başlamıştır. Ve bu toplantılar Cavit Bey'in evinde yapılmıştır.

> Bu toplantılara ve gizli görüşmelere katılmış oldukları anlaşılan Cavit, Dr. Nazım, Kör Ali İhsan, Eski Ardahan Mebusu Hilmi, Küçük Talat, Eski Polis Müdürü Azmi, Eski Mebus Kara Vasıf, Eski Erzurum Mebusu Hüseyin Avni (Ulaş), Eski Mersin Mebusu Selâhaddin (Çolak), Nail, İhsan ve Tanin gazetesinin sahip ve başyazarı olup sürgünde bulunan Hüseyin Cahit (Yalçın), çağrıya gelmeyen Rauf (Orbay), Dr. Adnan (Adıvar) ve Eski İzmir Valisi Rahmi, Dr. Hüseyinzade Ali, Hamdi Baba diye tanınmış Hamdi Bey, Posta ve Telgraf Eski Müdürü Hilmi, İttihatçıların Fatih Sorumlu Sekreteri Vehbi, Bakırköy Sorumlu Sekreteri İbrahim Ethem, Hamal Ferit, Eski Dışişleri bakanlarından Ahmet Nesimi, Salah Cimcoz, Genel Merkez Üyesi Eyüp Sabri, Dr. Rasuhi, Emekli Kurmay Rıza, Sorumlu Sekreter Hüsnü, Ordu Donanma Müdürü Naim Cevat, Tırnakçı Salim, Yakup Cemil'in kardeşi Sait, Ali Osman Kâhya, Salih Reis, Komiser Cavit, Düyun-u Umumiye Müfettişi Nâzım, Emekli Kaymakam Çerkeş Bey, Ekmekçiler Şirketi Müdürü İzzet, Üsküdar Eski Belediye Başkanı Refet, Kara Kemal'in odacısı Hasip, Sorumlu Sekreter Ahmet Muhtar, Eski Bakırköy Kaymakamı Neşet, Gözlüklü Büyük Mithat, İktisat Bankası Müdürü Mehmet Ali, Başveznedar Rıza, Sadettin Rıza, Kantariye Şirketi Müdürü Bekir Sıtkı, Milli Ticaret Şirketi İzmit Temsilcisi İhsan, Milli Mahsulat'tan Hasan Fehmi beyler suçlu görülmüşlerdir.

Savcının, yukarıda yazılı sanıklar için idama kadar varan cezalar isteyen iddianamesinin okunmasından sonra, ilk olarak ünlü İttihatçı Küçük Talat Bey'in sorgusu yapıldı, İttihat ve Terakki Partisi Genel Merkezi'ndeki görevinden itibaren bütün siyasi hayatının anlatılması istendi. Küçük Talat Bey, Parti Genel Merkezi'nde yayın işleriyle uğraştığını bildirdi. Mahkeme Başkanı ise onu iaşe yolsuzluklarından sorumlu göstermekte direndi ve sözü Enver Paşa'ya getirdi. Mahkeme Başkanı hâlâ Enver Paşa sağmış, varmış, hâlâ İttihatçılar onun etrafında imiş, Trabzon'a çıkılacak, Ankara'ya gelinecek, iktidar alınacakmış gibi konuşuyordu. Oysa ki, Enver Paşa Türkiye'ye gelmeyi, Mustafa Kemal Paşa'nın karşısına çıkmak için değil, yanındakilerin etkisiyle Milli Mücadele çabalarının başına geçmek için düşünmüş ve Mustafa Kemal Paşa'nın Milli Mücadele'yi başarı ile yönetmekte olduğunu öğrenince de düşüncesinden vaz geçmiş, gizlice

Türkistan'a giderek oradaki Türklerin başında bolşevik Ruslara karşı savaşırken şehit olmuştu. (Bkz. M. Gologlu, Cumhuriyet'e Doğru: 261; bu görüşü pekiştiren ve sonradan ele geçen bir özel belge için bkz. Ek 5).

Mahkeme Başkanı, İslam İhtilâl Cemiyetleri hakkındaki son çalışmaları sordu. Talat Bey, “bu teşkilattan yalnız Mustafa Kemal Paşa'yı haberdar ettiğini, taslak halindeki programı da Nail Bey (Yenibahçeli Şükrü Bey'in ağabeyi) ile Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiğini, Trabzon'a geldiğinde Hacı Sami (Kuşçubaşı Eşref'in kardeşi) ile görüştüğünü, Bolşevikliğe karşı çalışmak üzere üç dört kişiye yemin ettirdiğini, fakat gizli teşkilat kurmadığını, yemin ettirdiği kimseler arasında Bolşevikliğe eğilimi olan Halk Partisi'nin İzmir Müfettişi Dr. Selâhadin Bey'in de bulunduğunu, böylece bazı kimseleri Bolşeviklikten kurtardığını, kendisinin İslam İhtilâl Cemiyetleri İttihadı'nın Türkiye elçisi olduğunu, herhalde kendi çalışmalarından memnun kalınmadığı için Enver Paşa'nın Hacı Sami'yi gönderdiğini, kendisinin İstanbul'a gittiğini, verilecek herhangi bir göreve hazır olduğu halde, Halil Paşa gibi, kendisine de sınır dışına çıkmasının bildirildiğini, İslam İhtilâl Cemiyetleri İttihadı adına Türkiye'de teşkilat kurmadığını ve kurmaktan vazgeçtiğini, kimse ile haberleşmediğini, Sakarya Savaşı başladığı sırada Hacı Sami'nin Berlin'deki Enver Paşa'dan mektup getirdiğini, Enver Paşa'nın kendisini Batum'a çağırdığını, Hacı Sami ile gittiğini, Enver Paşa ile Bedri, Dr. Nazım ve Halil paşaların Moskova'ya gittiğini ve kendisinin İstanbul'a geldiğini, Mustafa Kemal Paşa'ya mektup yazarak hakkındaki dedikoduları yalanladığını, İkinci Büyük Millet Meclisi seçimlerinden kısa süre önce İzmir'e gittiğini, suikast sanıklarından hiç biri ile herhangi bir ilişkisi olmadığını, politikadan vazgeçtiğini, İzmir'de kardeşinin yanında üç yıl kaldığını, kimse ile politik ilişki kurmadığını, Eski İttihatçıların da kendine herhangi bir teklifte bulunmadıklarını” anlattı.

Sonra, İttihat ve Terâkki Cemiyeti'nin Genel Sekreteri Mithat Şükrü Bey ile ileri gelenlerinden Polis Müdürü Azmi, Eski Dışişleri Bakanı Ahmet Nesimi, Dr. Hüseyinzade Ali, Eyüp Sabri, Dr. Rasuhi, Hamdi Baba sorguya çekildiler.

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin bütün sorumluluğu üzerine yüklenmek istenen Eski Maliye Bakanı Cavit Bey'in sorgusunda çok büyük bir dinleyici kalabalığı vardı. Halk Partisi'ndeki İttihatçılar da dinleyiciler

arasında idiler. Cavit Bey, Mütareke'de İzzet Paşa Kabinesi'nde Maliye Bakanı olduğunu, sonra Tevfik Paşa Kabinesi kurulduğunu, geniş tutuklamalara razı olmayan bu kabine zamanında İstanbul'da kaldığını, Ferit Paşa Kabinesi zamanında tutuklamalara başlanınca 175 gün İstanbul'da Hürriyet ve İtilâf Partisi Başkanı Nuri Paşa'nın evinde saklandığını, 1919 yılı Eylül ayında İsviçre'ye gittiğini, bütün kış Lozan'da kaldığını, Cemal Paşa'nın da orada bir dağ köyünde oturduğunu ve fakat kendisini görmediğini, hiç bir arkadaşı ile haberleşmediğini, yalnız Talat Paşa'nın adresini gazetelerden öğrenmekle kendisine mektup yazdığını, bir süre sonra da İsviçre'ye geldiğini, 1921 yılını da İsviçre'de geçirdiğini, Malta'dan gelenler arasında İsmail Canbulat Bey ile Hüseyin Cahit Bey'i gördüğünü, hatta İsviçre'ye gelirken gidip sınırda karşıladığını, Bern'de bir buçuk ay beraber oturduklarını, kışı ailece Fransa'nın güneyinde geçirdiklerini, İsmail Canbulat Bey'in de ailesiyle gelip bir hafta kaldığını, sonra Cemal Paşa'nın da geldiğini, Talat Paşa ile buluştuklarını, Bekir Sami Bey'le İngiltere'ye gittiğini, İstanbul'dan ayrıldıktan sonra hiç bir politik çalışması olmadığını, Enver Paşa'nın Türkiye'ye gelmek istediğini duyunca Talat Paşa'ya mektup yazıp doğru olmadığını bildirdiğini, 2 Temmuz 1921'de Türkiye'ye döndüğünü, okuyup yazma ile uğraştığını, eski samimi arkadaşları Hüseyin Cahit, İsmail Canbulat ve Kara Kemal beylerle görüştüğünü, İzmit'te Mustafa Kemal Paşa ile görüşen Kara Kemal Bey'e İttihatçıların durumunu sorması üzerine İstanbul'daki arkadaşlarıyla toplandığını, iki toplantı yapıldığını, dokuz maddelik programın bu arada görüşüldüğünü anlattı. Program üzerinde hayli sorgular ve cevaplar oldu. Cavit Bey, politikayı tamamen bırakmış olduğunu, eski dostları ile görüşmenin politikaya girmek anlamına gelmeyeceğini, arkadaşlarının seçimlerle ilgilenmesinin kendisi ile ilgisi olmadığını bildirdi. Fakat mahkeme başkanı onu suçlu görmekte direniyordu. Ve eski İttihatçıları hep gizli bir kuruluş meydana getirip hükümeti devirerek iktidara gelmeyi tasarlamakla suçluyordu. Bu konuda Mahkeme'nin peşin kararlı bir hali var gibiydi. Duruşmalar da bu hava içinde bitti ve savcı iddianameyi okudu.

Savcıya göre, “Dr. Nazım Bey'in Ziya Hurşit ile ilişkisi olmasa bile, suikast teşebbüsü geniş bir gizli harekete dayandığından, suikastle ilişkisiz olması mümkün görülemezdi. Küfürlü konuşması ve asılan Şükrü Bey'in arkadaşı olması da bu kanıyı pekiştiren unsurlardı. Sonra, bu kadar büyük işi bir kaç kişinin yapabilmesi düşünülemeyeceğinden muhakkak Dr.

Nazım'ın da bu işin içinde bulunması gerekli idi. Eski bir siyasetçi olduğuna, Kara Kemal'in arkadaşı olduğuna, hatta onu politikaya itelediğinin anlaşıldığına göre Cavit Bey'in de muhakkak suikastı hazırlayanlar arasında var olması gereken gizli şebekede bulunması, aynı derecede suçlu olması gerekli idi. Eski Ardahan Mebusu Hilmi Bey, eskiden beri menfi ruhlu olduğundan, Kara Kemal ve Vali Abdülkadir ile sıkı ilişkileri bulunduğundan aynı derecede suçlu sayılmalı idi.”

Bu nedenlerle savcı, her üçünün de idamını istedi. Öteki sanıklardan bir kısmına değişik cezalar, bir kısmına da beraat isteğinde bulundu. Hüseyin Cahit Bey'in yazılarının, kendi düşüncelerinden doğmadığı, Cavit Bey'in evindeki toplantılarda ortaya atılan düşüncelerin savunması olduğu sebepleriyle evvelce verilmiş sürgün cezasıyla yetinilmesini uygun gördü.

Bu iddiaya karşı, Eski Maliye Bakanı Cavit Bey, uzun bir savunma yaptı. Ona göre, “hakkındaki iddiaların hepsi dayanaksızdı. Mesela Kara Kemal ile gizli teşkilat kurduğu yolundaki suçlama tümden gerçek dışı idi, çünkü Kara Kemal, İsmail Canbulat ve asılan Şükrü Bey ile iki yıldan beri görüşmemiş, haberleşmemişti, esasen her türlü kötülüğe karşı idi, kaldı ki böyle suikastlerin onu yapanlara da yararı olmadığını en iyi bilenlerden biri idi, Mahmut Şevket Paşa'ya yapılan suikast de İttihat ve Terakki Partisini zayıflatmıştı, aklı başında bir insanın suikast diye bir olayı düşünmesine bile imkân yok idi. Bütün hayatı ve davranışlariyle böyle bir olaya karışmasına imkân olmadığının apaçık bilineceğini umuyor idi.” Ve bütün bu nedenlerle, “Yüksek Mahkeme Heyeti'nin adaletli bir karar vereceğine güvendiğini” söyledi. Öteki sanıklar da kendilerini savundular. Hüseyin Cahit Bey, yeni bir ceza talep etmediği için savcı'ya teşekkür etti.

Mahkeme Heyeti ise, savcıyı da aşarak, işin başının Rauf Bey (Orbay) olduğu kanısı ile şu karara vardı:

> 1- Büyük Millet Meclisi'ndeki İttihatçıları, hangi gruptan olursa olsun, Rauf Bey'in yardımı ile birleştirmek,
>
> 2- Olmaz ise, yine Rauf Bey'in yardımı ile, 15-20 kadar İttihatçı mebus adayı sağlamak,
>
> 3- Bu da olmaz ise açıkça İttihat ve Terakki adı altında bir kuruluş meydana getirmek ve Mustafa Kemal Paşa'nın 'Dokuz Umde'sine karşı, 9 Madde'lik bir programla çıkmak için uğraşan sanıklar,

sonunda dördüncü bir yola başvurarak kendi adamlarını Halk Partisi adayları olarak Meclis'e sokmaya çalışmışlardır. Rauf Bey'in yardımı ile gerçekleştirilecek bu şekil sayesinde Halk Partisi parçalanacak ve İttihatçılar ayrılıp yeni bir parti kuracaktı. Kapatılan Terakkiperver Parti mebusları elde edilince, Meclis dışında Cavit, Hüseyin Cahit, Kara Kemal, Dr. Nazım, Eski İzmir Valisi Rahmi, İttihatçıların Sorumlu Sekreteri Nail, Eski Ardahan Mebusu Hilmi ve Meclis içinde Rauf (Orbay), Şükrü (asılan İzmit Mebusu), İsmail Canbolat (asılan İstanbul Mebusu) beyler faaliyete geçerek Halk Partisi'nin büyük çoğunluğunu elde etmeye çalıştılar. İstanbul basınını ve Meclis'teki Paşa Mebusları ayarttılar.

Bütün bu işleri yapan bir gizli cemiyet ve başı da Eski Maliye Bakanı Cavit Bey idi. Dr. Nazım Bey de, politikadan çekildiğini söylemesine rağmen, gizli toplantılarda bulunmuş, kurulması tasarlanan yeni parti için program çalışmalarına katılmış ve asılan İzmit Mebusu Şükrü Beyle de mektuplaşmış olduğuna göre, suç hazırlayıcısı ve kışkırtıcısı sayılmalıdır. Kuva-yı Milliye'nin Maltepe Atış Okulu Komutanı Yenibahçeli Şükrü Bey'in kardeşi İttihatçıların sorumlu sekreterlerinden Nail Bey, Enver Paşa'nın özel görevlisi olarak Ankara'ya yerleşerek, gizlice iki grubun arasını açmaya çalışmış, 'Zafer'den sonra Kara Kemal şebekesine katılmış, daima olumsuz eğilimleri yani hükümete karşı olan düşünceleri desteklemiş ve içine girmediği halde kapatılan Terakkiperver Cumhuriyet Partisi için çalıştığı meydana çıkmış olmakla suikast ve hükümeti devirme suçlarının kışkırtıcıları arasında sayılmalıdır.

İttihat ve Terakki Partisi'nin eski fedaisi, tüfekçisi ve Genel Merkez üyesinden olan Eski Ardahan Mebusu Hilmi ise, Enver Paşa'yı Anadolu'ya gelmek gibi kötü düşüncesinden vazgeçirmek için Mustafa Kemal Paşa tarafından Batum'a gönderilmiş olduğu halde, daha yolda iken Enver Paşa lehine propagandaya başlamış, Trabzon'dan geri çevrilmiş, Şavşat'ta ticaret yaparken tam suikast zamanı İstanbul'a gelmiş, her ne kadar hasta annesi için geldiğini söylemişse de Kara Kemal'le görüştüğüne göre suikastle ilgisi açıktır, öteki sanıklarla görüşmüş olması da bu suçlamayı destekler. Eski Başbakan Rauf Bey ise, başbakanlığı sırasında da İttihatçılığı canlandırmaya çalışmış, kendilerini İttihatçı saymakta direnenlerle işbirliği yapmış, Meclis'teki muhaliflerle birleşmiş, suikastı ne

> zaman öğrendiği kesinlikle bilinmiyorsa da Ankara'daki ilk teşebbüsten haberi olduğu ispatlanmış, hükümete haber vermediği de meydana çıkmıştır, 'artık bu pis siyasetle uğraşmamak için Avrupa'ya gidiyorum' şeklindeki sözlerinin anlamı da, 'ben gidiyorum, siz bildiğinizi yapın' olmaklığı gerekir; özetle, suikastı olumlu karşılamış olması bakımından suçlu addedilmelidir.
>
> Sonuç: Eski Maliye Bakanı Cavit, Dr. Nâzım, eski Ardahan mebusu Hilmi, İttihat ve Terakki Partisi'nin sorumlu sekreterlerinden Nail Beylerin 'Türkiye Cumhuriyeti'nin Anayasa'sını tamamen veya kısmen tağyir, tebdil ve ilgaya ve bu kanuna tevfikan kurulan Büyük Millet Meclisi'ni iskata veya vazifeyi ifadan mene cebren teşebbüs' suçundan idamlarına;
>
> Eski Başbakan Rauf Bey ile Eski İzmir Valisi Rahmi Bey'in onar yıl sürgün edilmelerine; (Rauf Bey Avrupa'da olduğundan uygulanamamıştır.)
>
> Salih Kâhya ile Ali Osman Kâhya'nın onar yıl hapislerine; (Ş. S. Aydemir, Tek Adam adlı kitabının 1. Bölümü, sayfa 286'da bunu 'Trabzon iskele kâhyası' olarak göstermişse de bu doğru değildir. Trabzon'daki şahıs Yahya Kâhya olup 3 Temmuz 1922 tarihinde öldürülmüştür.)
>
> Hüseyin Cahit (Yalçın) ile Dr. Adnan (Adıvar) beyler de içlerinde olmak üzere öteki sanıkların beraatlerine karar verildi.

Sonuçta, idam cezalarına çarptırılanlar 27 Ağustos 1926 sabahı idam edildiler. (F. Kandemir: İzmir Suikastının İçyüzü, Z.C.: 3 Kasım 1926)

Son söz olarak, Nail Bey “Millet sağ olsun, Vatan yaşasın. Size de, beni bu akıbete sürükleyenlere de hakkımı helal ediyorum” dedi. Dr. Nâzım Bey, “Bu mesele ile hiçbir ilgim yok, suçsuzum” dedi. Cavit Bey ise “Bu zulümdür. Tanrı'nın laneti zalimlerin üstünedir” dedi. (A. N. Erman, İzmir Suikastı: 188)

Olup bitenler, İstiklal Mahkemesi Savcısı'nın bir telgrafı ile Meclis Başkanı'nca mebuslara duyuruldu. Konya Mebusu Refik ve Zonguldak Mebusu Tunalı Hilmi beyler, suikastten kurtulduğu için Meclis'in sevinç duygularını bildirmek ve kutlamak üzere on beş kişilik bir Mebuslar

Kurulu'nun Gazi'ye gönderilmesini teklif ettiler. Teklif kabul edilip on beş mebus seçildi.

İsmet Paşa, İstiklal Mahkemesi çalışmalarından ve kararlarından memnuniyetini belirterek, Halk Partisi Grubu'nda yaptığı konuşmada “Büyük Meclis'in İstiklal Mahkemeleri'ne seçmiş olduğu arkadaşlar, her türlü etkiden arınmış olarak, yalnız büyük ve kutsal ülkülerimizin ve memleketin ve devrimin savunması için, Büyük Millet Meclisi tarafından kendilerine emanet edilmiş yargı hakkını kullanırken yerinde ve gereği kadar dikkat harcamışlardır. Kendilerini önünüzde kutlarım ve teşekkür etmeyi görev sayarım” dedi. Bunun üzerine Bursa Mebusu Refet Bey, genel güvenlik ile Cumhuriyet'i savunmada çaba ve yetenek göstermiş olan İstiklal Mahkemeleri'nin görevlilerine Meclis'in takdirlerinin bildirilmesini isteyen bir önerge verdi; önerge kabul edildi (Kılıç Ali, İstiklal Mahkemesi Hatıraları: 74; Z.C.: 3 Kasım 1926).

Bütün bunlardan sonra memlekettin içinde bulunduğu durum şu idi: Uygulanabilmesi mümkün usullerin hemen hepsi istendiği gibi uygulanarak, Doğu Gericilik Ayaklanması bastırılırken ya da bastırıldıktan sonra, muhalefet partisi ve muhalif gazetelerin hepsi kapatılmıştı. İzmir Suikastı'nın birinci ve ikinci davalarında uygulanan yargılama usulü ile de, gerçek suçluların cezalandırılmasıyla birlikte partileri kapatılmış olan muhalifler sindirilmiş ve sindirilmekten korkmayacakları düşünülen gözü pek eski İttihatçılar ortadan kaldırılmıştı. Böylece Halk Partisi köktencilerinin şiddet politikası gerçek amacına ulaşmış, muhalefet görevini yapacak tek kuruluş ve tek kişi bırakılmadan tek partili sistem kurulmuştu.

Başbakan İsmet Paşa 5 Kasım 1926 günü Ankara Hukuk Okulu'nda yapılan diploma dağıtımında “Bizim yeni ilkelerimizde, özellikle öğrencileri ilgilendirdiği için söylüyorum, çok zeki ve çok akıllı olmak birinci derecede özellik değildir. Bizim aradığımız şey ölünceye kadar yorulmaksızın çalışmaya gücü ve hevesi olmaktır” diyordu. (Başbakanlık, İsmet Paşa'nın Nutukları: 125)

“Büyük işlerde, milletimizin yüksek yeteneği ve yüksek sağduyusu başlıca yol göstericimiz ve başarı kaynağımız olmuştur” diyen Mustafa Kemal Paşa, son durumu şöyle anlattı: “Bilerek ya da bilmeyerek, isteyerek ya da istemeyerek kendisine zarar verenlere karşı kırgınlığı derin olan

milletimin, kendi uğrunda esaslı ve hayırlı çaba harcayanlara karşı da sonsuz sevgi bağlılığı ve değer bilirliği su götürmez bir gerçektir. Millet, istek ve istidadının yöneldiği doğrultuları görmeye çalışan ve görebilen evlatlarını daima takdir etmiş ve korumuştur.” (Z.C.: 10 Kasım 1926).

Fakat, suikast konusu, öteki politik amaçları gerçekleştirmek için öylesine geniş tutulmuştu ki, sonradan bunu “Suikast, Atatürk'ü kuruntuya düşürerek bundan yararlanmak isteyenler için bir sömürü konusu” olmuştur şeklinde yorumlayanlar da oldu. (F. R. Atay, Çankaya: 551)

Ne var ki, kişinin ve toplumun yapısı ve yaradılışı zorla sindirilmeye elverişli değildi. Nitekim, Birinci Büyük Millet Meclisi'ndeki 'İkinci Grup' denen muhalefeti ortadan kaldırmak için yapılan seçim sonunda, muhalif mebusların hemen hepsi Meclis dışında bırakıldığı ve yerlerine bizzat Mustafa Kemal Paşa'nın onayladığı adaylar getirilmiş olduğu halde, İkinci Büyük Millet Meclisi'nin çalışmaya başlamasından kısa bir süre sonra, öncekinden daha da güçlü ve teşkilatlı yeni bir muhalefet, yani Terakkiperver Cumhuriyet Partisi doğmuştu. İkinci Büyük Millet Meclisi'nde de artık hiç bir muhalefet teşkilatı ve hatta işareti kalmamış ve herkesin korkudan sinmiş olmasına, devletin genel politikası hakkında bir konuşma yapan Başbakan İsmet Paşa da “Büyük Millet Meclisi'nin genel ve temelli düzeltme ülküsü memleketin her yanında başarı ile uygulanmıştır. Bütün memlekette yepyeni bir düzen, esenlik ve yerindelikle kurulmuştur” diyerek idarede rahatlığa kavuşulduğunu açıklamış olmasına rağmen bu konuşmasını “Suikast Olayı'nda Büyük Millet Meclisi'nin çoğunluğunun onayladığı davranışları görüşlerine uygun görmeyenlerin doğru yolu, çıkar yolu ancak seçimlerde milletin vekilliğini almaya çalışmak ve her düşüncenin en geniş serbestlikle açıklanabildiği bu kürsüden görüşlerini mebusların çoğunluğuna kabul ettirmek olmalıdır” diye bitirmek ihtiyacını duymuş ve her şeye rağmen yine de Meclis'te hatırı sayılır bir muhalefetin bulunduğundan kuşkulandığını açıklamıştı.

Gerçekten de, İsmet Paşa'nın bu sezişi ve kuşkusu yersiz değildi. Nitekim, Başbakan'ın Meclis'teki bu konuşmasından sonra, Hükümet'in iç, dış ve ekonomik alanlardaki yönetimini beğenilmeye değer bulan Konya Mebusu Refik Bey ile Afyon Mebusu Ali Bey'in, Hükümet'e güven gösterilmesini isteyen önergelerinin oylanmasında bu gerçek oldukça açık ve net olarak

meydana çıktı. Çünkü, önergeyi kabul eden mebusların sayısı kadar mebus da oylamaya katılmamıştı. (Z.C.: 6 Kasım 1926)

Sonuç çok dikkat çekici idi. O kadar ki, bundan sonraki birleşimlerde ya da oylamalarda, bulunmayan ya da oylamaya katılmayan mebusların sayısı kimi durumlarda birleşime ya da oylamaya katılanların sayısından fazla olmuştur.

İşte bu hava içinde, görüşmesizce ve parmak kaldırmak suretiyle, Doğu Bölgesi'ndeki sıkıyönetimin süresi uzatıldı ve Beyazıt il merkezinin Karaköse'ye (Ağrı) nakli kanunlaştırıldı. (Z.C.: 22 ve 24 Kasım 1926)

Meclis toplantılarına ya da oylamalarına katılmayanların çoğunlukta olma durumu aylarca, hatta ikinci dönemin sonuna kadar sürdü. Teklif ve tasarıların hiç biri ilk oylamada çoğunluk bulamadı, ikinci oylamada ancak atılan oyların çoğunluğu ile yetinilerek kanunlaşabildi. Mesela, 'Samsun Limanı'nın Yapılması' hakkındaki 945 sayılı kanun bile, 316 mevcutlu Meclis'te ancak 158 mebusun oylamasıyla kabul edildi; mesela, Hacim Muhiddin Bey'in istifası ile açılan Doğu İstiklal Mahkemesi Başkanlığı için yapılan seçimi, aynı mahkeme üyesi Ali Saip Bey, toplantıya katılan 287 mebustan 137'sinin oyu ile kazanabildi, onun yerine mahkeme üyeliğine seçilen İzmit Mebusu İbrahim Bey ise ancak 125 oy alabildi. (Z.C.: 6, 8, 25 Aralık 1926)

Nihayet, 1926 yılı bu koşullarda sona erdi.

Aynı yıl mebuslar listesinde bazı değişiklikler olmuş, üç mebus ölmüş, altı mebus idam edilmiş, dört mebus istifa etmiş, iki mebus istifa etti sayılmış, on sekiz mebus yeniden seçilmiştir. (Bkz. Ek: 3)

IV

1927 YILI OLAYLARI

İkinci Büyük Millet Meclisi'nin

Son Günleri

1927 yılının yasama çalışmaları Siverek Mebusu Kadri Ahmet Bey'in 'Ağaç Dikme', Zonguldak Mebusu Tunalı Hilmi Bey'in 'Yılbaşı' ve Urfa Mebusu Refet Bey'in 'Sporcuların trenlerde ve vapurlarda üçte bir ücrete tabi tutulması' hakkındaki kanun tekliflerinin Tasarı Komisyonu'na gönderilmeleri ve Türkiye Cumhuriyeti ile Arjantin Cumhuriyeti arasında imzalanmış olan Dostluk Antlaşması'nın onaylanması ile başladı. Meclis oylama ve görüşmelerine katılmayanların, katılanlardan çok olma durumu 1927 yılında da devam etti. (Z.C.: 3 Ocak 1927)

Sayıştay'ın, gerektiğinde, bir kanunun yorumlanmasını Meclis Başkanlığı'ndan talep etme hakkı olduğuna karar verildi. (Z.C.: 6 Ocak 1927)

Eczacılar ve Eczaneler hakkındaki 964 sayılı kanun çıkarıldı. (Z.C.: 20 Ocak 1927)

“Büyük Millet Meclisi üyelerinden birine hükümet tarafından verilen belli ve geçici bir işin hükümet memurluğu sayılamayacağı” hakkındaki yorum karara bağlandı. (Z.C.: 10 Şubat 1927)

“Mebus seçilen bir kimsenin mebusluk ödeneğine hak kazanması, Meclis'e katılmasına bağlıdır. Yalnız Meclis Kararı ile kabul edilmiş mazarete dayanarak devamsızlık, fiili katılma sayılır. Mebus seçildiğini resmen öğrenen memur, görevde olsun, izinde olsun o günden sonraki süre için memurluk maaşı ve olağanüstü ödeneği alamaz” hükmü kabul edildi. (Z.C.: 26 Şubat 1927)

Takrir-i Sükûn Kanunu'nun yürürlük süresi dolmaktaydı. Hükümet, iki yıldan beri uyguladığı bu kanundan millet ve memleket yararına büyük başarılar sağlandığını, hatta devrim aşamalarının bu kanun sayesinde daha hızlı ve kolay yapıldığını düşünüyordu. Başbakan İsmet Paşa bu düşünce ve kanıyı dile getirerek şöyle bir konuşma yaptı:

“İki yıl önce karşısında bulunduğumuz olayların en önemlisi Şeyh Sait Ayaklanması ile beliren eylem değildi. Asıl tehlike, memleketin genel yaşantısında meydana gelen karışıklıktı, anarşik durumdu. Bu, memleketin

bir çok zamanlardan beri politik yaşantısına musallat olan başlıca derttir. Memleketin gelişip ilerlemesine ve samimi düzeltme isteklilerinin bütün çabalarına engel olan budur. Ve bu, küçük çıkarları işletmeye alışmış soysuz aydınlarla, vicdan özgürlüğünü başkalarının vicdanına saldırmak için araç sayan politikacıların faaliyetidir. Asıl tehlike, anarşistlerin, karıştırıcıların, sağlıklı insan topluluklarının kafasına durmadan vurmalarında ve fakat düzenbaz bir saldırıcı olarak 'Ne vuruyorsunuz' diye bağırmalarındadır. Aldığınız tedbir, yalnız Doğu'daki davranışın değil, memleketin gelişip ilerlemesine başlıca engel olan sosyal düzendeki karışıklığın da ortadan kalkmasını sağlamıştır.

Bu sırada, Cumhuriyet kanunlarının verdiği imkânların, sosyal yapıyı zedeleyici davranışlara bir perde gibi kullanıldığını da şaşkınlık içinde gördük. Küçük duygulu ve aşırı istekli politikacıların, canlarımıza kötülük yapmayı düşünecek kadar gözlerinin kararabileceğini tasarlayamamıştık.

İşte, bütün bu haller, iki yıl içinde Takrir-i Sükûn Kanunu'nun ve çok yerinde olarak kurduğunuz İstiklal Mahkemeleri'nin mücadele etmek zorunda kaldığı güçlüklerin önemini ortaya koyar. İstiklal Mahkemeleri, bu iki yıl içinde yaptıkları hizmetle, Milli Mücadele tarihinde sahip oldukları yüksek yeri daha da yükseltmişlerdir. Onların küçük duygulardan arınmış olarak, adalete ve Büyük Millet Meclisi'nin verdiği yetkiyi yerinde kullanmak için tam bir dıkkate dayanan davranışları Cumhuriyet'in savunmasına, olgunluğu ve erdemi ile gereği gibi anlaşılıp yerleşmesine başlıca yardımcı olmuştur. Bizim, Takrir-i Sükûn Kanunu'nun uygulanmasında üzüntü duyduğumuz işlerden biri, karşı politik kuruluş üzerinde karar almak zorunda kalışımızdır. Böyle bir mecburiyete düşmemek için ne kadar kendimizi zorladığımızı ve ne kadar çaba harcadığımızı başka fırsatlarla anlatmıştım. Fakat memleketin genel hayatını bozulmaktan korumak ve memleketin genel düzenini sağlam bir mecrada devam ettirmek temel zorunluluğu, bizi Büyük Meclis'in verdiği yetkiyi kullanmaya mecbur bırakmıştır.

Takrir-i Sükûn Kanunu döneminde elde ettiğimiz büyük yararladan biri de, yüzyıllardan beri bu memlekette ciddi çaba sahiplerinin düşünüp tasarladıkları düzeltici düzenlemelerin en az fedakârlıklarla yapılıp kurulabilmesidir.

Gelecek yıllarda da Takrir-i Sükûn Kanunu'nun yararlarından yoksun kalınmaması düşüncesindeyiz... Bu takdirde, süreleri bitmekte olan İstiklal Mahkemeleri'nin yeniden kurulmalarını istememek imkânı olacağını da görüyoruz. Böylece, milletin gerçek isteğine, samimi sevgisine dayanarak egemenliğini yürüten Büyük Millet Meclisi'nin yeni seçiminde, daha çok huzur ve sevgi ile milletin oyuna başvurulmasına da imkân verileceğini kabul ediyoruz. Ve bütün bu nedenlerle, Takrir-i Sükûn Kanunu'nun iki yıl daha yürülükte kalmasını teklif ediyoruz."

Ne tümü, ne de maddeleri üzerinde söz isteyen olmadı. Teklif ve tasarı oylanıp kabul edildi. (Kanun: 979)

Fakat, 'mebusların pasif direnişi' olarak adlandırılabilecek tutum ve davranışları devam ettiği gibi, daha da yaygınlaşıyor ve açık oylamalarda özellikle hükümet tekliflerine karşı kullanılan oylar gittikçe azalıyordu. Red oyu verilmiyordu ama oylamaya katılmayanların sayısı, genellikle katılanlardan daha çok oluyordu. Mesela, 2 Mart 1927 günü Cumhurbaşkanlığı bütçesinde aktarma yapılmasına ait bir kanun tasarısı oylanmış ve oya katılan 126 kişiden 125 mebusun kabul oyu verdiği ve fakat 160 kişinin de oylamaya katılmadığı, ikinci oylamada da 287 mevcuttan ancak 145'inin oyu ile kabul edildiği anlaşılmıştır. 5 Mart 1927'de oylanan 'Bağları Bozulanların Kira Borçlarının Bağışlanması' hakkındaki tasarı, oya katılan 145 mebustan 138'inin oyu ile kabul edilmiş ise de 141 mebus oylamaya katılmamıştır. 12 Mart 1927'de yapılan oylamalarda ise, oylamaya katılanlar, katılmayanlardan az olduğu için oylanan tasarılardan hiç biri kanunlaşamamıştır. Ancak bir sonraki oylamada kanunlaşmışlar, ve 14 Mart 1927'deki bu ikinci oylamalarda da oy kullanmayanların sayısı yine kullananlardan çok olmuştur.

Aynı günlerde, Sami Paşazade Sezâi Bey'e Vatan Hizmeti tertibinden maaş bağlanması hakkındaki teklif görüşüldü:

Hamdullah Suphi Bey (İstanbul) — Sezâi Bey, edebiyat tarihimizde ünlü bir kuşaktandır. Abdülhak Hâmit ve Nâmık Kemal döneminin o günkü ve sonraki kuşaklar üzerinde yaptığı etkiyi bilirsiniz. Onlardan önceki edebiyatta, bugünkü anlayışımıza uygun bir vatan kavramı yoktu. Bugün uyguladığımız bütün yüksek düşünceler Nâmık Kemal ve Abdülhak Hâmit döneminde ilk kez Türk milletine aşılanmıştır. Özgürlük düşüncesini ilk kez bunların kitaplarında okuduk. Şimdiki anlayışa uygun vatan ve millet

kavramlarına onların kitaplarında rastladık. Daha sonraları kanlı ihtilallerle elde etmeye çalıştığımız hakların ilk davasını onların eserlerinde gördük. Onlar aynı zamanda edebiyatımızın şeklinde de önemli değişiklikler yaptılar. İlk romanları onlar yazdılar. İlk tiyatro eserlerini, ilk küçük hikayeyi onlar verdiler. Batının romantiklerine karşı, bizim romantiklerimiz Hâmit, Nâmık, Sezâi Bey ve arkadaşlarıdır. Bunlar eski kuşaklardan bize yadigâr kalmış anıtlardırlar. Abdülhak Hâmit şiir lisanımızda yani nazmımızda en yüksek yazı sanatını gösterdiği gibi Sami Paşazade Sezâi de aynı şeyi nesir dilimizde yaptı. Başka memleketlerde bu gibi kimselerin resimleri, heykelleri müzelere meydanlara konulur.

Celâl Nuri Bey (Gelibolu) — Sezâi Bey, yalnız kalemi ile hizmet etmemiştir. Sultan Hamit devrinde Avrupa'ya kaçmış ve orada her türlü hizmette bulunmuş, özgürlüğün elde edilmesi için mücadele etmiştir.

Sonuçta, Samipaşazade Sezâi Bey'e Vatan Hizmeti tertibinden maaş bağlanmasını isteyen teklif kabul edildi. (Kanun: 993)

Fakat Meclis toplantılarına katılanların sayısı günden güne azalıyordu. Mesela, 9 Nisan 1927 tarihli toplantıda 287 mebustan ancak 98'i vardı. 10 Nisan 1927 tarihli toplantıda da 173 mebus oylamalara katılmamıştı. Mayıs ayında Meclis toplantılarına katılan mebusların sayısı daha da azaldı. 28 Mayıs 1927'de yapılan Mayıs ayının son oylama işleminde oylamaya katılanların sayısı 107, katılmayanların sayısı 179 idi.

Buna rağmen, bu dönemde Meclis çalışmalarını sürdürmekteydi. Mesela, Meclis İçtüzüğü görüşülüp kabul edildi. Genelkurmay Başkanı'nın makam ödeneği arttırıldı. (Kanun: 1027) 1035 sayılı 'Mühendislik ve Mimarlık Kanunu', 1039 sayılı 'Muamele Vergisi Kanunu', 1042 sayılı 'Devlet Demiryolları ve Limanları Kuruluşunun Görevlerine Ait Kanun', 1050 sayılı 'Muhasebe-i Umumiye Kanunu', 1052 sayılı 'Meslek Mektepleri Kanunu', 1053 sayılı 'Konya Ovasını Sulama Kuruluşunun Görevlerine Ait Kanun', 1055 sayılı 'Teşvik-i Sanayi Kanunu' çıkarıldı. Rize Mebusu Ekrem Bey'in teklifi ile, Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde bulunan bütün resmi ve milli yapılar üzerindeki padişah simgesi tuğralar ile 'Övücü Yazılar'ın kaldırılarak yerine Cumhuriyet Arması ile Cumhuriyet'in kabul gününün yazılması ya da kazılması, yerlerinden çıkarılanların müzelere konması, çıkarılamayanların üzerlerinin örtülmesi kararlaştırıldı. (Kanun: 1057)

Meclis çalışmalarına karşı, özellikle İzmir Suikastı davasından sonra başlayan ve 1927 yılının başından beri artarak süregelen ilgisizlik, Haziran ayında daha da göze batan bir duruma girdi. Teklif ve tasarıların pek çoğu, hiç görüşülmeden oylanıyor ve kanunlaşıyordu. Nitekim, 1927 yılı Haziran ayında yapılan dokuz toplantıda, pek çoğunun hiç görüşülmeden oylandığı tam 100 kanun çıkarıldı.

Bu kanunların en önemlilerinden biri 'Hukuk Davaları Yargılama Usulü Kanunu' idi. Komisyon sözcüsü, önceki yıl kabul edilmiş olan Medeni Kanun, Borçlar Kanunu, Ticaret Kanunu gibi ana kanunların uygulanmalarında beklenen yararı sağlamak için yeni bir 'Usul Kanunu'na da ihtiyaç olduğunu, bu tasarının o ihtiyacı karşılamak için getirildiğini anlattı. Denizli Mebusu Necip Ali Bey de şunları söyledi: "İkinci Büyük Millet Meclisi memleketimizde oluşan devrim olaylarını hukuk bakımından ifade etmekle tarihte seçkin bir yer kazanmıştır. Yaptığımız büyük politik devrim, Anayasa ile hukuk bakımından ifade edildiği gibi, aynı değer ve nitelikte olan sosyal devrimimiz de Medeni Kanun'umuzla hukuk bakımından ifade edilmiştir. Fakat bir kanun, gereği kadar eksiksiz, kusursuz, tam olmazsa, sonuçlarından yeteri kadar yararlanılamaz. Tanzimat'tan önce memleketimizde hukuk adına yapılan kötülükler, memlekette hukuk anlayışının yokluğundan çok, tam bir usul kanununa sahip olmadığımızdan ileri gelmiştir. 1868 yılında Mecelle yapıldığı zaman uygulanmasında çok zorluğa düşülmüş ve 1878 yılında 'Usul-ü Muhakemat-ı Hukukîye Kanunu' yayımlanmıştı. İşte bu güne kadar hayli değişiklikler ve eklerle uygulanagelen usul kanunu, bu kanundur. Oysa ki, iyi bir yargılama usulünün sahip olması gereken şartlar çabuk, basit, güvenilir olma şartlarıdır. İşte bu tasarı bu şartlara sahiptir." Sonra bir iki madde üzerinde bir kaç mebusun kısa konuşmaları oldu ve 'Hukuk Yargılama Usulleri Kanunu' topyekûn oylanarak kabul edildi. (Z.C.: 18 Haziran 1927, Kanun: 1086)

İdari, askeri ve sosyal sebeplerden ötürü, bazı ailelerin doğu bölgelerinden batı illerine aktarılması hakkındaki 1097 sayılı kanun, üzerinde hiç konuşulmadan kabul edildi. (Z.C.: 18 Haziran 1927)

Yine aynı ay çıkarılan kanunlar arasında 1110 sayılı 'Askeri Memnu Mıntakalar Kanunu', 1111 sayılı 'Askerlik Mükellefiyeti Kanunu', 1130 sayılı 'Maarif Vergisi Kanunu', 'Bozcaada ve İmroz İlçelerinin İdareleri

Hakkındaki' 1151 sayılı kanun, 'Umum Müfettişlik Teşkilatı Kurulması Hakkındaki' 1164 sayılı kanun, 1170 sayılı 'Âli İktisat Meclisi Kanunu' ile bir çok kimsenin ailelerine maaş bağlanması hakkındaki kanunlar ve dış ekonomik ilişkilere ait antlaşmaları onaylayan çok sayıda kanun da vardı.

Her nasılsa Meclis'te herhangi bir işte görevli olan kişilerden, gazetelerde yazıları çıkmış olanlara kadar hemen herkese İstiklal Madalyası verilmesi hakkındaki teklifler bu ay içinde de devam etti, hepsi de kabul edildi.

Ve Haziran ayının yüzüncü kanunu da çıkıp yapılacak başka iş kalmayınca Afyon Mebusu Ali Bey, 26 Haziran 1927'de Meclis'in tatile girmesini isteyen bir önerge verdi. Bu önerge de görüşmesiz oylanıp kabul edildi. Meclis Başkanı Kazım Paşa (Özalp) kısa bir kapanış konuşması yaparak, “İkinci Büyük Millet Meclisi çalışmaya başladığı daha ilk günlerinde, Lozan Antlaşmasını yaparak, uzun savaş yıllarından sonra milletimize onurlu bir barış ve esenlik dönemi getirmeyi başarmıştır. Cumhuriyet ilan etmekle Yeni Türkiye Devleti'nin tam bir şekilde kurulmasını sağladı. Halifeliğin kaldırılması, Cumhuriyet'i güçlendirmiş ve devlet şeklini daha olgunlaştırmıştır. Sosyal alanda ve uygarlıkta milletimizin yüzyıllardan beri ilerlemesine engel olan baskıları kaldırarak her türlü gelişmeye elverişli kanunları kesin kararlar ile kabul eden İkinci Büyük Millet Meclisi her bakımdan hayalleri gerçeklere ve yüzyılları yıllara çevirmiş bir durumdadır. Ve bu işlerle ne kadar övünülse yeridir. Çağdaş ve uygarca ihtiyaçları karşılayan kararların uygulanmasında kişisel çıkarları bozulanların kışkırtmalarıyla çıkan gericilik olayları hızlı ve isabetli kararlar ve Hükümet'in bu kararları akıllı davranışlar ve sağğörü ile uygulaması sonunda tamamen yok edilmiş, sebep olanlar ve yapanlar mahkemelere verilerek cezalandırılmıştır. Ancak, gerici düşüncelerin yayılmaması ve genişlememesindeki en büyük etken, milletimizin soyluluğu, temiz yürekliliği ve akıllılığıdır. Bunu daima teşekkürle anmalıyız. Ve bu dönem çalışmalarının onuru, vatanı felaketten kurtardıktan sonra millete bolluk ve mutluluk yollarını açan gerçek ve samimi yol göstericimiz Sayın Cumhurbaşkanımız Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya aittir” dedi ve İkinci Büyük Millet Meclisi'nin son toplantısını kapattı.

İkinci Dönem Büyük Millet Meclisi çalışmaları sona ermişti. Üçüncü Büyük Millet Meclisi seçimlerinin hazırlıklarına başlandı. Mustafa Kemal Paşa da her önemli harekete girişmeden önce yaptığı gibi, Meclis tatile girer

girmez, yurt gezisine çıktı ve yurt gezilerinin en önemlilerinden birini yaptı. Mustafa Kemal Paşa, Milli Mücadele çabalarına başladığı günden beri, ilk kez İstanbul'a gidiyordu. 1 Temmuz 1927'de Ertuğrul yatı ile İstanbul'a varan Mustafa Kemal Paşa, düşman işgali altında bulunmasına, padişah yönetimi altında olmasına rağmen ilk gününden beri Milli Mücadele'den yana olan yurtsever İstanbul halkı tarafından denizde ve karada örneği görülmemiş sevgi gösterileriyle karşılandı. (F. Altay, 10 Yıl Savaş: 423)

Sevgi ve saygı, bağlılık ve hayranlık dolu bu gösterilerden çok duygulanan Gazi, kendisini karşılayan İstanbul halkının temsilcilerine Dolmabahçe Sarayı'nın muayede (bayramlaşma) salonunda yaptığı konuşmada “Aziz vatandaşlarımın bana karşı olan iyi görüş ve sevgilerinin bugünkü parlak gösterilerinden çok duygulandım. Kalpten teşekkürler ederim. İstanbul'dan çıktığım günden bugüne kadar sekiz yıl geçti. Ayrılık acısı ve üzüntü ile geçen dakikaların bile ne kadar uzun geldiği düşünülürse sekiz yıllık özlemin, İstanbul'un saygı değer halkı için ruhumda ateşlediği kavuşma isteğinin büyüklüğü kolaylıkla anlaşılır” demiş, İstanbul'dan çıkış acılarını anlatmış ve “Bu saray artık Tanrı'nın gölgesi olduğunu iddia edenlerin değil, gölge olmayan, gerçek olan milletin sarayıdır. Ve ben burada milletten bir kişi, bir konuk olarak bulunmakla mutluyum. İstanbul'un estetik güzellikleri, İstanbul halkının samimi okşamaları içinde geçireceğim günlerin bende, yeniden unutulmaz hatıralar bırakacağına, verimli ilhamlar yaratacağına şüphem yoktur. Bunun için çok seviniyorum. Bu sevincimi bütün halka duyurmanızı rica eder ve Yüksek Kurul'unuzu tekrar selamlarım” diyerek sözlerini tamamlamıştı. (Atatürk'ün S. ve D: 2/249)

Gazi, 7 Temmuz 1927 günü kabul ettiği bir öğretmenler kuruluna hitaben de şu konuşmayı yapmtı: “Okullardaki öğretim ve eğitim kadar, okul dışındaki kuşakların da sürekli olarak aydınlatılması gereklidir. ... Öğretmenler her fırsattan yararlanarak halka koşmalı, halk ile beraber olmalı ve halk da öğretmenin sadece çocuğa alfabe okutan bir varlıktan ibaret olmayacağını anlamalıdır. ... Eski hocalar nasıl din esasından egemenlik kurmuşlarsa, öğretmenler de bilim esasından kazanmaya başladıkları egemenliği sonuçlandırmalıdırlar.” (Atatürk'ün S. ve D: 5/46)

Aynı günlerde, Eğitim Kuruluşları Kanunu'nun birinci maddesindeki Türk Dil Kurumu üyelerini atama şekillerine ait yönetmelik ile birinci

maddesinde “Üniversiteler binası içinde Milli tarihe ait çalışmalar için bir 'Türk Tarihi Encümeni' kurulmuştur” diyen yönetmelik ve 'Sanayi-i Nefise (Güzel Sanatlar) Encümeni' genel kurulunun seçimi hakkındaki yönetmelik yürürlüğe kondu. (Kararname: 5369, 5419, 5682)

İkinci Büyük Millet Meclisi'nin küskünlükler içinde sona erdiği bu dönemde, aşırı sol akım tekrar kendini göstermeye başladı. 'Genel Af'tan yararlanan Nazım Hikmet, ikinci defa Rusya'dan geri gelerek çalışmalarına başlayacak, Zekeriya Sertel'in Resimli Ay dergisine girecek ve hemen hemen bütün belli aşırı solcuları çevresinde toplayacak, halkın o güne kadarki sanat değer hükümlerini sarsmak suretiyle ilk anarşiyi bu alanda meydana getirmek için “Putları Yıkıyoruz” kampanyasını açacak, önce gerçekten uydurma değerlere, sonra bütün şöhretlere hücum edecektir. (Z. Sertel, Hatırladıklarım: 151, 161)

Üçüncü Büyük Millet Meclisi

Birinci Büyük Millet Meclisi'ndeki ilk politik kuruluş, Mustafa Kemal Paşa'nın, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ne dayanarak, 10 Mayıs 1921'de, kendinden yana olan mebuslarla meydana getirdiği 'Müdafaai Hukuk Grubu' ile başlar. (M. Goloğlu, Cumhuriyet'e Doğru: 160)

Bu grubun dışında bırakılmış ya da kalmış olan öteki mebusların da bir araya toplanarak kurdukları 'İkinci Grup' da Türkiye Büyük Millet Meclisi mensuplarının ilk muhalefet kuruluşu olmuştu.

Ne var ki, Birinci Büyük Millet Meclisi'ndeki muhalefetin ömrü pek uzun olmamıştı. Lozan Barış Antlaşması için Meclis gizli toplantılarında yapılan eleştirilerle ve İkinci Grup liderlerinden Ali Şükrü Bey'in öldürülmesi ile iki grup arasında son derece gerginleşen hava sonunda seçimin yenilenmesine karar verilmişti. Seçim hazırlıklarını çok büyük bir titizlikle yapan Birinci Grup, İkinci Grup üyelerinin neredeyse tamamını, yani muhalif mebusları Meclis dışında bırakmıştı. (M. Goloğlu, Türkiye Cumhuriyeti: 109, 143, 171)

İkinci Büyük Millet Meclisi çalışmalara başladığı zaman Meclis'te tek politik kuruluş olarak sadece 'Birinci Grup' ya da 'Müdafaa-i Hukuk Grubu' vardı. İktidar, bu grup üyelerinin elinde idi. Ve bu grup, 9 Eylül 1923'te, 'Halk Partisi' adı altında tam bir politik kuruluş durumuna girmişti. İkinci dönem mebuslarının, Gümüşhane Mebusu Zeki Kadirbeyoğlu haricindeki tamamı bu partinin üyesi idiler. (M. Goloğlu, Türkiye Cumhuriyeti: 293)

Fakat gerek Meclis'te, gerekse Halk Partisi'nin içinde hâlâ Kuva-yı Milliye ruhuna sahip kimseler vardı. Tek Partili Rejim'den ürkmeksizin muhalefet yapabiliyorlardı. Bu gibiler, zamanla teşkilatlanma ihtiyacı duymuşlar ve 17 Kasım 1924'te Terakkiperver Cumhuriyet Partisi'ni kurmuşlardı. Bunun üzerine Halk Partisi de, hemen adına bir “Cumhuriyet” kelimesi eklemiş ve 'Cumhuriyet Halk Partisi' olmuştu. Ne var ki, bu sonuncu muhalefet ancak altı ay yaşayabilmiş ve 'Doğu Ayaklanması'nı kışkırttığı gerekçesiyle 3 Haziran 1925'te kapatılmıştı. Fakat, Terakkiperver Cumhuriyet Partisi üyeleri yine Meclis'te idiler ve bir kuruluş içinde toplanmamış olmalarına rağmen muhalefet görevlerini yapmaya

çalışıyorlardı. İzmir Suikastı, bu teşkilatsız muhalefetin de ortadan kalkmasına sebep olmuştu.

İşte bu hava içinde, İkinci Dönem Büyük Millet Meclisi çalışmaları sona ermiş ve Üçüncü Dönem Büyük Millet Meclisi'nin seçim hazırlıkları başlamıştı.

Gazi Mustafa Kemal Paşa, Üçüncü Büyük Millet Meclisi üyelerinin seçimi için 29 Ağustos 1927'de bir bildiri yayınladı. Bu, bir genel seçim bildirisi olmaktan çok, seçmenleri tek siyasi kuruluş olan Halk Partisi çevresinde toplamaya çalışan bir bildiri idi. Halk Partisini, İstiklal Mücadelesi'nin “zade-i tabiisi” (normal çocuğu) diye niteleyen Mustafa Kemal Paşa, onun kendi partisi de olduğunu belirtmeye özellikle dikkat ederek “Ben ve Partim” diyor, çalışmalarını övüyor, “güvenli” bir çalışmanın sadece Halk Partisi içinde yapılabileceğini ve ancak bu parti ile Cumhuriyet'in korunabileceğini anlatıyor, bunların yollarını belirtirken de “Bir milletin siyasi kaderinde mevki sahibi olabilmek için onun ihtiyacını görmek ve onun gücünün değerini anlamakta ehliyet sahibi olmak birinci şarttır” diyordu. Bu söylediklerini ancak Halk Partililerin yapabileceğini ileri sürüyor, gelecek dört yıl için de Halk Partisi'ne güven gösterilmesini ve bizzat kendi imzası ile listesi sunulacak olan Halk Partisi adaylarına oy verilmesini istiyor, tecrübelerden de yararlanılarak aday seçiminde titiz davranılacağını bildiriyordu. Nitekim, aynı gün 'Milletvekillerinin Tanıma Zorunda Oldukları Özel Şartlar' hakkında bir bildiri yayınladı:

> 1- Milletvekillerinin özel yaşantılarında, ticaret ve sanayi ve öteki iktisadi ve mali çalışmaları devletin kanunlarına tabidir. Fakat Cumhuriyet Halk Partisi'nden olan mebusların, mebusluk sıfatlarını özel ekonomik yaşantıları için küçük düşürmemelerine, Parti Genel Başkanlığı özel titizlik gösterecektir.
>
> 2- Sermayesinin çoğu devlete ait olan kuruluşlar ve şirketlerle kamu yararına ait ve özel sözleşmeye dayanan imtiyazlı şirketlerde ve Tekel idarelerinde hükümet tarafından meclis idarelerine atanan üyeler ve bu kuruluşları temsil durumunda bulunanlar parti mebuslarından olmayacaktır.
>
> 3- Büyük Millet Meclisi'nin başkan ve başkanvekilleri ve bakanlar ile parti genel sekreteri ve parti grubunun başkanı ile başkanvekilleri ve parti müfettişleri, gerek devletin ilgili olduğu kuruluşlarda ve

gerekse devletin ilgili olmadığı özel şirketler ve kuruluşlarda müdürlük ve idare meclisi üyeliği gibi idare ve temsil durumlarından vazgeçerler. Müdürlük ve idare meclisi üyeliği gibi bir idare durumu olmaksızın özel kuruluşlarda pay sahibi olmak devletin genel kanunlarına tabidir.

4- Milletvekillerinin göreve devam noktasından durumları Büyük Millet Meclisi'nin özel kurallarına bağlıdır. Partiye bağlı milletvekillerinin Büyük Millet Meclisi'nde devam bakımından bulunacakları durum, Parti'nin genel politikasında özel öneme sahip olacaktır.

5- Cumhuriyet Halk Partili olan milletvekilleri, yukarıdaki kurallara bağlılığı, Parti'nin genel politikasına karşı taahhüt etmiş durumdadırlar.

Mustafa Kemal Paşa, iki gün sonra, 30 Ağustos 1927'de, Halk Partisi'nden aday gösterileceklerin toplu halde listesini açıklayarak, onları bizzat kendisinin seçtiğini ve seçim çevrelerine göre ayıracağını bildirdi. (Atatürk'ün S. ve D: 4/529-534)

Bu esaslara göre, Eylül başında yapılan seçim sonunda, Üçüncü Büyük Millet Meclisi'ne 316 mebus seçildi. (Ek: 4)

Seçim sonuçlarını öğrenen Mustafa Kemal Paşa, 7 Eylül 1927'de yayınladığı bildiri ile hoşnutluğunu açıkladı ve şöyle konuştu: “Seçimler sonuçlandı. Cumhuriyet Halk Partisi adına sunduğum adaylar, memleketin her yanında, sevgili yurttaşlarımın oybirliği ile, genel onayı ve seçimi kazandılar. Sevgili yurttaşlarımın gösterilerindeki yüksek anlamı, yüksek sorumluluk duygusu ile ve gereği gibi kavrıyorum. Yurttaşlarım verdikleri oylarla benim ve siyasi partimin geçmişteki işlerimizi, oybirliği ile onaylamış ve pekiştirmiş oldular ve gelecek dönemdeki çalışmalarımızı güvenle cesaretlendirmek istediklerini gösterdiler. Seçimlerin bu yüksek anlamı dikkat çekici olacaktır. Çocuklarının özgür oylarıyla, ülkenin geleceğini yürekten güven beslediği ellere bırakan Türkiye, ulusal ülküsündeki direnişiyle ve ulusal çalışmadaki sarsılmaz birliğiyle saygı değer ve güçlü bir varlık olduğunu bir kez daha göstermiş oluyor. Güvenimizi sağlamlaştıran ve yükselten sevgili yurttaşlarıma, geleceğe ve yeni başarılara olan güvenimizin güçlü bir durumda bulunduğunu söylerim. Bu bildirim, sevgili yurttaşlarıma gerçek ve samimi iç yükümlülüğümüzün

belirtisi Büyük Millet Meclisi'nin yeni döneminin eşiğinde benim ve Partimin yüklü olduğumuz derin görev duygularımın açıklanmasıdır.” (Atatürk'ün S. ve D: 4/534)

15 Ekim 1927'de Cumhuriyet Halk Partisi'nin ilk büyük kongresi toplandı. Açış konuşmasını yapan Genel Başkan Mustafa Kemal Paşa, bu kongreyi de Erzurum ve Sivas kongrelerine benzetti, onlarla aynı önemde tuttu ve özellikle Sivas Kongresi gibi tüm ülkeyi kapsamına alan ve onun devamı olan bir kongre gibi niteledi. Önce bir usul işleminin tamamlanacağını bildirerek, Kongre'de görüşülmek üzere hazırlanıp gündeme alınmış olan tüzük tasarısına göre bir “İkinci Başkan” seçilmek istendiğini, oysaki buna ihtiyaç olmadığını, çünkü İsmet Paşa'nın Başkan Vekili olarak bu görevi yapmakta olduğunu, bu nedenle önce bu hususun halledilmesinin yerinde olacağını, İkinci Başkanlık için aynca bir seçim yapılmayarak bu görevin İsmet Paşa tarafından yürütülmesi gerektiğini anlattı ve bu düşüncelerini oya sunup kabul ettirince yerini İsmet Paşa'ya bıraktı, başkanlık kürsüsünden ayrıldı. (Atatürk'ün S. ve D: 1/351-352)

Üçüncü Büyük Millet Meclisi, 1 Kasım 1927'de ilk toplantısını yaptı. Geçici Başkan Trabzon Mebusu Hasan Bey'in (Saka) başkanlığında yapılan bu ilk toplantıda, önce İçtüzüğün ikinci maddesi ve Anayasa'nın 16. maddesi gereğince mebuslar, harf sırasına göre, ant içtiler. Sonra Başkanlık Divanı seçimi yapıldı. Başkanlığa Kâzım Paşa (Özalp), Başkan Vekilliklerine Trabzon Mebusu Hasan (Saka), Çorum Mebusu İsmet (Eker), Bursa Mebusu Refet beyler seçildiler. Kâzım Paşa kısa bir konuşma ile teşekkür etti, Cumhurbaşkanı seçimine geçildi. 208 mebusun oybirliği ile Mustafa Kemal Paşa ikinci defa Cumhurbaşkanı seçildi.

Üçüncü Büyük Millet Meclisi'nin ilk toplantı gününde, öğleden sonraki birleşimde Mustafa Kemal Paşa, Cumhurbaşkanlığı andı içti. Kısa bir konuşma ile teşekkür etti ve devlet idaresinde parlamenter rejimin vazgeçilmez önemini bir kez daha belirterek “Büyük Millet Meclisi, Türk milletinin yüzyıllar süren araştırmasının özeti ve onun bizzat kendisini yönetme bilincinin canlı örneğidir. Türk milleti, mukadderatını Büyük Millet Meclisi'nin yeterli ve yurtsever eline bıraktığı günden beri karanlıkları sıyırıp kaldırmış ve ümitleri boğan felaketlerden milletimizin gözlerini kamaştıran gençler ve zaferler çıkarmıştır” dedi. (Z.C.: 1 Kasım 1927)

Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa, aynı gün, ikinci defa Cumhurbaşkanı seçilmesi nedeniyle bir de bildiri yayınladı:

> Milletin eğilimlerini ve ihtiyaçlarını bularak ve öğrenerek onun esenliğini ve gelişimini gerçekleştirmekte Cumhuriyet'in az zamanda elde ettiği sonuçlar, Cumhuriyet idaresinin milletimize hazırladığı geleceğin ne kadar parlak olduğunu kestirmeye yeterlidir. Hiç şüphe yoktur ki, Cumhuriyet'in gelecekteki çocukları bizden daha çok geçim genişliğine ve mutluluğa sahip olacaklardır." (Atatürk'ün S. ve D: 4/534)

Yine aynı gün, millete karşı yayınladığı bir bildiride de, özellikle Milli birlik ve beraberlik üzerinde durdu ve "Gerektiğinde vatan için bir tek kişi gibi, tek bir kararlılık halinde çalışmasını bilen bir ulus, elbette büyük bir geleceğe hak kazanan ve aday olan bir ulustur" dedi. (Atatürk'ün S. ve D: 4/536)

Aynı gün, hükümet de istifa etti. Yeni hükümetin kurulması görevi yine İsmet Paşa'ya verildi. İsmet Paşa yeni hükümeti kurdu. Cumhurbaşkanı kabul etti. Başbakan İsmet Paşa Meclis'te yeni hükümetin çalışma programını belirten bir konuşma yaptı. Üçüncü Büyük Millet Meclisi, İsmet Paşa Hükümeti'ne oybirliği ile güven gösterdi. (Z.C.: 3 ve 5 Kasım 1927). Hükümet aşağıdaki kadro ile göreve başladı:

KABİNE

Başbakan İsmet Paşa (İnönü) - Malatya

Adalet Bakanı Mahmut Esat (Bozkurt) - İzmir

Milli Savunma BakanıM. M. Abdülhalık (Renda) - Çankırı

Denizcilik Bakanı V. M. Abdülhalık (Renda) - Çankırı

İçişleri Bakanı Şükrü (Kaya) - Muğla

Dışişleri Bakanı Dr. Tevfik Rüştü (Aras) - İzmir

Maliye Bakanı Şükrü (Saraçoğlu) - İzmir

Eğitim Bakanı M. Necati - İzmir

Bayındırlık Bakanı Behiç (İstanbul)

Tarım Bakanı Rahmi (Köke) - İzmir

Ticaret Bakanı V. Rahmi (Köke) - İzmir

Sağlık ve Sos. Y. Bk. Dr. Refik (Saydam) - İstanbul

V

1928 YILI OLAYLARI

Laiklik: Türkiye Cumhuriyeti'nin

Din Devleti Olmaktan Çıkarılması

1928 yılı, Hükümet'in kuruluş düzenindeki bir değişiklikle başladı. 1200 sayılı kanunla Ticaret ve Tarım Bakanlıkları birleştirilerek Ekonomi Bakanlığı kuruldu. İzmir Mebusu Rahmi Bey Ekonomi Bakanı oldu. (Z.C.: 16 ve 21 Ocak 1928)

Sonra, devlet kuruluşlarının 'Yerli Malı Kullanma Zorunluluğu Hakkındaki' kanun yorumlanarak iç çamaşırlarının da kanunun kapsamına girdiğine karar verildi. (Z.C.: 9 Şubat 1928)

Başbakan İsmet Paşa ile yüz yirmi arkadaşının, Türkiye Cumhuriyeti Anayasasına "Laiklik" esasını getiren kanun teklifi 5 Nisan 1928'de Meclis Başkanlığı tarafından Anayasa Komisyonu'na gönderildi. Kanun teklifi Anayasa'nın 2, 16, 26 ve 38. maddelerinin değiştirilmesi hakkında idi. Gerekçesinde şöyle deniyordu:

> Çağdaş uygarlık 'kamu hukuku'nda, ulusal egemenliğin meydana çıkmasına dayanak olacak en gelişmiş devlet şeklinin 'Laik ve Demokratik Cumhuriyet' olduğu kabul edilmiştir. Millet Meclisi tarafından oybirliği ile onaylanmış olan Medeni Kanun, Ceza Kanunu gibi kanunlar da uygulama ve eylem alanına bu esası getirmektedirler. Aslında devlet, bir tüzel kişilik, bir manevi varlık olduğuna göre, kendisi soyut bir kavramdır. Dinin maddi kişilere yüklediği mükellefiyetleri, farzları bilfiil yapmasına imkân olduğu düşünülemez. Böyle, mümkün olmayanı elde etmek için direnmenin bir zayıflık –bütün zayıflıklar gibi zararlı bir zayıflık– yaratacağına şüphe yoktur. Ortaya konan bu nedenlerden ötürü, 'Laik Devlet'in temel anlayışına aykırı fıkraların Anayasa'dan çıkarılması istenmiştir. Din ile devletin ayrılma prensibi, devlet ve hükümet tarafından dinsizliğin desteklendiği anlamını kapsamına almamalıdır. Din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması, dinlerin devleti idare edenlerle edeceklerin elinde araç olmaktan kurtuluşunun teminatıdır. Çağdaş hukuk ilminden ve geçmişten aldığı tecrübe ve bilgileri göz önünde tutan Türk Devrimi, din ile dünya işlerini karıştıran ve türlü zorluklara sebep olmaya elverişli bulunan maddeleri kaldırarak Anayasa'ya açık ve samimi bir metin

> getirmekle Türkiye Cumhuriyeti'ne, pürüzsüz bir surette, gerçek durumunu kazandırmış olacaktır. Bu suretledir ki, insanları manevi mutluluğa kavuşturma işini üzerine almış olan din, yabancı eli değmeyen vicdanlarda yüce yerini alacak ve Tanrı ile kul arasında bir kutsal ilişki aracı durumuna girmiş bulunacaktır. Bu kutsal ilişkiyi camilerde, kiliselerde, havralarda ya da sadece vicdanlarda arayıp bulanlar vardır. Devletler ve kanunları, hepsinin koruyucusudur.

Anayasa Komisyonu hemen konuyu görüşüp isteği kabul etti ve “Milletin ruhsal gelişiminden ilham alarak Anayasa'nın değiştirilmemek üzere koyduğu özlü ve esaslı maddelerle, Türkiye Devleti için tesbit edilmiş ve belirtilmiş olan 'Demokratik Cumhuriyet' şeklinin tabii ve çağdaş uygarlığın kamu hukuku ile ahenkli olarak 'Laik' de olması ve ulusal egemenliğin tam olarak tesisine yardım eden bu esaslar karşısında, dini devlet işlerine katmanın –kaynağı din sayılan söylentilerce bile– gereksiz bir katkı olarak görülmesinin gerekliliği konusunda Komisyonumuz oybirliği ile karara varmış bulunuyor” diyen 6 Nisan 1928 tarihli raporunu verdi. 9 Nisan 1928'de Meclis Genel Kurulu'nda görüşülmesine başlandı:

Başkan — Gündemimizde Anayasa'nın bazı maddelerinin değiştirilmesi hakkındaki teklifin görüşülmesi vardır. Basılıp dağıtılmıştır. Okunmasına lüzum var mı? (Hayır sesleri) İvedilikle görüşülmesi istenmektedir. Kabul edenler?.. Kabul etmeyenler?.. Kabul edilmiştir. Tümü üzerinde bir düşünce var mı? (Hayır sesleri) Maddelere geçilmesini kabul edenler?.. Etmeyenler?.. Kabul edilmiştir.

> Madde 1- Anayasa'nın 2, 16, 26, 38. maddeleri yerine aşağıdaki maddeler konulmuştur.
>
> Madde 2- Türkiye Devleti'nin resmi dili Türkçedir, merkezi Ankara şehridir.

(Bu madenin kabulüyle, Anayasa'nın ikinci maddesindeki “Türkiye Devleti'nin dini, İslam dinidir” hükmü Anayasa'dan çıkarılmış oldu.)

> Madde 3- Mebuslar Meclis'e katıldıklarında şu şekilde ant içerler: “Vatan ve milletin mutluluğuna ve esenliğine ve milletin kayıtsız ve şartsız egemenliğine aykırı bir amaç gütmeyeceğime ve Cumhuriyet

esaslarına bağlılıktan ayrılmayacağıma namusum üzerine söz veririm."

(Bu maddenin kabulü ile de, Anayasa'nın 16. maddesinde "Vallahi" diye biten dini yeminin yerine, "söz veririm" diye biten laik ant konmuş oldu.)

Madde 4- Büyük Millet Meclisi, kanunlar konulması, değiştirilmesi, yorumlanması, bozulması ve kaldırılması, devletlerle sözleşme, antlaşma ve barış yapılması, savaş ilanı, bütçe kanunları ile kesin hesap kanunlarının incelenmesi ve onaylanması, para basılması, tekel ve mali yükümlülüğü içine alan sözleşmelerin ve imtiyazların onaylanması ve bozulması, genel ve özel af ilanı, cezaların hafifletilmesi ve değiştirilmesi, kanuni soruşturmanın ve cezaların ertelenmesi, mahkemelerden verilmiş olup da kesinleşmiş bulunan idam kararlarının yerine getirilmesi gibi görevleri bizzat kendi yapar.

(Bu maddenin kabulü ile, Anayasa'nın 26. maddesinde Meclis görevleri arasındaki sayılan "dinsel hükümleri yerine getirir" fıkrası madde metninden çıkarılmış oldu.)

Madde 5- Cumhurbaşkanı, seçimden hemen sonra ve Meclis önünde şöyle ant içer: "Cumhurbaşkanı olarak Cumhuriyet'in kanunlarına ve ulusal egemenlik esaslarına uymaya ve bunları savunmaya, Türk milletinin mutluluğuna bağlı olarak bütün gücümle emek harcamaya, Türk milletine yönelecek her tehlikeyi tam bir şiddetle önlemeye, Türkiye'nin şan ve şerefini korumaya ve yükseltmeye ve üzerime aldığım görevin gereklerine kendimi adamaktan ayrılmayacağıma namusum üzerine söz veririm.

(Bu maddenin kabulü ile de, Anayasa'nın 36. maddesindeki Cumhurbaşkanı andı, dini yemin şeklinden çıkarılmış "söz veririm" deyimi ile laik bir şekil almıştır.)

Nihayet, Türkiye Cumhuriyetine, laiklik esaslarını getiren Anayasa değişikliği, toplantıda bulunan mebusların oybirliği ile ve ne tümü, ne de maddeleri üzerinde hiç bir görüşme olmadan kabul edildi. (Kanun: 1222)

Yavuz-Havuz Olayı

Türkiye Cumhuriyeti'ne 'laiklik' esasını getiren ve ekleyen 1222 sayılı kanunun kabulünde de dikkati çekmiş olacağı üzere, Üçüncü Büyük Millet Meclisi her anlamıyla muhalefetsiz bir düzen içinde çalışmalarına başlamıştı. Hiç kimse hiç bir şeye karşı çıkmıyordu. Mesela, Anayasa değişikliğine ait teklifin oylama sonucunun 'oylamaya katılanlar: 264, kabul edenler: 266' diye gösterilmesine bile hiç kimse tepki göstermedi. (Z.C.: 10 Nisan 1928)

Meclis'te tek bir parti vardı ve iktidarda idi. İktidarın denetimini ve eleştirisini kim yapacaktı? Zorunlu olarak, uygulamaları denetleme görevi de aynı partinin üzerine kalıyordu. Yani iktidar, hem kanunları uygulayacak, hem de kendi uygulamasını denetleyecekti. Böyle olunca da, Cumhuriyet düzeni oldukça şaşırtıcı bir devlet düzeni olarak görünüyordu. Nitekim, bu sırada Ankara Ticaret Okulu'na giden Ticaret Bakanı Rahmi Bey, sınavda bulunan çocuklardan birine, Türkiye'de hükümet şeklinin ne olduğunu sorduğunda, genç öğrenciden 'Cumhuriyet-i Mutlaka' cevabını almıştı. (H. Uran, Hatıralarım: 210)

Ne var ki, başka çare de yoktu. Muhalefeti de, iktidar partisi ve onun mebusları, hatta onun hükümeti yapıyordu. Ve Türkiye Cumhuriyeti tarihinde 'Yavuz-Havuz Olayı' diye anılan denetim şekli bu durumun tipik örneği oldu.

Olayın sorumlusu, bir önceki İsmet Paşa Kabinesi'nin Denizcilik Bakanı Topçu İhsan Bey (Eryavuz) idi. İhsan Bey'i sorumlu tutarak hakkında Meclis Soruşturması yapılmasını ve Yüce Divan'a verilmesini isteyen de Başbakan İsmet Paşa oldu. Fakat Meclis İç Tüzüğü'nün 169. maddesi gereğince bir Bakan hakkında Meclis Soruşturması isteyebilmek hakkı ve imkânı mebuslara ait olduğundan Başbakan İsmet Paşa verdiği önergeyi, aynı zamanda “Malatya Mebusu” olarak da imzalamıştı. Ve önergesinde şöyle diyordu:

> Eski Denizcilik Bakanı ve Osmaniye Mebusu İhsan Bey'in, bakanlığının son günlerinde, Yavuz'un (savaş gemisi Yavuz) onarımı sözleşmesinin değiştirilmesi meselesinde güveni bozacak şekilde, Bakanlar Kurulu'nun kararına aykırı olarak ve kanuni yetkisinin

> dışında hareket ettiği, Hazine'nin yararlarına dikkat etmediği anlaşılmıştır. Bakanlığı sırasında ve Bakanlık görevinden doğan bu hareket, sorumluluğunu ve Divan-ı Âli'ye gönderilmesini gerektirmektedir. İç Tüzüğün 169. maddesi gereğince hakkında soruşturma yapılmasını teklif ederim.

Konu şöyle özetlenebilirdi: Yavuz kruvazörü Birinci Dünya Savaşı'ndan yaralı çıkmıştı. Onarımı gerekiyordu. Onarılabilmesi için de bir 'yüzer havuz'a ihtiyaç vardı ve bu onarımın üç buçuk milyon lira kadar bir harcamayı gerektireceği tahmin ediliyordu. Para belki bulunabilecekti, fakat yüzer havuz yoktu. Önce bir yüzer havuz tedarik edilecek, ondan sonra Yavuz'un onarımı sağlanacak ve onarım parası da en azından iki yılda taksitle verilebilecekti. Bu nedenle 1924 bütçesine 2 milyon lira ödenek konmuştu. O sırada Denizcilik İşleri, Milli Savunma Bakanlığı'na bağlı idi.

Bütçeye iki milyon liralık ödenek eklenince Yavuz'un onarımı için şirketlerden teklifler alınıp incelenmiş, onarım fiyatlarını bildiren iki büyük kuruluşun tekliflerinden bir onarım listesi ile ilk şartlar listesi çıkarılarak, İngilizce çevrileri, teklifleri ciddi görülen bütün şirketlere bildirilmiş, açık fiyat istenmişti.

30 Mart 1924'te gönderilen bu mektuplar üzerine, İstanbul'da türlü ticaret şirketleriyle ilgisi bulunan Ömer Nâzım Bey Ankara'ya gelerek teşebbüslere ve temaslara başlamıştır. Çünkü, Ömer Nazım Bey, üç ay kadar önce Hükümet'e başvurarak Yavuz'u yapmış olan şirketin elindeki havuzu teklif etmişti. Vekilliğini yürüttüğü şirket ise, vaktiyle yapmayı kabullenip ilk taksidini aldığı yüzer havuzu yapmamış ve aldığı parayı da geriye vermemiş olan şirketti. Ömer Nâzım Bey, o ilk teşebbüsünü yaptığı zaman da, Trablusugarp Savaşı'nda, Genel Savaş'ta beraberce şirketler kurmuş olduğu Bilecik Mebusu Dr. Fikret Bey'i bulmuş ve birlikte teşebbüslerde bulunmuşlardı. Bu defa yine Dr. Fikret Bey'le buluşmuşsa da, ilişkileri daha da genişletmek gerekmiş, Dr. Fikret Bey, o sırada İstanbul İstiklal Mahkemesi başkanlığından dönmüş olan Osmaniye Mebusu Topçu İhsan Beyle görüşüp anlaşmış ve Ömer Nâzım, Dr. Fikret ve İhsan üçlü şirketi kurmuş, sözleşme imzalanmıştı. Sözleşme, Türkiye Cumhuriyeti dahilinde her türlü ekonomik teşebbüsleri kapsamına alıyordu. Ortaklar kendi başlarına özel teşebbüslerde bulunamayacaklar, bütün teşebbüsler ortaklık

adına olacaktı. Nâzım Bey'in İstanbul'daki yazıhanesinin masrafı da üçe ayrılacak ve arta kalacak komisyon ücreti ortaklaşa paylaşılacaktı.

Bu sırada Milli Savunma Denizcilik Dairesi, onarım işinde türlü ihtimalleri inceliyor ve bazı şirketlerden teklifler alıyordu. 3 Eylül 1924'te Bakanlar Kurulu, Yavuz'un onarılabilmesi için, önce bir yüzer havuz alınmasını karara bağlamıştı. 23 Kasım 1924'te kurulan bir özel komisyon, bu defa da hazır bir havuz mu alınmalı, yeni bir havuz mu yaptırılmalı konularını inceledi. Her iki şekilde teklifte bulunan şirketler vardı. İlk önce şu noktada karara varıldı ki, yeni olsun ya da eski olsun 1925 yazında Türkiye sularına bir yüzer havuz getirmek şarttır. Vakit geçirmek Yavuz'un batmasına sebep olablir. Milli Savunma Bakanlığı bu kararı 27 Kasım 1924'te vermişti, bir ay kadar sonra da, 22 Aralık 1924 tarihli kanunla Bahriye Vekâleti (Denizcilik Bakanlığı) kurulmuş ve konu onun yetki ve sorumluluğuna verilmiş, 31 Aralık 1924'te de Osmaniye Mebusu Topçu İhsan Bey Denizcilik Bakanı olmuştu. Esasen, Denizcilik İşleri'nin Milli Savunma Bakanlığı'ndan ayrılarak yeni bir bakanlığa bağlanması hakkındaki komisyon raporunun beş imzasından biri de İhsan Bey'e aitti.

Denizcilik Bakanı İhsan Bey, ilk olarak emekli bir asker olan Hikmet Paşa'nın aracılığı ile İngiltere'den hazır bir havuz alma işiyle meşgul olur ve fakat havuzun işe yaramaz olduğunu İngiliz makamları bildirince vazgeçer. Aradan geçen bunca zamana rağmen hâlâ Yavuz'un onarılmadığını öğrenen ve gazetelerde bu onarımdan vazgeçildiği hakkında yazılar gören Bolu Mebusu Mehmet Vasfi Bey, Meclis Başkanlığı'na bir sözlü soru vermiş, önergesi 16 Şubat 1925'te Denizcilik Bakanı'na gönderilmiş, soruyu cevaplandıran Denizcilik Bakanı İhsan Bey “Sırası geldiğinde onarılacaktır” demekle yetinmişti. Soru sahibi bu cevabı, “1924 Bütçesi'ne eklenen iki milyonun henüz bir kuruşu bile harcanmamıştır. Yüzer havuz getirilmesinin önemi gittikçe artmaktadır, öğrendiğime göre, gemi altından su alıyormuş. Batmak ihtimali var” diye karşılamış, Bakan da “Havuz bir yana, sadece Yavuz'u onarmak için üç buçuk milyona ihtiyaç vardır. Bütçede iki milyon da olsa, onarım bir yılda yapılamaz. Denizcilik programımız için olağanüstü ödenek isteyen teklifimiz gündemdedir, tedbirler alınmıştır” demişti.

Hazır havuzlardan yararlanılamayacağı anlaşılınca, yeni havuz yaptırmak yoluna gidildi. Ömer Nazım Bey, bir yabancı şirketin komisyoncusu olarak

32 bin ton kaldıracak bir havuz yapma teklifinde bulundu. Bakanlık ise 25 bin tonluk havuzu yeterli buluyordu. Bu tür bir teklif de gelmişti. Bunu yapan şirketin vekili de Ömer Nazım Bey'in damadı Halil Kâmil Bey idi. Bu sırada Türkiye'deki temsilcisi Babanzade Fuat Bey olan bir Alman Şirketi de yeni bir teklifte bulunmuş, öteki firmaların en kuvvetli rakibi olmuş, Denizcilik Bakanlığı'nın Fen Kurulu da bu yeni teklifi uygun bulmuştu. Fakat bu şirketin teklif ve şartları öteki firmalara duyurulmuş ve onlardan da buna göre teklif vermeleri sağlanmıştı. Bütün bunlara rağmen Yavuz'un onarımı işi karışık safhalar geçiriyor, bir türlü onarıma başlanamıyordu. Hükümet'in bu konudaki düşüncesinin temel kaynaklarından biri “onarımın bir yılda yapılması”, diğeri “onarım bedelinin iki yılda taksitle ödenmesi” idi.

1926 yılı Temmuz ayında, Denizcilik Bakanı İhsan Bey, biri Fransız ve diğeri Alman olan iki şirketten teklifler alındığını ve Fransız şirketinin çok ucuz fiyat teklif ettiğini Başbakan'a bildirmişti. Öteki Bakanlar ve Genelkurmay Başkanı ile görüşen Başbakan İsmet Paşa, teklifi uygun bulmakla beraber, işin sağlam olması için, onarım süresince Yavuz'un beş milyon Sterlin karşılığında şirket tarafından sigorta ettirilmesini şart koşmuştu. Görüşmeler sonunda sigorta bedelinin bir milyon üç yüz bin Sterlin olarak kabulünde anlaşmaya varılmış ve 1926 Aralık ayında Fransız Şirketi ile sözleşme imzalanmıştı. Bu şirketin Türkiye'deki temsilcileri Eski Mebus Hüsrev Sami Bey ile Sapancalı Hakkı Bey'di.

Artık onarıma başlamak gerekiyordu. Havuz tedarik edilmişti. Yavuz, havuza bindirilip onarımı yapacak şirkete teslim edilecekti. Fakat, 1927 yılı Şubat ayında geminin havuza bindirilmesinde kaza olmuş, önce havuz onarılmış, ondan sonra ve ancak 1927 yılı Ağustos ayında gemi havuzlanabilmiş, Fransız şirketine de teslim alıp onarması bildirilmişti.

Şirket ise, teslim almamış ve kaza yüzünden sigorta primlerinin çok yükseldiğini bildirerek sözleşmedeki sigorta maddesinin değiştirilmesini talep etmişti. İstek ciddi bulunmamış ve kanuni yollardan kovuşturmaya başlanmıştı. Ne var ki, bu sırada olay hakkındaki dedikodular da hayli genişlemiş, Cumhurbaşkanı da uyanık olmaları hususunda Denizcilik Bakanı'nın ve Başbakan'ın dikkatlerini çekmişti.

İşin içinde çıkarı olanlar ise, isteklerini yürütebilmenin imkânlarını arıyorlardı. Sigorta maddesindeki değişiklik isteğinin Başbakan İsmet Paşa

tarafından kabul edilmediği anlaşılınca, İsmet Paşa'nın kardeşine başvurmuşlar ve şirketin vekâletini vermek istemişlerdi. İsmet Paşa, bunu duyunca 'nüfuz arandığı ihtimali' üzerinde durmuş ve Denizcilik Bakanı'nı durumdan haberdar etmişti.

6 Ekim 1927'de Denizcilik Bakanı ile Müsteşarı, Başbakan İsmet Paşa'nın evine gitmişler, Şirketin sigortanın havuz üzerindeki geminin büyük yaralarının kapanması için gereken dört aylık süreye indirilmesi hakkındaki isteğinin Denizcilik Fen Kurulu'nun mütalaası gereğince kabul edileceğini bildirmişler, Başbakan da Fen Kurulu mütalaasının bir rapora bağlanmasını ve resmi bir yazı ile Bakanlar Kurulu'na getirilmesini söylemişti. Denizcilik Bakanı, 17 Ekim 1927 tarihli tezkere ile konuyu Bakanlar Kurulu'na getirmiş, bunun üzerine Adalet, Maliye ve Ticaret bakanlarından bir komisyon kurulmuş, Danıştay'dan mütalaa istenmiş, 22 Ekim 1927 tarihli rapor 24 Ekim 1927 tarihli Bakanlar Kurulun'da incelenmişti. Şirketin teklifinde, sigorta süresinin, havuzdaki geminin büyük yaralarının kapanması için gereken dört aylık sürenin indirilmesi hakkında ve havuzlama için şirketin getireceği uzmanın Denizcilik Bakanlığı'nın güvenilirliğini onaylayacağı bir şahıs olması talepleri vardı. Danıştay, sigorta süresinin dört aya indirilmesini uygun buluyor, tedbir mahiyetinde bazı şartların da şirkete kabul ettirilmesini istiyor, uzman konusuna hiç değinmiyordu. Bakanlar Kurulu da, sigorta süresinin dört aya indirilmesini kabul, uzmanın hükümetin güvenilirliğini onaylayacağı bir şahıs olması maddesini reddetmiş ve bu esasları belirten kararnamesini çıkarmıştı.

Bir hafta sonra, 1 Kasım 1927'de Üçüncü Dönem Büyük Millet Meclisi ilk toplantısını yapmış, Hükümet istifa etmiş, Cumhurbaşkanlığı'na ikinci defa Mustafa Kemal Paşa seçilmiş, o da yeni hükümeti kurma görevini yine İsmet Paşa'ya vermişti. İsmet Paşa yeni kabinesinde Denizcilik Bakanlığı'na yer vermemiş, Denizcilik Bakanlığı'nın kaldırılması hakkındaki tasarıyı Meclis'e sunmuştu.

(Tasarı 5 Ocak 1928'de gündeme alınacak, 9 Ocak 1928'de görüşülmesine başlanacak, 16 Ocak 1928'de Denizcilik Bakanlığı'nı kaldıran ve Denizcilik İşleri'ni yeni bir müsteşarlıkla Milli Savunma Bakanlığı'na bağlayan 1198 ve 1199 sayılı kanunlar kabul edilecektir.)

Böylece İhsan Bey, kabine dışında kalmış ve 23 Kasım 1927'de ilk toplantısını yapan yeni kabine, gündeminin ilk maddesi olarak, Denizcilik

Bakanlığı'nın Yavuz-Havuz Dosyası'nı incelemeye başlamıştı.

Dosyada, İhsan Bey'in bakanlığının son gününde, yani 31 Ekim 1927'de yazıp gönderdiği bir tezkere vardı. İhsan Bey bu tezkeresinde, Bakanlar Kurulu'nun 24 Ekim 1927 tarihli Kararname'deki esaslara göre şirketle anlaşmaya varılan hususları içine alan 'Ek Madde' metninin gönderildiği bildiriliyordu. Ne var ki, Ek Madde metninde, tezkerede bildirilenlerden başka ve hatta şimdiye kadar hiç ele alınmamış konular da vardı. Mesela, Ek Madde metnine, Şirketin getireceği uzmanın ücretinin hükümet tarafından ödeneceği kaydı konmuştu. Oysa ki eski Bakanlar Kurulu bu maddeyi hiç kabul etmemiş ve ücret meselesini hiç duymamıştı. Yine Ek Madde metninde, onarım bedelinin taksitle iki yılda ödeneceği kaydı değiştirilmiş ve iş yapıldıkça fatura karşılığı ödeme esası kabul edilmişti ki, eski Bakanlar Kurulu ödemenin iki yılda yapılmasını ilk ve vazgeçilmez esas olarak ortaya koymuştu.

Yeni Bakanlar Kurulu'nun kararı üzerine, Milli Savunma Bakanı, Şirketin vekilini çağırarak, Ek Madde metnindeki bu yeni değişikliklerin kabul edilemeyeceğini bildirdi. 15 Aralık 1927'de Ankara'ya gelen şirketin Fransız müdürü, Milli Savunma Bakanı ile görüştü, onu haklı buldu ve Bakanlar Kurulu'ndan habersizce yapılmış olan değişiklikleri kaldırıp durumu düzeltti. 18 Aralık 1927'de toplanan Bakanlar Kurulu da Milli Savunma Bakanı'na düzelmiş şekli imzalama yetkisi verdi ve fakat işlerin bu hale girişinin iç yüzünü de araştırdı. Bakanlığının kaldırılacağını bile bile, Eski Denizcilik Bakanı İhsan Bey'in, Bakanlar Kurulu kararına aykırı olarak ve yetkisizce, kendi başına sözleşmeyi değiştirip yeni hükümleri kabul ile imza ettiği sonucuna ve bütün bu nedenlerle sorumlu olduğu kanısına vardı. Bu karar üzerine Başbakan İsmet Paşa da, Malatya Mebusu sıfatıyla verdiği önerge ile İhsan Bey hakkında Meclis Soruşturması açılmasını ve Yüce Divan'a verilmesini istedi.

İhsan Bey, hakkında Meclis Soruşturması isteyen İsmet Paşa'yı bir hayli övdükten sonra, olayları bir kere de kendi açısından anlattı. Yaptığı işlemlerin hepsinin devlet menfaatine olduğunu, yaptığı anlaşmalarda hep hukukçuların ve teknik uzmanların görüşlerine dayandığını, devlet yararına olan bu değişiklikleri Bakanlar Kurulu'ndan aldığı yetki ile imzaladığını bildirdi ve gerçeğin açığa çıkması için soruşturma açılmasına karar

verilmesini istedi. Meclis de, Adalet ve Anayasa Komisyonları üyelerinden meydana gelecek Karma Komisyon'un soruşturma yapmasına karar verdi.

Kırk kişilik Karma Komisyon Başkanı Muğla Mebusu gazeteci Yunus Nadi Bey ile Komisyon Sözcüsü Giresun Mebusu gazeteci Hakkı Tarık Bey, daha Komisyon toplanıp soruşturmaya başlamadan gazetelerinde yolsuzluk sabitmişçesine yayınlar yaptılar. Bu, bir sonucun peşin işareti idi. Nitekim, sorguya çekilen İhsan Bey, her şeyden önce, bu tutumdan kuşku duyduğunu belirtti. Sonra kısaca hayatını anlatarak, son günlerde, “mebuslar meşru surette kazanç yapsınlar, mevkilerini düzeltsinler” yollu bir düşüncenin yayılması üzerine bütün mebusların şirket temsilciliği, komisyonculuk, tüccarlık gibi işler yaptıklarını, kendisinin de bu amaçla, Denizcilik Bakanı olmadan önce, Bilecik Mebusu Dr. Fikret Bey aracılığı ile, 1908 Devrimi'nden önce Selanik'te Merkez Komutanı bulunan ve Enver Paşa'nın eniştesi olan Nazım Bey ile tanıştığını, Nazım Bey'in bir fabrika temsilcisi olup hükümete, ihtiyacı olan demiryolu malzemesini satmak istediğini ve bunun için sözünü geçirecek bir aracı aradığını, kendisinin bu aracılığı kabul ettiğini ve kazançtan pay almak üzere anlaşmaya vardığını, fakat bu işin o kadarla kaldığını, bir gün de bir şirketin temsilcisi olan Azmi Bey'in kendisine geldiğini, Ankara'da beraber çalışmak isteğinde bulunduğunu, konuyu Cumhurbaşkanı'na açtığını, aldığı cevap üzerine Azmi Bey'le ilişkisini kestiğini anlattı. Gerçekten de, o sıralarda Ankara'da, kadınlar ve mebuslar aracılığı ile iş takipçiliği almış yürümüştü. (H. V. Velidedeoğlu, Milli Mücadele Anıları: 184) Fakat Komisyon Başkanı Yunus Nadi Bey, birdenbire, soruşturma konusu ile ilgisi anlaşılamayan bir konuya değinerek, Hüseyin Cahit Bey ile de herhangi bir sebeple bir arada bulunup bulunmadığını sordu. Azmi Bey ile yemek yerlerken, Hüseyin Cahit Bey'in de bulunduğu cevabını alıncca da aralarında şöyle bir konuşma geçti:

Yunus Nadi Bey — Siz bir süre önce Hüseyin Cahit Bey'i, İstiklal Mahkemesi Başkanı olarak yargılamıştınız. Böyle bir kimse ile beraber yemek yemekte bir mahzur görmediniz mi?

İhsan Bey — Şüphesiz... Çünkü Hüseyin Cahit Bey'i, beraatten sonra, Gazi'ye, İzmir'e göndermiştim. O da evinde beraber yemek yemişti. Beraat eden adamla herkes ilgisini kesmek zorunda mıdır? Ben de yarın beraat edersem benimle konuşmayacak mısınız?

Yunus Nadi Bey bu soruyu “Takdire bağlı bir meseledir” diye karşıladıktan sonra, Nâzım Bey'den aldığı kırk bin liralık mektup meselesinin açıklanmasını istedi. İhsan Bey böyle bir mektup olmadığını, bunu Kozan Mebusu Ali Saip Bey'in uydurduğunu anlattı ve “Kozan'da bazı kimselerin rakiplerini yok etmek için Cumhuriyet aleyhinde bildiriler yayınladığı duyulmuş, İstiklal Mahkemesi'nce yapılan soruşturma sonunda bu tertibi düzenleyenlerin arasında Ali Saip Bey'in de adı geçmiş, hatta sanıklardan biri olabileceği kanısı doğmuştu. Seçimlerde adaylar belirtilirken ben de, Seçim Komitesi'ne, böyle bir kimseyi nasıl tekrar aday yapacağız demiştim. Ali Saip Bey bunu duymuş, şimdi benden intikam almak için bunları uyduruyor” dedi. Yavuz'un onarımı için Nâzım Bey'den para almadığını, çünkü Yavuz'un onarımını rakip şirkete verdiğini belirterek “İsmet Paşa beni, onarım işini bu şirkete verdiğim için suçlamaya çalışıyor, siz de tam tersine rakip şirketten para aldığımı ileri sürerek suçluyorsunuz” diyerek sözlerini bitirdi.

Komisyon Başkanı bu defa da, Londra Elçisi Zekâi Bey'in havuzun işe yaramazlığı hakkındaki raporuna rağmen amirallikten emekli Hikmet Paşa adındaki komisyoncunun aynı havuzu satın almak için İngiltere'ye gönderilmesinin sebebini sordu. İhsan Bey, kendisinin fen bilim ve yetkisine sahip olmadığını, Fen Dairesi'nin alınsın dediğini, kaldı ki o havuzun alınmamış olduğunu, olmamış bir şeyden ötürü suçlanamayacağını, bu işlerle en çok Müsteşar Hüsameddin Bey'in uğraştığını, onu da Cumhurbaşkanı'nın tavsiyesi ile göreve almış olduğunu anlattı.

Ve Karma Komisyon, 23 Ocak 1928'de, Eski Denizcilik Bakanı Osmaniye Mebusu İhsan Bey ile Bilecik Mebusu Dr. Fikret Bey'in ve olayla ilgili öteki kişilerin sorumlu olduklarına, Yüce Divan'a gönderilmeleri gerektiğine karar verdi. Bu karar ve rapor üzerine Meclis Genel Kurulu'nda yapılan görüşmelerde İsmet Paşa, İhsan Bey'in savunmasındaki müsteşarın tavsiye edildiği noktasına değinerek: “Kendisini de Bakanlık için tavsiye eden Cumhurbaşkanı'dır. Fakat Cumhurbaşkanı, onun sonra böyle yapacağını bilebilir miydi? ... Vaktiyle bizim çocukluğumuzda rüşvet yiyen kötüler nasıl padişahın gölgesine sığınır idiyseler, zamanın rüşvet yiyen kötüleri de, devrimler bitmemiştir, sözünü kendilerine siper ediyorlar. ... Yüce Divan'a gideceğiz. Vatanın savunması, Cumhuriyet kanunları, şereflerimiz suikaste uğramıştır” dedi. Komisyon Raporu oybirliği ile kabul

edildi. Londra'daki havuzun alınması için Hikmet Paşa diye bir komisyoncunun görevlendirilmesinden, havuz yapımı ihalesinde Bakanlar Kurulu kararlarına ve Eksiltme Kanunu hükümlerine aykırı davranılmasından, hukukçu yüzbaşının emekli yapılmasından ötürü 'görevi kötüye kullanmak'tan, Yavuz'un onarım sözleşmesini yetkisi dışında değiştirerek komisyoncuların menfaat sağlamalarına yol açmak suretiyle 'rüşvet almak'tan sanıkların Yüce Divan'a gönderilmeleri kararlaştııldı. İhsan Bey ile Dr. Fikret Bey'in yasama dokunulmazlıkları kaldırıldı. (F. Kandemir, Serbest Fırka: 18-38; Z.C.: 26. Ocak 1928, 13 Şubat 1928)

Ve Yüce Divan hızlı bir yargılama sonucunda, Eski Denizcilik Bakanı Osmaniye Mebusu İhsan Bey'in 'memuriyet görevini kötüye kullanmak ve fesat karıştırmak yollarıyla rüşvet yemeğe teşebbüs' suçundan iki yıl ağır hapis cezasına ve iki yıl memurluk hakkından yoksun kalmasına, Bilecik Mebusu Dr. Fikret Bey'in de dört ay hapis cezası ile yüz lira para cezasına çarptırılmasına karar verdi, kararı Adalet Bakanlığına, Bakanlık da Meclis Başkanlığına bildirdi. Meclis Başkanı Kâzım Paşa, tezkereyi okuttu ve “Osmaniye Mebusu İhsan Bey ile Bilecik Mebusu Fikret Bey'in, Yüce Divan tarafından haklarında verilmiş olan karara göre, Anayasa'nın 12. ve 27. maddeleri gereğince mebuslukları kalkmıştır” dedi; Yavuz-Havuz olayı sona erdi, (Z.C.: 21 Nisan 1928)

Yavuz-Havuz olayı bu sonuca varırken, Büyük Millet Meclisi bir başka soruşturma konusu ile daha ilgilendi. Bu soruşturma eski Ticaret Bakanı Gaziantep Mebusu Ali Cenanî Bey hakkında idi. 1924 yılı Kesin Hesabı'nı inceleyen Sayıştay, memleketin yiyecek ve un ihtiyacının karşılanmasını kolaylaştırmak ve ekmek fiyatının mümkün olduğu kadar yükselmesine engel olmak üzere özel kanunla Ticaret Bakanlığı emrine verilen 500 bin liranın bir sorumlu sayman atanmaksızın, doğrudan doğruya Eski Bakan Ali Cenanî Bey tarafından alındığını ve kullanıldığını ve konu dışında harcamalarda bulunulduğunu, belli süre içinde Hazine'ye geri verilmesi gereken paranın kesin hesap ve tasfiyesinin yapılmayarak bir kısmının bazı kişiler ve kuruluşlar elinde bırakıldığını 4 Mart 1928 tarihli bir raporla Meclis Başkanlığı'na bildirdi ve Ali Cenanî Bey hakkında Meclis Soruşturması açılmasını istedi. Uzun görüşmelerden sonra, Sayıştay raporunun kabulüne, Ali Cenanî Bey hakkında Meclis Soruşturması açılmasına, soruşturmanın Adalet-Anayasa Karma Komisyonu tarafından sürdürülmesine karar verildi (Z.C.: 10 Mart 1928). Karma Komisyon,

yaptığı soruşturma ile Eski Bakan Ali Cenanî Bey'in, irtikap ve ihtilas (çalma ve rüşvet alma) niteliğinde olmamak üzere bazı hallerde görevini kötüye kullandığı, bazı hallerde de görevini savsakladığı sonucuna vardı, 10 Nisan 1928 tarihli raporunu Meclis Başkanlığı'na verdi. Ali Cenanî Bey'in yasama dokunulmazlığının kaldırılması ve o sırada Yavuz-Havuz davasını görmekte olan Yüce Divan'a gönderilmesi kararlaştırıldı. (Z.C.: 14 Nisan 1928)

Yine bu sırada, Türkiye Büyük Millet Meclisi, İstanbul'da Unkapanı ile Azapkapı arasında yeni bir demir köprü yapılmasını ve bunun için İstanbul banliyösünde ve belediye sınırları içinde çalışan taşıt araçlarının yolcu biletlerine on para zam edilmesini kanunlaştırdı ve yapılacak bu demir köprüye 'Gazi Mustafa Kemal Köprüsü' adının verilmesini kararlaştırdı (şimdiki Unkapanı Köprüsü). (Kanun: 1223)

Sonra, Sirkeci ile Haydarpaşa arasında feribot işletilmesi için inceleme ve araştırma yapılması hakkındaki 1232, her türlü İzcilik Kuruluşlarının Türk vatandaşlarına ait olması hakkındaki 1246, Mühendis Okulu'nun Bayındırlık Bakanlığı'na bağlı ve tüzel kişiliğe sahip 'Yüksek Mühendis Okulu' olması hakkındaki 1275 sayılı kanunlar kabul edildiler.

Brezilya Birleşik Devletleri Cumhuriyeti ile imzalanmış olan Dostluk Antlaşması onaylandı. (Kanun: 1226)

Afgan Kıralı Amanullah Han ile eşi, 19 Mayıs 1928'de İzmir Vapuru ile Sıvastopol'dan İstanbul'a geldi. Gece Ankara'ya hareket ettiler. Kral, 20 Mayıs'ta Ankara'da büyük törenle karşılandı. 27 Mayıs'ta İstanbul'a döndü ve 1 Haziran'da yine İzmir Vapuru ile Batum'a gitti. (F. Altay, 10 Yıl Savaş: 426)

Yazıda Devrim:

Latin Sayılarının ve Harflerinin Kabulü

Erzincan Mebusu Saffet, İzmit Mebusu Reşit Saffet, Çorum Mebusu Mustafa ve Balıkesir Mebusu Sadık beyler ortaklaşa bir kanun teklifi yapmışlardı.

Teklifin gerekçesinde, “Uygarlık dünyası ile sosyal ve ekonomik ilişkileri ayrılamaz bir duruma gelmiş olan Türkiye'mizde, uluslararası sayı şekillerinin kabulü ve kullanılması artık bir zorunluluk olmuş ve aslında bu sayılar bugün okullarımızda öğretilip uygulanmakta olduğundan kanun teklifinin kabulünü arz ve teklif ederiz” deniyordu. Maliye ve Eğitim komisyonlarınca kabul edilmiş olan bu teklif, 20 Mayıs 1928'de Meclis'te görüşüldü:

Urfa Mebusu Refet Bey — Bu sayı şekilleri, Doğu'da uzun süre kullanılmış, sonradan Batı'ya geçmiş, orada düzeltilip güzelleştirilmiştir. Bunları kabullenmek bizim için zorunlu, kaçınılmaz ve en iyi bir şey olacaktır.

Kastamonu Mebusu Hasan Fehmi Bey — Bir süre önce, uluslararası tarih başlangıcını kabul etmiştik. Bugün de uluslararası sayı şekillerini kabul edeceğiz. Acaba hükümetimiz, uluslararası yazı şekillerinin kabulünde ne mahzur görüyor? Açıklama yapsın. (Bravo sesleri, sürekli alkışlar)

Bitlis Mebusu Muhiddin Nami Bey — Uluslararası sayı şekilleri, küçük bir parçadır. Asıl konunun tümü olan ve ekonomi, bilim, fen, uygarlık alanlarındaki ilerleyişimizde büyük bir adım teşkil edecek olan uluslararası yazı şekillerini ne zaman kabul edeceğiz? Tanrı istesin, hükümetimiz gelecek toplantı döneminde ilk iş olarak memleketimize böyle büyük bir eser getirecek ve tuttuğumuz ilerleme ve yükselme yolunda bir adım daha atmış olacağız.

Erzurum Mebusu Necip Asım Bey — Bu sayı şekillerinin kabulü çok uygundur, çünkü biz artık Batı'yı istiyoruz.

Maliye Bakanı Saraçoğlu Şükrü Bey — Bugün, bir tek hedef bizim için amaçtır. O da, çağdaş devletlerin en uygarı ile eşit olmak ve milletimizin mayasındaki güçle onu da geçmektir. Niçin bu sayı şekillerinin daha önce

yani uluslararası tarih başlangıcı kabul edilirken getirilmediği ve niçin uluslararası sayı şekilleriyle birlikte uluslararası yazı şekillerinin de alınmadığı soruldu. Bu yüzden hükümet paylanıp azarlandı. Fakat bu öyle bir paylamadır ki, güzel bir şeyin geciktirilmesini kınamak için yapıldığından insana zevk verir. Zaten Büyük Millet Meclisi'nin paylamaları, hiç bir zaman gerektiğinden çok ileriye gidildiği için değil, az ve geç gidildiği için olmuştur. Ne var ki, Büyük Millet Meclisi zor sorunlara ait büyük kararlarını alacağı zaman daima uzmanların raporlarını görmek ister. Bu nedenle, hükümet, yazı şekli için gerekli komisyonu kurmuş, çalıştırmaya başlamıştır. Uzmanların, bilginlerin, fencilerin konu üzerindeki düşüncelerinde anlaşıp birleştikleri gün hemen Meclis'e getirilecektir. Hükümet olarak omuzlarımıza yüklenen şerefli işi gerektiği gibi başarabilmeye çalışacağımızı ve kışkırtıcı paylamanızdan ötürü müteşekkir kaldığımızı Yüksek Kurulunuza arzederim.

Eğitim Bakanı Necati Bey — Yeni harf meselesinde biraz geç kalıyorsak, kurduğumuz komisyonun çalışmalarının sonucunu beklediğimizdendir. Yeni harfler uluslararası esaslara uygun olacaktır, fakat kolaylıkla uygulanabilmesi için hızlı çalışmalar yapılmaktadır.

Gerçekten de, o sırada bir 'Alfabe Komisyonu' kurulmuştu. Bu Komisyon'da üçü mebus (Falih Rıfkı Atay, Ruşen Eşref Ünaydın, Yakup Kadri Karaosmanoğlu), üçü eğitimci (Emin Erişirgil, İhsan Sungu, Avni), üçü uzman (Ragıp Hulusi Özdem, İbrahim Grandi Grantay, Ahmet Cevat Emre) olmak üzere dokuz kişi vardı. Sonradan Celâl Sahir, İbrahim Necmi Dilmen, Ahmet Rasim, Reşat Nuri, Fazıl Ahmet Aykaç, Besim Atalay, Veled Çelebi, Yaşar, Hamit Zübeyir, Macar Prof. Maysaroş'un katılmasıyla 'Dil Komisyonu' adını almıştır. Bu Komisyon'un çalışmalarının bitiminden sonra da 12 Temmuz 1932'de 'Türk Dili Tetkik Cemiyeti' kurulmuştur. (A. C. Emre, İki Neslin Dramı: 325, 328)

Uluslararası sayı şekilleri yani Latin rakamları gibi, uluslararası yazı şekilleri yani Latin harflerinin ulusal yazı şekli yani Türk harfleri olarak kabul edilmesi istek ve düşüncesi epeyce zamandan beri vardı. Mesela, Atatürk, daha 1908'den önce bu düşüncesinden Bulgar Türkoloğu İvan Manolov'a söz etmişti. 1914 yılında Madam Gorinne'e gönderdiği Fransızca mektubundaki Türkçe notu Latin harfleriyle yazmıştı. (K. Ertop, “Atatürk ve Türk Dili”: 53; M. Özgü, “Atatürk ve Türk Dili”: 25)

Yine mesela, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yardımı ile 1917'de Milli Savunma Bakanlığı tarafından Almanya'ya öğrenci gönderilmiş olan Bekir Sıtkı Bey (Oransoy), Berlin'de 1908'den beri mevcut olan 'Türk Kulübü'ndeki diğer gençlerle de anlaşarak ve 1920 yılında tanıştığı eski sadrazam Talat Paşa'dan teşvik görerek, önce Berlin'de 'Turan' adlı öğrenci derneğini kurmuş, sonra Almanya'nın türlü yerlerindeki Türk öğrenci derneklerini birleştirerek Leipzig'de 'Türk Öğrenci Dernekleri Birliği'ni meydana getirmiş, her ikisinin de başkanı olmuş, genç arkadaşları ile birlikte Türkçülük ve milliyetçilik çalışmalarında bulunmuştu. Türkçülük ve milliyetçilik çabalarında dili, dil birliğini, kolay dili temel tutan Bekir Sıtkı Bey ve arkadaşları, okuma-yazmayı kolayca öğretebilecek yeni bir alfabenin kabul edilmesi gerektiği konusunda düşünce birliğine varmış ve 1924 yılında yaptıkları çalışmalar sonunda dokuzu sesli, yirmi biri sessiz olmak üzere 30 harfli bir Latin Alfabesini Türk Alfabesi olarak kabul etmişlerdi. Bu davranışlarındaki amaçlarını ve yeni yazı şekillerinin kullanılış ve kolaylığını anlatabilmek için de Berlin'de Yeni Yazı adlı bir dergi çıkarmışlardı. (Mülkiyeliler Birliği Dergisi: 1971/25)

Meclis'te de, uluslararası sayı ve yazı şekillerinin yani Latin rakam ve harflerinin kabulünü ve bu alandaki devrim aşamasının tez elden gerçekleştirilmesini isteyen konuşmalardan sonra, uluslararası sayı şekillerini yani Latin rakamlarını Türk sayı şekilleri haline getiren 'Beynelmilel Erkamın Kabulü Kanunu' 1288 sayı ile kabul edildi. (Z.C.: 20 ve 24 Mayıs 1928)

Bir kaç gün sonra da Meclis yaz tatiline girdi ve Mustafa Kemal Paşa, bütün devrim ve aşamalarının hazırlanmasında ve gerçekleştirilmesinde olduğu gibi yine halkla görüşüp halleşmek, devrim hedef ve aşamalarının daha güçlü olarak milletin vicdanına yerleşmesini sağlamak için yurt gezisine çıktı, İstanbul'a gitti.

Yeni hedef, Latin yazı şekillerinin kabulü yani 'Yeni Türk Harfleri' idi. Ankara'daki 'Harf Komisyonu' çalışmalarını sürdürüyor, İbrahim Necmi (Dilmen) Bey de Mustafa Kemal Paşa'nın yanındakilere ve yakınlarına yeni yazıyı öğretiyordu. (S. N. Özerdim, Harf Devriminin Öyküsü: 13)

Yeni yazı çalışmaları sırasında bir de görüş ayrılığı doğmuştu. Osmanlıcadaki yabancı kelimelerin bütün söyleniş özelliklerine göre yeni harfler ve işaretler arayanlar ile Türkçe kelimelerde gereği olmayan harf ve

işaretleri almak istemeyen Türkçeciler arasında anlaşmazlık vardı. Mustafa Kemal Paşa da Türkçecilerden yana oldu ve 4-5 Ağustos 1928'de 'Dolma Bağça'da, İsmet'e yollamak için kaleme aldığı mektupta, ilk kez yeni harfleri kullanarak “Yeni alfabemizin kesin şeklini belirtmekte, burada bulunan komisyon üyesi ile anlaştık. Benim değiştirdiğim noktaları iyi karşıladılar” diye yazdı. (S. Borak, Atatürk'ün Özel Mektupları: 170 - 171)

Sonra, Ankara'dan Harf Komisyonu kararlarını getirmiş olan Bolu Mebusu Falif Rıfkı Bey'e (Atay), yeni yazının ne kadar zamanda eskisinin yerini alabileceğini sordu. Aynı soruyu orada bulunanların hepsine tekrarladı. Beş yıllık süreden az tahminde bulunan yoktu. O zaman Mustafa Kemal Paşa kendi düşüncesini açıklayarak, “Ya üç ayda yapabiliriz, ya hiç bir zaman” dedi. Sonra bir kâğıdın üzerine yeni harflerle notlar yazarak Falik Rıfkı Bey'e verdi ve “Bir kez gözden geçir, bunları sana okutacağım” dedi. (F. R. Atay, Mustafa Kemal'in Mütareke Defteri: 54)

8-9 Ağustos 1928 gecesi Sarayburnu Parkı Gazinosu'nda halk için düzenlenmiş olan bir eğlenceye gitti. Halkın arasına girdi. Yaptığı konuşmada yeni harflerden söz etti ve yeni harflerle yazılmış kâğıdı Falih Rıfkı Bey'e okutarak, yeni yazıları okumaktaki kolaylığı göstermek istedi. Açıklamalarına devam ederek, “Şimdi sözden çok iş zamanıdır. Çok işler yapılmıştır ama bugün yapmak zorunda bulunduğumuz çok değerli bir iş daha vardır. 'Yeni Türk Harfleri'ni çabuk öğrenmek... Kadına, erkeğe, hamala, sandalcıya, bütün yurttaşlara öğretiniz. Bunu yurtseverlik, milliyetseverlik görevi biliniz. Bu görevi yaparken düşününüz ki, bir ulusun, bir sosyal topluluğun yüzde onu ancak okuma-yazma bilir, yüzde sekseni bilmezse bundan, insan olanların utanması gerekir. Bu millet utanmak için yaratılmamıştır, övünmek için yaratılmıştır. Tarihini, övünülecek olaylarla doldurmuş bir millettir. En çok bir-iki yıl içinde bütün sosyal topluluğumuz yeni harfleri öğrenecek ve düşüncesiyle olduğu gibi yazısı ile de uygarlık dünyasının yanında olduğunu gösterecektir” diye sözlerini tamamladı. (Atatürk'ün S. ve D: 2/253)

Bunları duyan halk topluluğu büyük sevinç gösterilerinde bulundu. Geç vakitlere kadar halkın arasında kalan Mustafa Kemal Paşa, buradan ayrılırken “Her zaman her yerde olduğu gibi, bu gece burada da halk ile karşı karşıya geldiğim anda, çok büyük bir gücün etkisi altında kaldığımı duydum” dedi. (Atatürk'ün S. ve D:2/254) Sabaha karşı Büyükada'ya

giderek Yat Kulübü'ndeki (Şimdi Anadolu Kulübü'nün İstanbul'daki yazlık binası) eğlenceye katıldı. Buradaki durum, ötekine hiç benzemiyordu. Salonu zengin fraklı erkekler, lüks tuvaletli şık hanımlar doldurmuştu. Mustafa Kemal Paşa, salona şöyle bir baktı ve “Sarayburnu'nda yaptığımızı burada yapamazdık” dedi. (T. Gürkan, Atatürk'ün Uşağının Gizli Defteri: 89)

Mustafa Kemal Paşa'nın Sarayburnu'nda halkla yaptığı konuşma çabucak etkisini gösterdi. Yediden yetmişe ulusun tümü, hiç bir zorun baskısı altında olmadan, yeni yazı şekillerini öğrenme çalışmalarına başladı. Tekirdağı'nı ziyaretinde bu durumu açıkça gören ve 23 Ağustos 1928'de karatahta üzerinde yeni harfleri öğreten Mustafa Kemal Paşa, Anadolu Ajansı'na verdiği 25 Ağustos 1928 tarihli demeçte şunları söyledi: “Tekirdağlı vatandaşlarım daha şimdiden Yeni Türk Harflerini yazıp okumayı öğrenmişlerdir diyebilirim. Memurların hepsini imtihan ettim. Sokaklarda ve dükkanlarda halk ile görüştük. Arap Harfi ile hiç yazmak okumak bilmeyenlerin Türk Harflerine çabucak alışmış olduklarını gördüm. Henüz ortada yetkili makamların onayından geçmiş bir rehber olmadan, henüz öğretmenler aracılık çabalarına başlamadan, yüce Türk milletinin hayırlı olduğu kanısına vardığı bu yazı meselesinde bu kadar yüksek şuur ve anlayış ve özellikle tez canlılık göstermekte olduğunu görmek, benim için cidden büyük, çok büyük mutluluktur. Düşmanları da şaşırtacaktır. Az zaman sonra, yeni Türk Harfleri ile, gözleri kamaştırıcı Türk manevi gelişiminin ulaşabileceği güç ve değerin uluslararası düzeyini gözlerimi kapayarak şimdiden o kadar parlak görüyorum ki, bu görünüş beni kendimden geçirecek kadar duygulandırıyor.” (Atatürk'ün S. ve D: 3/81)

Türk milleti yeni harfleri öğrenmek için elden gelen bütün emeği ve çabayı harcıyordu. Özellikle öğretmenler bu çabaların önünde gidiyorlardı. Bu nedenle Mustafa Kemal Paşa, 28 Ağustos 1928 günü, Milli Eğitim Bakanı Necati Bey'e gönderdiği telgrafta şöyle söyledi:

> Yeni Türk Yazısı'nı öğrenmek ve öğretmek konusunda yurdun her yanında harcanan büyük çaba ve çalışmayı derin bir hoşnutlukla görüyorum. Bu işte herkesten büyük görev ve sorumluluk yüklenen fedakâr ve çalışkan öğretmen arkadaşlarımızın bildirilen dönülmez kararları ayrıca hoşnutluk yarattı. Başarılar diler, hepsine teşekkür ve selamlarımı gönderirim. (Atatürk'ün S. ve D: 4/538)

İstanbul Belediye Başkanı'na verdiği demeçte de, “Büyük milletimizin bir kat daha gelişmesini ve yükselmesini sağlayacak olan 'Yazı Devrimi'nin fiilen başlaması, buradaki kalışım zamanına rastladı. Bu benim için değerli bir anıdır. Yeni yazımızı öğrenmek ve öğretmek için, sayın halkın, resmi ve özel türlü kuruluşların, derneklerin göstermiş oldukları tez canlılık, istek ve çabaya yakından tanık oldum. Bu teşekküre değer çabaların mutlu meyvalarını daha şimdiden övünerek görüyorum. Bu hususta İstanbul basınının ve düşünce âleminin değerli yardımlarını da teşekkürle anarım. Bu pek yerinde ve bilinçli çalışmanın yakın zamanda tam bir başarı ile sonuçlanacağını göreceğimize şüphe yoktur” diyordu. (Atatürk'ün S. ve D: 3/82)

Mustafa Kemal Paşa durmadan geziyor, dolaşıyor, halkla görüşüyor, hiç bir yasama ya da yürütme zoru olmadan, hatta yeterince öğreticisi bulunmadan sürdürülen yeni yazıyı öğrenme çabalarını denetliyor, işin tekniğine ve ayrıntılarına kadar girerek, halkın anlayış düzeyine inerek, bir dil uzmanı ve öğretmeni gibi, uyarılarda bulunuyor, herkesle tek tek ilgileniyordu. Mustafa Kemal Paşa'nın bu eşsiz önderlik nitelikleri, özellikle Eylül ortalarında yaptığı Sinop, Samsun, Amasya, Sivas, Kayseri gezisinde bütün açıklığı ile ortaya çıkmıştır. (K. Ertop, “Atatürk Devriminde Türk Dili”: 64)

Nitekim, Sivas'tan Başbakanlık'a gönderdiği 21 Eylül 1928 tarihli yazıda Mustafa Kemal Paşa şöyle diyordu:

> Yeni harflerin uygulanmasını memleketin pek çok yerinde gördüm. Şehirlerde, köylerde, her yerde yeni harfleri okuyup yazmaya geçilmiştir. Halk yeni yazının kolaylığından hoşnuttur. Yalnız her yerde, şehirde ve köyde, memurda ve öğretmende zihinleri karıştırıp şaşırtan husus, bağlama çizgisinin doğru olarak kullanılmasındaki kuşkulu durumdur. Bu sıkıntı, harflerin kolaylığına, neşe ve canlılığa dokunacak kadar etkili olmaktadır. Komisyon, esasen yeni harflerle yazıya başlarken uzun kelimelerin hecelenmesini kolaylaştıracak bir çare olarak bağlantıyı düşünmüş ve bunun kalkmasını ileriye bırakmıştı. Yeni harflerin kabul edilmesinde ve genelleşmesindeki tez canlılık ve hız bu zamanın geldiğini gösteriyor. Tersine, bağlama çizgisinin kalkması halkın öğrenmesini çok daha kolaylaştıracak ve hevesi arttıracaktır. Bu

> nedenle ve halk içindeki gözlemlerime güvenerek aşağıdaki temel kuralları kabullenmek yaralı ve gerekli görülmüştür:
>
> 1- Soru ünlemi olan (mi, mı, mu) ayrı yazılır.
>
> Örnek: “Geldi mi?” gibi. Fakat kendinden sonra gelen her türlü eklerle beraber yazılır. Örnek: “Geliyor musunuz?” ya da “Ben miydim?” gibi.
>
> 2- Bağlantı ünlemi olan 'ki' ve dahi anlamına gelen 'de' ile 'da' bağımsız kelime olarak ayrı yazılır. Örnek: “Görüyorum ki sen de iyisin” gibi.
>
> 3- Türk gramerinde bağlama işareti olan “—” kalkmıştır. Bundan ötürü fiillerin, ad ve sıfatların çekimlerinde ekler çizgi ile ayrılamazlar, beraber yazılırlar. Mesela: “geliyorum, gideceksiniz, görecekler, yapmalıyım, gideyim, gidebilirim, söylesin, güzeldir” gibi.
>
> Yine, 'ile, ise, için, iken' kelimelerininin kısaltılmışları olan 'le, se, çin, ken' şekilleri kendinden önceki kelimeye bitişik yazılır. Çizgi ile ayrılmaz. Örnek: Ahmetle, buysa, seninçin, gelirken gibi. Bunun gibi 'ce, çe, ca, ça' ve zarf ünlemi olan 'ki' ekleri de her vakit birleştiği kelime ile bitişik yazılır. Örnek: “mertçe, benimki, yarınki, iyice” gibi.
>
> 4- Bugün Türkçede bulunan Farsça kelimelerde de bağlama çizgisi yoktur. Birleştirme işareti olan sesli harfler ilk kelimenin sonuna eklenir. Örnek: Hüsnü nazar gibi.
>
> Şimdiye kadar basılmış ve yayımlanmış türlü araçlar bu esaslara göre derhal en çabuk şekilde düzeltilmelidir.” (Atatürk'ün S. ve D: 4/540).

Mustafa Kemal Paşa, hiç bir başka liderde rastlanmayacak kadar rahatlıkla toplumun içine karışıyor, onlarla beraber oluyor, konuşuyor, haberleşiyor, tıpkı bir öğretim üyesi gibi onları eğitiyor, sorularını cevaplıyor, uyarıyor, kolaylık veriyordu. Halk da, sanki bir öğretmene başvururmuş gibi, ondan özel ve teknik bilgi istiyor, konu üzerindeki düşünce, sıkıntı ve isteklerini rahatlıkla Cumhurbaşkanı'na bildiriyordu. Mustafa Kemal Paşa'nın şu telgrafı, bu durumun açık ve değerli bir örneğidir:

Gemlikte: gazozcu Haydar, tuhafiyeci Yahya, zahireci İsmail, Bekir Ali, Adil ve Hüseyin, zürradan Ethem, zeytinci Mustafa, Sait, bakkal Osman ve Hâlet Efendiler,

Okuma ve yazmayı bir haftada öğrenmek çabasını gösterdiğinizden hoşnut oldum, kutlarım.

Arapça ve Farsça kelimelerde 'k' ve 'g' nin önlerine 'h' gelmesi sorunu ile zihninizi yormayın. Düzenlenmekte olan sözlük, bunu isteğinize uygun olarak çözecektir. (Atatürk'ün S. ve D: 4/541)

Gazi, aynı günlerde itimatnamelerini sunan Irak ve Mısır Elçilerine de karşılıklı dostluk ilişkilerinin önemini belirten sözler söyledi. (Atatürk'ün S. ve D.: 5/51-52)

Bu çalışmalar, 1928 yılının yaz ayları boyunca sürdü. 1 Kasım 1928'de, Üçüncü Büyük Millet Meclisi ikinci toplantı yılına başlarken bir konuşma yapan Mustafa Kemal Paşa, yeni harfler konusuna değinerek, “Her araçtan önce Büyük Türk milletine, onun bütün emeklerini kısırlaştıran çorak yol dışında, kolay bir okuma-yazma anahtarı vermek gerekir. Büyük Türk milleti bilgisizlikten, ancak az emekle ve kısa yoldan, kendi güzel ve soylu diline kolay uyan böyle bir araçla sıyrılabilir. Bu okuma-yazma anahtarı, ancak Latin esasından alınan Türk Alfabesi'dir. Basit bir tecrübe, Latin esaslarından alınmış Türk harflerinin, Türk diline ne kadar uygun olduğunu, şehirde ve köyde yaşı ilerlemiş Türk evlatlarının ne kadar kolay okuyup yazdıklarını güneş gibi meydana çıkarmıştır. Yeni Türk harflerinin, Büyük Millet Meclisi'nin kararı ile, kesinlik ve kanuniyet kazanması bu memleketin yükselme mücadelesinde başlı başına bir geçit olacaktır. Milletler ailesine aydın, yetişmiş büyük bir milletin dili olarak elbette girecek olan Türkçeye bu yeni canlılığı kazandıracak olan Üçüncü Büyük Millet Meclisi, yalnız sonsuz Türk tarihinde değil, bütün insanlık tarihinde seçkin bir varlık olarak kalacaktır. Türk harflerinin kabulü ile hepimize, memleketin yurtsever yetişkin evlatlarına önemli bir görev düşüyor. Bu görev, bütün milletlimizin okuyup yazmak için gösterdiği heves ve aşka hizmet ve yardım etmektir. Hepimiz, özel ve genel yaşantımızda rastladığımız okuyup yazma bilmeyen erkek, kadın her vatandaşımıza öğretmek için aşırı bir istek göstermeliyiz. Bu milletin yüzyıllardan beri karşılanamayan bir ihtiyacının, bir kaç yıl içinde tamamen sağlanması, yakın ufukta gözlerimizi kamaştıran bir başarı güneşidir. Hiç bir başarı ile

ölçülemeyecek olan bu başarının duygu coşkunluğu içindeyiz. Vatandaşlarımızı bilgisizlikten kurtaracak bir sade öğretmenliğin vicdan hazzı varlığımızı doldurmuştur. Yüksek ve sonsuz yadigarınızla Büyük Türk Milleti yeni bir aydınlık dünyaya girecektir” dedi.

Mustafa Kemal Paşa'nın konuşması biter bitmez, Meclis Başkanı, üç mebus tarafından verilmiş bir önerge olduğunu bildirdi ve okuttu:

> Cumhurbaşkanı'nın nutuklarında işaret edilen Türk Harfleri, milletimizin çok zamandan beri beklediği ve aylardan beri tecrübelerle kullanmaya alıştığı ve benimsediği esaslı konuyu Büyük Meclis'in gözleri önünde canlandırmıştır. Türk Harfleri'nin, memlekette, kanun niteliği ve kesinliği ile uygulanmaya başlanması, geciktirilmesi mümkün olmayan çok acele bir ihtiyaç halindedir. Millet bu kanunun tez elden çıkarılmasını beklemektedir. Büyük Millet Meclisi'nin bu ihtiyacı göz önüne alarak hemen bugün Türk harflerinin kabulüne ve uygulanmasına ait kanun tasarısının hükümetçe derhal hazırlanıp Yüksek Meclis'e getirilmesini ve ivedilikle görüşülmesini teklif ederiz.

Başbakan İsmet Paşa ise, sözü edilen kanun tasarısının Meclis'e verilmiş olduğunu bildirdi ve ivedilikle derhal görüşülmesi isteğine katıldı. Başkan, istekleri oyladı, kabul edildiklerini bildirdi. On beş kişilik bir geçici Harf Komisyonu seçildi. Başkan “Kanun tasarısını Komisyona vereceğim. Görüşüp kanunu bugün hazırlasın ve Başkanlığa versin” dedi ve birleşime on beş dakikalık ara verdi.

İkinci birleşim açıldığında Komisyon Raporu hazırdı. Bir kaç satırdan ibaret olan rapor okundu, ilk sözü Başbakan İsmet Paşa aldı ve “Türk Alfabesi ile bu milletin okuma-yazma mücadelesine girmesi her yanda büyük bir açılma, büyük bir kolaylık doğurmuştur. Hiç bir kanun tasarısı, görüşülürken, kesinlikle uygulanacağına ve büyük sonuçlar getireceğine böylesine güven vermemiştir. Sebebi açıktır. Çünkü böyle, bütün bir milletin hayatını, düşünce ve maneviyat hayatını etkileyecek olan temelli bir iyileştirmeye, bütün milletin içinde ve her köşede esaslı olarak işlenmedikçe, başvurulmak çok cesaret ister. Sizler, bu olay ile memleketin her yanında ne kadar esaslı bir ihtiyaca değindiğinizi açık olarak gördünüz. Milletin tez elden okuyup yazmak, bilgisizlikten sıyrılmak için taşıdığı istek derin, geniş ve samimidir” dedi. Konya Mebusu Refik Bey (Koraltan) de

yaptığı konuşmada Türkiye Büyük Millet Meclislerini şöyle tarif etti: “Bu Meclis üç dönemden beri, kendisine güç ve yetki veren yüksek ve soylu milletin istek ve eğilimlerine, gerçek duygu ve ihtiyaçlarına uyan ne varsa onu vaktinde ve zamanında yapmış olmakla hakkıyle övünebilir.” Sonra çok önemli bir noktaya değindi: “Türk milleti zekidir, kuvvetlidir, kudretlidir. Fakat bu yüksek iradeyi zamanında kullanmak tarihte kime nasip olmuştur? Dahice görüşleriyle, bağımsızlığa, bayındırlığa karşı yaradılıştan milletin vicdanında saklı bulunan istidat ve kabiliyetleri sezerek uygulamaya koymak şerefi, daha doğrusu milletinin en gerçek gücünü ifade etmek kudreti ancak ve ancak yine bu milletin büyük evladı, yüksek dahisi ve yirminci yüzyılın övünme sebebi olan sevgili Cumhurbaşkanımız Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya nasip olmuştur.”

Şebinkarahisar Mebusu Mehmet Emin Bey (Yurdakul) de konuşmasında, “Arap harfleri ilmin ve sanatın sesini halkın içerisine götüremiyordu. İlerleme ve uygarlığın ruhunu halkın içerisine yayamıyordu. Aydınlar ile halk arasında uçurumlar vardı, setler vardı. Bu yeni harfler toplumu tek bir millet haline getirecektir. Milletin içinden yeni düşünürler, yol göstericiler, sanatkarlar çıkacak ve Türk milleti bu yeni harflerle kendine yeni bir mukadderat yazacak, yeni ilmini sanatını, dünyasını yaratacaktır” dedi.

Başkan oylamaya geçti ve gerek tümü, gerekse maddeleri üzerinde başkaca görüşme olmayan tasarıyı oya sundu, birinci maddesinde “Şimdiye kadar Türkçeyi yazmak için kullanılan Arap Harfleri yerine Latin esasından alınan ve ilişik cetvelde şekilleri gösterilen harfler Türk Harfleri adı ve hukuku ile kabul edilmiştir” diyen 1353 sayılı kanun kabul edildi. Sivas Mebusu Rahmi Bey'in önergesindeki teklif ile Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa'ya “Altın levha üzerinde yazılı kabartma bir Alfabe verilmesi kararlaştırıldı. (Z.C.: 1 Kasım 1928)

Bir kaç gün sonra da, Eğitim Bakanlığı bütçesine, Yeni Türk Harfleri'nin gerektirdiği harcama olarak 400 bin liralık olağanüstü ödenek kondu. (Z.C.: 8 Kasım 1928) Başbakan İsmet Paşa, “Türk harflerinin bütün vatandaşlara, kapıları önünde, işlerinin başında öğretilebilmesi için daha bu yıl içinde 'Millet Mektepleri' kuracağız. Bu teşkilat şehir ve köy bütün yurdu kaplayacak, vatandaşların işlerinin, geçim çabalarının en elverişli dönemlerinde ve yanlarında ya iki aylık, ya dört aylık kurslar açılacak, şehirde ve köyde okullara, belli toplantı yerlerine gelmeye vakitleri müsait

olmayan vatandaşlar için gezici öğretmen teşkilatı yapılacak, devletin en büyüğünden en küçüğüne kadar bütün devlet memurları Millet Mektepleri teşkilatında ihtiyaca göre çalışacaklar. Cumhurbaşkanımız Millet Mektepleri Teşkilatı'nın Genel Başkanlığını ve Başöğretmenliğini kabul buyurmuşlardır" diyerek Mustafa Kemal Paşa'nın liderlik ve önderlikteki önemli özelliğini açık ve seçik bir şekilde gözler önüne koydu.

Gerçekten de 11 Kasım 1928 gün ve 7284 sayılı kararname ile Millet Mektepleri Talimatnamesi kabul edilmiş ve yürürlüğe konmuştu. Bu kuruluşun amacı şöyle ifade edilmekteydi:

> Türkiye Büyük Millet Meclisi'nce Türk Dili'nin kişisel ve genel, özel ve resmi bütün yazışmaların Türk Harfleri ile tespiti kanunla kabul edilmiş olmasından bu kanuna dayanılarak uygulamaya açıklık ve yön vermek için yeni Türk Harfleri'nin kısa bir zamanda ve kolaylıkla herkese okuyup yazabilmek imkânını veren niteliğinden Türk milletini en çok yararlandırmak ve bütün halk topluluklarının hızla okur-yazar duruma getirmektir.
>
> Her Türk vatandaşı, kadın-erkek bu kurulun üyesidir. Bu kuruluş sayesinde bütün vatandaşlar, hatta özel kuruluş ve fabrikalarda çalışanlar ve hapishanedekiler okuma yazmayı öğreneceklerdir. Öğretim ellişer kişilik sınıflarda ve eğitim kuruluşu olmayan yerlerde gezici öğretmenler tarafından yapılacaktır. Öğretim süresi eski yazıyı bilenler için iki, eskiyi de bilmeyenler için dört ay olacaktır. Meclis Başkanı, Başbakan, Bakanlar, Genelkurmay Başkanı, Halk Partisi Genel Sekreteri bu kuruluşun başkanlarıdırlar. Bu kurul çalışmalara yön verecek, Eğitim Bakanı uygulamayı sağlayacak, her ilde vali başkanlığında savcı, defterdar, başmühendis, sağlık müdürü, jandarma komutanı, özel saymanlık müdürü, il genel meclisinden bir üye, polis müdürü, belediye başkanı, Halk Partisi mutemedi, eğitim müdüründen meydana gelen kurullar uygulayacaklardır. İlçelerde bu kurulun daha küçüğü bulunacak, bucaklarda müdür ile başöğretmen ve karakol komutanı, köylerde ihtiyar heyetleri bu görevi yapacaklardır.

Yönetmeliğin dördüncü maddesinde de şöyle deniyordu:

> Bu kuruluşun Genel Başkanlığını ve Millet Mektebi'nin Başöğretmenliğini Mustafa Kemal Paşa kabul etmişlerdir. (Düstur 3/10, 10)

Başbakan İsmet Paşa'nın Malatya'daki konuşmasında belirttiği gibi, “Memleket baştan başa bir dershanedir ve Gazi, Devlet Başkanı olduğu halde, köy köy dolaşıp Alfabe Öğretmenliği yapmaktadır.” (Başbakanlık, İsmet Paşa'nın Nutukları: 205)

Dünyanın hiç bir başka devlet başkanında görülemeyecek kadar büyük bir önem taşıyan bu durum, Mustafa Kemal Paşa'nın milletine olan sevgi ve bağlılığının, topluma dönüklüğünün, topyekûn milletle birlikte çalışma becerisinin ve imkânsızlıklar içinde eşsiz başarılara ulaşmasının gerçek özelliği idi. Bu tutum ve davranışı ile dünyanın hayranlığını üzerine çeken Mustafa Kemal Paşa, 'İngilizce Heceyi Sadeleştirme Cemiyeti'nin Glasgow Şubesi'nden gelen tebrik telgrafına şu cevabı vermişti:

> Türk Alfabesi'nin sadeleştirilmesi hakkındaki tebriklerinizi memnuniyetle aldım. Şurasını tecrübe ile söyleyeyim ki, hece ve alfabenin düzeltilip düzenlenmesi gerçekten çocukları zorluktan kurtaran, onlara küçük yaşta başarının tadını veren en etkili araçtır. Yaşlıların sevinci ise daha da açıktır. İnsanlar arasında kolay ve hevesli okuma aracının sağlanması hem ulusal gelişime, hem de uluslar arasında anlaşmaya çok yardımcıdır. (Atatürkün'ün S. ve D: 4/543).

VI

1929 YILI OLAYLARI

Devrim Aşamalarının Devamı:

Dil ve Tarih

Yeni Türk Harfleri ile başlayan okuma-yazma çalışmaları eşsiz bir hız ve istekle gelişiyordu. Fakat Yeni Türk Harfleri ile okuyup yazma başlayınca, o günkü dilin yabancı katkılardan kurtarılması ve sadeleştirilmesi zorunluluğu da ortaya çıktı. Çünkü Türkçe kökenli olmayan kelimelerin çoğu türlü türlü okunuyorlardı ve bunlar ana dil şuuruna mal olmamışlardı. Böylece, yazı gibi, 'dil'in de yeni ve milliyetçi bir anlayışla ele alınması gerekiyordu. (H. R. Tankut, “Atatürk'ün Dil Çalışmaları”: 116)

Mustafa Kemal Paşa, 'dil'i milliyetçiliğin, toplumculuğun, insan olmanın temel taşı sayıyordu. Bu nedenledir ki, Sadri Maksudi Bey'in 'Türk Dili İçin' adlı kitabına el yazısı ile şunları yazmıştı: “Milli duygu ile dil arasındaki bağ çok kuvvetlidir. Dil'in Milli ve zengin olması, Milli duygunun gelişmesinde başlıca etkendir.” (K. Ertop, “Atatürk Devriminde Türk Dili”: 70-71)

Böylece, herkes gücü oranında, anlaşılması imkânsız ya da çok zor olan yabancı kelimeleri atarak yerlerine Osmanlıca ya da Öz Türkçe sözcükler koymaya ve böylece dili sadeleştirmeye başladı.

Dili özleştirme ya da sadeleştirme çalışmalarının başında Başbakan İsmet Paşa vardı. Yeni bir Ulusal Sözlük düzenlemek için, 1929 Yılı Şubat ayında yapılan toplantıda 'aynen' şöyle konuştu:

“Ünlü Efendiler! Türkçemizde Söz Kitabı bizim çok yüzlükten beri sezdiğimiz bir eksiktir. En nihayet bu eksik de tamamlanmak için cumhuriyet yaşayışına kavuşmayı beklemiştir. Acı ile anmalıyız ki şimdiye kadar dilimiz, sınırları açık bir yurt kalmıştır. Bu yurdun içine girmek suçsuz bir dalış idi. Daha fena ve acıklı olan, vatan çocuklarının bu dalmayı kendilerinin arayıp özlemesidir. Bir dilin sınırı Söz Kitabı ile çevrilip çerçevelenir. Yüce toplanmanız dilimizin sınırını çizmek, onu zorlanmaktan korumak için kurulmuştur.

Toplanmamızın sözleşmesine başlamadan evvel size, öz olarak, isteklerimizin ana çizgilerini saymak isterim. Türkçenin Söz Kitabı medeni bir milletin umumi yaşayışındaki bütün sözleri derlemekle kalmayacaktır. Asıl değimli olan nokta, ekim yaşayışının bütün istelerini düzeltip

doyurmasıdır. Bunun içindir ki Dil Derneğimizin tutumu, pek doğru ve vuruşlu olarak, bütün bir erişkin dilin büyük bir Söz Kitabındaki bütün sözleri, diyelim ki, bütün anlatışları Türkçeye geçirmek tutamını bulmağa yönelmiştir.

Bununla biz iki işlemeyi birden sağlamış oluyoruz. Birincileyin, daha ilk kurumda dilimizi engin bir düze genişletmiş, ikincileyin, medenî bütün anlatışlara tam denk gelecek sözleri dilimizde vurgulamış olacağız. Daima aynı anlatışa karşılık olarak sözler, ilk önden bize alışılmamış bir işleti verse de, pek az zaman sonra, tadımıza uygun, hele vurgulu olması ile, yerinden oynamaz birer yüz alacaklardır.

Söz Kitabı birleştirilmesinde Dil Derneği, ıstılah dediğimiz ayırım sözlerini çeşit gideklerin işedinenleri yardımı ile varlamağı hem saygılı, hem yakışık alır bir gidiş saydı. Düşünüşün vuruşla olduğuna sarsı gösterilemez. Her yüce bilginin işedinenleri kendi gideklerinin dileklerini dışardakilerden daha iyi sezebilirler, hele onların bilgi benliklerinin ince duyguları, hem anlatışa hem söyleyişe, tatlı gelen, uyguyu daha iyi seçebilirler.

Biz işedinenlerimizin öğretme yorgularını, kendi öz saşayışlarının ve devlet düzenindeki duraklarının gereklerini tartabiliriz. Fakat Dernekte çalışan her arkadaş aynı bulunundadır. Dilimizin varlığını korumak sevgisi, işte yalnız bu işletidir ki, sinirlerimize güç, çalışmamıza zevk verecektir.

Bundan sonra sizin bakışınızı pek değimli olan öbür nortaya çekmek isterim. Söz Kitabının varlanması nihayet bir yılda bitirilmek gerektir. Bu gerek üzerinde ne kadar kalınsam azdır. Türk dilinin sözlerine şimdiye kadar alışılandan başka biçimde yüz verirken, eğer anlatışları bir an evvel doğrulamazsak dilimiz çok tehlikelere açık bırakılmış olacaktır. Yazılışı Türk harflerine uymayan bir çok sözleri bırakmak eziminde kalan isteli, kendi ekimine ve tadına göre, söz bulmağa ve yaratmağa hak kazanmış oluyor. Bu bulunumun sürekliliği az zamanda dilimizi, eskisinden başka yönlerden, ayrıca dalış ve kaplayışa açık bırakmış olacaktır. Eski Şark sözlerinin kaplayışından kurtulmadan, yeni Garp sözlerinin düşüncesiz ve ölçüsüz dalışına uğrayacağız. Bununla Türk ekimlerinin çevresinde, yabancı ağlar içinde boğulmuş, örtüsü ile kısır kalmış, tohum beneklerine ödenecektir. Bu yayışlarımla sakınılacak köşelere işaret koyduktan başka, kitabımıza çabuk varlık verilmesindeki değimi kabarıntı ile göstermiş

oluyorum. Şimdi Yüksek Toplanmanın söyleşmesini açacağım. Bir yıl içinde Söz Kitabımızı her halde varlayacak ölçüleri ve tutumları bulmak başlıca isteğimiz olacaktır.” (Başbakanlık, İsmet Paşa'nın 1920-1933 Siyasi ve İçtimai Nutukları: 231)

(İsmet Paşa'nın bu konuşması Başbakanlık Arşivleri'ndeki şekli ile ve hiç bir düzeltme yapılmaksızın aynen aktarılmış, sözlerin anlamı üzerinde herhangi bir açıklama da yapılamamıştır. Çünkü bu konuşmada geçen bir çok kelimenin karşılığını bulmak mümkün olamamıştır.)

Başbakan İsmet Paşa, hiç duyulmamış yeni sözcüklerle dili arıtma çabalarının başında idi ve bu alandaki uğraşılarına aşırılıkla devam ediyordu. Takrir-i Sükûn Kanunu'nun yürürlüğünün sona ermesi nedeniyle yaptığı konuşmada da, “devlet başı, gez, sarsı, süreklendiren, aşkın, azgınlara us, kısa yoldan basamağa çıkmak kızgısı, her yenli engin taşgınlık, ergin noktası, seğirdim, değimli netice, düşünceleri durultmak, devlet durakları, yerleşkin, yetik, yüzlerce yılların ezgileri” gibi deyim ve tamlamalar kullandı. (Z.C.: 4 Mart 1929)

İsmet Paşa yepyeni bir ulusal dil yaratma çabalarının önderliğini sonraki günler ve aylarda da aşırılıkla sürdürdü ve mesela 8 Temmuz 1929 günü Ankara Hukuk Okulu'ndaki diploma töreninde yaptığı konuşmaya, o güne kadar da, o günden sonra da hiç duyulmamış bir deyimle “Değimli Hanımlar, Değimli Efendiler” diye başladı. (Başb. İsmet Paşa'nın N.: 245)

Sonra, dildeki bu devrim çabaları tarih alanına girdi. Milli birliğin kurulma ve korunmasında, dil gibi tarihin ve tarih eğitiminin de büyük önemini kabul eden Mustafa Kemal Paşa, Türk Tarihi ile ilgilenmeye başladı. İlk olarak okullardaki tarih öğrenimine öncülük etmesi için bazı 'Tarih Notları' yayınladı. Tarih alanındaki bu çalışmalar gittikçe gelişmiş ve 23 Nisan 1930'da toplanan Türk Ocakları Kurultayı'nın 28 Nisan 1930 tarihli oturumunda, Türk Ocağı kuruluşları içinde bir 'Türk Tarihi Tetkik Heyeti' kurulmasına karar verilmişti. Türk Ocağı'nın kapanmasından sonra da, 15 Nisan 1931'de, 'Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti' kurulmuştur. (V. Hatipoğlu, “Atatürk'ün Dilciliği”: 10)

Bu sırada dili sadeleştirme çabaları devam ediyordu. Tekirdağ Mebusu Celâl Nuri Bey'in verdiği, “Türk dili, özellikle yeni harflerin kabulünden sonra tabii mecrasına girdi. Dilin bağımsızlığına engel olan yabancı söz

dizimi kuralları gün geçtikçe dilin yapısından çıkıyor. Konuşma dilinde de, yazma dilinde de Türk söz dizisine uymayan birleşmeler bırakılmaktadır. Resmi dairelerin adları Türkçeleştirildi. Meclisimize ait bazı deyimlerin de yabancı birleşim kurallarından kurtarılması gereklidir” gerekçeli önerge ile Meclis İçtüzüğü'ndeki deyimlerin de sadeleştirilmesi istendi. Fakat, dilde beraberliği sağlamak için, konunun Söz Kitabı'nın (Sözlük) tamamlanmasından sonraya bırakılması kararlaştırıldı. (Z.C.: 29 Nisan 1929)

Gerek dil, gerekse tarih alanındaki çalışmalar gün geçtikçe daha da hızlanıyor ve Mustafa Kemal Paşa bu çalışmaları büyük bir titizlikle izliyordu. O kadar ki, tutulan yoldan en küçük bir sapmayı, kolaya almayı hoşgörü ile karşılamıyor, sinirleniyordu. Mesela, 1929 yılı Eylül ayında Ertuğrul yatı ile İstanbul'dan Zonguldak'a giderken, bir telsiz haberinin eski yazılarla kendisine sunulmasına son derece kızmıştı. (M. Özgü, “Atatürk'ün Dilimiz Üzerine Eğilişi”:28)

Mustafa Kemal Paşa'nın dil ve tarih alanlarındaki çalışmaları çok hızlı bir döneme varmıştı. Nitekim bu hızlı çalışma sonunda, özellikle Viyana Üniversitesi Doğu Filolojisi'nde öğretim görevlisi olan Dr. Hermann F. Kvergié'nin gönderdiği 'Türk Dillerindeki Bazı Öğelerin Psikolojisi' adlı eserin etkisi ile, ilk insanın iç benliği (ego) ile dış dünyayı birbirinden ayrı gösteren ve “İnsan, benliğini, kendini saran dış âlemdeki objeleri tespit fikrine eriştiği zaman anlamıştır” temeline dayanan 'Güneş-Dil Teorisi' denen kavramı yaratmıştır. (A. Dilaçar, Atatürk ve Türk Dili: 47)

Mustafa Kemal Paşa'nın dil konusuna bu derece büyük önem vermesinin nedenlerinden biri de, 'dil'i ulusal bağımsızlık ile sıkı surette ilgili görmesi idi. Nitekim, bu görüşünü açık ve kesin olarak şöyle belirtmiştir: “Ülkesini ve yüksek bağımsızlığını korumasını bilen Türk milleti, dilini de yabancı diller boyunduruğundan kurtarmalıdır.” (Y. K. Karaosmanoğlu, Atatürk ve Türk Dili: 106)

(Türk Dili ve Türk Tarihi üzerindeki çalışmalar yıllarca sürmüş, 2 Temmuz 1932'de Birinci Tarih Kurultayı, 26 Eylül 1932'de Birinci Dil Kurultayı toplanmış, 26 Eylül günü Dil Bayramı olmuş, 9 Ocak 1936'da Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi kurulmuştur).

1929 Yılının Diğer Önemli Olayları

1929 yılı, Türkiye Cumhuriyeti'nin, çağdaş uygarlık alanında gerçekten ulusal, insancıl ve barışseverlik örneği bir adım ile başlamış, ilk olarak 27 Ağustos 1928'de Paris'te Almanya, Amerika, Belçika, Fransa, İngiltere ve dominyonları, İtalya, Japonya, Lehistan, Çekoslavakya hükümetleri arasında yapılan ve Amerika Dışişleri Bakanı'nın adından ötürü 'Kellog Antlaşması' diye anılan "Savaşın Milli politika aracı olarak kullanılmasından vazgeçilmesi" hakkındaki çok taraflı anlaşmaya Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti'nin de katılması hakkındaki 1384 sayılı kanun kabul edilmişti. (Bu kanun gereğince imzalanan protokol 1411 sayılı kanunla kabul edilmiştir.)

Sonra, Ford Motor Company Exports Inc. ile Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti arasında varılan anlaşma üzerine, İstanbul'da bir montaj fabrikası kurulması için imzalanan sözleşme onaylandı. (Kanun: 1391)

Bu arada Türkiye Büyük Millet Meclisi de, toplumu çağdaş uygarlık düzeyine ulaştıracak olan devrim aşamalarına hızlı bir şekilde devam ediyordu. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dekanı Tahir Bey başkanlığında Yargıtay eski üyelerinden Asım, Hukuk Tarihi Profesörü Yusuf Ziya, Ceza Yargılamaları Usulü Profesörü Cevdet Ferit, Ceza Hukuku Profesörü Yardımcısı Vehbi, Adliye Meslek Okulu Ceza Hukuku Öğretmeni Avukat Bahir, Karma Hakem Mahkemesi'nde Türk Ajanı Vasfı Raşit, Siyasal Bilgiler Okulu Medeni Hukuk Öğretmeni Avukat Sıddık Sami beylerden kurulu komisyonun Alman Ceza Usulünden iktibas ettikleri Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu 4 Nisan 1929 tarihinde 1412 sayılı kanun olarak kabul edildi.

Bir kaç gün sonra da, İsviçre İcra ve İflas Kanunu'nun Fransızca metninden Türk hukukçuları tarafından Türkçeye çevirilmiş ve gerektikçe Almanca metni ile de karşılaştırılmış ve çevirinin bitiminden sonra Adalet Bakanı Mahmut Esat Bey'in başkanlığında İstanbul Birinci Hukuk Mahkemesi Başkanı Fevzi Daim, Dışişleri Bakanlığı Hukuk Müşaviri ve Ankara Hukuk Fakültesi Medeni Hukuk Profesörü Velid, Başmüfettiş Ferit, Adalet Bakanlığı Hukuk İşleri Müdürü Sabri Şakir beylerden kurulu

komisyonun hazırlanmış olduğu 18 Nisan 1929 tarihli ve 1424 sayılı İcra ve İflas Kanunu çıkarılmıştı.

Ardından, “Rüesa-i Memurin-i Mülkiye'nin selâhiyet-i lâzımeyi haiz olmasına itina ve bu bapta mevzuat-ı kanuniyemizde icap eden ahkâmın derpiş edilmesi (sivil idarenin başında bulunanların gereken yetkilere sahip olmalarında titizlik gösterilmesi ve kanunlarımızda bu hususların göz önünde tutulması) hükümetin ilkeleri dahilindedir” gerekçesiyle 1426 sayılı Vilayetler Umumi İdaresi (İl Genel Yönetimi) Kanunu kabul edilmişti.

Memleket hayvancılığı da unutulmamış, bu konuda koruyucu tedbirler getiren 'Koyun ve Keçi Sürülerinin Ağıllarda Kışlatılması' hakkındaki kanun da kabul edilmişti. (Kanun: 1423)

13 Mayıs 1929'da Ticaret Kanunu'nun ikinci kitabı olan 1440 sayılı 'Deniz Ticaret Kanunu' ve 16 Mayıs 1929'da 1451 sayılı 'Tapu Harçları Kanunu' çıkarılmıştı.

Yine bu dönemde özellikle yol davası büyük önemle ele alındı, demiryolları yapımına büyük hız verildi. Ve Mustafa Kemal Paşa, Meclis'te yaptığı konuşmada, 1929 yılının demiryolu yapımında önemli bir dönem olduğunu belirterek bir yılda 445 kilometre demiryolu yapıldığını söyleyerek bir sonraki yılda 500 kilometre demiryolu daha yapılacağını açıkladı. (Z.C.: l Kasım 1929)

1929 yılında bunlar olup biterken Eğitim Bakanı Necati Bey öldü, yerine İzmir Mebusu Vâsıf Bey getirildi. Kısa bir süre sonra Vâsıf Bey de istifa edecek, Eğitim Bakanlığı'na Gümüşhane Mebusu Cemal Hüsnü Bey gelecekti. 29 Mayıs 1929'da da Edirne Mebusu Şakir Bey Ekonomi Bakanı oldu. 1509 sayılı kanunla 'Muş'a vilayet statüsü verildi.

Ne var ki, yapılan ve süregelen bunca devrimlere ve düzeltmelere rağmen, gerek dünya çapındaki ekonomik dengesizliğin, gerekse memleket içi ekonomik düzensizliğin etkisi ile, toplum rahat değildi ve huzursuzluk içinde idi. Ekonomik olayların yarattığı bunalım, kötü niyetlilere fırsat vermişti. Sosyal düzeni bozmaya yönelik dedikodular fısıltı yoluyla tüm toplum içinde yayılıyordu. Başbakan İsmet Paşa Meclis'te yaptığı konuşmada, devlet ve Cumhuriyet düşmanlarının yine faaliyete geçtiklerini, özel bir önemle, 'Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa'nın ayakta

duramayacak kadar hasta olduğu' ya da 'Gazi ile arkadaşları arasında anlaşmazlık bulunduğu' söylentilerini çıkararak halkın birlik ve beraberliğini bozmaya çalıştıklarını ifade etti. Komünist olan belli sayıdaki kişilerin de vergilerin ağırlığından, Meclis'in dağılması gerektiğinden söz ederek Cumhuriyet'e karşı olanlara yardakçılık etmekte oldıklarını söyledi. Başbakan İsmet Paşa'ya göre ise, memlekette Meclis'ten büyük güç yoktu ve olamazdı. (Z.C.: 4 Mart 1929)

Ekonomik alanda giderek artan sıkıntı ve düzensizlik yüzünden halkın bunalımı ve rahatsızlığı günden güne artıyordu. İsmet Paşa Hükümeti'nin devamlı olarak güttüğü ve uygulamaya çalıştığı “denk bütçe”, “harcamalarda tasarruf”, “ihtiyaçlarda kanaatkarlık” kuralları, toplumdaki bunalımın giderilmesine ve ekonomik durumun düzelip gelişmesine çare olamıyordu. Başbakan İsmet Paşa ise, görüşünde direniyor ve şöyle diyordu: “Mali durumumuz, kuvvetli bir tasarruf ile takatimiz derecesinde harcamak esasına taassupla bağlıdır. Bu sayede maliyemizin güvenilir ve dayanıklı olması memleketin yalnız idaresinde değil, özellikle ekonomisinde iyileştirici etki yapmaktadır. ... Millet kendi istihsalinden çok harcamayarak kanaatli bir yaşantıya girmek zorundadır. ... Milli sermaye, milletin kendi tasarrufu ve biriktirmesi ile sağlanmalıdır. Her ailenin kolaylıkla biriktirebileceği küçük paralarla en devamlı ve esaslı Milli sermaye biriktirilebilir. ... Bir insanın da, bir devletin de geçim ve politika yolu kendi takatini doğru tartmakla tayin edilebilir. Bu ölçü, kazandığı ile geçinen kanaatkarı ve alnının teri ile kazancını arttırmaya çalışanı ve ilerleyeni yaratır.” Bu görüş ve anlayışın başarısını da aile ekonomisine dayandırarak başarılı sonucu erkeklerden çok kadınlardan bekliyor ve onları en güzel sözlerle bu hedefe yöneltmeye çalışıyor, şöyle diyordu: “Anadolu dağlarının sarı çiçeklerini başına takarak gürbüz vücudu ile cephane taşıyan analar gibi, kızlarımızın da sağlam vücutlu ve yerli ipekleriyle dağ çiçeği kokusunu dalgalandırarak her şeyden önce kuvvetleri, kanaatkarlıkları, tasarrufları ile kendi yuvalarını yıkılmaz kaleler gibi sağlamlaştırmalarını isteyeceğiz.” (Z.C.: 12 Aralık 1929; Cemal Kutay, İsmet İnönü'nün Seçme Sözleri: 14, 20, 22)

Ne var ki, ekonomik düzenin bozulması halinde güzel sözlerin toplumdaki bunalıma etkili olamayacağı açık bir gerçekti. Yoksulluk başlamıştı ve İsmet İnönü'nün de dediği gibi “Memleketin kötülüğünü isteyenler, onun siyasi ve idari bakımdan zayıf zamanı kadar ve hatta ondan

çok Hazine'nin dar ve işlemesi bozulmuş zamanını beklerler.” (C. Kutay, İ. İnönü'nün Seçme Sözleri: 16)

Nitekim de öyle olmuş ve toplumdaki rahatsızlıktan ve özellikle ekonomik bunalımdan yararlanmak isteyenler sosyal düzeni kökten bozucu nitelikte olaylar çıkarmaya başlamışlardı. Sanıklar yakalanmış, yargı organlarına teslim edilmişlerdi. Aynı esnada Gazi Mustafa Kemal Paşa da Ankara'dan İstanbul'a gidiyordu.

Eskişehir halkı, Mustafa Kemal Paşa'yı görmek ve karşılayıp uğurlamak için istasyonda toplanmıştı. O günlerde Eskişehir'de bulunan Yargıtay Üyeleri de istasyonda idiler ve ayrı bir yerde duruyorlardı. Tren Eskişehir istasyonuna varınca, Mustafa Kemal Paşa, önce halkla konuştu ve şunları söyledi: “Türk milletinin sosyal düzenini bozmaya yönelmiş çabalar boğulmaya mahkûmdur. Türk Milleti, kendinin ve memleketinin yüksek menfaatlerine karşı çalışmak isteyen bozguncu, alçak, vatansız ve milliyetsiz akılsızların saçmalıklarındaki gizli ve kirli isteklerini anlayamayacak ve hoş görecek bir topluluk değildir. O, şimdiye kadar olduğu gibi, doğru yolu görür. Onun yolundan sapmak isteyenler ezilmeye, yok edilmeye mahkûmdurlar. Bunda köylü, işçi ve özellikle kahraman ordumuz candan beraberdir. Bunda kimsenin şüphesi olmasın.”

Sonra, Mustafa Kemal Paşa Yargıtay Üyeleri'ne döndü ve “Yargıçlar, siz kanun adamlarısınız. Ellerinize milletin, vatanın her türlü hak ve menfaatlerini koruyan kanunlar verilmiştir. Belirttiğimiz noktaları işittiniz. Türk milletinin haklarını savunurken bu noktalar önemle hatırda tutulmalıdır” dedi. (Atatürk'ün S. ve D: 2/256, 257)

Ve 31 Aralık 1929'da Türkocağı'nda açılan bir sergi ile Türk Matbaacılığının 200. yılı kutlandı.

VII

1930 YILI OLAYLARI

Güdümlü Muhalefet:

Serbest Cumhuriyet Fırkası

1929 yılının sonundaki huzursuzluk ve bunalım havası, 1930 yılının başında kulak fısıltılarından basına kadar yayılan yolsuzluk dedikoduları, rüşvet ithamları ve dış ülkelerde bile yankılanan dikta söylentileri ile, daha da şiddetlenerek devam etti. Öylesine bir iç huzursuzluk hüküm sürmeye başladı ki, Mustafa Kemal Paşa, Mart sonlarında, bir yabancı gazete habercisiyle yaptığı konuşmalarda "İdare işlerine, sizin sandığınız gibi karışmıyorum. İşte karşınızda bir Bakan var, görevine karışıp karışmadığımı ona sorunuz" demek zorunda kaldı. Bu açıklama karşısında yabancı gazeteci "Basına niçin serbestlik verilmiyor" diye sordu. Mustafa Kemal Paşa bu soruyu "İdare ve hükümetin mezhebine taarruz etmemek şartıyla basın serbesttir" diye karşıladı. (Atatürk'ün S. ve D: 3/87)

O sırada, gazeteci mebuslar hakkında yasama dokunulmazlığının kaldırılması hakkındaki hükümet tezkereleri arka arkaya Meclis'e gelmekte idi. Yasama dokunulmazlığının kaldırılması istenen gazeteci mebuslar arasında Vakit gazetesi sahibi Giresun Mebusu Hakkı Tarık, Son Saat gazetesi sahibi Artvin Mebusu Mehmet Asım, Cumhuriyet gazetesi sorumlu müdürü Muğla Mebusu Yunus Nadi, Milliyet gazetesi imtiyaz sahibi Siirt Mebusu Mahmut, Vakit gazetesi sahibi Necmeddin Sadık, Resimli Ay dergisi imtiyaz sahibi Trabzon Mebusu Hamdi, İzmir'de çıkan Anadolu gazetesi imtiyaz sahibi Denizli Mebusu Haydar Rüştü beyler bulunmakta idi.

12 Mart 1930'da itimatnamesini sunan İtalyan elçisine, Mustafa Kemal Paşa, "Ulusların güvenebilecekleri anlaşmalar, ancak karşılıklı menfaatleri tam biliş ve anlayışla bağlayanlardır. Türk-İtalyan Antlaşması'nda bu şartlar vardır. Bu nedenle Antlaşma, hem Akdeniz yöresinde, hem de bütün Avrupa'da önemli bir barış kurucusudur" dedi. (Atatürk'ün S. ve D: 5/55)

Bu esnada Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde derin bir sessizlik vardı. Hiç bir konuda, hiç bir mebus, hiç bir eleştiride bulunmuyordu. Oylamalarda aleyhte ya da çekimser oy kullanan mebus yoktu. Bütün kararlar ve kanunlar, oylamaya katılan mebusların oybirliği ile kabul ediliyordu. 1930 yılı Mayıs ayında kabul edilen 75 kanunun hepsi bu şekilde yürürlüğe girmiş, aleyhte ya da çekimser tek bir oy bile kullanılmamıştı.

Ne var ki, her oylamada 100-150 mebusun eksik olduğu, oylamaya katılmadığı anlaşılıyor ve bu durum bir tür sessiz direnme niteliği gösteriyordu. Nitekim, diğer önerileri oybirliği ile kabul eden mebuslar bile, gazeteci mebusların yasama dokunulmazlıklarının kaldırılması hakkındaki hükümet tezkerelerinden hiç birini kabullenmemiş, hepsini dönem sonrasına bırakmışlardı. (Z.C.: 26 Mayıs 1930)

İstanbul Savcısı, gerek kendisinin, gerekse türlü devlet dairelerinin gazeteler aleyhine açtıkları davalarda İstanbul'daki yargıçların tarafsızlıktan ayrılacakları şüphesi ile, davaların Bursa'ya naklini istemiş, Yargıtay da bu isteği kabul ederek davaları Bursa'ya nakletmişti.

Fakat bu işlem, gazetecilerin daha da sert eleştirilerinin hedefi oldu. Yunus Nadi Bey, Cumhuriyet gazetesinin 3 Haziran 1930 tarihli nüshasında Yargıtay'ın bu kararını ağır bir şekilde eleştirdi. Mardin Mebusu İrfan Bey de, bir soru ile konuyu Meclis'e getirdi. Adalet Bakanı Mahmut Esat Bey, Yunus Nadi Bey'in yazısının yargıçların haysiyetini zedeleyici nitelikte olduğunu söyledi. Yunus Nadi Bey ise, yargıçların haysiyetini, savcının isteğinin zedelediğini ileri sürdü. (Z.C.: 5 Haziran 1930)

Bu sırada ekonomik bunalım ve iç huzursuzluk da bütün şiddetiyle hüküm sürüyordu. Dıştan gelen kışkırtmalar ve yardımlarla Doğu Anadolu sınırında bazı başkaldırma olayları meydana çıktı, önce İran sınırında Zeylan Ayaklanması oldu, yirmi gün kadar sürdü ve bastırıldı. Sonra Irak sınırında Barzan'dan gelen bazı çeteler sınırdan içeri girdiler, bunlar da kısmen yok edildiler, kısmen geri püskürtüldüler. Suriye sınırına da bir kaç noktadan saldırıldıysa da saldırılar püskürtüldüğü gibi, saldırganlara katılan sınır içindeki iki köy halkı da cezalandırıldı.

Fakat, saldırıların hiç birinde, saldırganların bekledikleri çapta bir iç ayaklanma olmadı. Büyük halk kitlesi, bütün sıkıntısına rağmen vatanı ve Cumhuriyet'i savunmada, bir kez daha birlik ve beraberliğini gösterdi ve ordu ile işbirliği yaptı. Saldırganları bastırmada özellikle Erciş, Van, Adilcevaz, Ahlat halkının kahramanlıkları dikkati çekti.

Başbakan İsmet Paşa, 28 Temmuz 1930'da Ankara Hukuk Okulu diploma töreninde yaptığı konuşmada bu olaylara değinerek çok önemli ve ilke niteliğinde bir açıklama yaptı: “Olayın politik niteliği, özellikle sınır dışında suni olarak kurulan bazı derneklerin politik istekler aşılayarak halkı

ayaklandırmak hevesleridir. Her sanatın bir taklitçilik çağı vardır. Milliyet çağında da, milliyetin bazı sahtecilere ve dolandırıcılara taklit yapmak fırsatını verdiğini görüyoruz. Kendi yaşamalarını sağlamak için öteki ülkelere sahte milliyet, sahte politik amaç satmak isteyen örgütler vardır ve daima olacaktır. Harekât az sürdü, ayaklanmaya katılmış olanlar şiddetle karşılık ve ceza gördüler. Kovalananlar tekrar geldikleri sınırların dışına çıktılar. Memleketler arasında yüksek politika ve menfaat düşünceleri, uluslararası politikada bir çok eksiklikleri ve mahzurları hoş görmeye ve dayanmaya yöneltebilir. Bunlar politika hayatında daima olmuştur. Ama esaslı bazı noktalar vardır ki, onların yüksek politika ve menfaat ya da herhangi bir düşünceye feda edilmesine imkân yoktur. Bu esaslı noktaların başında sınırların güveni ve bir memleketin komşusunun iç asayişine herhangi bir surette kötü etki yapmak isteğinden ilham almaması vardır. İki memleket arasında büyük bir politika ve büyük dostluğun gerçekleştirilmesi isteğine kapılmadan önce, normal ilişki kurulmasına imkân olup olmadığının apaçık bilinmesi gerekir. Bunun başlangıcı sınırlar üzerinde güvenlik ve biribirinin asayişine suikastten çekinmektir. Başka ülkelere karşı saldırgan ve bozguncu bazı örgütler kurmak, hatta bu memleketin müsamahası yüzünden olsa bile, sorumluluktan kurtulmak mümkün olmaz. Bu sorumluluk, sosyal ve siyasaldır. İki memleket arasındaki ilişkileri zehirler. Saldırıya uğrayan taraf –ki bu biziz– meşru savunma gereği ile karşı karşıya kalır.” (Başbakanlık, İsmet Paşa'nın Nutukları: 284)

Ayaklanma, başkaldırma ve saldırıların bastırılmasından sonra da, bu tür olayların hazırlanma ve sığınma yerlerine karşı bir temizlik harekâtına girişildi. Salih Paşa (Omurtak) yönetiminde Ağrı Harekâtı başladı. Eskiden Hamidiye Alayları gibi özel silahlı birlikler kurulması ve öteki sebeplerle, doğu illerinde yaşayan halkın ileri gelenlerine bazı imtiyazlar verilmişti. Böylece, Doğu Bölgesi'nde Ortaçağ'dan kalma derebeylikler türemiş, aşiret teşkilatı güç kazanmış ve bunların devlete bağlılıkları zayıflamıştı. Vergi vermiyor, askere gitmiyorlardı. Cumhuriyet idaresi bu imtiyazları kaldırma, eşitliği kurma yoluna gidince, menfaati bozulanlar hükümete baş kaldırmaya, çevrelerinde soygunlar yapmaya başlamışlar ve Ağrı Dağı'nı bir yuva, bir sığınak gibi kullanmışlardı. Ağrı'da yaşayan halk, yazın karlar eridikçe tepelere doğru çıkarlar, kışın kar bastırdıkça eteklere doğru inerlerdi. Geçim yolları ilkel tarım, yolsuzluk ve soygunculuktan ibaretti. Son zamanlarda Ağrı Dağı, bozgunculukların merkezi olmuştu. Bütün bu

nedenlerle, bir hafta süren Ağrı Harekâtı ile buradakilerin bir kısmı yok edildi, kimileri kaçtı, bir grup şahıs da devletin affına sığındı. (Z.C: 22. 9. 1930)

Özetle, memleket her alanda büyük bir huzursuzluk içindeydi. Eleştiriyi kaldırmanın, basını susturmanın, Meclis muhalefetine imkân vermemenin, tek başına iktidarda olmanın bunalımı yok etmeye, huzuru getirmeye yararı olmuyordu. Tersine, denetimsiz parlamentonun yarattığı hoşnutsuzluk günden güne büyüyor ve ekonomik sıkıntılar şiddetleniyordu. Başbakan İsmet Paşa ise, gerekli ve isabetli bütün tedbirlerin alınarak huzurun sağlandığı kanısı ile “Aldığımız tedbirler milletçe ve devletçe harcamalarda büyük kısıntı temeline dayanıyor. ... Millete gerçek tehlikeden, alınacak tedbirlerden, yapılması gerekli harcama kısıntılarından ve bizzat evlerimizin idaresindeki tedbirlerden cesaretle söz ettik. ... Mücadele sonunda nisbî ve güçlü bir kararlılık ve huzur meydana çıktı” diyordu. (Z.C.: 17 Haziran 1930)

Öte yandan, olayların ve konuların eleştirilmesi ve tartışılması suretiyle gerçeği aramanın ve en isabetli tedbirleri bulmanın zorunluğu da kaçınılmaz bir nitelik ve önem kazanmıştı. Politika ve basın hayatını baskı altına almakla işlerin düzelmesine imkân olamayacağı açıkça meydanda idi. Toplumdaki genel hoşnutsuzluğun gerçek nedenini Mustafa Kemal Paşa da görmüş, tek doğru ve güçlü tedbirin çok partili siyasi hayat olacağı kanısına varmıştı. Gerçi Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın ortaya çıkışından hoşnut olmamıştı ama o parti kendiliğinden doğmuştu ve beceriksiz ellere düşmüştü, diye düşünüyordu. Bu kez onu, kendi eliyle güvenilir kimselere kurdurabilirdi. Mustafa Kemal Paşa yeni bir devrim aşamasının kararına varıyordu.

Aynı günlerde, eski başbakan, Paris Büyükelçisi Fethi Bey, izinle yurda döndü ve İstanbul'da Büyükdere'deki Necmeddin Molla Köşkü'nde misafir oldu. Paris Büyükelçisi Fethi Bey, bir konuda İsmet Paşa ile anlaşmazlığa düşmüştü. Fethi Bey'in vardığı anlaşma gereğince, Fransızlara olan eski devlet borçları taksitlerinin altın para ile ödenmesi gerekiyordu. İsmet Paşa ise, bunu kabul etmiyor ve kâğıt para ile ödeyeceğini bildiriyordu. Antlaşmalara bağlı kalınması düşüncesinde olan Fethi Bey ile Başbakan İsmet Paşa arasındaki bu anlaşmazlık, Fransa Hükümeti ile Türk Hükümeti arasında da görüşme ve çekişme konusu olmuş, sonunda ortalama bir yol

bulunarak eski borç taksitlerinin Fransız Frankı ile ödenmesi kararlaştırılmıştı. (Z. Sertel, Hatırladıklarım: 189; Hilmi Uran, Hatıralarım: 212, Lord Kinross; Atatürk: 678, A. Us, Gördüklerim: 154)

Yalova'da bulunan Gazi 31 Temmuz 1930'da, Büyükdere yakınında olan yakın ve eski arkadaşı Fethi Bey'in ziyaretine gitti. Bir hafta sonra da Fethi Bey'i Yalova'ya çağırttı. Çok partili siyasi hayata gidiş niteliğinde bir devrim aşaması yapma düşüncesinde olduğunu Fethi Bey'e açıkladı. Şiddet politikasına dayanan ve yukarıdan aşağıya gelen baskılı yönetim sistemi başarılı olamamış, özellikle ekonomik hayat ve bunun sonucu olarak genel toplum düzeni bozulmuştu. Bunun tepkisi olarak şimdi de aşağıdan yukarıya, idare edilenlerden idare edenlere doğru bir baskı geliyordu. O halde çok partili siyasi hayata gitmek bir zorunluluktu. Bunun için, 'Laik Cumhuriyet' temeline dayanmak ya da bu temelden ayrılmamak şartı ile bir parti kurmak tedbirli bir hareket olacaktı. Fakat böyle bir partiyi kurdurmak için çok güvenilir bir kimseye ihtiyaç vardı. Bu da Fethi Bey olabilirdi.

Mustafa Kemal Paşa ile Fethi Bey arasındaki görüşmeler olumlu sonuca vardı ve 7 Ağustos 1930'da, Fethi Bey'in 'Serbest Cumhuriyet Fırkası' adında bir parti kurması kararlaştırıldı. Fethi Bey, bu partiyi Mustafa Kemal Paşa'nın isteği ve müsaadesi ile kurduğuna dair bir yazılı teminat, belge istedi. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa, 8 Ağustos 1930 günü akşamı, İsmet Paşa da beraberinde olduğu halde, Fethi Bey ile Yalova'da konuyu ele aldı. Fethi Bey ile aralarında birer mektubun yazılıp verilmesi kararlaştırılınca mektupların metni hazırlandı.

Sonra yeni parti liderinin Meclis'te bulunabilmesi için, ilk açılacak mebusluğa getirilmesi kararlaştırıldı. On gün kadar sonra Gümüşhane Mebusu Cemal Hüsnü Bey Bern elçiliğine atanarak mebusluktan ayrıldı ve boşalan Gümüşhane mebusluğuna Paris elçiliğinden ayrılan Fethi Bey getirildi. Ertesi günün gazetelerinde şöyle haberler yayımlandı:

> Paris Büyükelçimiz bu görevinden çekilerek iç politikaya dönmek isteğindedir. İç politikayı, kendi kuracağı bir parti ile bağımsız olarak ve bizzat çalışarak izleyecektir. Fethi Bey'in partisi cumhuriyetçilikte ve laiklikte tıpkı Halk Partisi'nin esaslarını almıştır. Bu da çok olağandır. Çünkü, Gazi'nin çok eski fikir arkadaşı olan Fethi Bey'den başka bir şey beklenemezdi. Fakat Fethi Bey'in idare, ekonomi, politika nazariyelerinde ve bunların

> uygulanmalarında Cumhuriyet Halk Partisi'nden ve onun hükümetinden başka bir programın uygulanmasına saik olacağını ve bundan ötürü hükümete karşı denetçi bir cephede bulunabileceğini tahmin ediyoruz. Memnunluk verici olan nokta Fethi Bey'in bu teşebbüsünün Cumhurbaşkanı'nca normal, akıllıca ve Cumhuriyet'in sağlam belirtilerinden sayılması ve gerekli olarak karşılanmasıdır. (A.Us, Gördüklerim: 154)

Sonra, Fethi Bey ile Mustafa Kemal Paşa arasındaki yazışmalar açıklanıp yayımlandı. Fethi Bey, 9 Ağustos 1930 tarihli mektubunda, iç huzursuzlukta ilk göze çarpan sıkıntının ekonomik ve mali durumdaki bunalım olduğunu, bu bunalımın genel sebepler dışında beş yıldan beri izlenen ekonomik ve mali politikadan ileri geldiğini, Hükümet'in gereksiz harcamalar için halktan dayanamayacağı kadar vergiler aldığını, yerli ürünler ve sanatların korunmadığı için ihracatın azaldığını, Hükümet'in topladığı vergilerin büyük kısmını ağır faizlere ve ithalat için döviz alımına harcadığını, milli paranın değerinin düşüşüne karşı tedbir alınmadığını, bunlara ilave olarak adaletin dağıtılmasında ve iç ve dış siyasette noksanlıklar bulunduğunu, bütün bu nedenlerle köylünün ve halkın teşekküre değer çabalarına rağmen meydana çıkan sonucun hoşnutluk verici olmadığını, bunun da Meclis'te tek parti bulunmasından ileri geldiğini, tek parti mensuplarının kendi hükümetlerini eleştirmekten çekindiklerini, serbest tartışmanın azaldığını, hükümetin sorumsuz duruma geldiğini, Cumhuriyet idaresinin devamlı olabilmesi için millet işlerinde tartışma özgürlüğünün gerektiğini anlatıyor ve bütün bunlardan ötürü “Tam ve gerçek Cumhuriyetçi olarak tüm anlamiyle laik olan ve fakat Cumhuriyet Halk Partisi'nin mali ve iktisadi, iç ve dış politikasının bir çok noktalarına karşı yapıdaki ayrı bir parti ile siyasi mücadele sahnesine atılmak isteğindeyim. Bu isteğimin sizce nasıl karşılanacağını bilmek gerektiği duygusundayım” diyordu. (F. Kandemir, Serbest Fırka: 66; C. Kutay, Tarih Sohbetleri: 6)

Ertesi günün akşamı, yine Yalova'da, konu üzerinde görüşmeler devam ederken, kimi çevreler belediye seçimlerinden önce yeni bir partinin kurulmasını doğru bulmuyor ve “Önümüzdeki seçimi de siz yapsaydınız da ondan sonra Meclis içinde bir parti bölüştürmesi yapsaydık, daha iyi olmaz mı idi?” diyorlardı. Mustafa Kemal Paşa bu görüşü doğru bulmadı ve “Hayır! Bu dürüst birşey değildir. Gerekir ki, insanlar önce siyasi rengini,

reyini ve kararlılığını apaçık ve milletçe anlaşılır tarzda anlatsın. Mertçe, namusluca davranış budur. Söylediğiniz şekil eski kuruluşlarda denenmiştir. Verdiği sonuçlar milleti acılara, üzüntülere uğratmıştır. Artık biz, bütün bu olayları ve sonuçlarını görmüş tecrübeli insanlar olarak safsata olmuş bu gibi şeyleri uygulayamayız. Bugünün Türk sosyal topluluğu, geçmişin en derin uygarlığının yapıcılığını iddia eden Türk ulusunun bugünkü çocukları, açık ve doğru yolu bulmuşlardır. Açık ve doğru düşünmek, açık ve doğru hareket etmek ve böylece Türk'ün yüksek politik kuruluşu olan Cumhuriyet'i yükseltmekle beraber, bu görüşleri benimseyenler hiç birbirlerine karşıt değildirler. Önemli olan, bu görüşlerin uygulamada başarılı olmasıdır. ... Cumhuriyet Halk Partisi başkanlarıyla çok mücadele edeceklerini tahmin ediyorum. Fakat ben, Cumhuriyet esaslarının kuvvetlenmesini sağlayacak olan bu mücadeleleri güvenle seyredeceğim ve şimdiden söyleyebilirim ki en çok kavgalı gibi olduğunuz geceler sizi soframda birleştireceğim. ... Bugünden itiraf ederim ki, bu benim için yüksek bir zevk olacaktır” dedi. (Atatürk'ün S. ve D: 2/257)

Çünkü Mustafa Kemal Paşa, “Özgürlükten doğan bunalımlar ne kadar büyük olursa olsunlar, hiç bir zaman fazla baskının sağlayacağı sahte güvenlikten daha tehlikeli değildirler” düşüncesinde idi. (A. Us, 1930 - 1950: 21)

Nitekim, Fethi Bey'e yazdığı 11 Ağustos 1930 tarihli cevabı da şöyleydi:

> 9 Ağustos 1930 tarihli mektubunuzu aldım, dikkatle okudum. Kendimi, Cumhurbaşkanı ve Halk Partisi'nin Genel Başkanı olarak iki sıfatla düşüncelerinizin ve sorularınızın karşısında gördüm. Bilinir ki, resmi görevimden ötürü ben bugün Halk Partisi'nin genel başkanlığını fiilen yapmamaktayım. Fili başkanlık İsmet Paşa tarafından yapılmaktadır. Cumhurbaşkanlığı görevinin bitiminde bizzat kurduğum Halk Partisi başkanlığını fili olarak yapacağım tabiidir.
>
> Hükümet'in işleriyle ilgili olarak bildirdiğiniz görüşlerin cevaplarını vermek, söz konusu oldukça, hükümete ait olacaktır. Böylece gerçeklerin daha açık meydana çıkacağına şüphe yoktur. Büyük Millet Meclisi'nde ve millet önünde millet işlerinin serbestçe tartışılması, iyi niyetli kimselerle partilerin düşünce ve kanılarını ortaya koyarak milletin yüksek menfaatlerini aramaları benim

> gençliğimden beri âşık ve taraftar olduğum bir sistemdir. Cumhurbaşkanı olmayıp yalnızca filen Cumhuriyet Halk Partisi Başkanı olsa idim, parti programını ve şartlarını eleştiren ve insani ve siyasi ahlakına güvendiğim sizin gibi bir kimsenin düşüncelerini dikkat ve muhabbetle dinlerdim ve yararlı bulurdum. Memnunlukla tekrar görüyorum ki, Laik Cumhuriyet esasında beraberiz. Zaten benim siyasi hayatta bir taraflı olarak daima aradığım ve arayacağım temel budur. Bundan ötürü, Büyük Meclis'te aynı temele dayanan yeni bir partinin faaliyete geçerek millet işlerini serbestçe tartışmasını Cumhuriyet'in esaslarından sayarım. Bu itibarla, görüşlerinizi izlemek için siyasi mücadeleye girmenizi tabii olarak iyi karşıladım. Cumhurbaşkanı olduğum sürece Cumhurbaşkanlığı'nın bana teslim ettiği yüksek ve kanuni görevleri, Hükümet'le beraber olan ve olmayan partilere karşı adaletle ve tarafsızca yapacağıma ve Laik Cumhuriyet esası içinde partinizin her türlü siyasi çalışmalarının hiç bir engele uğramayacağına güvenebilirsiniz.” (Atatürk'ün S. ve D: 4/544)

Yeni bir partinin kurulacağı haberi, baskılı tek parti idaresine alışmış olan toplumda büyük bir şaşkınlık yarattı. Toplum, böyle bir kararın, iktidardakilerce normal olarak verilebileceğini tasavvur edemediğinden, Mustafa Kemal Paşa'nın kendini idare edemeyecek kadar hasta olduğu yolundaki söylentiler hızla yayılıyordu. Gerçi o günlerde Mustafa Kemal Paşa'nın hayatı da normal dışı manzaralar sergilemiyor ve sabahlara kadar süren ziyafetler sağlığını bozmuyor değildi. Fakat kendini idare edemeyecek duruma gelmemişti. Bu nedenle, Mustafa Kemal Paşa, halkla karşılaştıkça, söylentileri yalanlamak ve sağlık durumunun söylendiği gibi kötü olmadığını açıklamak zorunda kalıyordu. (T. Gürkan, Atatürk'ün Uşağının Gizli Defteri: 32, 43, 46; Atatürk'ün S. ve D: 2/257)

Böylece, 12 Ağustos 1930'da, Genel Başkanı Mustafa Kemal Paşa'nın eski fikir arkadaşı Ali Fethi Bey ve Genel Sekreteri Mustafa Kemal Paşa'nın çocukluk arkadaşı Kütahya Mebusu Nuri Bey (Conker) olan Serbest Cumhuriyet Fırkası (Partisi) kuruldu.

Yeni parti, yayınladığı programında, “Cumhuriyetçi, Milliyetçi ve Laik” esaslara bağlı bir parti olduğunu, Anayasa'daki hak ve özgürlüklerin bir sakatlığa uğratılmadan herkes için yürürlükte tutulacağını bildiriyordu.

> Vergilerin alımındaki yolsuzluklar giderilecek, vergi oranları halkın dayanma gücünü aşmayacak bir düzeye indirilecektir.
>
> Devlet gelirlerinin yararlı şekilde harcanmasına dikkat edilecek, büyük bayındırlık işlerindeki harcamaların tek bir kuşağa yükletilmesinden kaçınılacaktır.
>
> Paranın değerini tespit eden tedbirleri tez elden almak ve yabancı sermayeye yol açmak kararına varılmıştır.
>
> Vatandaşların mali ve iktisadi teşebbüslerine ve geçim genişliği çabalarına engel olan hükümet müdahaleleri kabul edilemez. Kişilerin gücünün yetersiz görüldüğü yerde ancak devletçiliğe gidilecektir.
>
> Köylünün ve çiftçinin ucuz faizle ve kolaylıkla para bulması sağlanacak, ekonomik yapıyı zayıflatan faizcilikten kurtarılmasına çalışılacaktır.
>
> Yerli sanatların gelişmesi için Teşvik-i Sanayi Kanunu tam uygulanmalı, Sanayi ve Maadin Bankası'nın yetenek ve çabaları arttırılmalıdır.
>
> Rüşvet ve suistimallerle kıyasıya mücadele edilecek, vatandaşın devlet dairelerindeki işlerinin hızla ve kolay görülmesi sağlanacaktır.
>
> Mahkemelerin çabuk iş görmeleri için sıkı ve devamlı denetimlerde bulunulacak, kuruluşlardaki eksiklikler tamamlanacaktır.
>
> Dış politikada bütün devletlerle samimiyet ve dostluk ilişkileri kurup kuvvetlenmelerine çalışılacak, Milletler Cemiyeti ile sıkı işbirliği yapılacaktır.
>
> Tek dereceli seçim usulü ve kadınların da seçim hakkına sahip olması savunulacaktır. (F. Kandemir, Serbest Fırka: 72-74)

Ve Mustafa Kemal Paşa, kız kardeşi Makbule Hanım'ı da Serbest Cumhuriyet Partisi'ne üye kaydettirdi. Sonra, İsmet Paşa ile Fethi Bey'e, “Ben şimdi bir babayım, ikiniz de çocuklarımsınız. İkinizin arasında bana göre hiç bir ayrılık yoktur. Benim istediğim sadece memleket işlerinin Büyük Millet Meclisi'nde açıkça tartışılmasıdır. Büyük Millet Meclisi'nde, Türk milletinin gözü önünde konuşulamayacak hiçbir iş yoktur” dedi. (A. Us, Gördüklerim: 132)

Yeni bir partinin kurulmuş olması, Türkiye'nin politik gidiş ve görüşünde yeni bir serbestlik döneminin açıldığına işaret sayılmış olacak ki, aynı günlerde Edirne'de 'Türkiye Cumhuriyeti Amele ve Çiftçi Partisi', Adana'da 'Ahali Cumhuriyet Partisi' kuruldu. (İ. H. Tökin, Siyasi Partiler: 75)

Sol akım çabaları edebiyat alanından politika alanına geçti, Resimli Ay dergisinde çalışan Nâzım Hikmet, Akşam gazetesine girerek Orhan Selim takma adı ile fıkralar yazmaya başladı. (Z. Sertel, Hatırladıklarım: 167)

Serbest Cumhuriyet Partisi, umulmadık bir hızla yayılıp toplumda tutulmaya başladı. Vaktiyle Eskişehir'de Çerkes Ethem'le birlikte Seyyare-i Yeni Dünya adlı ve komünist eğilimli bir gazete çıkarmış olan Arif Oruç'un Yarın gazetesi ile Zekeriya Sertel'in yazı işleri müdürü olduğu Selim Ragıp Emeç'e ait Son Posta gazetesi iktidara karşı muhalefet basını niteliğini kazandılar.

Kapalı rejimden usanmış olduğu anlaşılan halk, yığınlar halinde Serbest Cumhuriyet Partisi'ne koşuyor, muhalif gazeteleri kapışıyordu.

Bu hava içerisinde, Halk Partisi ilk gövde gösterisini Sivas'ta yaptı. 30 Ağustos 1930 günü, trenin Sivas'a varışı nedeniyle yapılan törene katılan İsmet Paşa partiler arasında demokratik tartışma kapısını açan uzun ve önemli bir konuşma yaptı. Çevre halkının da katıldığı, iyi hazırlanmış büyük ve kalabalık törende konuşan İsmet Paşa, 1923 Ankarası'nın durumunu belirtip örnek vererek o günden bu yana gelişen işleri anlattı, genellikle gelişmenin ve uygarlaşmanın ve hatta Anadolu'da tutunabilmenin en önemli şartının demiryolu olduğunu açıklayarak özetle, “Türkiye'de ilk demiryolu yapımı 1860'ta başlamıştır. 1920'de Büyük Millet Meclisi dar hatlarla beraber, toplam 4000 kilometreye yakın demiryolu tesis etti. Demek ki, altmış yıl içinde bu memleket, ortalama her yıl 66 kilometre demiryoluna sahip olmuştur. Hepsi yabancı malı, hiçbiri milli ihtiyaç bakımından yapılmamış... Haydarpaşa'dan İzmit'e demiryolu yapımı 1871 yılı Ağustos ayında başladı. Ankara'ya ulaşması 1892 sonundadır. Aydın demiryolu 1856'da başladı, 600 kilometredir, 1912'de bitmiştir. 1920'den bugüne kadar yaptığımız demiryolları ise 1800 kilometredir. Yılda 180 kilometre yapmışız. İmparatorluk demiryollarının üç katı ve hepsi de milletin malı. Satın aldığımız demiryolları ile tamamen harap durumda elimize geçen eski demiryollarının onarılması bunun dışındadır. ... Bağımsızlık savaşında Büyük Millet Meclisi'nin kurulmasına karşı

ayaklanan padişahın bozgunculuğunu bastırmaya yarayan başlıca araç Konya-Afyon-Eskişehir-Ankara gibi elimizde kalan beş altı yüz kilometrelik demiryollarıdır. Ankara-Erzurum demiryolu da olsaydı, Avrupa'nın Sakarya Seferi'ne girmesi şüpheli olurdu. ... Demiryolu politikası Milli devlete, bugünün yarınını düşünmeye tahammülü olmayan ilk geciktirilemez milli birlik, milli varlık, milli bağımsızlık sorunu olarak ortaya çıkmıştır” dedi.

Devletin genel politikasını demiryolu açısından belirten İsmet Paşa, muhalefetin durum, tutum ve eleştirilerini de aynı açıdan ve aynı alandaki örneklerle karşıladı. Muhalefet'in dış borç, yabancı sermaye sağlama isteğine ve liberalizm ilkesine çatarak “Liberalizm nazariyesi bu memleketin zor anlayacağı bir şeydir. Biz ekonomide 'Ilımlı Devletçi'yiz. Bizi buna yönelten, bu memleketin ihtiyacı ve bu milletin düşünce eğilimidir. Memleketin ihtiyaçları için herkes ve her yer Hazine'den çare arar. Elektiriği yapılmayan şehir, limanı kötü olan yer, iş bulamayan adam hükümeti kabahatli tutar. Devletçilikten büsbütün vazgeçip her nimeti sermaye sahiplerinin faaliyetlerinden beklemeye yöneltmek bu memleketin anlayacağı bir şey midir? ... 'İsmet Paşa yabancı sermaye istemiyor' zehiri akıtılıyor... Uzun süreli ve uygun koşullarla borç verme isteği oldu da kabul etmedim mi? Öyle şartları vardı ki, bunları ancak akşama yiyeceği olmayan, kapısında alacaklıları zorlayan, gözü kararmış bir çaresiz adam kabul edebilirdi. İsmet Paşa'nın başarısı, ne pahasına olursa olsun, milleti böyle bir duruma düşmekten korumuş olmasıdır” dedi.

İsmet Paşa konuşmasında, Türkiye'yi ekonomik bakımdan mahkûm etmeye çalışan Avrupa'dan gelecek sermayelerin bağımsızlığı yıkacak kadar zararlı olduğunu, bu nedenle Sivas demiryolu için bütçeden ödenek ayrıldığını, bununla beraber halka yük olacak vergiler de konmadığını, tersine köylünün sırtında büyük bir yük olan Aşar Vergisi'nin kaldırıldığını anlattı. “Bununla beraber bütün bu sözlerimden, bu memlekete hiç sermaye gelemeyeceği anlamını çıkarmak isteyenler çok aldanırlar. Sermaye, gözü kararmış aç bir halde olmayan milli varlığı, milli durulma ve kararlılığı tereddüte yer vermeyen güçlü bir çevreye, akıllıca şartlarla girer. Yedi yıldan beri devam eden çalışmamız, Türkiye'yi böyle güçlü bir yer durumuna getirmek ve onun güç ve kararlı durulmuşluğunu tereddüt edilmez bir şekilde ispatlamak içindir” dedi.

Her değişik konuya girerken yaptığı gibi tekrar demiryolu sorununu ele aldı ve hemen her şeyi demiryolu politikasına bağlayan konuşmasını aynı görüşle şöyle tamamladı: “İktidar mevkiine, kesinlikle, aşırı istekle bağlı değiliz. İktidar mekiinde ancak milletin vekilerinin güveniyle görev alarak duruyoruz. Ne kadar sert olursa olsun zorluklar karşısında görevden çekilmek alışkanlığımız olsaydı, bu yeri çoktan bırakıp giderdik. Eğer bir gün milletvekilleri bizi iktidar mevkiinden bağışlarlarsa, nefes almak imkânını verecekleri için kendilerine teşekkür ederiz. İktidar mevkiinde, şimdiye kadar yapmış olduğumuz hizmetlere dayanarak da durmuyoruz. İktidar mevkiinde bizi tutan ve milletvekillerine güven veren yanımız geçmişten aldığımız güç değildir, geleceğe ait olan düşüncelerimizin sağlamlığıdır. Bizi düşürmek için, şimdiye kadar hiç bir şey yapmamış olduğumuzu ileri sürmek, kısır bir yoldur. Hem memleket için yararlı, hem politikacılar için kısa yol, bugün elimizde bulunan ve önümüze çıkacak olan meselelerde düşünce ve tedbir olarak, bizden daha iyi çare göstermektir.” (Başbakanlık, İsmet Paşa'nın Nutukları: 292)

Serbest Cumhuriyet Partisi, Cumhuriyet Halk Partisi'nin gövde gösterisine ve Başbakan'ın konuşmasına bir kaç gün sonra İzmir'de karşılık verdi. Parti Genel Başkanı Fethi Bey'in, 4 Eylül 1930'da, parti teşkilatını kurmak üzere İzmir'e gidişi karşı gövde gösterisine sebep oldu. Deniz yoluyla İzmir Limanı'na varan Fethi Bey'i eşi görülmemiş bir halk kalabalığı, eşi görülmemiş bir sevgi gösterisiyle karşıladı. Fethi Bey ile birlikte İzmir'e gitmiş olan Serbest Parti Yönetim Kurulu Üyesi Kars Mebusu Ahmet Bey (Ağaoğlu), eşine gönderdiği mektupla durumu şöyle anlatıyordu:

> Halk tarafından karşılanmamızı görmeliydin. Deniz kıyısına en az kırk bin kişi gelmişti. Gemimiz daha uzakta iken gösteriler başladı. 'Yaşasın Gazi, Yaşasın Fethi Bey, Yaşasın Serbest Fırka' sesleri her yanı çınlatıyordu. Hesapsız kayıklarla bize doğru geldiler ve gemi istilaya uğradı. Ellerimizi, elbiselerimizi öpüyorlardı. Sıkıştırılmaktan bayılacak hale geldik. Zorla karaya çıkabildik. Karada da aynı hücuma uğradık. Otomobilin üstüne çıkanlar oldu. Gece yarısına kadar otelimizin çevresi insanlarla dolu idi. İlçelerden, bucaklardan heyetler geliyor. Şehirdeki beş gazeteden dördü bizim tarafa geçmiş.” (A. Ağaoğlu, Serbest Fırka Hatıraları: 46-48).

İzmir Valisi Kâzım Paşa ise, çok partili politikayı aklına sığdıramıyor ve Serbest Parti mensuplarına karşı adeta cephe alıyordu. Fethi Bey'i karşılamadığı gibi, ziyaretine geldiği zaman da makamında bulunmamış ve ziyarete de gitmemişti; sadece, Fethi Bey'in yapacağı konuşmayı ve bu konuşma nedeniyle kurulacak mitingi nasıl önleyeceğini düşünüyordu. Sonunda Serbest Cumhuriyet Fırkası Genel Başkanı Gümüşhane Mebusu Fethi Bey'e bir tezkere göndererek, yapılacak mitingden vazgeçmesini istedi. Fethi Bey, bunu, Ankara'dan çıkarken aldığı talimat gereğince Gazi'ye bildirdi ve mitingi iki gün sonraya erteledi. Sabaha karşı Mustafa Kemal Paşa'dan şu cevap geldi:

> Anlıyorum ki, sana nutkunu söyletmek istemiyorlar. Fakat sen, ne olursa olsun, nutkunu söyleyeceksin ve karşılaşacağın engeli hemen bana bildireceksin. Asayişin sağlanması için Başbakan, İçişleri Bakanı, İzmir Valisi gerekli tedbirleri almakla yükümlüdürler.

Aynı saatlerde İzmir Valisi'ne de gerekli emir gelmiş olacak ki, Vali Kâzım Paşa birdenbire tutumunu değiştirmek zorunda kaldı ve ilk günden beri Fethi Bey'le samimi ilişki kurmuş olan İzmir Müstahkem Mevki Komutanı Hüseyin Hüsnü Emir Paşa (Erkilet) aracılığı ile Fethi Bey'den özür diledi ve mitingdeki konuşmasını yapmasını bizzat rica etti.

Fethi Bey'in konuşturulmasına engel olmanın imkânı kalmadığını, Fethi Bey'in konuşma hakkına ve imkânına sahip olduğunu gören ve anlayan Halk Partililer, hiç olmazsa kalabalığın büyük olmaması için tedbirler almaya başladılar ve bir kısım halkı, Fethi Bey'in konuşması diye, kendi konuşmacıları Adalet Bakanı Mahmut Esat (Bozkurt) Bey'in bulunduğu başka bir meydana götürdüler. Fakat toplanan halk, Serbest Parti'den Fethi Bey'i beklerken, karşılarında Halk Partili Mahmut Esat Beyi görünce büyük bir tepki ve sinirlilikle oradan ayrıldılar ve Serbest Parti'ye sevgi gösterileri yaparak şehre doğru ilerlediler. Halk Partisi binasının önünden geçerken, Halk Partililere ağır sözler söylediler. Serbest Parti (Fırka) mensuplarından bahis ile “Para ile tutulmuş sarhoşlar” diye yazan Anadolu gazetesinin idarehanesine yöneldiler ve idare binasını taşladılar. İdare binasının çevresi dört yandan akın edip gelmiş büyük bir halk topluluğu ile sarılıp dolmuştu. İşte ne oldu ise bu sırada oldu. İdare binasına yerleştirilmiş olan güvenlik kuvvetleri halkın üzerine ateş açtılar. 14 yaşında bir öğrenci vuruldu. Can çekişen oğlunu kucaklayan baba, onu Fethi Bey'in kaldığı otele getirdi,

Fathi Bey'in ayağının önüne koydu, bütün halk ağlarken “İşte size bir kurban!.. Başkalarını da veririz. Yalnız sen bizi kurtar” dedi. Ve özgürlükten yoksun insanların bunalmışlığının eşsiz bir örneğini tarihe mal etti.

Olay, kısa sürede, İzmir'in her yanında duyuldu, halktaki küskünlük ve sinirlilik son dereceye vardı. 7 Eylül 1930 günü yapılan mitingdeki kalabalık yüz binin çok üzerindeydi. Büyük güvenlik tedbirleri ve kordonu içinde konuşan Fethi Bey, kendi parti programının esasları içinde Başbakan İsmet Paşa'ya cevap verdi. (H. Uran, Hatıralarım: 214; F. Kandemir, Serbest Fırka: 80-92)

İzmir olayları iktidar çevrelerinde derin bir şaşkınlık ve büyük bir kızgınlık yarattı. Köktenci Halk Partililer, Serbest Partililere düşman gözüyle bakıp küstüler. Mesela, Bilecik Mebusu Rasim Bey, Mustafa Kemal Paşa'nın sevdiği bir silah arkadaşı idi ve onun emriyle Serbest Parti'ye girmişti. Herkesle de dost geçinirdi. Bir gün Halk Partili bir mebus arkadaşına “Seni severim, sakın bugünlerde bana yaklaşma. Ben şimdi veba mikrobu gibi bir şey oldum” demek zorunda kaldı (A. Us, Hatıra Notları 1930-1950: 20).

Halkın Serbest Parti'ye akını devam ediyordu. Halk Partisi'nin karşısında şimdi bir parti değil, büyük bir halk topluluğu vardı. Toplumun tek parti yönetimine karşı duyduğu küskünlüğü yeterince bilememiş, hesaplayamamış olanlar büyük bir kuşku ve korku içine düştüler.

Hızla büyüyen kuşku, iktidarı yitirmek korkusu içinde olanları öylesine sardı ki, tek kurtuluş ümit ve çaresi olarak, Mustafa Kemal Paşa'yı da bu duygunun içine sokmaya çalıştılar. Yunus Nadi Bey, 10 Eylül 1930 tarihli Cumhuriyet gazetesinde, “Cumhurbaşkanı'na Açık Mektup” yayınlayıp muhalefet partisinin de Mustafa Kemal Paşa'yı kendine maletmeye çalıştığını belirterek, Mustafa Kemal Paşa'nın hangi partiden olduğunun açıklanmasını istedi. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa bir açıklamada bulundu:

> Ben Cumhuriyet Halk Partisi'nin genel başkanıyım. Cumhuriyet Halk Partisi Anadolu'ya ayak bastığım andan itibaren kurulup benimle çalışan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin evladıdır. Bu kuruluşa tarihle bağlıyım. Bu bağı çözmek için hiç bir sebep ve gerek yoktur, olamaz. Resmi görevimin bitiminde

> Cumhuriyet Halk Partisi'nin başında fiilen çalışacağım. Bu noktada tereddüde yer yoktur. Fakat benim bu esas durumum bir yıl sonra sona erecek olan bu günkü geçici görevimin bana yüklediği tarafsızlığı bozamaz. İşaret olunan olaylar arasında, İzmir'de bir gazete idarehanesine ve Cumhuriyet Halk Partisi merkezine her ne sebep ve suretle olursa olsun yapılmış saldırılardan ve hükümet otoritesine karşı bazı düşüncesizlerce yapılan çirkin tecavüzlerden çok üzüntü duyduğumu tahmin etmek güç değildir. Bu üzüntümü, akan kanlar ve yiten hayat şiddetlendirmiştir. Bu gibi saldırılar ve kışkırtmalar, Cumhuriyet kanunlarının kovuşturmasından kurtulamazlar dedi. (Atatürk'ün S. ve D: 4/545)

Bu sırada belediye seçimleri de başlamıştı. Belediye seçimleri bugünkü gibi tek dereceli idi ama bugünkü gibi bir günde bitirilmiyor, on gün sürüyordu. Oy hakkı olan her vatandaş da, bu on gün içinde, ne zaman isterse, oyunu kullanabilirdi.

Fakat günler geçtiği halde oyunu kullanmaya gelen Halk Partililerin sayısı çok azdı. Bir grupta Halk Partili olmak bir günahmış gibi suçlu bir ruh hali vardı, bazıları Halk Partisi'ne oy vermekten utanıyor, bazıları da tek parti alışkanlığının uyuşukluğundan kurtulamıyordu.

Buna karşılık Serbest Cumhuriyet Partisi, 'kendini bütün bir hoşnutsuzlar zümresinin temsilcisi' durumuna sokmuştu. Serbest Parti'ye oy vermek isteyenler, birbirleriyle yarışırcasına büyük bir hevesle sandık başına koşuyorlardı. Bu umulmadık ilgiyi gören Halk Partililer de, halkın değer bilmezliğinden üzülüyor ve yakınıyorlardı. (H. Uran, Hatıralarım: 215, 217)

Gerçi Halk Partilileri üzecek ve sinirlendirecek şekilde, Serbest Parti'yi tutma bahanesiyle, Halk Partisi'ne ve onun hükümetine dolu dizgin saldırılar olmuyor değildi. Fakat bunun sebebini, Serbest Parti'nin genel propogandasından çok, halktaki bıkkınlık ve küskünlükte aramak gerekirdi. Çünkü Serbest Parti çevresinde toplanan büyük kalabalıktaki ortak noktalar, genellikle ekonomik sıkıntı ile tek parti sistemine karşı olan tepkiden ibaretti. Yoksa, bunlar iki partinin de programını okumuş, aradaki farkları görmüş, birini kendi düşüncelerine uygun bulmuş ve bu yüzden o partiye girmiş kimseler değildi. Bu topluluğun içinde türlü huyda ve düşüncede olanlar, idealistler, dargınlar, samimiler, demokrasi âşıkları, öç alma heveslileri, kötü niyetliler, fedakârlar, çıkarcılar, anarşistler, kışkırtıcılar,

özgürlük özlemi çekenler, özgürlükte aşırı istekliler, aşırı solcular, aşırı sağcılar ve geçim sıkıntısı çeken herkes vardı. Bununla beraber bütün bu karma karışık insanları bir arada tutabilen tek etken “özgürlük” duygusuydu ve bu duygu tüm ulusu sarmak üzereydi. Öylesine ki, özgürce yazıları olan bütün gazeteler, amaçlarının ne olduğu bilinmeden, düşünülmeden okuma-yazma bilmeyen halk tarafından kapışılıyor, sonra okutup dinletecek biri aranıyordu. Bazı yerlerde genç öğrenciler de bu önüne geçilmez tatlı duygunun etkisine kapılmıştı, Serbest Parti'ye yaptıkları kaçamak ziyaretlerde gazete okuma görevini yerine getiriyorlardı. (Bizzat şahit olduğum olaylar.)

İç politika tam anlamıyla bir coşma ve dalgalanma içindeydi. Serbest Parti içindeki olgun ve samimi aydınlar bile bu sınır tanımadan çığ gibi büyüyen özgürlük gösterilerinin memlekete zarar vermesinden korkmaya başlamışlardı. Durum bu iken, Bakanlar Kurulu, 'Milli paranın değeri üzerinde bazı karar ve tedbirler' almak gerekçesiyle Büyük Millet Meclisi'ni olağanüstü toplantıya çağırdı. 29 Eylül 1930 günü olağanüstü toplanan Meclis'te bir konuşma yapan Başbakan İsmet Paşa, ekonomik durumun bir yıl önceki gidişten tam olarak kurtulduğunu açıklayarak “Artık milli paranın değerini, düşmeye karşı korumak sözkonusu değildir. Sekiz aylık çalışmadan sonra kuşku kalmamış, durum tersine dönmüştür. Şimdi, milli para değerinin çok yükselmesi ihtimaliyle karşı karşıyayız. Yani yabancı dövizlerinin arzını Türk parasiyle karşılayamamak durumu vardır. Türk parasının değerini, bu bakımdan korumak gerektiği düşüncesine vardık. Kanımızca, ithalat ve ihracat bakımından milli paranın değerinin yükselmesine karşı Meclis'in bazı tedbirler alması gerekir. Bunun için toplanılmış ve düzenlenen tasarı Bakanlığa sunulmuştur” dedi.

Bu nedenle toplanan Meclis, görüşmeleri sürdürürken, 25 Eylül 1930'da 'bazı Bakanlıklardaki boşalmalar ve günün politik durumu' nedeniyle hükümet istifa etti. 27 Eylül 1930'da Başbakanlık yine İsmet Paşa'ya verildi. Yeni İsmet Paşa Kabinesi, 30 Eylül 1930'da Meclis'ten güvenoyu aldı. 2 Ekim 1930'da da, önemli bir sonuca bağlanmadan, Meclis'in olağanüstü toplantıları sona erdi.

Bu sırada, Yarın gazetesinde Arif Oruç Bey'in bir başyazısı çıktı. Bu yazıda, Mustafa Kemal Paşa'nın cumhurbaşkanlığını Fevzi Paşaya (Çakmak) bırakarak başbakanlık görevini kendi eline alması gerektiği ileri

sürülüyordu. Aynı gazetenin 12 Ekim 1930 tarihli nüshasında, Serbest Cumhuriyet Fırkası İstanbul Başkanı Profesör İsmayıl Hakkı (Baltacıoğlu) Bey'in de dikkat çekici bir yazısı yayımlandı. İsmayıl Hakkı Bey bu yazısında, “Bizim taptığımız Mustafa Kemal, 'Halk Partisi Genel Başkanı' olan Mustafa Kemal değildir. Dâhi Ingres (olağanüstü işler başaracak ve yaratacak yeteneği ile klasik ressamların en üstünü diye tanınan 19. yüzyıl Fransız sanatçısı) gibi geçmişin mirasını, yani Türk milletinin gelişip büyüme gücünü taşıyan ve Türk milletinin geleceğini yaratan ve Türk'ün geleceğinde milletine dünyanın sonuna kadar rehber olmak güc ve istidadını muhafaza eden 'Mutlak Mustafa Kemal'dir” diyordu.

Fakat Mustafa Kemal Paşa, sorumsuz kimselerin kötü davranışları, muhalefeti yıkıcılık sananların gereksiz atakları ve üzüntü verip sinir bozan tüm kötü olaylar kadar çevresindekilerin de baskıcı etkileri ve kışkırtmalarıyla, kendi eliyle kurduğu Serbest Cumhuriyet Fırkası'na artık eskisi gibi iyi gözle bakmıyor, o yönden gelen ve gelecek olan her şeye kızıyordu. Halk Partili gazeteler ve gazeteciler de dolu dizgin Serbest Parti'ye ve Serbest Partililere hücum ediyorlardı. (A. Ağaoğlu, Serbest Fırka Hatıraları: 75, 77, 82)

İç işlerde bu yeni gelişmeler olurken, Macaristan Başbakanı Kont Betlen ile Yunanistan Başbakanı Venizelos Türkiye'ye gelmişler, 29 Ekim 1930'da Ankara'da yapılan Cumhuriyet Bayramı törenlerine İsmet Paşa ile birlikte katılmışlardı.

Bu arada, 16 Ekim 1930'da, itimatnamesini vermeye gelen Yugoslav elçisine, Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa “Komşuları ile ve bütün devletlerle iyi geçinmek Türkiye siyasetinin temelidir. Bu ilkenin bütün devletlerce siyasete temel yapılması iledir ki, uygarlık için ve milletlerin mutluluğu ve esenliği için en gerekli barış yerleşmiş olur” dedi.

25 Ekim 1930'da da, İsveç elçisini kabul ettiğinde Türkiye ile İsveç arasında eskiden beri dostluk bulunduğunu belirterek elçiye Türkiye'de başarılan yenilik ve düzenlemelere ilişkin bilgiler verdi.

8 Kasım 1930'da kabul ettiği Norveç elçisine “Türkiye ve Norveç milletini birleştiren içten bağlar, iki memleket arasındaki ticaret ve ekonomi ilişkilerinin gelişiminde önemli bir yapıcı olmaktadır” dedi. (Atatürk'ün S. ve D: 5/57, 58, 61)

1 Kasım 1930'da tekrar normal toplantılarına başlayan Büyük Millet Meclisi'nde ilk konuşmayı yapan Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa, genel durum hakkında kısa açıklamalarda bulunduktan sonra iç politika ile ilgili ilke niteliğindeki önemli uyarmasını yaptı: “Siyasi hayatımızda yeniden partilerin meydana çıkması, belediye seçimlerinden önceki yakın günlerde oldu. Bu münasebetle dikkat çekici safhalara tanık olduk. Bu gözlemlerin verdiği tecrübelerden Türk milleti, Cumhuriyet'in devamı ve gelişimi için yararlanmalıdır. Siyaset alanında karşılıklı çalışmaların verimli gelişimi ancak vatandaşlar arasında düşmanlık doğmasına yer verilmemesiyle sağlanabilir. Bunun çaresi, partilerin içine girebilecek samimiyetsiz ve gizli amaçlıların, kanun üstünde sonuç arayan aşırı isteklilerin bütün milletçe iğrenç görülüp tiksinilmesi, bir de Cumhuriyet esası üzerinde çalışan partilerce bu gibilerin faaliyetlerinden daima uzak kalınmasıdır. Memlekette kalem özgürlüğünün de, demokrat bir idareye layık ağırbaşlılıkla kullanılmasında dikkatli davranılacağını umarım. Özgürlüğü kötüye kullanmanın doğurduğu bir çok felaketleri çekmiş olan memlekette, bu dikkatin özellikle gerekli bulunduğu kanısındayım.”

Birleşim sükunet içinde son buldu. Ertesi gün de usul işlemleriyle yetinildi. 16 Kasım 1930 tarihli toplantıda ise, Serbest Cumhuriyet Fırkası Genel Başkanı Gümüşhane Mebusu Fethi Bey'in bir önergesi okundu:

> Son belediye seçimlerinde hemen her seçim çevresinde seçmenlerin serbestçe seçim haklarını kullanmalarına hükümet kuvvetlerince karışmalar ve engel olmalarla genellikle seçim işlerine karıştırılan fesat ve yolsuzluklar hakkında İçişleri Bakanlığı'ndan gensoruda bulunmak üzere görüşme açılmasını teklif ederim.

Başbakan İsmet Paşa, İçişleri Bakanı Şükrü Bey'in o sırada İzmir'de bulunmasından ötürü, görüşmelerin 15 Kasım 1930'da yapılmasını istedi, istek kabul edildi.

Ne var ki, bu sırada, Mustafa Kemal Paşa'nın tutumu, başlangıçtakinin tam tersine bir noktaya gelmiş, Serbest Parti merkez üyelerinden Ağaoğlu Ahmet Bey'e “Anarşi var, anarşi. Sizin haberiniz yok, ayılmamışsınız. Benden de tarafsız kalmamı istiyorsunuz” demiş, Serbest Parti Genel Başkanı Fethi Bey'e de “Serbest Fırka'ya karşı vaziyet almak ve sizinle mücadele etmek zorundayım” diyerek kesin kanısını açıklamıştı. (A. Ağaoğlu, Serbest Fırka Hatıraları: 80-92)

Durum apaçıktı. Yapılabilecek iki işten birini seçmek zorunluluğu kesindi. Ya Mustafa Kemal Paşa ile mücadele edilecekti, ya da particilikten vazgeçilecekti. Ve bunlardan yalnız ikincisi mümkündü. Böylece, durumu görüşmek üzere toplanan Serbest Cumhuriyet Fırkası merkez kurulu, Parti'nin kapatılmasına, kapatılma kararının ertesi gün Meclis'te açıklanmasına karar verdi. Gensoru ile ilgilenmeyi de artık düşünen yoktu. Fakat Fethi Bey, tek başına da olsa gensorudan vazgeçmeyeceğini ve üzerinde konuşacağını bildirdi. (A. Ağaoğlu, Serbest Fırka Hatıraları: 93)

Ertesi gün, yani 15 Kasım 1930'da toplanan Meclis Genel Kurulu'nda ilk sözü Serbest Cumhuriyet Fırkası Genel Başkanı ve önerge sahibi Gümüşhane Mebusu Fethi Bey aldı ve özetle şunları söyledi: “Son belediye seçimi memlekette şimdiye kadar görülmemiş bir ilgi uyandırdı. Çünkü iki parti yarışır durumda karşı karşıya gelmişlerdi. Bütün şehir ve kasabalarda bugüne değin hiçbir seçime katılmamış binlerce vatandaş bu kez oy hakkını kullanmak için saatlerce, günlerce sandık başına gelebilme fırsatını bekledi. Her ne kadar bunlardan çoğu 'defterde adın yok' cevabını alarak üzüntülü ve kızgın geri döndülerse de, onları görenler bezginlik göstermediler. Çünkü ulusal egemenliğin ne olduğunu Cumhuriyet sayesinde anlamış olan halk bu egemenliğin vermiş olduğu seçme hakkını bütün engellemelere ve zorluklara göğüs gererek kullanmak istiyordu. Hangi partiden olurlarsa olsunlar, vatandaşların oy sandıklarına karşı gösterdikleri bu istekli tez canlılığın, bütün Cumhuriyetçilerin yüreklerini övünçlerle doldurmaklığı gerekir. Demokrasinin uygulandığı memleketlerde bir vatandaşın sandık başına gidip oy vermesi onun için bir vatan borcudur, bir uygarlık görevidir. Bir memlekette bu göreve ilgisiz kalanların sayısı ne kadar çok olursa orada demokrasinin halk arasında o kadar az anlaşıldığına hükmetmek gerekir. Halk, topluma ait işlerin görülmesini kime vermesinin daha uygun olacağını düşünmezse, kamu çıkarını bir yana bırakarak özel ve kişisel çıkarını ileri götürmek isteyenleri oydan yoksun etmezse memleket işlerinin doğru görülmediğinden yakınmaya hakkı olmaz. Bu nedenle, halkımızın oy kullanmak için saatlerce beklemelerini memnunlukla karşılamak gerekirken bazı memurlar ve bazı particiler telaşa düştüler. Oyların, istenilen yere verilmediğini gördükçe de sinirlilik arttı. En seçkin şehir ve kasaba halkına gericilik, komünistlik ve anarşi lekeleri sürülmek istendi. Belediye seçimlerine kadar, halkın hükümetten memnun olduğu söyleniyordu. Belediye seçimlerinde nasıl birdenbire dönüp de gerici oluverdi? Gericilik

denen hareket nasıl meydana çıktı? Halk, 'laik kanunları istemiyoruz, halifeyi istiyoruz' mu dedi? Gericilik budur, başka nedir?.. Gericilik diye yorumlanan hareket, halkın oyunu serbestçe kullanmak istemesinden başka bir şey değildir. Halkın Serbest Cumhuriyet Fırkası'na rey vermek istemesini gericilik diye yorumlayanlar, halkın oyunu kendi tekeli altına almak isteyenlerdir. Bunların cumhuriyet ve demokrasi ülküsüyle ilgileri olamaz. Gerçek cumhuriyetçiler, cumhuriyet ülküsünün tanımadığı istekler arkasından koşan çıkarcılardan yüz çevirmelidirler. Halk, büyük bir siyasi terbiye ile sandık başlarına geldikleri zaman, hükümet memurları, halkın vatan görevini yapmasına var kuvvetleriyle engel olmak istediler, çoğuna adının defterde olmadığını söylediler. Bir kısmını da, adı defterde bulunduğu halde, 'yok' diye geri çevirip adının karşısına uydurma imza ya da parmak izi koyup, onların adına oy kullandılar. 'Defterde adın yok' diyemediklerine de, 'nüfus cüzdanının şurası burası yırtık' diye oy kullandırmadılar. Bu da yetmeyince bazı yerlerde 'eski nüfus cüzdanları olmaz, yenisini çıkarın' dediler, nufusçular ise yeni cüzdan vermediler. Bazı yerlerde de daha şiddetli tedbir alınıp, Serbest Cumhuriyet Fırkası'na oy vermek isteyenler polis ve jandarma tarafından Belediye dairelerine sokulmadı, oy vermek için toplananlar zorla dağıtıldı. Yaratılan bütün zorlukların yetmediği yerlerde, bir çok vatandaş tutuklanıp hapse atıldı. Teşekküre değer ki, İçişleri memurlarının bu kanunsuz davranışlarına alet olmayan Adliye memurları ellerinden geldiğince vatandaşları serbest bırakmaya çalışmışlardır. Eğer bu haksız tecavüzler karşısında daha acıklı olaylar çıkmamışsa, bunu halkın siyasi terbiyesine ve kanunlardan ayrılmamaktaki kararlılığına borçluyuz.

Serbest Cumhuriyet Partisi'ne oy vereceklere çıkarılan bu zorluklara karşı, Cumhuriyet Halk Partisi'ne oy vereceklere her türlü kolaylıklar, hatta kanuna aykırı imkânlar sağlanmıştır. Mesela, Adana'da defterlere göre 4652 kişi oy kullanmış olduğu halde sandıktan 78 fazlasiyle 4730 oy çıkmıştır. Bu oylardan 2325 tanesi usulsüz olduğu halde Vali tarafından geçerli sayılmış ve hepsi Halk Partisi'ne mal edilmiştir. Mersin'deki seçimin altıncı gününde Halk Partisi'ne 960 ve buna karşılık Serbest Parti'ye 1734 oy atıldığı anlaşılınca, köşebaşları polis ve jandarma tarafından tutulmuş, oy kullanmak isteyenler önlenmiş ve dağıtılmış, parti yöneticileri 'Bolşeviklik' ile suçlanmıştır. Konya'da baskı ve korkutma ile Halk Partisi'ne oy toplanmıştır. Bu işi de bizzat Vali yönetmiştir. Eskişehir'de, çete reisi Acem

Avni, Sepetçi köyünden getirilip Eczacı Kenan Bey'e taarruz ettirilmiştir. Bu cinayet saldırısının Halk Partililer tarafından yaptırıldığı Adliye soruşturması ile sabit olmuştur. Balıkesir'de oy hakkına sahip olanların % 95'ini teşkil eden 9560 kişi, ortaklaşa imzaladıkları dilekçe ile yapılan seçimin kanunsuz olduğunu İçişleri Bakanlığı'na bildirmişlerdir. Çatalca ve Silivri'de seçimin Serbest Parti lehine sonuçlandığı anlaşılınca seçim defterleri çalınmış, sandıkların açılması geciktirilmiş ve sonunda Halk Partililerin kazandığı ilan olunmuştur. Manisa'daki seçimlerin kanunsuzluğu ve yapılan yolsuzluklar hakkında Seçim Komisyonu tarafından tutanak düzenlenmiştir, İzmir'deki baskı, tehdit, tutuklama ve yolsuzluklar her yerden çok olmuş, oy atanların sayısı defterlere göre 24.938 olduğu halde, sandıktan 25.702 oy çıkmış ve yapılan bütün hilelere rağmen yine de Serbest Parti'ye verilen oylar ötekilerden çok olduğu halde Halk Partisi'nin kazandığı bildirilmiştir. Fakat, bu yolsuzlukları yapan adam, sonra vicdan azabı duyarak, yaptığı yolsuzlukları yazıp vermiştir. Antalya'da seçim komisyonu üyeleri okuyup yazma bilmeyenlerden seçilmiştir. Çoğu yerlerde olduğu gibi burada da seçmenlere hangi partiye oy vereceği sorulmuş ve Serbest Parti'ye vereceğini söyleyenler birer bahane ile uzaklaştırılmıştır. Buna rağmen Halk Partisi'nin kazanamayacağı anlaşılınca seçim komisyonu üyeleri Antalya Mebusu Rasih Efendi (Kaplan) tarafından istifa ettirilmiş, seçim geciktirilmiş, sandıklardan biri kaldırılmış, halk sandığa yanaştırılmamış, yalvararak oy kullanmak isteyenlerin üzerine süngülü askeri birlikler gönderilmiştir. Üzücü olaylar çıkacağı sırada Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın Başkanı Dr. Burhanettin Bey (Onat) araya girip halkı tatlılıkla dağıtmayı başarabilmiştir. Ne var ki, olayı önleyen Dr. Burhanettin Bey de iki yüz kişi arasında tutuklanmış ve fakat adaletin galebesiyle bırakılmışlardır. Bunlardan başka İstanbul, Edirne, Kırklareli, Tekirdağ, Çanakkale, Kocaeli, Aydın, Bursa, Denizli, Muğla, Kütahya, Isparta, Malatya, Trabzon, Bolu, Gaziantep, Kırşehir, Giresun, Rize, Niğde, Çankırı, Amasya illerinde de türlü kanunsuzluklar ve yolsuzluklar olmuştur. Seçim sırasında verilen şikayet dilekçeleri bir çok yerlerde alınmamış, bir çok yerlerde de işleme konmamıştır. Sonuç olarak, Hükümet kuvvetleri kanuna ve ulusal egemenliğe karşı kullanılmış ve bir cumhuriyette halkın kutsal olan oy hakkını ortadan kaldırmak için baskı ve zora başvurulmuştur. Böyle bir durumun yaratılmış olması, Türkiye Cumhuriyeti tarihinde esefle karşılanacaktır. Cumhuriyet'in gereklerine karşı gerçek bir gericilik

görünüşü veren bu davranışın bir daha tekrarlanmasına engel olmak için Cumhuriyet'i samimi surette sevenlerin birlik olacağını umarım.”

Sözlerinin sonuna gelen Fethi Bey, bir gün önceki kararı da şöyle açıkladı: “Serbest Cumhuriyet Fırkası, memleketimizde Cumhuriyet'in Kurucusu Büyük Gazi'nin teşvik ve tasvibi ile, Millet Meclisi'nde denetleme hayatını uyandırmak, ilan ettiği prensip ve kanıları uğrunda mücadele etmek için ortaya çıkmıştır. Yoksa zabıta kuvvetleriyle zor ve baskı yarışması yapmak için ortaya atılmamıştır. Bu şartlar altında memlekette serbest bir siyasi hayat kurulamaz.”

Sonra sözlerini şöyle tamamladı: “Her halde zor ve baskı politikasından dönerek Cumhuriyet'in yaşamasını ve gelişmesini sağlamak için memlekette serbest bir siyasi hayatın kurulmasına yol açmak Cumhuriyet'in geleceği ile ilgilidir. Gensoru üzerine konuşan Sayın Başbakan, Halk Partisi'nin de seçimlerden şikayetleri olduğunu söylemişti. İçişleri Bakanı'nın Halk Partisi'ni bile memnun edemediği anlaşılıyor. O halde yapılacak tek şey, seçimlere fesat karıştırıldığını kabul etmek ve yeniden kanunlara uygun bir seçim yapılmasına karar vermektir.”

Bundan sonra, Fethi Bey'in konuşmasında adı geçen illerin mebuslarından bazıları söz alarak durumlarını savundular ve Serbest Cumhuriyet Fırkası'nı, seçimlerdeki davranışlarından ötürü suçladılar. İzmir Mebusu Vâsıf Bey (Çınar), bir takım yaygaracıların sandık başlarında seçmenleri, yani, Halk Partisi'ne oy vermek için sandık başına gelmek isteyenleri korkuttuklarını, Serbest Parti İl Başkanı Dr. Ekrem Hayri (Üstündağ) Bey'in, “Ne yapayım, bir halk hareketidir, önlenemez” dediğini, Ödemiş'te yakalanan bazı haydutların üzerinde Fethi Bey'in resminin çıktığını, bir kaymakamın dövüldüğünü, sandıkta 700 oy fazla çıkmasının 25 bin oy içinde önemli bir fark sayılamayacağını, defterlerdeki yanlışlıkların kötü niyetle yapılmamış olduğunu anlattı.

Balıkesir Mebusu Hayreddin Bey, Serbest Partililerin para ile Halk Partilileri kandırmak istediklerini, Belediye önünde gösteriler yaptıklarını, bunların işçi kadınlar, erkek ve kadın müritler, esnaf çırakları, ameleler olduğunu, durumun tam bir anarşi ve ayaklanma niteliğinde bulunduğunu, gösteri yapanların 'dağa çıkacağız' diye bağırdıklarını, Serbest Parti'nin tam gerici bir teşkilat kurmuş olduğunu, içlerinde hainler de bulunduğunu ve fakat ad vermeyeceğini ileri sürdü.

Adana Mebusu Zamir Bey (Damar Arıkoğlu), Adanalıların iyi ve yurtsever insanlar olduklarını ve fakat içlerinde kötülerin de bulunduğunu, Serbest Parti'nin aldığı kimselerde iyilik ve kötülük durumunu hiç aramadığını belirtirken, “Adana'nın yan mahallelerinde ve yakın köylerinde yaşayan Arap vatandaşlarımız vardır. Bunlar İbrahim Paşa zamanında gelmişlerdir” deyince, Aksaray Mebusu Besim Atalay Bey “Arap vatandaş yok, Türk vardır” diye karşıladı. Zamir Bey sözlerine devamla, bunların bahçecilik, sebzecilik, çiftçilik yaptıklarını, Türklerle güzel geçindiklerini, fakat bu soydan bir avukatın soydaşları arasında 'Serbest Parti'ye oy verin, Halk Partisi sizi sürecektir; İsmet Paşa sizi kesecektir' diye propoganda yaparken yakalandığını, bu tip insanlara Serbest Parti'de yer verildiğini, seçimlerden yakınarak Fethi Bey'e tutanak gönderenlerin Fethi Bey İçişleri Bakanı iken sandık basmış kimseler olduklarını anlattı.

Antalya Mebusu Rasih Bey de, ötekiler gibi kendi ili için Fethi Bey'in yaptığı suçlamaları reddederek, seçimlerde karşılarına bir parti çıkmadığını, memleketi anarşiye, ayaklanmaya götürecek, iç güvenliği tehlikeye düşürecek bir propogandanın çıktığını, Mustafa Kemal Paşa ile Fethi Bey'in yan yana çekilmiş resimlerinin dağıtıldığını ve her yere asıldığını, bu sayede Serbest Parti'nin teşkilat kurabildiğini, Antalya'daki Serbest Parti çalışmalarının İl Başkanı Dr. Burhanettin Bey'in Halk Partisi ve sosyal düzen aleyhindeki nutuklariyle başladığını, şekerin kilosunun beş kuruşa ve kumaşın metresinin on beş kuruşa ineceği hakkında propoganda yapıldığını, vergilerin kalkacağının söylendiğini, bu propogandalarla halkın ayaklandırılmaya çalışıldığını, bazı öğretmenlerin de öğrencileri politikaya karıştırdığını, sandıklara saldırılarda bulunulduğunu, Halk Partisi gazetelerinin yalan yazdıklarının söylendiğini, böylece boykotlara sebep olunduğunu, Dr. Burhanettin Bey'in Vali'ye giderek 'Ben hürriyet şehidi olacağım, cenaze törenimi ona göre yaptırın' dediğini anlattı ve “Ben Fethi Bey ile Partisi'nin ve bütün kuruluşlarının hakkında kovuşturma yapılması için hükümetin dikkatini çekerim” dedi. Bunun üzerine salonda gülüşmeler oldu.

İstiklal Mahkemelerinin kapatılmasından beri makamını yitirmişlerin düşkünlüğü içinde bulunan Afyon Mebusu Ali Bey ise ertesi günü kendisini parti grubu başkanlığına getirecek olan hücumlarında, “Milletin mukadderatında Fethi Bey'in bir kaç kere rol sahibi olduğunu, Genel Savaş'ın son günlerinde İzzet Paşa Kabinesi'nde İçişleri Bakanı iken

Mondoros Mütarekesi'ni imzaladığını, buna karşılık Halk Partisi lideri olan İsmet Paşa'nın Mondoros'ta verilen silahların geri alınması anlamına gelen Mudanya Mütarekesi'ni imzaladığını, Fethi Bey'in ikinci defa başbakan olarak sahneye girişinde de milletin başına Şeyh Sait olayını çıkardığını anlattı ve “Son defa da muhalefet lideri olarak daha kuruluşlarını tamamlamadan bir şehre gidip yalelli durumunda memleketi ayağa kaldırdı. Yetişir milletin boşuna sürüklendiği” dedi.

Serbest Parti'ye ve onun liderine hücum edenler arasında Konya Mebusu Refik Bey (Koraltan) de vardı. Fethi Bey'in zehirli kışkırtıcılardan nefretini belirtmediği için işin çığırından çıktığını, cumhuriyetçilikten ve devrimlerin koruyucusu olmaktan uzaklaşıldığını, çabuk ve kolay başarı için halkın saflığından yararlanılmak istendiğini, bunun için her çareye baş vurulduğunu ve özellikle vergilerin kaldırılacağının söylenerek yıkıcılıkta bulunulduğunu, şapkanın kaldırılacağından, yeni Türk harflerinin atılacağından, medreselerin açılacağından, okullara Kuran dersi konacağından, halifenin getirileceğinden söz edildiğini, sözlerini dinlemeyenlerin tehdit altında tutulduğunu, Halk Partililerin ise ağırbaşlı ve ciddi bir şekilde çalıştıklarını ve seçimleri kazandıklarını, Serbest Parti mensuplarının hükümetten hesap isteyeceğine kendi yaptıklarını hesaba vurmalarını, bu takdirde utanmaları gerektiğini örnekler vererek anlatmaya çalıştı.

Samsun Mebusu Ethem Bey, “Seçim aslında propogandadan ve çoğunluğu kazanmak için fazla oy almaktan ibarettir” diye söze girdikten sonra, bu propogandaların program esasları içinde yapılması gerektiğini, fakat öyle olmadığını, taksi narhı koyduğu için belediyeye kızan şoförlerin hep birden Serbest Parti'yi desteklediklerini, Samsun'a gittiklerinde binecek taksi bulamadıklarını, kadınların da ilk defa belediye seçimine katıldıklarını ve bu hakkı onlara Halk Partisi verdiği halde Serbest Parti'ye oy kullandıklarını ve Serbest Parti mensuplarının şoförlerle kadınları kandırarak seçimi kazandıklarını örnekler ve rakamlar vererek anlatmaya uğraştı.

Adana Mebusu Hilmi Bey (Uran) de kendini bakanlık sandalyesine getirecek olan konuşmasında, Adana, Tarsus ve Mersin belediye seçimleri üzerinde, Halk Partisi Müfettişi olarak, bildiklerini anlattı, Serbest Parti mensuplarının tahkir, alay ve korkutma ile oy almaya çalıştıklarını ileri

sürdü ve seçimi Halk Partisi'nin kazanmış olmasına rağmen Serbest Parti mensuplarının kendileri kazanmış gibi ilan ettiklerini söyledi.

Nihayet, hakkında gensoru verilmiş olan İçişleri Bakanı Muğla Mebusu Şükrü Kaya Bey söz aldı ve hükümetin görevinin her şeyden önce güvenlik ve asayişi sağlamak, kanunları uygulamak, devletin otoritesini ve vatandaşların hak ve hürriyetlerini korumak olduğunu, seçimlerde bu bakımdan tedbirler alındığını, Serbest Parti mensuplarının bunu seçimlere karışma saydıklarını, tedbirlere saldırdıklarını ve tedbirleri uygulamak isteyen bütün İçişleri memurlarını suçladıklarını, oysaki özgürlüğün de kanunlarla sınırlı olduğunu, özgürlüğü kanunların sınırı dışına çıkarmanın anarşi olduğunu, 502 belediyeden 22'sini Serbest Parti'nin kazanmasının Meclis'teki Serbest Parti mebusu sayısı oranına da uygun düştüğünü, seçimlere katılma sayısının seçmen toplamına göre az olmasına karşılık eski katılma sayılarına göre bir kaç kat yüksek olduğunu, Antalya'da 9964 seçmenden sadece 3232 seçmen katılmasında kimsenin günahı olmadığını, Serbest Parti kuruluşlarının bir hafta gibi kısa bir sürede kurulup on gün sürecek ve en geç 20 Ekim'de bitecek olan belediye seçimlerine girdiğini, bu yüzden her düşünce ve inançtan insanın Serbest Parti içine dolduğunu, aralarında olağanüstü aydın ve en ileri Cumhuriyetçi kimseler bulunduğu gibi komünist, anarşist, gerici kimselerin de bulunduğunu, suçlamaların buradan doğduğunu, Vali tarafından Cumhuriyet Balosu'na çağrılan bir aydın Serbest Parti mensubunun 'Memleketin karnı doyduğu vakte kadar erteliyorum ve geri çeviriyorum' diye karşılık verme nezaketsizliğini gösterdiğini anlattı. Seçimlerin usulünce yapıldığını, kanunsuzluk bulunmadığını, seçimleri yenileme isteğinin yersiz ve kanunsuz olduğunu bildirdi.

Fethi Bey tekrar söz aldı, bu defa daha çok kendine yapılan hücumlara cevap vererek “Genel Savaşı yitiren hükümetin sonu bellidir. Ben Mütareke'den önce iktidara gelen hükümette İçişleri Bakanı idim. Afyon Mebusu Ali Bey de Bitlis Cephesi'ni savunma ile görevli bir cephe komutanı idi. Diyeceklerimin anlamını kavrayacaktır. Bir Hükümet, mesela Edirne ve Çanakkale Boğazı komutanlarından olduğu gibi, bütün cephe komutanlarından 'hemen mütareke yapılması, yoksa durumun daha kötü olacağı' yollu telgraflar alırsa, savunma yapacağım diye direnebilir mi?.. Birlikte savaştıkları devletlerin her biri yere serilmiş ve bizden çok daha ağır koşullarla mütareke yapmışlarken, savaşmak istemeyen

komutanlarımızı üstün düşman karşısında kullanabilir miydik? Bütün bunların sonucu elbette bir mütareke olacaktı. Fakat Mütareke'den sonra gelen Ferit Paşa Kabinesi zamanında Müttefikler Mütareke hükümlerine uymamış, İtilaf kuvvetleri Türk milletinin duygularını o derece zedelemiştir ki, sonunda bir coşkunluk doğmuş, bu coşkunluğun başındakiler arasında Ali Bey de bulunmuştur. Bu doğrudur ve fakat Genel Savaş sonunda Almanya, Macaristan, Bulgaristan, Avusturya birer birer geri sıyrıldığı zaman, siz neden Mondoros Mütarekesi'ni yaptınız da İngiltere'ye, Fransa'ya ve öteki devletlere karşı savunmayı sürdürmediniz demek bilmem ne derece doğru olur ve askerlik kuralları ile bağdaşır?” dedi ve Halk Partililerin 'ayaklanma' dedikleri İzmir'deki halk coşkunluğuna sebep oluşunun en büyük kabahat olarak gösterildiğini, oysaki buna kendisinin sebep olmadığını, bu derece bir coşkunluk olabileceğinin hiç akla gelmemiş olduğunu, bu kadar büyük bir coşkunluğun neden ileri geldiğinin incelenmesi gerektiğini, bu derece büyük bir halk hareketini sadece 'kışkırtıcılara, 'baldırı çıplaklara, şuna buna' yüklemenin doğru olmadığını, bu hareketin derin bir anlamı bulunduğunu, gerçek sebebin halktaki derin hoşnutsuzluk olduğunu açıkladı ve sözlerine devamla “İzmir'e teşkilat kurmak için gittim, niçin teşkilat kurmadan gittin, deniyor. Gitmeden teşkilat kurunca da, soruşturmadan teşkilat kurduğumuz söyleniyor. Nitekim, Adana bölgesi Halk Partisi Müfettişi Hilmi Bey, ezberden teşkilat yaptığımı söyledi. Kendisi geniş zamanda rahatça teşkilat yapmış olduğuna göre ancak bizim kadar rey alabildi. Neden 17.000 seçmenden sadece 4700'ü oy kullandı? Çünkü ötekilere oy verdirilmemiştir” dedi. Bu sırada Fethi Bey'e devamlı sataşmalar oluyordu. Fethi Bey bu sataşmalar arasında öteki konuşmacılara da cevaplar verdi ve sözü İçişleri Bakanı'nın konuşmasına getirerek “İçişleri Bakanı her fırsatta partimizde fesliler, gericiler olduğuna işaret ediyorsa da, yoktur. Beraber çalıştığımız arkadaşlar arasında, taşra kuruluşlarındaki particiler arasında öyle kimse yoktur. Partiye oy verenlerin niceliklerini soruşturmaya da gücümüz yetmez. Ben okul görmüş, öteden beri laik kanunlara yürekten bağlanmış bir kimseyim. Antalya Mebusu Rasih Efendi gibi medreseden yetişmedim. Bu konuda sizlerden ders almak ihtiyacında değiliz. İçişleri Bakanı'nın dediğine göre bir büyük suçumuz da, kısa sürede iktidara gelmek istediğimizi açıklamamız imiş. Oysa ki bütün siyasi partilerin amacı budur. Spor yapar gibi uzaktan eleştirme ile mi yetinecektik? Biz iktidara geçmek için bir siyasi parti olarak ortaya çıktık, bunu her zaman söyleyeceğiz.

Avrupa'da hukuk öğrenimi yapmış olan İçişleri Bakanı'nın bunu bilmesi gerekirdi. Mensuplarımız kötü insanlarmış ve devlet otoritesine, idare amirlerine, polise hakaret ve tehditlerde bulunmuşlar. Böyle idiyse niçin hiç biri ceza yemedi? İçişleri Bakanı Şükrü Kaya Bey, şimdi beni tanıyamaz olmuş. Neden? Herhalde benim eskisinden fazla olarak anarşistçe özgürlük istediğimden değil, ben özgürlük isteğimi sürdürdüğüm halde Şükrü Kaya Bey'in bu konuda gerilemiş olmasındandır. Biz, anarşistin istediği özgürlüğü istemiyoruz. Demokratik düzenle ve cumhuriyet ile yönetilen ülkelerde alışılmış olan, kanundan gelen, doğal hak ve özgürlükleri istiyoruz. İçişleri Bakanlığı'nın bize ait olarak yakalandığını bildirdiği talimat bize ait değildir, sahtedir. Bir partilinin, balo daveti için valiye verdiği cevabı ben de nezaketsizlik olarak kabul ederim, fakat bunu parti suçu sayarak bildiri yayınlayamam. Bir haydudun üzerinde fotoğrafım çıkmış diye eşkıyalıkla da suçlandık. İçimizde tekkeciler, yeşil bayraklılar, komünistler, anarşistler varmış. Bütün kötülükleri biz yapıyormuşuz, çünkü Vâsıf Bey böyle söylemiştir.”

Celâl Bey (Bayar) — Gerçek üzerine söylenmiştir.

Fethi Bey — Gerçektir, öyle olması gerekir.

Celâl Bey — Kuruluşun niteliğini gösteren bir gerçektir.

Fethi Bey — Evet kuruluşumuz çok kötüdür.

Celal Bey — Silahlı olarak gitmişlerdir.

Fethi Bey — İyi olmak hassası söze mahsustur Celâl Bey, biz kusurlu adamlarız, hem de çok kusurlu adamlarız. Söylenecek daha bir çok kusurlarımız vardır. Mesela, memurları suçladım, oysaki onların mazur olduklarını biliyorum, aldıkları emirleri yaptılar. Sonra Gazi ile birlikte resimlerimizin dükkanlara asılması da suç. Partimizi Gazi'nin emriyle kurduk demek günah. İlla ki bizi Gazi'ye karşı göstermek istiyorlar. Değiliz, Gazi'ye karşı Türkiye'de parti olamaz.

Önceki konuşmacılardan bazıları tekrar konuştular. Taraflar, karşılıklı olarak birbirlerini, ciddiyetten uzaklaşmak, sözleri değiştirmek, demagoji yapmakla suçladılar. Konuşmalar bitti. Önergeler okundu. Önergelerden birini Erzincan Mebusu Saffet Bey vermişti, İçişleri Bakanı'nın açıklamasının onaylanarak gündeme geçilmesini istiyordu. Trabzon

Mebusu Hasan Bey ile Rize Mebusu Fuat Bey'in ortaklaşa imzalanmış önergelerinde Bakan'a güvenoyu verilmesi de teklif ediliyordu. Gensoru sahibi Fethi Bey ise, İçişleri Bakanı'nın kabahatli görülüp gündeme geçilmesini isteyen bir önerge vermişti. Erzincan Mebusu Saffet Bey'in açıklamayı onaylayıp gündeme geçilmesini isteyen önergesi oylanıp kabul edildiyse de, İçişleri Bakanı güvenoyu isteyince açık oylamaya gidildi. 316 mebustan 85'inin oylamaya katılmadığı, oylamaya katılan 231 mebustan 221'inin güvenoyu verdiği, Serbest Parti mebuslarından da 10'unun güvensizlik oyu attığı anlaşıldı. (Z.C.: 15 Kasım 1930)

Görüşmelerden sonra, Serbest Parti mebusları toplanarak Parti'nin feshine ait karar metnini hazırladılar. Genel Başkan Fethi Bey ile Genel Sekreter Nuri Bey, kararı Mustafa Kemal Paşa'ya götürdüler. (A. Ağaoğlu, Serbest Fırka Hatıraları: 104)

Nihayet, 17 Kasım 1930'da Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kendini feshettiği resmen ilan edildi.

Halk Partisi ileri gelenlerinden Adana Mebusu Hilmi Bey'e (Uran) göre, olayların bu sonuca varmasının sebebi, Halk Partisi ileri gelenlerindeki kuşku ve korku idi. Her iki partiyi de eli altında bulundurabileceğini sanan Mustafa Kemal Paşa da, Serbest Parti'deki gelişimden çok, halktaki ters coşkunluğu görünce kuşkuya kapılmış, bazı olaylar da gerçekten bu kuşkuyu pekiştirmişti. Çevresindekilerin kışkırtması ile de bu kuşku, büyük bir korkuya dönmüştü, öylesine ki, Mustafa Kemal Paşa, bu duygusunu, İsmet Paşa'ya “Cayır cayır yanıyoruz” diye açıklamıştı. İsmet Paşa ise, bu sonucu pek yadırgamamıştı. Çünkü, daha Haziran 1930'da yaptığı bir konuşmada, bir muhalefet partisinin Meclis'te bulunabilmesinin ancak yeni seçimlerden en az bir yıl sonra mümkün olabileceğini söylemişti. Mustafa Kemal Paşa ise yeni partiyi, İsmet Paşa'nın bu sözünden iki ay sonra kurdurmuştu. Bu nedenle, İsmet Paşa'nın olayların sonucunu fazla yadırgamamasında, kendi görüşlerinin dışındaki davranışların başarıya ulaşmalarının mümkün olamayacağı hususundaki düşüncesinin de payı olduğu kanısı doğmakta ve Büyük Taarruz'un başlama gününün tespitindeki durum da bu kanıyı pekiştirmektedir. (H. Uran, Hatıralarım: 229; A. Us, 1930-1950: 13-14; M. Goloğlu, Cumhuriyet'e Doğru: 309)

Böylece, 8 Eylül 1930'da temeli atılan, 12 Eylül 1930'da kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası, üç ay gibi kısa bir sürede doğmuş, büyümüş, ölmüş ve

tekrar tek partili sisteme dönülmüştü. (A. Ağaoğlu, Serbest Fırka Hatıraları: 106)

Ne var ki, Serbest Parti'nin ortadan kaldırılması ile halktaki hoşnutsuzluklar ve yakınmalar giderilmiş değildi. Hatta, bu güdümlü muhalefet denemesinin bazı yararları da olmuş, iktidardakiler halkın nasıl bir hava içinde olduğunu görmeye başlamışlardı. (L. Kinross, Atatürk: 684)

Bu nedenle, Halk Partisi içinde kırk kişilik bir komisyon kurularak halkın yakındığı konular üzerinde çalışılmak istendi. Mustafa Kemal Paşa da halkın nabzını yoklamak üzere bir yurt gezisine çıktı.

Halk Partisi'nin tedbir olarak yaptığı ilk iş Parti Genel Sekreteri'ni değiştirmek oldu. Saffet Bey (Arıkan) Genel Sekreterlik'ten alındı, yerine Kütahya Mebusu Recep Bey (Peker) getirildi. Bazılarına göre, Halk Partisi'nin 'kuvvetli adam'ı sayılan Recep Bey, Mustafa Kemal Paşa'nın adım adım yapmak istediklerini 'kuvvet ve baskı' ile yapmak isteyecekti. (L. Kinross, Atatürk: 687)

Sonra, illerdeki Halk Partisi temsilcilerine verilmiş olan 'Mutemed' adı değiştirildi ve “Başkan” denildi. Serbest Cumhuriyet Fırkası mebusları, Ağaoğlu Ahmet Bey hariç, tekrar Halk Partisi'ne alındı.

Bu sırada Maliye Bakanı Saraçoğlu Şükrü Bey, hastalığı nedeniyle, Bakanlık'tan istifa etmişti. Milli Savunma Bakanı Abdülhalık Bey (Renda) Maliye Bakanlığı'na, Bayındırlık Bakanı Zekâi Bey Milli Savunma Bakanlığı'na getirildi. Serbest Parti ile yapılan mücadelede gösterdiği başarıdan ötürü de Adana Mebusu Hilmi Bey (Uran) Bayındırlık Bakanlığı'na atandı. (H. Uran, Hatıralarım: 228-231)

Yurt gezisine çıkan Mustafa Kemal Paşa, 20 Kasım 1930'da Sivas Kongresi binasını ziyaret etti. Samsun'a indi ve 24 Kasım 1930'da Çarşamba İlçesi'nde Türk Ocağı'nı ziyaretle hatıra defterine “Burada tanıdığım kıymetli gençlik iftihara layıktır” diye yazdı. Trabzon'a geçti ve 29 Kasım 1930'da Halk Partisi'nde yaptığı konuşmada, “Karşımızda bir çok partiler varmış gibi daha fazla bir çaba ile çalışmak, düşüncelerimizi halk topluluklarının içine yaymak ve köylere kadar götürmek zorundayız. Her an tarihe karşı, dünyaya karşı davranışlarımızın hesabını verebilecek bir durumda bulunmak gerekir. Düşünce ve davranışlarımızda bu kadar

duygulu ve uyanık bulunarak ancak muhalifsiz bir partinin mahzurlarını ortadan kaldırmış oluruz” dedi. Oradan İstanbul'a geçti ve 15 Aralık 1930'da Üniversite'yi ziyaret ederek profesörler ve gençlerle görüştü. 18 Aralık 1930'da Türk Ocağı'nı ziyaret etti ve “Ne güzel düşünce gücü, ne güzel bir düşünce ordusu” diyerek konferans salonunda toplanan gençlerin yanına girdi. “Siz milliyetçi zümre, halk ile konuştuğunuz vakit yüksek sesle söylemeyi unutmayınız. Yüksek ses, bir inancı anlattığı zaman etkisiz kalmaz. Yolunda çalıştığımız büyük ülküyü halkın yüreğinde bir düşünce durumundan bir duygu durumuna geçirmelisiniz. Demokrasi'nin ne olduğunu halka anlatmak özellikle sizin görevinizdir. Bazı kelimeler vardır ki, sık sık söylendiği halde, hatta aydınlarımız arasında, onu tam olarak anlayan çok değildir. Halkçılığımızın ne olduğunu, esaslarının neden ibaret bulunduğunu, halkçıların halka karşı ne gibi görevler yüklenmek zorunda kalacaklarını madde madde açıklamak gerekir. Cumhuriyet'i, onun gereklerini yüksek sesle anlatınız. Cumhuriyet ilkelerini sevdiriniz. Bunu kalplere yerleştirmek için hiç bir fırsatı kaçırmayınız” dedi ve gezisine devam etti.

Mustafa Kemal Paşa 20 Aralık 1930'da Kırklarelin'deydi. Halk Partisi'nde her sınıftan halkla görüşmeler yaptı ve hatıra defterine “Cumhuriyet Halk Partisi'nden olanların halkçılık ve devletçilik kavramlarını çok iyi anlamış olduklarını, bunu en iyi açıklayan köylü ve çiftçilerin ağzından işitiliyor. Gördüklerimden ve işittiklerimden çok memnunum” diye yazdı.

Bu sözlerin özel bir anlamı vardı. Çünkü o sırada bazı solcu gazeteler, Alpullu'da Hayri İpar ve Şakir Kesebir gibi iki kapitalistin kurmuş olduğu ilk özel şeker fabrikasına hücum ediyor, dışarıdan 36 kuruşa getirilen şekerin kilosunu 70 kuruştan sattığını, hükümetin de bu fabrikatörleri korumak için, dışarıdan 36 kuruştan getirilen şekerin de 70 kuruşa satılmasına müsaade ettiğini ve aradaki farkın kapitalistlerin cebine girdiğini iddia ederek özel teşebbüs elindeki bu gibi tesislerin devletleştirilmesi gerektiğini ileri sürüyorlardı. Gazi ise, toplum ihtiyaçlarının karşılanmasında özel teşebbüse karşı değildi. Nitekim, aynı gün ziyaret ettiği Alpullu Şeker Fabrikası'nın hatıra defterine de şunları yazdı: “Memleketimizin elverişli bütün bölgelerinde şeker fabrikalarının çoğalması ve böylece memleketin şeker ihtiyacının sağlanması, önemli hedeflerimiz arasındadır.” (U. Kocatürk, Atatürk'ün Yazdıkları: 12-13; Z. Sertel, Hatırladıklarım: 192).

Aynı günlerde idi ki, Menemen Olayı gündeme geldi.

Menemen Olayı

Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kendini kapatma kararının üzerinden henüz bir ay bile geçmemişti ki, Menemen ilçesinde bir gericilik olayı cereyan etti. Nakşibendî tarikatından olan gericiler, 23 Aralık 1930'da, Menemen'de, yedek subaylığını yapmakta olan genç öğretmen asteğmen Kubilay'ı öldürdüler. Olayı duyan İçişleri Bakanı Şükrü Kaya Bey hemen İzmir'e gitti.

'Menemen Olayı' Nedir?...

Manisa'da Nakşibendî tarikatından Giritli Mehmet adında biri ortaya çıkıyor, “Ölülerin dirileceği Kıyamet Günü ortaya çıkacak olan mehdi benim” diyor ve yanında işçilik yapan bir kaç kişi ile kendi akrabalarından bir kaç kişiyi buna inandırıyor. Çırak Mustafa'nın kahvehanesinde toplanıp zikre (Tanrı'ya, adını anarak yapılan kulluk) başlıyorlar. Kahvehane hükümet tarafından kapatılınca zikirlerine Tatlıcı Hüseyin ile Mutaf Süleyman'ın evlerinde devam ediyorlar. Ve artık yollara düşüp herkesi dine çağırmak gerektiğine karar veriyorlar. 7 Aralık 1930'da, Giritli Mehmet ile Şamdan Mehmet, Sütçü Mehmet, Mehmet Emin, Nalinci Hasan, Küçük Hasan, Ramazan adlarındaki altı arkadaşı Manisa'dan Paşaköyü'ne geliyor ve Giritli Mehmed'in bacanağının evinde misafir oluyorlar. Burada silahlanıyorlar, yanlarına kutsal anlamı olan Kıtmir adını verdikleri bir de köpek alıyorlar. Sonra yollarına devam edip Bozalan köyüne gidiyorlar. Yolda müritlerden biri kaçıyor, bu nedenle altı kişi olarak müritlerden birinin köyü olan Bozalan'a varıyorlar. Köy halkı, 1924'te Rumeli'den gelmiş göçmendir. Müslüman olmalarına rağmen çoğunun temel din bilgileri yoktur. Burada zikirlerine devam etmek isteyen Giritli Mehmet ile arkadaşları köy içinde yeteri kadar rahat edemedikleri gerekçesiyle dağda bir kulübe yaptırıyorlar ve oraya çekilerek 15 gün kadar orada zikir ediyorlar. Sanıklardan birinin sorgudaki ifadesine göre, Menemen'e gidip Hoca Saffet Efendi'de bir gece kalıp öğüt alacak ve oradan İstanbul'daki Kutbilaktap Hoca Esat Efendi'ye telgraf çekip hükümete el koyacak ve tekkeleri açacaklarmış.

Giritli Mehmet Bozalan köyünde mehdiliğini ilan edip, 23 Aralık 1930'da müritleriyle birlikte gün doğarken yola çıkıyor, Menemen'e geliyor.

Tekbirler getirerek kasabaya giriyorlar. Önünden geçtikleri Müftü Camii'nden dinsel bayrağı alıyorlar, kasaba sokaklarında dolaşıyor ve Belediye Meydanı'na geliyorlar. Bayrağı meydann ortasına dikiyorlar ve zikretmeye başlıyorlar. Bu sırada sabah namazından çıkan ve dükkanlarını açmaya gelen halk da meydanda toplanmaya başlıyor. Giritli Mehdi Mehmet, halkı kendileriyle birlik olmaya, bayrak altında toplanmaya çağırıyor. Meydana gelenlerden bir kısmı bu çağrı üzerine onlara katılıp zikre başlıyor. Giritli Mehmed'in çevresindekiler yüz kişi kadar oluyor. Bir o kadar da seyirci toplanıyor. Bazıları da durumu emniyet kuvvetlerine haber veriyor.

Olay yerine ilk olarak Jandarma Yazıcısı Ali Efendi geliyor. Giritli Mehdi Mehmet'ten ne yapmak istediğini soruyor. 'Sen git de komutanını yolla' cevabını alınca geri gelip Bölük Komutanı Fahri Bey'e durumu bildiriyor. Fahri Bey, doğruca evinden olay yerine geliyor ve Giritli Mehdi Mehmet'ten ne yapmak istediğini soruyor. Giritli Mehmet de, kendisinin mehdi olduğunu, dini yaydığını, kimsenin kendisine karşı koyamayacağını söyleyerek “Çekil” diyor. Bölük komutanı da tedbir almak üzere geri gidiyor. Bunun üzerine bir kısım halk Giritli Mehdi Mehmet'i alkışlıyor. Geriye dönen Jandarma bölük komutanı, telefonla, Alay'dan askeri yardım istiyor. Alay Komutanlığı da, asıl mesleği öğretmenlik olan yedek subay Asteğmen Kubilay'ı bir müfreze ile olay yerine yolluyor. Genç ve cesur öğretmen müfrezesini kalabalığın yanında bırakıp doğruca Giritli Mehdi Mehmed'in üstüne geliyor, yakasından tutup hemen dağılmalarını emrediyor. Bu kez işin sıkıya geldiğini gören Giritli Mehmet, tabancasını ateşleyip genç öğretmeni yaralıyor. Komutanlarının yaralandığını gören askerler kaçıyorlar. Yaralı yedek subay camiye sığınmaya çalışıyorsa da avluya kadar ancak gelebiliyor ve orada düşüyor. Ne askeriyeden, ne de halktan bir yardım gelmiyor. Bu durumdan daha da cesaretlenen Giritli Mehmet ile adamları Kubilay'ın yanına gidip başını kesiyorlar ve kesik başı meydana getirip bayrak direğine bağlıyorlar. Bu sırada olay yerine gelen iki cesur bekçi, isyancıların üzerine ateş ediyorlar. İsyancılarla bekçilerin çatışmasında bekçilerden biri de şehit oluyor, fakat Giritli Mehdi Mehmet de vuruluyor. Bu sırada olay yerine gönderilen çok sayıdaki asker de meydanı çevirerek dört yandan ateşe başlıyor. İsyancılardan epeycesi ve ilk yola çıkan altı kişiden beşi vurulup ölüyor, bazısı hemen orada, kaçanlar da sonradan gittikleri yerlerde yakalanıyorlar.

Olayı İstanbul'da iken öğrenen Mustafa Kemal Paşa, 28 Aralık 1930'da, orduya bir yazı göndererek “Menemen'deki gericilik olayında Yedeksubay Asteğmen Kubilay Bey'in görev yaparken uğradığı akıbetten ötürü Cumhuriyet Ordusu'na başsağlığı dilerim. Kubilay şehit olurken gericilerin gösterdiği vahşet karşısında Menemen'deki halktan bazılarının alkış tutarak olayı uygun bulduklarını belli etmeleri bütün Cumhuriyetçiler ve yurtseverler için utanılacak bir durumdur. Vatanı savunmak için yetiştirilen, iç ve dış politika ve anlaşmazlıkların dışında ve üstünde bir saygınlığı olan Türk Subayı'nın gericiler karşısındaki yüksek görüşünün vatandaşlarca yalnız saygı ile karşılandığına şüphe yoktur” dedi. (Atatürk'ün S. ve D: 4/546)

Bakanlar Kurulu da, 31 Aralık 1930'da, konuyu sosyal düzene karşı bir ayaklanma niteliğinde görerek, “Suçun Cumhuriyet'e karşı geniş kapsamlı bir düzene dayandığı hakkında kesin belgeler olduğu” gerekçesiyle, Menemen ilçesi ile Manisa ve Balıkesir merkez ilçelerinde bir ay süre ile sıkıyönetim ilanına karar verdi ve bunu bir tezkere ile Büyük Millet Meclisi'ne bildirdi. Başbakan İsmet Paşa, Meclis'te, olayı üç aylık bir hazırlığın sonucu olarak gösteren, muhalefetle ilişkisinden sözeden, olaylardan çok tahminlere dayanan bir konuşma yaptı. Hükümet'in sıkıyönetim kararı Meclis tarafından onaylandı (ardından bir ay daha uzatılmıştır); ve derhal, Korgeneral Mustafa Muğlalı başkanlığında bir Askeri Mahkeme kuruldu.

İçişleri Bakanı Şükrü Kaya Bey ile Ordu Komutanı Fahreddin Paşa, İzmir'den İstanbul'a giderek, Dolmabahçe Sarayı'nda Mustafa Kemal Paşa'ya olay hakkında bilgi verdiler ve Ankara'ya döndüler. Bir kaç gün sonra Cumhurbaşkanı da Ankara'ya geldi. Devlet ileri gelenlerini Çankaya'da topladı. Başbakan İsmet Paşa, Meclis Başkanı Kâzım Paşa, Milli Savunma Bakanı Zekâi ve İçişleri Bakanı Şükrü Kaya Beylerle Ordu Komutanı Fahreddin Paşa'nın katıldığı toplantıda Mustafa Kemal Paşa, olayın siyasi kaynağının aranmasını, olayla ilgili herkesin cezalandırılmasını, bütün davaların bitmesini beklemeksizin verilen idam hükümlerinin hemen yerine getirilmesini, en az kabahati olaya seyirci kalmak olan ve hepsi de suçlu bulunan Menemen halkının yerlerinden uzaklaştırılmasını istedi ve olayın ayrıntıları üzerinde direktifler verdi. Sonra yine olayın politik kaynağının aranması konusuna değinerek, Serbest Parti'yi desteklemiş olan Yarın ve Son Posta gazetelerinin hükümete karşı

olan kötü elemanlara cesaret verecek yayınlar yaptığını, hükümeti düşürmek için kamuoyunu bozduğunu, eski Terakkîperverlilerin de bu işte parmakları olduğunu, Kâzım Karabekir Paşa'nın Hür Adam gazetesinde yazılar yayınlamasının bunu ispatladığını, o halde bu gazetecilerin de ele alınması ve hiç bir şey yapılmasa bile Askeri Mahkeme'de sorguya çekilmeleri gerektiğini anlattı.

İsmet Paşa, samimi olarak inanmışların, hainliğe alet edildiklerine inandırılarak manevi suçlu durumuna getirilmelerini ve elebaşları ile Serbest Parti'nin bir anlaşma içinde bulunduğunun aranıp ortaya çıkarılmasını istedi.

Gazi Paşa, Menemen Türk Ocağı ve Belediye Başkanı'nın “olay Serbest Parti'yi lekelemek için düzenlenmiştir” dediğini belirtti. İsmet Paşa ise, bu sözleri, Fethi Bey'e karşı harekete geçilmesinin bir fırsatı bilerek, Fransız basınının da bu işi Gazi Paşa ile İsmet Paşa düzenlemiştir yollu yayında bulunduklarını, bunun aleyhlerinde bir propoganda olduğunu belirtti ve “Gazeteciler, Fethi Bey'in sözleri bizimkilerden daha mı hafifti derlerse, ne yaparız?” dedi.

Gazi Paşa, onların yanlışlıklarını anlayarak susmuş olduklarını söyleyerek Fethi Bey'in kovuşturma içine alınmasına imkân vermedi. Fakat basın hakkındaki isteklerinde direndi ve basın özgürlüğünün böyle olmadığının Askeri Mahkemede yapılacak sorgularla gazetecilere anlatılması gerektiğini tekrarladı.

İçişleri Bakanı Şükrü Kaya Bey, 31 Mart Olayı'ndaki Şeyh Vahdetî'nin Nakşibendî olduğunu, Bayburt Ayaklanması'nda Nakşibendîlerin askerleri öldürdüğünü belirtti.

Meclis Başkanı Kâzım Paşa, tekkelerin ya okul yapılmasını, ya da yakılmasını isteyerek Bitlis'teki Büyük Ayaklanma ile Bozkır Ayaklanması'nda da Nakşibendîlerin bulunduğunu söyledi.

Gazi Paşa, “Komutanlar bilmelidir ki, bu tarikat yok edilecektir” dedi ve olaylarda politik kaynak aranması isteğini tekrarladı. Kâzım Paşa da, “Bu tarikat bir yılandır, yok edilmelidir” diye ekledi.

Bu görüşmelerde şu sonuçlara varıldı:

> Olay gerici nitelikte düzenli ve politiktir;
>
> Genel nitelikte mi, bölgesel mi olduğu araştırılacaktır;
>
> Yalnız bir bölge göz önünde tutulmayacaktır;
>
> Suçluların yoğunlukta oldukları yerler temizlenecek halk dağıtılacaktır;
>
> İdam cezaları verildikçe yerine getirilecek ve Meclis'in onayından geçecektir;
>
> Menemen'in ve ilgili köylerin sorumlu oldukları ilan edilecek ve oturulmaz yer haline getirilmeleri için kanun çıkarılacaktır;
>
> Tarikatın kadın mensuplarına da müsamaha edilmeyecektir;
>
> Köktenci ve örnek olucu şekilde hareket edilecektir;
>
> Sıkıyönetim Askeri Mahkemeleri, Hükümet'le anlaşarak gerekli şahısların yerlerini değiştirebilecektir;
>
> Şeyhliğe ve müritliğe fiilen devam edenler için ağır cezalar getiren kanun hazırlanacaktır;
>
> Son Posta, Yarın, Köroğlu, Hür Adam, Yeni Asır gibi gazetelerin etki dereceleri aranacak ve ona göre işlem yapıacak; Kâzım Karabekir Paşa'nın makale yayını da gözden uzak tutulmayacaktır. (F. Altay, 10 Yıl Savaş: 434-439)

Ardından, Cumhurbaşkanı Gazi Paşa bir yurt gezisine çıktı ve önce İzmir'e gitti. İzmir'de, Halk Partisi Kongresi'nde yaptığı konuşmada, memleketin türlü ihtiyaçları ve bu nedenle vatandaşın türlü istekleri olduğunu, Halk Partisi iktidarının bunları sıraya koyduğunu, hepsinin bir anda yapılmasına imkân bulunmadığını anlattı ve “Partimizin programı bir bakımdan tüm demokratik ve halkçı bir program olmakla beraber ekonomik bakımdan devletçidir” dedi. Halk Partisi'nin bir sınıf partisi olmadığını, her sınıf halkın menfaatlerini eşit ve birbirlerini zarara sokmayacak şekilde sağlamayı amaç edindiğini, milletin bundan sonra ekonomik alanda da layık olduğu dereceye yükseleceğini belirtti. (Atatürk'ün S. ve D: 2/259)

Bir kaç gün daha İzmir'de kalan Mustafa Kemal Paşa, Aydın'da yaptığı konuşmada, Türk Ocakları'nın Halk Partisi'nin milli kültür şubeleri olduğunu, Halk Partisi programını vatandaşlara açıklamakla görevli olduğunu söyledi. Konya'da ordu mensupları ile yaptığı konuşmada ise, “Milletler yüksek hedeflerine erişmek istedikleri zaman, bu coşkunlukları

karşısında üniformalı çocuklarını bulmuşlardır. Tarihin bu genelliği içinde yüksek bir istisna bizim tarihimizde, Türk tarihinde görülür. Bilirsiniz ki, Türk milleti, ne vakit yükselmek için adım atmak istemişse, bu adımların önünde daima öncü olarak, daima milli yüksek ideali gerçekleştiren davranışların öncüsü olarak kendi kahraman çocuklarından meydana gelmiş ordusunu görmüştür. Bunun içindir ki, Türk milleti tehlikelere karşı elinde kılıç, yürümeye hazır kahraman çocuklarına derin güven beslemiştir. Ve bu güveni daima besleyecektir. Bundan sonra da Türk milletinin yüce idealinin gerçekleşmesi için kahraman asker evlatları hep önde gidecektir.

Bütün Türk milleti, başarıya ulaştığı her şeyin kahramanı olarak kendi ordusunu, ordusuna komuta eden öz evlatlarından meydana gelmiş subaylar toplumunu, yüksek komuta kurulunu görmektedir. Millet ve kahraman evlatlarından meydana gelen ordu o kadar birbiriyle birleşmiştir ki, dünyada ve tarihte bunun örneği çok azdır. Bu ulusal belirti ile daima övünebiliriz. ... Ordudan sözederken bu memleketin gerçek sahibi olan Türk milletinin aydın evlatlarından söz ediyorum. Bu evlatlar içinde şüphe yok ki, yarının kahramanlarını yetiştiren eğitimcilerimiz vardır. Gerektiğinde hemen kılığını değiştirerek gereken yerde başını veren ve ordu ile beraber yürüyen öğretmen arkadaşlarımız da vardır. Ben yüksek ordumuzun subaylarından ve onlarla Türk'ün aydın evlatlarından söz ettiğim zaman, onlarla beraber olan düşünce, vicdan, bilim bakımından milli kahramanlığa katılmaya hazır Türk gençlerinden söz ediyorum" dedi. (Atatürk'ün S. ve D: 2/265)

Bu sırada Askeri Mahkeme tarafından sürdürülen kovuşturma, soruşturma ve yargılama da son bulmuştu. Olayda, bütün bölge halkının birlikte ayaklanması, ya da politik merkezlerden gelen emirle düzenlenmiş bir ayaklanma niteliği görülmemiş, hatta sanıklardan bazılarına yöneltilen sorulara alınan cevaplardan bunların iktidar partisine mensup oldukları anlaşılmıştı. Bunun üzerine olayın gerici niteliği üzerinde durulmuş, bu kaynaktan doğduğu anlaşılmış, sanıkların Manisa Hastanesi imamlığından emekli Laz İbrahim ile olan ilişkileri incelenmiş, onun da İstanbul'da Cibali Tütün Fabrikası'nda enfiye eksperi olan Mehmet Ali ile tanışıklığı dikkati çekmiş ve Mehmet Ali'nin babasının, Erenköy'deki köşkünde oturan Nakşibendî Şeyhi Kutbilaktap Erbilli Hoca Esat Efendi olduğu anlaşılmıştı. Olayın büyümesinde isyancılar kadar, alkışlayarak kışkırtanların da etkisi olduğu sonucuna varılmış, hatta bu kışkırtıcılardan birinin Yahudi olduğu tespit edilmişti. Belki de bundan ötürüdür ki, bazıları olayın bir Yahudi

düzeni olduğunu bile iddia etmişlerdir. (C. R. Atilhan: Menemen Hadisesinin İçyüzü)

Sonunda, askeri mahkemenin, Büyük Millet Meclisi'nce onaylanan kararı gereğince, Erbilli Şeyh Esat Efendi'nin oğlu olan enfiye eksperi Mehmet Ali ile çoğu Giritli ve Rumeli göçmeni, biri de Yahudi olan 28 kişi asıldı, bir çok sanık da türlü cezalara çarptırıldı. (Z.C.: 2 Şubat 1931) Şeyh Esat Efendi'nin ise hapishanede iken öldüğü bildirildi.

Olayın, önceden sanıldığı kadar geniş kapsamlı, politik kaynaklı olmadığı anlaşılmış olacak ki, ikinci ayın sonunda Balıkesir ve Manisa merkez ilçelerindeki sıkıyönetim kaldırıldı, Menemen ilçesindeki sıkıyönetimin de bir hafta daha uzatılmasıyla yetinildi. (Z.C.: 26 Şubat 1931)

Böylece, ekonomik, sosyal ve politik bunalımlarla geçen 1930 yılı, bu bunalımların toplumda yarattığı derin huzursuzluklarla sona ermiş, 1931 yılı sonuna ve hiç olmazsa yaz tatiline kadar görevine devam etmesi gereken Üçüncü Büyük Millet Meclisi çalışamaz duruma gelmişti. Bu nedenle, Üçüncü Büyük Millet Meclisi'nin 1931 yılındaki ömrü çok kısa olacak, Menemen Olayı'nın yargılamaları sonuçlanır sonuçlanmaz mebus seçimlerinin yenilenmesine karar verilecek (Z.C.: 5 Mart 1931), bu karardan yirmi gün kadar sonra da Meclis çalışmaları tatil edilerek (Z.C.: 26 Mart 1931) yeni seçime gidilecek ve Dördüncü Büyük Millet Meclisi ile birlikte, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi'nde oldukça uzun süreli bir yer tutacak olan 'Tek Partili Rejim' dönemine girilecektir.

EKLER

EK I

1924 YILI MEBUSLAR LİSTESİNDEKİ DEĞİŞİKLİKLER

a. Ölümler

1 Bitlis Mebusu Resul Bey (18 Ekim 1924'te Meclis'te duyuruldu)

2 Diyarbakır Mebusu Ziya Gökalp Bey (20 Ekim 1924'te Meclis'te duyuruldu)

3 Gümüşhane Mebusu Veysel Rıza Bey (18 Ekim 1924'te Meclis'te duyuruldu)

4 Kırşehir Mebusu Mahbub Efendi (18 Ekim 1924'te Meclis'te duyuruldu)

5 Siverek Mebusu Cûdi Paşa (18 Ekim 1924'te Meclis'te duyuruldu)

b. İstifalar

1 Aydın Mebusu İzzeddin Paşa (Komutanlıkta kalarak, 1 Kasım 1924'te)

2 Aydın Mebusu Zekâi Bey (Elçilik alarak, 2 Eylül 1924'te)

3 Bursa Mebusu Ali Hikmet Paşa (Komutanlıkta kalarak, 1 Kasım 1924'te)

4 Elazığ Mebusu Cevat Paşa (22 Aralık 1924'te)

5 İstanbul Mebusu Fevzi Paşa (Genelkurmay Başkanlığında kalarak, 1 Kasım 1924'te)

6 İzmir Mebusu Pahreddin Paşa (Komutanlıkta kalarak, 1 Kasım 1924'te)

7 İzmir Mebusu Seyit Bey (Profesörlük görevinde kalarak, istifa ettitiğini çok geç bildirdiğinden 25 Mart 1924 itibariyle istifa etmiş sayıldı)

8 Kayseri Mebusu Nuh Naci Bey (20 Aralık 1924'te)

9 Kırklareli Mebusu Şükrü Naili Paşa (Komutanlıkta kalarak, 1 Kasım 1924'te)

10 Sinop Mebusu Kemaleddin Sami Paşa (Berlin elçiliğini alarak, 19 Ekim 1924'te)

11 Urfa Mebusu Husrev Bey (Budapeşte orta elçiliğini alarak, 18 Ekim 1924'te)

c. Seçilenler

1 Aydın Mebusluğuna Dr. Reşit Galip Bey (İzzettin Paşa'nın yerine)

2 Aydın Mebusluğuna Mühendis Mithat Aydın Bey (Zekâi Bey'in yerine)

3 Bitlis Mebusluğuna Muhiddin Nâmi Bey (Resul Bey'in yerine)

4 Bursa Mebusluğuna Nureddin Paşa (Ali Hikmet Paşa'nın yerine; ilk seçim Meclis tarafından bozulmuşsa da 1925'te tekrar seçilmiştir)

5 Diyarbakır Mebusluğuna Cavit Ekin Bey (Ziya Gökalp Bey'in yerine)

6 Gümüşhane Mebusluğuna Cemal Hüsnü Taray Bey (Veysel Rıza Bey'in yerine)

7 İstanbul Mebusluğuna Hakkı Şinasi Paşa (Fevzi Paşa'nın yerine)

8 İzmir Mebusluğuna Münir Ertegün Bey (Fahreddin Paşa'nın yerine)

9 İzmir Mebusluğuna Kâmil Bey (Seyit Bey'in yerine)

10 Kırklareli Mebusluğuna Şevket Bey (Şükrü Naili Paşa'nın yerine)

11 Kırşehir Mebusluğuna Lütfi Müfit Bey (Mahbub Efendi'nin yerine)

12 Sinop Mebusluğuna Recep Zühdü Bey (Kemaleddin Sami Paşa'nın yerine)

13 Siverek Mebusluğuna Halil Fahri Bey (Cudi Paşa'nın yerine)

14 Urfa Mebusluğuna Refet Bey (Hüsrev Bey'in yerine).

Not: Yıl sonunda istifa etmiş olan Elazığ Mebusu Cevat Paşa ile Kayseri Mebusu Nuh Naci Bey'den boşalan yerler için 1925 yılında seçim yapılmıştır.

EK 2

1925 YILINDA MEBUSLAR LİSTESİNDEKİ DEĞİŞİKLİKLER

a. Ölümler

1 Ankara Mebusu Ömer Mümtaz Bey (23 Şubat 1925)

2 Ardahan Mebusu Halit Paşa (12 Şubat 1925)

3 Çorum Mebusu Ferit Bey (12 Mart 1925)

4 İstanbul Mebusu Abdurahman Şeref Bey (19 Şubat 1925)

5 Mardin Mebusu Derviş Bey (8 Nisan 1925)

6 Diyarbakır Mebusu Mehmet Bey (31 Ekim 1925'te Meclis'te duyuruldu)

7 Rize Mebusu Rauf Bey (31 Ekim 1925'te Meclis'te duyuruldu)

8 Kastamonu Mebusu Mahir Efendi (31 Ekim 1925'te Meclis'te duyuruldu)

9 Kütahya Mebusu Şeyh Seyfi Efendi (9 Nisan 1925)

10 İstanbul Mebusu Süleyman Sırrı Bey (16 Aralık 1925)

b. İstifalar

1 İstanbul Mebusu Ali Fethi Bey (Paris büyükelçiliğini alarak, 26 Mart 1925'te)

2 Manisa Mebusu Vasıf Bey (Prag elçiliğini alarak, 31 Ekim 1925'te)

3 Erzincan Mebusu Hamdi Bey (Viyana elçiliğini alarak, 31 Ekim 1925'te)

4 Kütahya Mebusu Ferit Bey (Londra büyükelçiliğini alarak, 31 Ekim 1925'te)

c. Seçilenler

1 Ankara Mebusluğuna Ali Bey (Ömer Mümtaz Bey'in yerine)

2 Ardahan Mebusluğuna Tahsin Bey (Halit Paşa'nın yerine)

3 Çorum Mebusluğuna Ziya Bey (Ferit Bey'in yerine)

4 Elazığ Mebusluğuna Süleyman Bey (1924'te istifa etmiş olan Cevat Paşa'nın yerine)

5 İstanbul Mebusluğuna Edip Servet Töz Bey (Abdurrahman Şeref Bey'in yerine)

6 Kayseri Mebusluğuna Karakeselizade Zeki Bey (1924'te istifa etmiş olan Nuh Naci Bey'in yerine)

7 İstanbul Mebusluğuna Tevfik Kâmil Bey (Ali Fethi Bey'in yerine)

8 Mardin Mebusluğuna Ali Rıza Bey (Derviş Bey'in yerine)

9 Kütahya Mebusluğuna Hâkim Rıza Bey (Ferit Bey'in yerine)

10 Rize Mebusluğuna Behlülzade Hasan Cavit Bey (Rauf Bey'in yerine)

11 Kastamonu Mebusluğuna Ali Nazmi Bey (Mahir Efendi'nin yerine)

12 Kütahya Mebusluğuna Faik Bey (Şeyh Seyfi Efendi'nin yerine)

Not: Manisa, Erzincan, Diyarbakır ve İstanbul'daki boş mebusluklar için yapılan seçimlerin Meclis'teki işlemleri 1926'da tamamlanmıştır.

EK 3

1926 YILINDA MEBUSLAR LİSTESİNDEKİ DEĞİŞİKLİKLER

a. Ölümler

1 Manisa Mebusu Reşat Bey (22 Şubat 1926)

2 Kırşehir Mebusu Ali Rıza Bey (22 Nisan 1926)

3 Şebinkarahisar Mebusu Ali Süruri Bey (30 Eylül 1926)

b. İdamlar

1 İzmit Mebusu Şükrü 13 Temmuz 1926

2 Eskişehir Mebusu Arif 13 Temmuz 1926

3 Sivas Mebusu Halis Turgut 13 Temmuz 1926

4 İstanbul Mebusu İsmail Canbolat 13 Temmuz 1926

5 Manisa Mebusu Abidin 13 Temmuz 1926

6 Erzurum Mebusu Rüştü Paşa 13 Temmuz 1926

c. İstifalar

1 İstanbul Mebusu Adnan Bey (3 Ocak 1926)

2 Urfa Mebusu Yahya Kemal Bey (Varşova elçiliğini alarak, 23 Mayıs 1926)

3 İstanbul Mebusu Refet Paşa (27 Kasım 1926)

4 Elazığ Mebusu Naci Bey (Banka Meclisi İdare Üyeliği alarak, 9 Aralık 1926)

d. İstifa Etmiş Sayılanlar

1 Maraş Mebusu Tahsin Bey (katli teşvikten mahkûmiyetle, 7 Nisan 1926'da)

2 İstanbul Mebusu Rauf Bey (İzmir Suikastı ile ilgili olduğu gerekçesi ile, İstiklal Mahkemesi tarafından 26 Ağustos 1926'da gıyabında 10 yıl sürgüne mahkûm edildiğinden)

e. Seçilenler

1 Manisa Mebusluğuna Mehmet Yaşar Bey (1925'te ayrılmış olan Vâsıf Bey'in yerine)

2 Manisa Mebusluğuna Dr. Saim Bey (Reşat Bey'in yerine)

3 Manisa Mebusluğuna Erzurum Eski Belediye Başkanı Nafiz Bey (Abidin Bey'in yerine)

4 İstanbul Mebusluğuna İhsan Paşa (Dr. Adnan Bey'in yerine)

5 İstanbul Mebusluğuna Behiç Bey (1925'te ölmüş olan Süleyman Sırrı Bey'in yerine)

6 İstanbul Mebusluğuna Ankara Eski Belediye Başkanı Haydar Bey (Refet Paşa'nın yerine)

7 İstanbul Mebusluğuna Sayıştay Başkanı Fuat Bey (Rauf Bey'in yerine)

8 İstanbul Mebusluğuna Halk Partisi Beyoğlu Başkanı Ziyaeddin Bey (İsmail Canbolat Bey'in yerine)

9 Erzincan Mebusluğuna Abdülhak Bey (1925'te istifa etmiş olan Hamdi Bey'in yerine)

10 Diyarbakır Mebusluğuna İbrahim Tali Bey (1925'te ölmüş olan Mehmet Bey'in yerine)

11 Maraş Mebusluğuna Nureddin Bey (Tahsin Bey'in yerine)

12 Kırşehir Mebusluğuna Refik İsmail Bey (Ali Rıza Bey'in yerine)

13 İzmit Mebusluğuna Ragıp Bey (Şükrü Bey'in yerine)

14 Eskişehir Mebusluğuna Ali Ulvi Bey (Arif Bey'in yerine)

15 Şebinkarahisar Mebusluğuna Ali Rıza Bey (Ali Süruri Bey'in yerine)

16 Sivas Mebusluğuna Şemseddin Bey (Halis Turgut Bey'in yerine)

17 Erzurum Mebusluğuna Bahri Bey (Rüştü Paşa'nın yerine)

18 Urfa Mebusluğuna Refet Bey (Yahya Kemal Bey'in yerine)

Not: Elazığ'daki boş mebusluk için 1927 yılı sonuna kadar seçim yapılmamıştır.

EK 4

ÜÇÜNCÜ BÜYÜK MİLLET MECLİSİ'NİN MEBUSLAR LİSTESİ

1 Adana (4)

1 Hilmi Bey (Uran)

2 Kadri Bey

3 Kemal Bey (Kusun)

4 Zamir Bey (Damar Arıkoğlu)

2 Afyon (6)

5 Ali Bey (Çetinkaya)

6 Haydar Bey

7 İzzet Bey

8 İzzet Ulvi Bey

9 Musa Kâzım Bey

10 Ruşen Eşref Bey (Ünaydın)

3 Aksaray (3)

11 Besim Bey (Atalay)

12 Kâzım Bey

13 Neşet Bey

4 Amasya (3)

14 Esat Bey

15 İsmail Hakkı Bey

16 Nafiz Bey

5 Ankara (8)

17 Mustafa Kemal Paşa (Atatürk)

18 Ali Bey

19 Halit Ferid Bey

20 İhsan Bey (Keskinli)

21 Rıfat Bey

22 Sami Bey

23 Şakir Bey (Kınacı)

24 Talat Bey

6 Antalya (5)

25 Ahmet Sakı Bey

26 Doktor Cemal Bey

27 Hasan Sıtkı Bey

28 Rasih Bey (Kaplan)

29 Süleyman Şevket Bey

7 Artvin (2)

30 Asım Bey

31 Mehmet Ali Bey

8 Aydın (5)

32 Emin Fikri Bey

33 Mazhar Bey (Dr. Germen)

34 Mithat Bey (Aydın)

35 Reşit Galip Bey (Doktor)

36 Tahsin Bey (San)

9 Balıkesir (10)

37 Ali Şuuri Bey

38 Emin Bey

39 Fahreddin Bey

40 Hayreddin Bey

41 İsmail Hakkı Bey

42 Kâzım Paşa (Özalp)

43 Mehmet Akif Bey

44 Mehmet Cavit Bey

45 Osman Niyazİ Bey

46 Sadık Bey

10 Beyazıt (3)

47 Halit Bey (Bayrak)

48 İhsan Bey (Tav)

49 Şefik Bey (Baydar, Beyazıt)

11 Bilecik (3)

50 Fikret Bey (Doktor, 21 Nisan 1928'deki mahkûmiyeti sebebiyle mebusluğu yitirdi, yerine Asaf Bey seçildi)

51 İbrahim Bey

52 Rasim Bey

12 Bitlis (3)

53 İlyas Sami Bey

54 Muhiddin Bey

55 Muhiddin Nami Bey

13 Bolu (5)

56 Cemil Bey (1929'daki ölümüyle yerine Hasan Cemil (Çambel) Bey)

57 Cevat Abbas Bey (Gürer)

58 Emin Cemal Bey (Doktor)

59 Falih Rıfkı Bey (Atay)

60 Şükrü Bey (Gülez)

14 Burdur (2)

61 Mustafa Şeref Bey

62 Salih Vahit Bey

15 Bursa (9)

63 Asaf Bey

64 Ahmet Münir Bey

65 Esat Bey

66 Muhlis Bey

67 Mustafa Fehmi Bey (Gerçeker)

68 Refet Bey

69 Refik Bey (Bakteriyolog)

70 Senih Bey

71 Şefik Lütfi Bey (Doktor)

16 Çanakkale (4)

72 Mehmet Bey

73 Samih Rıfat Bey

74 Şükrü Bey

75 Ziya Gevher Bey (Etili)

17 Çankırı (14)

76 Mustafa Abdülhalık Bey (Renda)

77 Rıfat Bey

78 Talat Bey

79 Ziya Bey (Esen)

18 Çorum (5)

80 İsmail Kemal Bey

81 İsmet Bey (Eker)

82 Münir Bey

83 Mustafa Bey (Doktor)

84 Ziya Bey

19 Denizli (6)

85 Emin Arslan Bey (Tokat)

86 Haydar Rüştü Bey (Öktem)

87 Kâzım Bey (Doktor, Samanlı)

88 Mazhar Müfit Bey (Kansu)

89 Necip Ali Bey (Küçüka)

90 Yusuf Bey (Başkaya)

20 Diyarbakır (4)

91 İbrahim Tali Bey (Doktor, Öngören; 1927 sonunda Genel Müfettişlik görevi ile ayrıldı, yerine Kâzım Paşa seçildi)

92 İshak Refet Bey

93 Mithat Bey (İstanbul Valiliğine tayinen 1927 sonunda ayrıldı, 1928 başlarında yerine Rüştü Bey seçildi)

94 Zekâi Bey

21 Edirne (4)

95 Faik Bey (Kaltakkıran)

96 Hasan Hayri Bey

97 Şakir Bey

98 Zeki Mesut Bey (Aslan)

22 Elazığ (5)

99 Hasan Tahsin Bey

100 Hüseyin Bey

101 Muhiddin Bey (1928 sonlarında vefatla yerine Fazıl Ahmet (Aykaç) Bey)

102 Mustafa Bey (1929 sonunda vefatla 1930 Mart'ında yerine Ahmet Bey)

103 Nakıyeddin Bey

23 Erzincan (3)

104 Abdülhak Bey

105 Aziz Samih Bey (İlter)

106 Saffet Bey

24 Erzurum (7)

107 Ahmet Fikri Bey (Doktor, Tüzer)

108 Aziz Bey (Mühürdar)

109 Nafi Atuf Bey (Kansu)

110 Nafiz Bey (Dumlu)

111 Necip Asım Bey (Kazıksız)

112 Tahsin Bey (Üzer)

25 Eskişehir (4)

113 Ali Ulvi Bey (1930 sonunda öldü)

114 Emin Bey (Sazak)

115 İsmail Besim Paşa (Doktor)

116 Sait Bey (1930 sonunda öldü)

26 Gaziantep (6)

117 Ahmet Remzi Bey

118 Ali Cenanî Bey

119 Ali Kılıç Bey

120 Ferit Bey

121 Reşit Bey

122 Şahin Bey

27 Giresun (5)

123 Hacim Muhiddin Bey (Çarıklı)

124 Hakkı Tarık Bey (Us)

125 Kâzım Bey (Okay)

126 Şevket Bey

127 Tahir Bey (Hacızade)

28 Gümüşhane (4)

128 Cemal Hüsnü Bey (Taray, Eylül 1930'da elçilik alarak ayrılmakla yerine

Ali Fethi (Okyar) Bey)

129 Halil Nihat Bey (Boztepe)

130 Hasan Fehmi Bey (Ataç)

131 Şevket Bey

29 Hakkâri (1)

132 İbrahim Bey

30 İçel (2)

133 Emin Bey (İnankur)

134 Hakkı Bey

31 İsparta (4)

135 Hüseyin Hüsnü Bey (Özdamar)

136 İbrahim Bey (Demiralay)

137 Mükerrem Bey (Karaağaçlı)

138 Rıza Bey (Hâkim)

32 İstanbul (16)

139 Ahmet Rasim Bey

140 Behiç Bey (1928 sonunda elçilik alarak ayrıldı, yerine Abdülhak Hâmit (Tarhan) Bey)

141 Edip Servet Bey (Tör)

142 Fuat Bey

143 Hakkı Şinası Paşa (Doktor)

144 Hamdi Bey

145 Hamdullah Suphi Bey (Tanrıöver)

146 Haydar Bey (1931 başında devamsızlıktan istifa etmiş sayıldı)

147 Hüseyin Bey

148 İhsan Paşa

149 Nureddin Ali Bey (Doktor)

150 Refik Bey (Dr. Saydam)

151 Süreyya Paşa (İlmen, 1930 sonunda istifa etti)

152 Tevfık Kâmil Bey

153 Yusuf Bey (Akçora)

154 Ziyaeddin Bey

33 İzmir (11)

155 Ahmet Enver Bey

156 Hamdi Bey (Aksoy)

157 Hüseyin Bey

158 Kâmil Bey

159 Mahmut Celâl Bey (Bayar)

160 Mahmut Esat Bey (Bozkurt)

161 Mustafa Necati Bey (1929 başında vefatla yerine Vâsıf Bey (Çınar))

162 Mustafa Rahmi Bey (Köke)

163 Münir Bey

164 Şükrü Bey (Saraçoğlu)

165 Tevfik Rüştü Bey (Doktor, Aras)

34 Kars (5)

166 Ahmet Bey (Ağaoğlu)

167 Baha Tali Bey (Öngören)

168 Hacı Bedir Bey (Mayıs 1928'de vefatla yerine 1929'da Faik Bey)

169 Halit Bey (Onaran)

170 Sadreddin Bey (Doktor)

35 Kastamonu (6)

171 Ali Rıza Bey

172 Cemal Bey

173 Hasan Fehmi Bey

174 Mehmet Fuat Bey

175 Refik Bey

176 Veled Bey

36 Kayseri (5)

177 Ahmet Hilmi Bey (Kalaç)

178 Burhaneddin Bey (Doktor)

179 Halit Bey (Doktor)

180 Hasan Ferit Bey

181 Reşit Bey

37 Kırklareli (3)

182 Fuat Bey (Doktor)

183 Mehmet Nahit Bey

184 Şevket Bey

38 Kırşehir (3)

185 Hazım Bey

186 Lütfi Müfit Bey

187 Yahya Galip Bey (Kargı)

39 Kocaeli (7)

188 Hakkı Bey (Kılıçoğlu)

189 İbrahim Bey

190 İbrahim Süreyya Bey (Yiğit)

191 Kemaleddin Bey

192 Ragıp Bey

193 Reşit Saffet Bey (Atabinen)

194 Selâhaddin Bey

40 Konya (11)

195 Ahmet Hamdi Bey

196 Bekir Bey (1927 sonunda vefatla 1928'de yerine Zühdü Bey)

197 Fuat Bey

198 Hüsnü Bey

199 Kâzım Hüsnü Bey (1930 sonunda vefat etti)

200 Musa Kâzım Bey

201 Mustafa Bey

202 Naim Hazım Bey

203 Nevzat Bey (1929 sonunda istifa etmekle yerine Kemal Zaim Bey seçildi)

204 Refik Bey (Koraltan)

205 Tevfik Fikret Bey (Sılay)

41 Kütahya (7)

206 Cevdet Bey (İzrap)

207 İbrahim Bey

208 İsmail Hakkı Bey

209 Niyazi Asım Bey

210 Nuri Bey

211 Ragıp Bey

212 Recep Bey (Peker)

42 Malatya (6)

213 Abdülmuttalip Bey

214 Fazıl Bey (Dr. Berkı)

215 Hilmi Bey (Doktor)

216 İsmet Paşa (İnönü)

217 Mahmut Nedim Bey (Zapçı)

218 Vâsıf Bey

43 Manisa (9)

219 Akif Bey

220 Bahri Bey

221 Kâni Bey

222 Kemal Bey

223 Mehmet Sabri Bey (Toprak, Mart 1929'da elçilik alarak ayrılmakla yerine Mithat Bey)

224 Mustafa Fevzi Bey

225 Osman Bey

226 Saim Bey (Doktor)

227 Yaşar Bey

44 Maraş (4)

228 Abdülkadir Bey

229 Mehmet Bey

230 Mithat Bey

231 Nureddin Bey (Haziran 1929 da vefatla yerine Behçet Bey)

45 Mardin (5)

232 Abdürrezak Bey (Şatana)

233 Ali Rıza Bey (Erten)

234 İrfan Ferit Bey (Alpaya)

235 Nuri Bey

236 Yakup Kadri Bey (Karaosmanoğlu)

46 Mersin (2)

237 Ali Münif Bey (Yegena)

238 Hakkı Bey

47 Muğla (4)

239 Ali Nazmi Bey

240 Nuri Bey

241 Yunus Nadi Bey (Abalıoğlu)

242 Şükrü Kaya Bey

48 Niğde (4)

243 Atâ Bey (1931'de öldü)

244 Faik Bey (Soylu)

245 Galip Bey

246 Halit Bey (Mengi)

49 Ordu (5)

247 Halil Sıtkı Bey (1927 sonunda ölmekle Nisan 1928'de yerine Hasan Fahri Bey)

248 Hamdi Bey (Yalman)

249 İsmail Bey (Çamaş)

250 Recai Bey

251 Şevket Bey

50 Osmaniye (3)

252 Ali Rıza Bey

253 Avni Paşa (1930 başında vefatla yerine Mehmet Sabri Bey)

254 İhsan Bey (Nisan 1928'deki mahkûmiyeti sebebiyle yerine Naci Paşa)

51 Rize (6)

255 Ali Bey (Zırh)

256 Atıf Bey (Tüzün)

257 Esat Bey (Özoğuz)

258 Fuat Bey (Bulca)

259 Hasan Cavit Bey

260 Akif Bey (Akyüz)

52 Samsun (6)

261 Ali Rana Bey (Tarhan)

262 Adil Bey

263 Asım Bey (Doktor)

264 Avni Bey

265 Ethem Bey

266 Nusret Sadullah Bey (1928 başında elçilik alarak ayrılmışsa da yıl sonunda tekrar seçildi)

53 Siirt (2)

267 Halil Hulki Bey

268 Mahmut Bey (Soydan)

54 Sivas (7)

269 İbrahim Alâeddin Bey (Gövsa)

270 Necmeddin Sadık Bey (Sadak)

271 Rahmi Bey

272 Rasim Bey (Başara)

273 Remzi Bey

274 Şemseddin Bey

275 Ziyaeddin Bey (Başara)

55 Sinop (3)

276 Recep Zühdü Bey

277 Refik İsmail Bey

278 Yusuf Kemal Bey (Tengirşenk)

56 Şebinkarahisar (3)

279 İsmail Bey

280 Mehmet Emin Bey (Yurdakul)

281 Tevfik Bey

57 Tekirdağı (3)

282 Celâl Nuri Bey (İleri)

283 Cemil Bey (Uybadın)

284 Faik Bey (Öztrak)

58 Tokat (5)

285 Bekir Lütfi Bey (Eski Bitlis Valisi)

286 Hüseyin Hüsnü Bey (Sarı)

287 Mustafa Vasfi Bey (Süsoy)

288 Süreyya Tevfik Bey (Genco)

289 Şevki Bey (Berker)

59 Trabzon (8)

290 Abdullah Bey

291 Ali Becil Bey (Bulad)

292 Arif Bey

293 Daniş Bey (Eyüboğlu)

294 Hasan Bey (Saka)

295 Hamdi Bey (Nebioğlu)

296 Süleyman Sırrı Bey (Gedik)

297 Şefik Bey

60 Urfa (4)

298 Ali Saip Bey (Ursavaş)

299 Ferit Celâl Bey

300 Mahmut Bey

301 Refet Bey (Ülgen, Riyaziyeci)

302 Refet Bey (Askeri Doktor ve Vali)

61 Van (2)

303 Hakkı Bey (Ungan)

304 Münip Bey (Boya)

62 Yozgat (5)

305 Avni Bey

306 Hamdi Bey

307 Salih Bey

308 Süleyman Sırrı Bey

309 Tahsin Bey

63 Zonguldak (6)

310 Halil Bey

311 Hilmi Bey (Tunalı, 1928 sonunda vefatla, yerine Celâl Sahir Bey (Erozan))

312 Hüsnü Bey

313 Mehmet Nazif Bey

314 Ragıp Bey

315 Rıfat Bey

EK 5

ENVER PAŞA HAKKINDA BİR ÖZEL BELGE

Batum'da bulunan Enver Paşa Trabzonlu Kâhya'nın Trabzon'dan Batum'a gelmesini istemiş. Kâhya Enver Paşa ile görüşmekten korkmuş ve Batum'a gitmemiş. Bunun üzerine Enver Paşa Viçeli Hacı Şahinzade Ahmet Bey'i istiyor. Ahmet Bey Trabzon'dan Batum'a gidiyor ve Enver Paşa ile görüşüyor.

Enver Paşa Ahmet Bey'e hitaben “Ahmet Bey Anadolu'ya geçeceğim, ne dersiniz” diyor.

Ahmet Bey: “Paşam, Anadolu'ya geçerseniz ikilik çıkar. Bu suretle Yunanlıların ekmeğine yağ sürmüş olursunuz. Ve taraftar da bulamazsınız.”

Enver Paşa: “Peki Rize'de Mataracı, Trabzonda Kâhya, Giresunda Kâtip Ahmet'den yardım imkânı yok mudur?”

Ahmet Bey: “Paşam Anadolu'ya geçmeniz doğru değildir.”

Bundan sonra Enver Paşa sert sert etrafındakilere bakarak “Yalan söylüyorsunuz. Mademki benim Anadolu'ya geçmemde fayda yerine zarar vardır, neden beni bu gibi hatalı yollara sevk ediyorsunuz? Bırakın rahat rahat çalışsınlar” diyor.

Bu esnada yanında Ahmet Bey'den maada Halil Paşa, Trabzonlu Doktor Faik, Çerkes Sami, Kuşçubaşı'nın oğlu... (ismini hatırlamıyorum) Yaveri Muhiddin ve daha bir kaç İttihatçı var imiş.

Derhal Yaveri Muhiddin'e bavulları hazırlamasını emrediyor. Ve ayağa kalkıyor. Yanındakiler de ayağa kalkıyor. Ahmet Bey'e yaklaşarak Ahmet Bey'in gözlerini öpüyor. Ve ayrılıyorlar. Enver Paşa Türkistan'a hareket ediyor.

Yukarıdaki hatırayı bizzat Viçeli Ahmet Bey'den dinledim. Ahmet Bey halen sağdır, Viçe'dedir.

Bu kitabın 147-148, 149'uncu sahifelerindeki yazılar doğru değildir. Bunlar Halil Paşa Anadolu'ya geldikten sonra Gazi'ye hoş görünmek için onun tarafından uydurulmuş olsa gerektir. 4 Ocak 1948

Süleyman Balkan

Not: Samsun'un tanınmış kişlerinden Süleyman Balkan'a ait olan bu yazı, 1948'de Samsun Ziraat Bankası Müdürü olan Balıkesir eski mebusu Halil İmre'ye hediye ettiği, Ziya Şakir'in “Talat, Enver, Cemal Paşalar” adlı kitabın ön kapağının içine yapıştırılmıştı. S. H. İmre'nin müsaadesi ile fotokopisi alınıp örneği bu kitaba ek olarak konmuştur.

SEÇİLMİŞ KAYNAKÇA

-,-, Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerideleri (Z.C.).

AĞAOĞLU, Ahmet, Serbest Fırka Hatıraları, 2. baskı, İstanbul:1969.

ALİ, Kılıç, İstiklal Mahkemesi Hatıraları, İstanbul:1955.

ALTAY, Fahrettin, 10 Yıl Savaş (1912-1922) ve Sonrası, İstanbul:1970.

ASLAN, İzzet, Atatürk Silifke'de, Ankara:1969.

ATAY, Falih Rıfkı, Çankaya, İstanbul:1969.

ATAY, Falih Rıfkı, Mustafa Kemal'in Mütareke Defteri, İstanbul:1955.

ATİLHAN, Cevat Rıfat, Menemen Hadisesinin İçyüzü, 2. baskı, İzmir:1970.

AYDEMİR, Şevket Süreyya, İkinci Adam (1884-1938), c.I, II. baskı, İstanbul:1968.

AYDEMİR, Şevket Süreyya, Tek Adam, c.III, İstanbul:1966.

BAYAR, Celal, Ben de Yazdım-Milli Mücadeleye Gidiş, 8 cilt, İstanbul:1965-1972.

BAYUR, Yusuf Hikmet, Yeni Türkiye Devleti'nin Harici Siyaseti, İstanbul:1934.

BORAK, Sadi, Atatürk'ün Özel Mektupları, 2. baskı, İstanbul:1970.

BORAK, Sadi, İktidar Koltuğundan İdam Sehpasına: Yakın Tarihimizde Siyasi Cinayetler ve İdamlar, İstanbul:1962.

BOZARSLAN, Mehmet Emin, Hilafet ve Ümmetçilik Sorunu, İstanbul:1969.

EMRE, Ahmet Cevat, İki Neslin Dramı, İstanbul:1960.

ERMAN, Azmi Nihat, İzmir Suikastı ve İstiklâl Mahkemeleri, İstanbul:1971.

GOLOĞLU, Mahmut, Atatürk ve Anadolu Klübü, Ankara:1981.

GOLOĞLU, Mahmut, Cumhuriyete Doğru (1921-1922), Ankara: 1971.

GOLOĞLU, Mahmut, Erzurum Kongresi, Ankara:1968.

GOLOĞLU, Mahmut, Halifelik Ne idi, Nasıl alındı, Niçin Kaldırıldı, Ankara:1973.

GOLOĞLU, Mahmut, Sıvas Kongresi, Ankara:1969.

GOLOĞLU, Mahmut, Türkiye Cumhuriyeti, Ankara:1971.

GOLOĞLU, Mahmut, Üçüncü Meşrutiyet (1920), Ankara:1971.

GÜNDAY, A. Faik Hurşit, Hayat ve Hatıralarım, İstanbul:1966.

GÜRKAN, Turhan, Atatürk'ün Uşağının Gizli Defteri, İstanbul:1971.

Halikarnas Balıkçısı (KABAAĞAÇLI, Cevat Şakir), Mavi Sürgün, Ankara:1961.

İMECE, Mustafa Selim, Atatürk'ün Şapka Devrimi'nde Kastamonu ve İnebolu Seyahatleri (1925), Ankara:1959.

İNÖNÜ, İsmet, İsmet Paşa'nın Nutukları (1920-1933), Ankara:1933.

KADİRBEYOĞLU, Zeki, Yayımlanmamış Anılar.

KANDEMİR, Feridun, İzmir Suikastının İçyüzü, c.I-II, İstanbul:1955.

KANDEMİR, Feridun, Serbest Fırka Nasıl Kuruldu–Nasıl Kapatıldı, İstanbul:1955.

KARAOSMANOĞLU, Yakup Kadri, Politikada 45 Yıl, Ankara:1968.

Kılıç Ali, İstiklal Mahkemesi Hatıraları, İstanbul:1955.

KINROSS (Lord), Atatürk, The Rebirth of a Nation, Londra:1964.

KOCATÜRK, Utkan, Atatürk'ün Hatıra Defterlerine Yazdıkları, Ankara:1971.

KOCATÜRK, Utkan: Atatürk'ün Toplanmamış Telgrafları, Ankara:1971.

KOCATÜRK, Utkan: Atatürk'ün Yazdırdıkları, Ankara:1971.

KUTAY, Cemal, Halit Paşa–Ali Çetinkaya Vuruşması, İstanbul:1955.

KUTAY, Cemal, İsmet İnönü'nün Seçme Sözleri (1920-1939), Ankara:1939.

KUTAY, Cemal, Tarih Sohbetleri, 9 cilt, İstanbul:1966–1967.

ÖKÇÜN, A. Gündüz, Türkiye İktisat Kongresi, Ankara:1968.

ÖZERDİM, Sami N., Harf Devriminin Öyküsü. Ankara:1962.

RAN, Nazım Hikmet, Yaşamak Güzel Şey Be Kardeşim, İstanbul:1967.

SERTEL, M. Zekeriya, Hatırladıklarım, İstanbul:1969.

TOKER, Metin, Şeyh Sait ve İsyanı, Ankara:1968.

TOYNBEE, Arnold (çev. YARGICI, Kasım), Türkiye–Bir Devletin Yeniden Doğuşu, İstanbul:1971.

TÖKİN, İsmail Hüsrev, Türk Tarihinde Siyasi Partiler ve Siyasi Düşüncenin Gelişmesi, 21. baskı, İstanbul:1965.

TUNÇAY, Mete, Türkiye'de Sol Akımlar, Ankara:1967.

URAN, Hilmi, Hatıralarım, Ankara:1959.

US, Asım, Gördüklerim, Duyduklarım, Duygularım–Meşrutiyet ve Cumhuriyet Devirlerine Ait Hatıralar ve Tetkikler, İstanbul:1964.

US, Asım, Hatıra Notları (1930'dan 1950 Yılına Kadar), İstanbul:1966.

VELİDEDEOĞLU, Hıfzı Veldet, Milli Mücadele Anıları–Bir Lise Öğrencisinin Milli Mücadele Anıları, İstanbul:1971.

YALMAN, Ahmet Emin, Yakın Tarihimizde Gördüklerim ve Geçirdiklerim, 4 cilt, İstanbul:1970.

MAKALELER, BİLDİRİLER

HATİBOĞLU, Vecihe, “Atatürk'ün Dilciliği”, “Atatürk'ten Üç Anı”, Atatürk ve Türk Dili, Ankara:1963, s. 9-22,141-145.

ERTOP, Konur, “Atatürk Devriminde Türk Dili”, Atatürk ve Türk Dili, Ankara:1963, s. 53-102.

ÖZGÜ, Melahat, “Atatürk'ün Dilimiz Üzerine Eğilişi”, Atatürk ve Türk Dili, Ankara:1963, s. 23-40.

DİLAÇAR, Agop, “Atatürk ve Türkçe”, Atatürk ve Türk Dili, Ankara:1963, s. 41-52.

KARAOSMANOĞLU, Yakup Kadri, “Atatürk ve Türk Dili”, Atatürk ve Türk Dili, Ankara:1963, s. 103-110.

KVERGIÇ, Herman V, “La Psychologie de quelques éléments des langues Turques”, III. Türk Dili Kurultayı'nda sunulan bildiri (1935).

TANKUT, Hasan Reşit, “Atatürk'ün Dil Çalışmaları”, Atatürk ve Türk Dili, Ankara:1963, s. 111-136.

SÜRELİ YAYINLAR

Mülkiyeliler Birliği Dergisi

Tarih yolunda Erzurum

Düstur